

ТЎХТАМУРОД РУСТАМ

**КАПАЛАКЛАР
ЎЙИНИ**

Роман

«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА КОНЦЕРНИ
БОШ ТАХРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ — 2000

Тўхтамурод Рустам.

Капалаклар ўйини: Роман. — Т.: «Шарқ», 2000. — 256 б.

Истеъдодли ёзувчи Тўхтамурод Рустамнинг илк романи Бақаховуз мажозий маконида кечаётган воқеаларнинг қаҳрамонлари ҳақида ҳикоя ва қиссанинг мантиқий давоми тариқасида дунёга келди. Теран руҳий таҳлил, юксак мажозийликка асосланган асар, албатта, китобхонларга манзур бўлади, дегай умиддамиз.

© «Шарқ» нашриёт-матбаа концерни
Бош таҳририяти, 2000

Бақаховуз вақти билан соат роппа-роса ўн олтию қирк тўртда тайёрагоҳ биқинидаги гавжум бекатга троллейбус пишиллаб келиб тўхтади. Тўхтадию эшигини «шарақ» эткизиб очиб, ҳаммадан бурун ташқарига зироат ва зираворшунослик куллиётининг толиби Бадал Армонни итқитди. Неча ўн бекат ҳам олдин, ҳали йўл юрмасидан, йўл юрса ҳам мўл юрмасидан, юриб, юриб, юриб, тўхтаб, тўхтаб, тўхтаб, худди ҳозир қопқондан қутулиб чиққан жонлиқ мисол судралиб, ниҳоят, тайёрагоҳ биқинидаги гавжум бекатга пишиллаб келиб тўхтамасидан бурун, ўша, атрофи писта пўчоғу қоғоз парчаларига тўла, иккитамиучта пистафуруш кампир чулдирашиб савдо қилиб ўтирган бекатда қандай ютоқиб уни ўз қомига тортган бўлса, шундай жаҳд билан. Ютоққани, албатта, юҳолигидан. Аммо у фурсат, яъни неча ўн бекат ҳам олдин, у йўл юрмоққа, йўл юрса ҳам мўл юрмоққа, лекин бу қадар имиллаб судралмай, манзилга илдамроқ етмоққа шайланган, кампиршоларнинг тинимсиз жувир-жувиридан қулоқлари том битиб, писта пўчоғу ғижим қоғоз парчаларини топтаганча бекатда асабий ер тепиб турган дамда шундоқ қаршисига келиб тўхтаб, эшигини пешвоз очган чоғ троллейбус — троллейбусдек: темир гардишли тўртта ғилдирак устида, уч ерда эшиги бор, чарм ғилофли ўриндиклари жой-жойида, гир айлана ойналари ҳам; кўш айри шохи томи узра муаллақ узалмиш симларга тиркалган, юрганда чарс-чурс ўт чакнайди — баайни тизгиндан чиқмоққа уринади, гарчи, чиққан тақдирдаги қисмати тайин; хуллас, кўз кўрган, кўниккан росмана троллейбус, устига устак, бунақа маҳалда бўладигани каби жуда унақа тирбанд ҳам эмас, ўринни ялпайиб банд қилиш имкони бўлмаса-да, ҳар тугул, қисилмай нафас олиб кетиш мумкин; ким билсин, юрганда чарс-чурс ўт чакнаши маҳлиё этдими ё тушовни узмоққа жаҳдими, унинг алҳол юҳолар қавмидан бўлиб чиқиши эҳтимоли ўша

дам Бадал Армоннинг хаёлига ҳам келмади. Бадал Армон тугул, зироат ва зирavorшунослик ҳам англатмоққа ожиз бу синоатни у хийла йўл босгандан сўнг, юхонинг ақлга сифмас ебтўймаслиги важдан бир бурчакка қисилиб, тумшуғи дераза ойнасига чиппа ёпишиб қолгачгина илғади. Кўз — кўргувчи-да, баайни тил — отгучи, қулоқ — илгучи бўлгани сингари. Бундан ҳеч ёққа қочиб қутулолмайсан. Кўзнинг кўрганига гина қилмоқ, албатта, бекор, тил ва қулоқни гишт терувчига мардикорликка бериб, девор қуриб бўлмаслигига ҳам. Фақат бир нарсага шукр қилиш мумкин: тилнинг тепмагани ва қулоқнинг тишламаганига, тагин — кўзнинг отгани ўқи йўқлигига, акс ҳолда, манави чалпоқ дераза ойнаси аллақачон чил-чил тўкилиб тушган, Бадал Армон кўз, тил, қулоғи ва жами бошқа тан аъзолари ҳамда улар билан боғлиқ бир чақага қиммат алмойи-алжойи муболағаларига қўшилиб, икки йўл ўртасига юзтубан йиқилган бўларди. У ҳатто Убай сартарош басавлат гавдаси билан бесўнақай чўк тушган асно ўзини, тўғрироғи, бир вақтлар Бадал Армон аталмишнинг тош ерга қулаб, чалпак бўлган жасадини ўзининг донғи кетган пўлат дамли устараси ила шошилмай қиртишлаб олаётганини аниқ-тиниқ кўз олдига келтирди, устаранинг асабни қақшатувчи «қирт-қирт»и ва сартарошнинг ўз одатича минғирлаб айтган хиргойиси ҳам қулоғига чалингандек бўлди. Тўпланган тумонат эса айни манзаранинг даҳшати эмас, кўпроқ сартарошнинг бекиёс санъати таъсирида, кимдир ҳатто унинг дам сайин авжга кўтарилаётган хиргойисини олқишлаб, «Ха-а, яш-ша-а-а-анг, уста!», деб елкасига қоқишга ҳам тайёр...

Бадал Армон кўз ўнгида гавдаланган қулоғини батанг қилмиш даҳшатдан юраги орқасига тортиб, ортга тисланиб улгурмади — навбатдаги бекатда ур-сур билан чиққанлар тўлкини уни яна қайтиб ўша деразада акс этмиш даҳшатнинг ёвуз шарпасига олиб бориб чаплади.

Юҳо-чи, парвойи палак, тин олмай очофатлик билан одам ямлагани-ямлаган, ҳой, зироат ва зирavorшунослик куллиётининг толиби Бадал Армон, унинг сийратида эса бутун зироат ва зирavorшунослик илми четга қисилиб, тумшуғи чалпоқ деразага чапланиб колди-ку, дейиш йўқ. Тинимсиз «пиш-пиш» — чиндан пишиллаяптими у, ё аъзойи баданидан сув бўлиб қуйилмиш шўр аралаш терга бўкиб бораётган шўрликларни майна қияптими, ёки, улар сингари аъзойи баданидан сув бўлиб қуйилмиш

терга бўкиб бораётгани баробар, тагин куллиётининг шаънига ичи куяётган Доки Юнусга авлод анави девонаними, англамоқ мушкул. Осони — кўзни чирт юмиш. Кўзнинг гўянда тил ва зорманда қулоқдан афзал жиҳати ҳам шунда: уни истаган пайт шартта юмиб олиш мумкин. Тўғри, тилни танглайга тўгнаш, қулоққа эса қоғоз, пахта ёки энг маъкули — замбаракнинг ўқини жойлаб, кўзни лўқ қилиб туриб олиш имкони йўқ эмас. Лекин, бу қайд этилганларнинг ҳеч бири кўзни чирт юмишдек жўн ва шу баробар тенгсиз усул олдида ип эшолмайди. Балки ип эша олар-ку, — хусусан, бу тилга тааллуқли, — аммо, бу эшган ипи бир нарсага ярамоғи гумон. Зеро, кўз, айниқса, юмиқ ҳолатда, танглайга тўғналмиш тил ва замбарак ўқи ёки замбаракнинг ўзи тикилмиш қулоқдан фарқли ўларок, хаёлни тўзгитмоққа кодир. Хаёлни — инсоннинг тан аъзолари қатори тилга олинувчи, таърифланувчи, лекин ҳеч бир тиббий ҳаритада акс эттирилмаган, ҳеч бир жарроҳ ҳали кўлида тутиб кўрмаган, шакл-шамойили, туси, таъми жумбоқ хаёлни...

Рост, айни чоғда энг маъкули шу — кўзни чирт юмиш, кўзни чирт юмиш-да, ўзни неча ўн бекат ҳам олдин, ҳали йўл юрмасдан, юрганда ҳам мўл юрмасдан аввал, юҳо сохта шамойилда пайдо бўлиб, қаршисига келиб тўхтаб, ютмоқ учун оғзини каппа очмасидан бурунгидек бежилов ҳис қилиб, хаёлан киссадан битта, бир донагина — фаранги, асил! — хушбўй, хуштаъм — м-м-м-м! — Шоший айтмиш, қулинг ўргилсин «отнинг қотили»дан чиқариш ва охиста хаёлда ҳали ойнанинг гўжалоқ васлига етишмоқ бахтига мушарраф бўлмаган, аслида эса бу «бахт»дан айни чоғ зор қақшаётган бурунга яқин келтириб ҳидлаб, — о-о-ох-х-х! — сўнгра...

Ч Е К И Л М А С И Н !

Йўқ, бу шунчаки дўқ ёки тақик тарзида янграмади, балки Бадал Армоннинг, унинг сийратида эса бутун зироат ва зираворшунослик илмининг ҳавойи ўйларга ошиқ тумшуғи таггинасида чақмоқ янглиғ гулдураб ва барқ уриб чакнадики, гўёки чўнтақдан чиқариб, гўёки бурунга яқин келтириб ҳидлаб тургани хаёлий — лекин фаранги, асил! — қулинг ўргилсин — м-м-м-м! — «отнинг қотили» аталмишнинг қандай лов этиб чўғланиб, оғиз-бурнини куйдирмаганига хануз у, унинг сийратида эса бутун зироат ва зираворшунослик илми ҳам хайрон. Юҳо-

чи, «Хатто хаёлингга ҳам келтира кўрма!», дегандек, дарғазаб, яна бир-икки қаттиқ-қаттиқ чайқалиб кўйдикю.

Холбуки, бу илк дафъа унинг бундай гумбурдан кулоғи батанг бўлиб, бу каби чақиндан кўз олди қамашини эмасди. У сафар ҳам бу шунчаки дўқ ёки тақик тарзида янграмай, чакмоқ янглиғ барқ уриб, гулдураб чақнаган, гулдурас акс садоси анчайин кулоқларни киройи батанг қилган, фақат унда Бадал Армоннинг боши эмас, бошга акс қофиядош ери чақа бўлганди. Қофия сўзи, балки, бу ерда ноўрин зикр этилгандир, зеро, у Шошийнинг ва фақат Шошийнинг нони, ёлғиз нонигина эмас, яна оши, тузи, илҳом парисини қанот қокдиргувчи ҳар кунги ўзи айтмиш «жонининг қотили» ва озроқ газаги ҳам, бироқ, чақа бўлган ерининг ўша даражада нозик саналиши унга фақат ва фақат бошга қиёсан таъриф беришга даъват этади. Яшириб нима, у вақтлар ўзи шу, бош билан эмас, бошга акс қофиядош саналмиш ерлари билан фикр қилиб, иш тутиш кўпроқ уларга одат эди. У вақт Шоший ҳам ҳали Шоший эмас, демак, «отнинг қотили» ҳали «отнинг қотили» бўлмаган, «жоннинг қотили» эса ҳали жонга қасд эта кўрмаган, тўғрироғи, қасд этган-у, лекин Шоший буни ҳали билмайди, чунки, у ҳали Шоший эмас, шунчаки Ҳали Шоший Эмас, холос. Улар бошга акс қофиядош ерларини қўйиб, қўр тўкиб ўтирмиш жойдан ҳам асло юксак шеърият атри эмас, ҳатто нокис насргада етти ёт бегона бўйлар уфурарди. Шеърият ҳақида ёлғиз сувнинг беором жилдирашигина элас-элас дарак берарди, лекин бу жилдираш асло шеърга солгулик жилдираш эмасди. Айни дам бу жойда улар машғул бўлмиш амал ҳам юксак шеърий каломга эмас, асли соғлиқни сақлаш вазирлигидан алангали саломга лойиқроқ эди. Алангали — яъни, ўтнинг ўзи йўқ, кўринмайди, тафти ҳам, шашти ҳам узоқ, аммо шундай ачитиб, жизиллатиб кўйдириб ялаб ўтадики, орадан шунча вақт кечиб, мана бундай суробинг тўғриланиб кетиб бораётган чоғда ҳам теккан ери жизиллаб уни эслайсан. Жизиллаш баробар тагин шу нарса ёдни титиғлайдики, уз-зу-у-ун илонизи бўлиб чўзилмиш саф, сафки, бошию адоғини кўз энламайди, шовқин, гала-ғовур; туйқус саф узра тараддул эпкини елиб ўтади, шовқинни эса сукунат ямламай ютади, сафдан бириси ғолибларча, шахдам юриб чиқиб, нимадир, чамаси, агар яхшироқ эсланса, хотира қопчиги яхшилаб қоқиштирилса, лай-лумми, ла-ла-лумми, так

тумми, така-тумми-ей деб, сўнг бор овозда: «Алангали-и-и-и!...», дебон хитоб этиб, у ёғини насия қилади-да, худди ўз хитобидан ўзи чўчигандек, худди ҳозир хитоби гумбурлаб ўзини босиб тушадиган каби, кўзларини чирт юмиб, бурнини жийириб, бошини елкалари ичига олиб, зинхор ғолибларга хос бўлмаган асно туриб қолади... Чиндан ҳам, зум ўтмай атрофни кайфни учириб, қулоқнинг пушаймонини келтирувчи жўр овоз гумбури босади: «Сало-о-о-о-эо-эо-о-о-ом-м-м-мм!...»

Соғлиқни сақлаш вазирлиги номидан саломни уларга энг бурун Жи-Ти берди. Ҳеч қутилмаганда, худди шифтдан тушгандек, гўёки чиндан ҳам соғлиқни сақлаш вазирлигидан шу ишга атай вакил қилинган каби. «Жи-Ти» — яъни, сақич қилиб чўзганда, жис-с-смо-о-ний тар-р-р-би-я му-у-у-ал-ли-ми; сақични чайнаб-чайнаб, оғизда чалпак қилиб, пуфлаб шишириб, сўнг «пақ» эткизиб ёрганда лаб-лунжга ёпишиб қоладигани эса фақат «ж» ва «т», ёки, сақичдан чиқмиш «пақ»қа қиёсан айтганда — Жи-Ти.

Холбуки, у исмсиз эмасди — Жавлон. Отасининг ҳам исми йўқ эмас эди — Жавмард. Мабодо, бунда хат этилмиш гаплар китобда ёки ҳеч курса кинода кечган тақдирда ҳам улар иззатини жойига қўйиб, тамойилдагидек исмини шарифига чўқиштириб — ва бундан чиқадиган жарангдан афтини бужмайтириб — номлаган бўлишарди уни. Аммо, бундаги гаплар асло китобда ва илло кинода кечмаётгани боис, улар, ўз кўникмаларича, сақични кўп чўзғиламай, чайнаб-чайнаб, оғизда чалпак қилиб, сўнг «пақ» эткизиб ёришни маъқул кўришди. Баайни ҳар сафар мактабга тўғри йўл қолиб, минг уриб-сўкишмасин, минг қулоқларига қуйиб ёки қулоқларидан чўзиб уқтиришмасин, барибир Бўжижардаги осма кўприкдан ўтиб қатнашгани каби.

Бўжижар — ўз номи билан бўжи жар, осма кўприкнинг-чи, фақат номигина осма кўприк: ундан жар ошмоқни кўзлаган ё дорбозлик уқувига эга бўлмоғи, ёки, бошқа бир «ота ўғил», сақични пуфлашга шошилмай, обдон чўзғилаб чайнаб айтганда — ҳайвоно-о-о-от илми муаллимининг таъбирича, «аксар турлари бугунда жазирама иқлимли минтақаларда ўсган ўрмон ва чакалакзорларда тирикчилик қилувчи илк аждодларимиз» тажрибасига мурожаат этмоғи лозим. Бақаҳовуздан ҳеч қачон дорбоз чиқмаган, умуман, ёвқурлик, бебоклик каби иллатлар бақаҳовузликларга бегона. Бақаҳовуз Бақаҳовуз

бўлиб ундан маймун чиққани ҳам бировнинг ёдида йўқ. Лекин, ё ўша ёвкурлик ва бебокликдан махрумлик ала-мими, ёки қораси айни чоғ фақат аллақайси олис жазира-рама иқлимли минтақалардаги алламбало ўрмону чака-лакзорлардагина учровчи илк аждодларига аждод бўлмиш-лардан мерос қонми, баъзи-баъзида уларни хўп маймун қилиб ўйнатгани бор. Йўқса, чиндан ҳам, тупша-тузук, текис-равон, оёқнинг ишқини туширадиган бир чиройли ўнғай йўл турганда, пана-пастқам, ўйдим-чукурликдан юриб, йиқилиб чалпак бўлишлари ҳеч гап эмаса-да, мак-табга шу Бўжижар узра тортилмиш симдан осилиб ўтиб қатнашларини қандай тушунмоқ мумкин? Ўтаётиб, тагин баҳс ҳам бойлашларини-чи? Мана бу тавр:

— Ҳой, Насим, Насим!

— Ҳа-а?

— Ҳозир шу ердан сувга калла ташласам-чи?

— А? Э-э, бор-э-э!

— Йўқ, ташласам-чи?

— Ол-а, йўқ нарсаниям ташлаб бўларканми?

— Мана, ташладим!

— И-и, жинни бўлма?! Йиқилиб ўлмагин тагин?

— Ҳе-э! Ке, гаров ўйнаймиз?

— Гаровми?

— Ҳа, гаров!

— Нимадан?

— Минг сўмдан!

— Бўпти, беш ташла!..

Бу — гарчи, уларни шу тобда Тўйтепагача тегиб борганда ҳам ёнларидан бир сўм чиқиши гумон эса-да. Лекин, у ер-бу ер эмас, нақ тўрт ёғи очиқ жаҳаннамга калла ташламоқни кўзлаб, довлашиб туришган дам улар-ни ким ҳам олдига солиб, қаёқдаги Тўйтепага қараб те-пиб кетарди? Аслида, уларни шу тобда қулоқларидан беаёв чўзғилаб, қайсидир гадойтипмас, биров тўйини еб, дўнгига кетини қўймаган Тўйтепага эмас, хийла яқин ва ташаққури, балки, ким билсин, мукофоти ҳам нақд ерга тепкилаб ёки бўлмаса рилдиратиб олиб борганининг саво-би бисёр эди-ку. Лекин, оёқ аталмиш қизталокнинг чан-гитмоқдан кўра чанг ютмоқ шашти баландроқ ва бундан фақат мўмай савобнинг — балки, ким билсин, мукофот-нинг ҳам — ҳиди элтиб, бўйнидан тош гурзидек босиб турмиш гуноҳларидан битта-яримтасини ҳисобдан ўчи-риб — ёки берилмиш мукофотга бир бити тўкилиб яй-раб — қолишни кўзлаган жаннатталабларгина огоҳ деб

ўйлаган чучварани хом санабди! Яхшиси, хомтама бўлмасдан, биров тўйини еганми, кўйиними, дўнгига кетини кўйганми, ё бошқа ериними, тинчгина ўша Тўйтепани коралаб йўл тутаверган маъкул. Бақаҳовузни илондай чирмаган катта халқа йўлдан атрофга сон мингта майдачуйда йўллар узун-қисқа бўлиб тўзғиб, тарқалиб кетган ва уларнинг ҳеч бири Тўйтепа аталмиш манзил сари кўрсатмасди. Тўйтепа номи Бақаҳовуздаги жами мавжуд ва номавжуд хариталарда ҳам йўқ. Тепкига оёқ қичмаган дамдаги далолатларга ишонилса, Тўйтепа — бу шундоқкина Шошнинг биқингинасида, ҳа, Шошнинг, Шошийнинг эмас; хуллас, Шошга етилса, бас — у ёғи бир кадам. Лекин, бу ҳали ҳаммаси эмас, ушбу далолатларнинг қулоқ тутиш меъда фаолиятига акс таъсир қилмайдиган озроқ давоми ҳам бор: ҳа, рост, бир кадам, шундоқ Шошдан чиққанда, Шошнинг биқингинасида, Шошга етилса — бас; аммо Шош-чи, хўш, Шошнинг ўзи қаерда? Юкоридагига ўхшаш далолатлардан бирига ишонилса, Шош — хў-ўв, ит ўлган жойда. Биқиндай билкиллама, бозорбоп, килоси фалон пул жойдан, ҳе йўқ-бе йўқ, бутун бир тепа ўсиб чиқишини амаллаб фараз қилишлари мумкиндир, гарчи, номидан карнай-сурнайлар овозию куюқ зиёфат ҳиди таралса-да, кимнинг қулоринию димоғини у чоғ этгани ва ҳатто ким унинг бирор дўнгига кетини кўйгани буткул номаълумлигини ҳам ҳазм қилиб олишар, аммо ит билан боғлиқ жумбоқ борасида бақаҳовузликларнинг бир нарса дейишлари қийин. Тўғри, вақти-вақти билан ён-беридагиларнинг жамоат тартибига хилоф маълум амалларига: «Об-бо, нима бу, ичингда ит ўлганми?», деб муносабат билдиришлари ва ҳатто бурун жийриб, четга бурилишлари бор, мудроқкўз Гришанинг гузар бошидаги янги очилган, лекин тез орада ёпилиши тайин ошхонасига атрофга олазарак аланглаб-аланглаб кириб-чиқишлари ҳам сир эмас, аммо ўзлари каби еб, ичиб, нафас ютиб, нафас чиқарувчи инсон фарзандининг ичида Бақаҳовузсифат, балки ундан юз чандон улкан, маҳобатли бир шаҳар жойлашиши, тагин унинг Шош деб аталиши ҳам мумкинлигини ақлларига сиғдиришлари маҳол, Бақаҳовуздаги на жамоат тартибига серқуллук ва на унга беҳурмат, беор авом, шу сирада Эшим иш-ш ва унинг эшаги ҳам. Тагин ким билсин, балки улар буни ақлларига сиғдира олишар, балки у ерда жой ортиб ҳам қолар... Бу — Эшим иш-ш ва унинг эшаги тўғрисида гап. Зеро, ҳеч ким уларнинг миясига қўл суқиб кўрма-

ган, ҳатто ҳеч қачон улардан бу хусусда сўрамаган ҳам, яъни уларнинг ақли, унга нима сиғиш-сиғмаслиги тўғрисида, сўрашни, балки, ҳаёл ҳам қилмаган, балки, ҳаёл қилгандир-у, аммо буни қандай уддалашнинг сира учини тутолмаган, йўқ, албатта, ҳеч ким уларда бу ақлнинг мавжудлигига мутлақ шак келтирмаган, барча ҳар эрта нимадир аввал улардан бирини, сўнг эса иккинчисини уйқудан уйғотишини, кейин эса шу нимадир бирининг иккинчисини етаклаб, кўчага бошлашга туртки беришини ва шу тарз икки ёртининг бир бутунни тўлдиришидан иборат жараён узлуксиз давом этаверишини, бу жараён қайсидир кўримсиз иплар билан ўша шаффоф ва бетайин нимагадир чамбарчас боғланганлигини, шундай ва шунга ўхшаш жараёнлар уларнинг ўзларида ҳам кўплаб кечишини, бироқ, у жараёндан фарқли ўлароқ, бу жараёнлар асло шаффоф ва бетайин нимадир эмас, номи, жойлашиш ўрни ва ҳатто вазнидан тортиб, то ижтимоий келиб чиқишига қадар маълум аъзо томонидан бошқарилишини ўзларидаги шу аъзонинг бир бурами билан жуда яхши англаб туришган, лекин қолган бурамларига Эшим иш-ш ва унинг эшагига тегишли шаффоф, бетайин нимадир билан номи, жойлашиш ўрни ва ҳаттоки вазнидан тортиб, то ижтимоий келиб чиқишига қадар ойдек равшан аъзо ўртасида энг ками от билан эшакчалик фарқ мавжудлиги тўғрисидаги даъвони маҳкам жо этишни ҳам унутишмаган.

Тош тоға Эшим иш-ш эмас. Тош тоғанинг эшаги ҳам йўқ. Тош тоғанинг харитасида Шошга олиб борувчи йўл белгиланганини ҳам биров кўрмаган. Тош тоғанинг фақат узоқ йили туғаётиб жон таслим қилган хотинидан ёдгор ёлғиз қизи бор. Бор эди. Чорбоғининг нураб тушган деворини тиклашга ёлланган келгинди пахсакаш мардикор билан қочиб кетгунига қадар. Тағин Бақаҳовузнинг серфайз, гавжум даҳасида ўзи елкаси яғир бўлиб тиклаган ховли-жойи, уйдан икки гузар нарида, шаҳарнинг асло баҳаво эмас, лекин беҳаво деб ҳам бўлмайдиган ерида девори ёмғир ва жалалар ювавериб-ювавериб нураб тушган чорбоғи, чорбоғининг девори билан қасдлашмиш бу ёмғир ва жалалар узоқ тинмаган кезларда хуруж қилувчи бод касали ва барча ёлғиз қизини ер-кўкка ишонмай, папалаб ўстирган оталар сингари ўзига яраша орзу-ҳаваси бор эди. Ҳа, ховлиси ҳозир ҳам жойида, ўша-ўша — Бақаҳовузнинг серфайз, гавжум даҳасида, аммо хувиллаб ётибди, нақ ютаман дейди; чорбоғи-

ни ҳам ҳеч ким уч ёки тўрт гузар нарига олиб ўтиб қўйгани йўқ, ўша-ўша — иккита гузар нарида, лекин олдингидек йўлни кесиб чиқиб бўлмайди, уловда ёки соғлиқ кўтарса пиёда айланиб ўтиш лозим; бир ёғса тинишни унутадиган ёмғир ва жалалар касофат деворни буткул ювиб битириб, ер билан тенг қилиб шиббалаб, энди фақат унинг боди билан ўчакишга ўтишган; орзу-ҳаваси... унинг қачондир бўлгани, бўлибгина қолмай, хаёлда мавж уриб, кўпириб-тошганига ҳам айна чоғ ишонмоқ қийин, баайни чорбоғининг нураган деворини тиклаш зарурати туғилмиш ўша кез анави бадбахт пахсакаш мардикорга қараб, унинг лой қормоғу пахса урмоқдан бошқа нарсага ҳам чоғи келиши мумкинлигини хаёлга сиғдирмоқ мушкул бўлгани каби. Асли, у бадбахтнинг бундай дали-ғули ишга қўл уриши мумкинлигини хаёлга келтирмоқ тугул, оғзидан биргина сўз суғуриб олиш ҳам маҳол эди. Девордан садо чикса чиқардики, ундан садо чикмасди. Нафсиламбрини айтганда, Тош тоғанинг ўзи ҳам Бақаҳовузга келган чоғ шундан бир туки ўзга эмасди. Бироқ, у вақтлар у ҳам Тош тоға аталмасди, умуман, уни биров исмини айтиб ҳам чақирмасди, барчанинг назарида у тирикчилик изидан юрган бир келгинди мардикор эди. Ҳолбуки, уни бу ерга ёлғиз қорин ғами қувиб келмаганди, гарчи, бор буд-шуди эғнидаги йиртиқ-ямоқ кийими, нон тўрваси ва шу исми бўлса-да. У иззатталаб эмасди, иззат даъво ҳам қилмасди, бари мавриди билан қарор топишига ишонарди. Бировларнинг убу рўзгор юмушларини бажариб юраркан, кўпда ўзига деворга менгаб сифат беришларидан ҳам огоҳ эди. Унинг айтмоққа сўзи йўқ эмасди. Аксинча, унинг айтар гаплари бисёр эди. Бу гапларни у ёлғиз ўзига айтарди, деб ҳам бўлмасди. Қулоғи борлар унинг айтганларини эшитарди: Замин, Фалак; кушларнинг жувир-жувирини эшитмоққа ўзи юз қулоқ ҳам озлик қиларди, қурт-қумурсканинг эса ташвиши ўзига етарли эди. Сўнг Ойнисаси билан топишди ва унинг сўзига қулоқ берувчилар сони биттага ортди: Замин, Фалак, Ойниса... Замин ва Фалак фақат уларнинг сўзларидангина огоҳ эмасди. Замин кунни кузатиб, тунни қаршилар, Фалак зулматга чўмиб, сўнг яна нурга кўмиларди ва еру кўк ўртасида, хоҳ тун бўлсин, хоҳ кундуз, улар танҳо бир-бирларигагина тегишли эдилар.

Аммо бу саодатга тўлиқ дамлар узоққа чўзилмади: ишонгани — Замин уларнинг бахтига кўз тиккан экан,

бегим куни Ойнисасини ўз бағрига олди. Раҳматли момоси айтгувчи: «Хаҳ, бири кам дунё!», деган сўзларнинг аччиқ мағзини у илк бор ўшанда чакди. Замин ва Фалакдан гинаси бекорлигини ҳам у анча ўтиб англади. Асли, Ойниса Замин ва Фалакнинг унга тухфаси экан — шу қисқа умрида кўрган дард-аламлари, чеккан нолафигонлари эвазига. На имкон, ўзлари берган — ўзлари тагин қайтиб олишди, лекин — бу ҳам уларнинг инояти! — тухфаларидан жажжи бир улушни унга «эрмак»ка қолдирмоқни дариф тутишмади. Бу «эрмак» ҳам асли бебаҳо бир инъом эди. Шундай эса-да, унинг еру кўкка бўлган аввалги ишончи қайтиб тикланмади. Чорбоғининг баайни шу ишончи каби нураган деворини қуришга даъвогар келгинди мардикор йигитга рўпара бўлиб, Тош тоға беихтиёр ўзини эслади, ўзини, ўша, Замин ва Фалакка ишончи беқиёс дамларни ва — тухфадан қолмиш «эрмак» улуш билан боғлиқ сўнгги умиди ҳам чилпарчин бўлишига санокли онлар қолганидан мутлақо беҳабар, кўкси фараҳга тўлди.

Аслида у мардикор йигит ҳеч нарсага даъвогар эмасди. Ҳатто Тош тоғанинг еру кўкка ишончи билан баробар нураган деворини қуришга ҳам. Тош тоға кўринган чоғ у бозорнинг оёқ тарафидаги суви қуриган ариқ ёнида тўрвасини маҳкам кучоқлаган асно ёлғиз сўппайиб турарди. Ҳеч кимга қўшилмай, ҳеч гапга аралашмай. Одатда, бозорнинг бу тарафида одам тўпланмасди: ариқнинг суви қуригани, бироқ тагига чўкмиш ахлат, лой, балчик тозаланмагани боис, у ерда кўнгилни беҳузур қилувчи бадбўй хид турарди. Тош тоға мардикор бозорини гузардан айирмиш кўринмас сарҳаддан ошгани ҳамон барча иш илинжида офтобда қовурилаётганлар чуғур-чуғур қилиб, гуррос уни ўртага олишди. Аммо Тош тоға уларнинг ҳеч қайсисига қайрилиб боқмай, ҳеч қайсисининг чуғурига қулоқ солмай, мийиғида илжайган асно, бошини сарак-сарак қилганча, бозорнинг келгинди мардикор йигит ва кўнгилни беҳузур этгувчи бадбўй хид турган тарафига қараб йўналди.

Тош тоға уни олисдан илғаган эди. Букчайган миқти гавдаси, чувринди уст-боши, кўксига маҳкам босиб олган тўрвасини. Яқинлашиб бориб, унинг ўзига қадалмиш укки кўзларини ҳам фарқлади. Чамаси, у ҳам Тош тоғани энди илғамаган эди.

Тош тоға одимини секинлатди, лекин йигитга сифовчан тикилишини қўймай, унинг юз-кўзидан ненидир

укмоққа уринди. Аммо, йигитнинг ўзи ҳам, кўзи ҳам жим эди. Унинг юз-кўзида зоҳир айни ифода, тўғрироғи, ифоданинг йўқлиги ҳам Тош тоғага алланечук қадрдон туюлди. Агар йигит шу тобда жойидан салгина кўзгалган ёки нигоҳида озроқ тараддуд сезилган тақдирда ҳам Тош тоға балки уни четлаб ўтиб кетармиди... Йўқ, йигит жойида қилт этмади, ҳатто бир марта бўлсин киприк ҳам қокмади, унинг нафас олаётганини-да фарқламок мушкул эди.

Яна бир неча лаҳза ва улар юзма-юз келишди.

— Пахса уришга чоғинг қалай? — деб сўради Тош тоға, гарчи, қандай жавоб олиши, тўғрироғи, қандай жавоб эшитмаслиги унга ойдек равшан эса-да. — Эплайсанми?

Йигит индамай бош ирғади.

— Хў-ўш, нари борса, тўрт кунлик чамаси иш бор, — деб тушунтирди Тош тоға унга зимдан тикилиб. — Лекин ўт қаламайман. Қиш ўтмай, тагин манави бад бўйни искагани келишга сира тобим йўқ, — дея озроқ ҳангома қилган бўлди. Сўнг гапнинг индаллосига кўчди: — Ишлаган ҳар кунингга фалон пулдан тўлайман. Уч маҳал еганинг ҳам менга тан. Хўш, нима дейсан?

Йигит бу сафар ҳам лом-мим демади, фақат яна тасдиқ маъносида бош ирғади, холос.

Тош тоға чўнтагини кавлаштириб нос шишасини чиқарди. Шошилмай шишанинг қоққоғини очиб, кафтига бир отим нос ташлади.

— Хўп, кани, юр бўлмаса, — деди носни тилининг тагига ташлаб, бироқ нима деганини ёлғиз ўзигина тушунди. Сўнг яна имиллаб шишанинг оғзини маҳкамлади ва уни қайта чўнтагига жойлаб, изига бурилди.

Бозордан чорбоққача йўл узоқ эмасди. Тош тоға ўз одатича шахдам одим ташлаб юриб борар, йигит ундан ортда қолмасликка тиришиб, кетидан пилдираб эргашарди.

Ҳеч қанча юрмасдан, Тош тоға ортидан ёллаган мардикорининг ҳарсиллаб нафас олишини ҳам эшитмай қўйди. Тўхтаб, унинг етиб келишини кутди.

— Бурнингга бир чертгулик ҳолинг қопти-ку, — деди Тош тоға йигитнинг бўғриққан юзи, киртайган кўзларига тикилганча бош чайқаб. — Бу яқин орада туз тотибминдиг?

Тош тоға бу саволига ҳам жавоб эшитмади. Унинг йўл давомида йигитга берган бошқа саволлари ҳам шу

асно жавобсиз қолди. Фақат бир марта унинг: «Қаердан бўласан?», деб айтган саволига йигит ҳирқирок, хиёл манқа овозда: «Хў-у-у», дея қўлини ҳавода ўйнатиб, муж-мал жавоб қайтарди.

Тош тоға у ишора қилган томонга қараб Бақаховузнинг бегард осмони ва уни чароғон этмиш офтобнинг қирмизи юзини кўрди, қараб кўзлари камашди ва туйқус англадики, йигитдан бир маънили жавоб кутиш, умуман, уни ҳадеб бу тахлит сўроққа тутиш беҳуда, унинг айтмоққа сўзи бўлмагани туфайли эмас, йўқ, аксинча, балки унинг айтмоққа сўзи кўп, балки керагидан ҳам ортиқдир, фақат уни тинглай билмоқ жоиздир, ахир, айтмоқдан осони йўқ, овиз — беқопқок, тил — бесўнғак, кулоқ ҳам асло тақчил матоҳ эмас, бироқ, тинглай билмоқ учун ёлғиз кулоқнинг ўзи кифоями?

Тош тоғани бу савол ўйга чўмдирди. Тош тоға осонга анграйган асно қачон бу саволни ўзига илк бор берганини эслашга уринди ва — эслади! Эслаши баробар илқис кўксида нимадир жиз этди. У нигоҳини кўқдан узиб, ёнида ўзига меровсираб тикилиб турган мардикорига қаради ва унинг айна шу сийратида аниқ ўзини кўрди, ўзини, орзу-умидлари барқ урган, ҳали турмушнинг ўйдим-чуқурларидан беҳабар, аччиқ-чучугига эса бефарқ гўр йигитчани ва унга нисбатан меҳри товланди.

Тилланинг ҳийласи борлигига шубҳа кейин ҳам унинг дилида дарров пайдо бўлгани йўқ, ҳатто йигитни гузар этагидаги Кимсан шашқолнинг лағмонхонасига олиб кириб, қорнини обдон тўйдириб, чорбоғига бошлаб келиб, ишнинг расамадини тушунтириб, нима, қаерда — ҳаммасини кўрсатиб, секин-аста ишга киришаверишни тайинлаб, ўзининг бир дунё юмуши борлиги, ҳозир тўғри ҳовлисига ўтиб, унинг чой-нони, ош-овқатидан боҳабар бўлиб туришга одам жўнатажаги, ўзи эса бари ишларини саранжомлаб, тушга яқин бир келиб хабар олажагини уктириб, шу чиққанича, айтганидек, тўппа-тўғри ҳовлисига ўтиб, айвонда хонтахта устига хитойи пиёлани тўнкариб қўйиб, ўсма сиқаётган қизини — ёлғизи, кўзининг оқу қораси, ери, осмонини чорбоғда деворни тиклашни бошлаган пахсакашнинг чой-нони, ош-овқати ва ўзига кўз-кулоқ бўлиб тургани тугун билан шошилишч жўнатиб, юмушларини ҳам оёғи куйган товук каби югуриб бажариб, лекин, ваъда қилганидек, тушга яқин эмас, пешиндан озроқ ўтиб қайтиб келиб, ҳайҳотдай чорбоғда бир тирик жонни топмаганидан сўнг ҳам. Тирик жон

бўлгани эса шубҳасиз эди: ёмғирнинг девор билан узок қасдлашувидан ҳосил бўлган, офтобнинг забтидан эса тош қотган лой қўйқалари қириштириб тозаланган, Тош тоға бир ҳафта бурун девор-дармиён қўшниси Аҳад писмикнинг аллақандай қурилишнингми, бузилишнингми қайсидир калити қўлида бўлган авағаси билан келишиб тўктирган тупрокнинг учдан бири чамаси ажратиб олиниб, кўлоб қилиб қўйилган, эрталаб мардикор йигитга кўрсатганида жойида тартибли тахланиб турган анжомлар ҳам айни дам ховлида сочилиб ётарди.

Тош тоға оёқостидаги лой юки пачок пақирни ҳатлаб ўтиб, ховли ўртасида тарвақайлаб ўсган тут соясидаги тахта супа томон юрди. Бу ерда ҳам тирик жондан нишона йўқ эмасди: эрталаб ўзи тугиб, қизининг қўлига тутқизган қийиқ дастурхон ўрнида ёзиғли, ундаги қандкурс, ярим ҳовучча майиз, туршак ва нон бурдалари устида пашшалар бозор қурган, ту누ка чойнак устига сочиқ ёпқич қилиб ташлаб қўйилган, ширин чой юки пиёланинг ичига эса пашша тушиб, қотиб ётарди. Тош тоға сочиқни нари иткитиб, чойнакка кафтини босди: илик, ёпқични ҳисобга олганда ҳам нари борса ярим соат бурун дамланган. Сўнг ирганибгина пашша тушган пиёлани қўлига олди ва ичига чойнақдан озрок чой қуйиб чайиб, қийиқ устига ағдариб қўйди. Атрофга олазарак аланглади, лекин бировнинг қорасини кўрмади. Туйкус, ниманидир эслаган каби, нигоҳини ҳожатхона тарафга бурди ва... кўнгли жойига тушиб, енгил тин олди. Ҳожатхона эшиги ёпик турарди. Дастурхон бу тахлит йиғувсиз қолганидан Тош тоға ўзича мардикор йигитни у ерда гумон қилди. Эрталаб Кимсан шашқолнинг лағмонхонасида уларга тортишган қулинг ўргилсин чўзма лағмон ўзи серёғина эди, камбағалнинг бир тўйганида, деб у кетидан тагин иккитадан янги тандирдан узилган кайноқ тандир сомса ҳам буюрди... Йигит бояқишга бу оғирлик қилишини у туш кўрибдими. Ҳеч қиси йўқ, лой тайёр бўлгач, пахсани уришга қиришса, бари тер билан ювилиб чиқиб кетади.

Тош тоға мийиғида қулиб қўйди ва аланглаб, қизини излаган бўлди. Қизи, чамаси, мардикор йигитга нончойини ҳозирлаб бериб, ўзи анҳор бўйига тушган кўринадди. Анҳор лабида ёлғиз сувга тикилиб вақт ўтказиш унга болалик чоғидан одат эди. Ҳа, бу жиҳатдан қизининг ўзига тортган. Тош тоға ушбу икроридан кўнгли гоғдек кўтарилиб, дастурхон тепасида ғужғон ўйнаётган

хира пашшаларни хайдаб тўзғитди-да, қийикнинг бир учи билан нон бурда ва қанд-курс устини омонатгина ёпиб, қизи-ла кўришмоқ ниятида изига бурилди.

Анҳор тарафни кўзлаб шошиб кетиб бораркан, йўл устида ётган лой юки пачоқ пақирни чаққон хатлаб ўтди. Анҳорга чорбоғнинг этак томонидан тушиб бориларди. Анҳор сувининг шовуллаб оқиши эшитилар жойга етганда Тош тоға туйқус қулоққа чалинмиш бошқа бир овоздан юраги ҳаприқиб тўхтади. Ҳар сафар бу товуш қуловига чалинди дегунча шундай бўларди, зеро, у раҳматли Ойнисаси билан яйдоқ далада ёлғиз бир-бирига роз айтиб ўтказган бедор тунларни ёдга туширарди. Мулла Матғозининг чорбоққа туташ бедазориди бедана сайрамоқда эди. Матғозининг ўзи бир сайрашга тушса, юзта беданани ҳам қочирарди. Ҳар жума унинг маърузасига қулоқ тутгани атай атроф-тегра, узоқ-яқиндан гузар масжидига авом йиғиларди. Бироқ, Тош тоға негадир унинг ростдек туюлувчи сўзларидан кўра кўпроқ бедана хонишини кўнглига яқин тутарди. Фақат у раҳматли Ойнисаси билан боғлиқ тотли хотираларни ёдига туширгани учунгина эмас, йўқ. Нега — сабабини ўзи ҳам аниқ англамасди. Чамаси, Матғозининг маърузасида айтилмиш сўзлар фақат **р о с т д е к т у ю л а р д и**, бедананинг табиат бағридаги айни хониши эса **ч и н, р о с т** эди. Бедананинг сайраган овози Тош тоғанинг хаёлини банд этмиш жами ташвишларни четга сурган бўлса, оёқлари уни ўз-ўзидан бедазорга бошлади...

Тош тоға бедазорда эгнига илашган чанг-чўпни қоқиб, чорбоғига қайтганида кун оғиб қолганди. Тош тоғага кўшилиб унинг ташвишлари ҳам қайтди. Анҳор лабида бир тирик жон йўқ эди. Ҳовлида ҳам Тош тоға одам қорасини кўрмади. Кун қайтиб, пича соя тушганини айтмаса, ҳовлида ҳамма нарса ўзгаришсиз, бояги-боягидек эди: унинг киндик қони тўкилмиш қишлоққа маҳобат-ла соя ташлаб турувчи баланд тоғнинг кичрайтирилган шаклини ёдга солувчи уюмдан ажратиб олинган тупроқ кўлоб қилинганча турар, эрталаб тартибли тахлогли, пешиндан сўнг эса ҳовлида бетартиб сочилиб ётган холда кўргани — анжомлар баайни жойига миҳланган, боя ўзи бирикки устидан оёқ ошириб хатлаб ўтишга мажбур бўлган лой юки пачоқ пақирнинг авзойида ҳам ҳеч ўзгариш сезилмасди. Хуллас, ҳассос мусаввирнинг мўйқаламига муносиб манзара, унга ном ўйлаб, хомтама бўлишнинг ҳам ҳожати йўқ: «Макр ва муҳаббат» — агар мусаввир

чиндан ҳам ҳассос бўлса; ёки «Чолнинг кизи қочиб кетди» — агар юқорида сўз билан чизилмиш манзарани бўёқда акс эттира билмиш рассом фақат ҳассослик даъво қилса; ёинки, оддийгина «Пақирли натюрморт» — шу холдаки, агар бу мўйқалам соҳиби ҳассослик ҳақида ҳам, ҳассосликка даъвогарлик тўғрисида ҳам асло бошини оғритмаса.

«Об-бо, бошимга қандай балони сотиб олдим-а? Вей, еб...ичишдан бўлак нарсаниям биладими ўзи бу хумпар?!», деди Тош тоға қони қайнаб, хожатхонанинг бояги тарз ёпиқ турган эшигидан кўз узмай. Шундай деб айтди-ю, туйқус миясига келган фикрда қўзлари чақнаб, бўғзига тикилиб кела бошлаган жаҳли ортга чекинди. «Ишни бунақа чўзма лағмон қилганига ҳўв овлоқдан ўра қаздириб, тўлганини кўмдириб оламан», дея анчадан буён бошини оғритиб юрган муаммонинг ҳисобини топган бўлди Тош тоға ва ўзининг бу ўйидан ўзи бир қоп семирди. Қўпроқ ҳам семирарди-ку, бироқ уч-тўртта дилтортар улфатлар билан кечкурунга Маматқулнинг чойхонасида халфанага ош белгиланган, аксига олиб ўз улушини у олдиндан тўлаб ҳам қўйган...

Тош тоға шу хаёллар билан ҳозирданоқ димоғида ҳали қозонга тушмаган ошнинг хуш бўйини туйганча қаздиришни мўлжаллаган янги ўранинг ўрнини ўзича чамалаб тураркан, чорбоғининг келиб-келиб ёмғир билан ўйнашган телба девори кемтиги оша шахд ила учиб қирган тентак елвизак чолнинг юзини, хиёл қиров оралаган бурама шоп мўйловини хилпиратиб силаб ўтиб, намчил тупроқ исини ҳавога кўтарганча ҳовли саҳнида икки-уч чарх урди-да, уни бир қоп семиртирган ўйларга сабабчи бўлмиш «қадамжо»нинг эшигини бориб тебратди. Шамолнинг ушбу «машқи»дан чалинмиш «ғийқ-ғийқ» фақат эшикнинг ошиқ-мошиғига мой суртиш фурсати етганинигина эсга солмас эди. Тош тоға буни дарров фаҳмлай қолмади. Фаҳмлашга уринибми, бирпас жойида эшикнинг ғийқиллашига ҳамоҳанг тебраниб турди. Ниҳоят, фаҳмлагач, илкис сергак тортди ва худди бунга ишонишни истамаган каби чорбоғни ямламай ютган сукунатга кулоқ тутди. Бошқа вақт оромбахш туюлгувчи бу жимлик унинг қўнглига баттар қўлғула солди. Тош тоға қўз олдини босиб келаётган зулумот оша атрофга нажот истаб боқди ва гарчи уни кўрмаётган эса-да, худди тусмоллаб ушламоқчи бўлгандек, қўлларини чўзганча олға ташланди, бироқ боядан бери нукул оёғига илашаётган

лой юки пачоқ пақирга қоқилиб, олдинга юзтубан мункиди. Кўлига тиранган кўйи амаллаб ўнгланиб, ўрнидан кўзгаларкан, Тош тоға, аламдан лаблари гезариб, тургани ҳамон ҳассос мусаввирнинг мўйқаламига мос манзарага кўрк бағишламиш лой юки пачоқ пақирни жаҳл билан тепди. Санъатга аччиқ қилиб эмас, йўқ. Тош тоға санъатни жини суймайдиган жоҳил эмасди. Тош тоғани санъатга фаҳми етмайдиган оми деб ҳам бўлмасди. Зеро, қизи ойда-ой ора чехраси бужмайиб, ўқишидан кўтариб келувчи талабалик нафақасига «юк» қилиб берилган чипталар воситасида у билан жуда унақа кадрдон эмаса-да, ҳар тугул таниш эди. Тўғри, тан олиш жоиз, кўрган, эшитганларининг у ёки бу ерини ҳазм қилишга қийналган бўлса бордир, лекин бирор марта ҳам унга санъат деб тақдим этганларини англамай, боши оғриган эмас. Фақат, пешонасига саноқсиз эгри-бугри чизиклар тортиб, бир пайтлар ҳамма кўрганда ҳавас қилган қоп-қора шоп мўйловига бевақт киров кўндирган йилларига терс ўгирилганча дунёнинг барча оқ ва оласи, рост ва ёлғонини ўзида жам этмиш товукнинг катагидан сал катта сахнага термулиб гувоҳи бўлганларнинг олис йили қазо қилиб кетган аммасининг исмига қандай алоқаси борлигини қанча уринмасин, сира ақлига сиғдиролмасди. Авваламбор, агар адашмаса, мусичадай беозор, кўп фариштали хотин эди аммаси раҳматли. Одамга ола боққани ёки овозини беҳуда баланд қилганини биров билмасди. Тош тоға ҳам асли аммасининг жияни эди. Бирок, ўзи шундоқ ҳам асаби зор қақшаб турган пайтда, ўлганнинг устига тепгандек, тагин пақирга қоқилиб йиқилиши сабр косасини тўлдирган сўнгги томчи бўлди.

— Бу лаънати пақирни оёқ остидан оладими бугун биров? — деб бақирди Тош тоға асабий, пақир тепкисидан даранглаб, беш-олти қадам нарига бориб тушган асно. Овози бу тахлит қаҳрли чиқиши мумкинлигини умри бино бўлиб фақат шунда англади-ёв. Сўнг ҳовлига тагин сукунат чўқди. Бирок, Тош тоға уни эшитмади. Тош тоға унга кулоқ ҳам солмади. Айни дам унинг бутун шуури фақат бир нарсага алағда, кўзлари ёлғиз бир нарсани илғар, кулоқлари ёлғиз бир нарсанигина эшитиши мумкин эди.

Тош тоға аччиқ ютинди. Тош тоғанинг томоғини байни шиша тилиб ўтди. Оёқлари ўзига бўйсунмас, ақли ҳам ўзиники эмасдек туюларди. Гандираклаган кўйи дам юриб, дам тўхтаб, телба янглиғ ҳовлида узоқ тентираб,

ниҳоят, у кўзлаган ерига етди ва қўллари қалт-қалт титраб, эшик сари узалди...

Жи-Ти — Тош тоғадан фарқли ўларок, асло асабий тарзда ва зинҳор девона каби эмас, — эшикни очиб, тамомила тескари манзарага гувоҳ бўлган эса-да, иккала ҳолатнинг ҳам дахшати моҳият жиҳатидан бир-бириникидан сира кам эмасди. Ким билсин, балки очиб Жи-Тининг кенг ялпоқ пешонасига зарҳал ҳарфлар билан битилган эшикни Тош тоға очиб, Жи-Ти рўпара келган манзарага Тош тоға гувоҳ бўлганида, ичкарида кўрганларидан у айтарли дахшатга тушмасди, ҳаттоки эти жунжикмасди ҳам, шунчаки тангри берган умри давомида кўравериб, кўравериб, исми янглиғ тош қотган дийдаси билан дунёнинг ишлари кўп қизиқ эканлигига яна бир карра ишонч ҳосил қилган, бу дунё бевафо эмас, асли одамлар унга ҳеч қачон вафо қилмасликларига иймон келтирган бўларди, холос. Мабодо, фалакнинг гардиши айланиб, Тош тоғанинг чорбоғидаги «қадамжо»га кўндирилмиш зорманда эшикни ўша кез Жи-Ти очганида, дахшатдан тарракдек қотиш, ўзини, ўзига қўшилиб сўзини йўқотиш қаёқда, унинг бир туки ҳам қилт этмас, аксинча, шўрлик Жи-Ти учун бу айни муддао бўлар эди. Жи-Тининг маконда бу тахлит адашуви кўпларни, аввало, танқис зарурат билан кириб, мутлако нозарур можарога тумшуғи урилган унинг ўзини, қолаверса, Жи-Тини дахшатга солган, Тош тоғанинг эса фақат дийдасини баттар қотирмоққагина яраши мумкин бўлган можаро айбдорларини ҳам тўла қаноатлантирарди. Бирок, бу истак чиндан рўёбга чиқмоғи учун Жи-Тининг фақат макондагина эмас, замонда ҳам яхшигина ўмбалоқ ошуви талаб қилинардики, буни эҳтимол этмоқ тугул, ақлга сиғдирмоқ ҳам хийла мушкул иш эди. Зеро, у ва бу эшикнинг оралиғида ёлғиз йўлларгина эмас, санаб ҳисобини чиқармоққа бир кишининг бармоқлари озлик қилувчи йиллар ҳам ястаниб ётарди.

Жи-Ти замонда адашмади. Маконда ҳам у бир қадам бўлсин четга оғгани йўқ. Ҳар сафар шу юмуш билан ўзи бориб-келиб юриб кўзи пишган йўлдан оғишмай-чоғишмай, ҳадеб очилиб-ёпилаверганидан хийла уринган таниш оқ эшикка рўпара бўларкан, ичкарида уни бу ерга шошилишча ташриф буюришдан кўзламиш мақсадига тамомила номувофиқ ходиса кутаётганидан буткул беҳабар эди. У шу тобда замон ва маконда кечмиш силсилалардан ҳаёл етмас узокда, маълум ички аъзоларини

банд этмиш юкка қўшилиб тушиб кетишга тайёр турган юрагида тунлари тушига кирмаган фараз ва гумонлар у ёқда турсин, қилга ҳам жой топилмасди. Айни лаҳза у фақат битта нарсани, яъни васлига йўл кўп олис туюлган манави эшикдан ниҳоят ичкарига кириб, ҳали дарси ту-гашига қўнғироқ чалинмасидан уни оёғини қўлига олган-ча бу ерга чопишга даъват этган муддаосини имкон қадар илдамроқ ҳосил қилмаса, доғини Бақаҳовуз тугул, бутун бир дарёнинг суви билан ҳам ювиб кеткизиб бўлмайдиган иш юз беражаги муқаррар эканлигини жуда яхши биларди.

Бу йўлнинг Жи-Тига танишлиги шу лаҳза у очмоққа чоғланмиш эшик ортида юз беражак можародан ва унинг сира тотли бўлмаган мазасидан беҳабар, юксак шеъриятдангина эмас, ноқис насрдан-да йироқ эҳтиросга банди ҳавасмандларга ҳам маълум эди. Шунингдек, улар Жи-Тини ора-сира бу йўлдан қатнашга ундовчи сабаблардан ҳам беҳабар эмасдилар. Тўғрироғи, улар шундай деб ўйлашар эди. Бунинг исботи тариқасида такрор-такрор тилдан чиқиб, қулоқ ва мияларга қуйи-лаверганидан кўпроқ зилдек аравага қўшилган курра-нинг бозор куни, тагин оч қоринга ханграшга чира-нишига монанд зўраки қаҳқаҳа уйғотмоққагина қодир латифани келтиришарди. Хў-ўш, эмишки, кунлардан бир куни Жи-Ти таърифи юқорида келтирилмиш йўл-дан юриб, донғи бу йўлникидан асло оз бўлмаган эшик-ка юзма-юз келган ва таажжуб билан унда аввалдан мавжуд битта ҳарфдан иборат таниш эслатмадан таш-қари, кинғир-қийшиқ қилиб ва афтидан, айнан унга атаб ёзилган сирли битикни ўқиган:

ТЎҒРИГА ҚАРА!

Жи-Ти ҳеч нарсани англамай, эшикни очиб ичка-рига қадам қўйган ва нигоҳини эшикда кўрсатилмиш ерга қадаб, таажжубини баттар оширган ёзувга кўзи тушган:

ЧАПГА ҚАРА!

Жи-Ти тагин ҳеч нарсани тушунмай, балки тушун-моқ илинжида, ёзувда айтилган ёққа ўгирилган ва аввал-ги таажжубларини квадратга оширган битикка рўпара бўлган:

ЎНГА ҚАРА!

Жи-Ти яна ҳеч вақони англамаган ва тайинки, англамоқ умидида битикда амр этилган тарафга қараб, мутлақо ҳеч балони англамай, охир натижада жами тааж-жублари квадратга кўпайтмасининг иккиланмасини ташкил қилмиш бошқа бир битикни ҳижжалаб ўқиган:

ҲОЙ, БУ ЕРГА ТОМОШАГА КИРДИНГМИ?

Бу ажабтовур латифа айнан шу нуқтада узилар ва муқаррар равишда у айтилмиш жойга яқинроқда бўлган, гап нимада эканидан асло хабари йўқ кимсанинг нақ ўтакасини портлатувчи дахшатли қаҳқаҳа билан хотималанарди. Асли шу, маълум нуқтада янграши фарз саналган қийқириғу увиллашга омихта қаҳқаҳа ва унинг оқибатида берилиши мумкин бўлган қурбонларни қай йўсиндадир хаспўшлаш мақсадидагина тўқилган эди бу латифа. Нечоғли номаъкул туюлмасин, аммо ушбу ҳолатда қаҳқаҳа латифага эмас, аксинча, латифа қаҳқаҳага мутлақ бўйсундирилган эди. Мактаб «оғзаки» ижодига таллуқли саналмиш бу латифа исталган кўй ва мақомда, ҳаттоки оёғи осмондан қилиб ҳам айтилмоғи мумкин эди, зеро, ҳеч ким унга қулоқ солмасди — шу даражада барчанинг меъдасига теккан эди у. Аммо, қаҳқаҳага жуфтланмиш лаблар-ла қай дам қийқириб, уввос солиш лозимлиги барчага беш қўлдек маълум эди. Латифа айтила бошланган лахзадан эътиборан унга қулоқ тутган ва тутмаган барчанинг диққати, шашти ва шиддати таниш нуқтада уларнинг саъй-ҳаракатлари билан жўр овозда янграши шарт бўлган қаҳқаҳага қаратиларди. Ёзилмаган қонунлар ҳам йўқ эмасди. Хусусан, сўнгги қаҳқаҳа маълум жиҳатдан аввалги қаҳқаҳалардан фарқ қилмоғи таллаб этиларди. Ўз-ўзидан тайинки, ўша латифа, ўша сўзларга айнан ўша нуқтада янгровчи кейинги қаҳқаҳа ҳам нақадар гумбурлаб чиқмасин, қанчалар кўп кимсани ўтакасидан айирмасин, зинҳор олдингиларини такрорламасди. Бунда энг муҳими, албатта, Жи-Тининг тилга олиниши эди. Қийқириғу увиллашларга сабаб ҳам илло латифа эмас, унда Жи-Ти номининг мавжудлиги эди. Ҳолбуки, латифада таърифи келтирилмиш «битик» у ерда Жи-Ти мактабга муаллим бўлиб келгунга қадар бор эди, у келганидан сўнг ҳам дарров йўқолмаганди. Балки, унинг туйқус йўқолишида, яъни, латифа аввалида айтилгани-

дек, «кунлардан бир куни», яна ҳам аниқроғи — бир душанба мактабга келиб, на эшикда ва на ичкаридаги ўнгу сўл деворларда таниш, таъбир жоиз бўлса, жондан азиз битикларни топмаганликларида Жи-Тининг ҳам «камтарин» хизмати йўқ бўлмагандир. Нима бўлганда ҳам, Жи-Ти шу Жи-Ти номини олиб, унгача муаллим зоти қора тортишни эп билмаган эшик сари ўзига сўқмоқ очгунга қадар мактаб «оғзаки» ижодининг ушбу энг нодир намунаси устидан бўёқ чаплаш ҳеч кимнинг хаёлига келмаган эди. Бироқ, бу фақат тахмин эди, холос. Айнан шундай бўлганига биров кафолат беролмасди. Тайинки, айнан шундай бўлмаганига ҳам. Шу каби, латифада обдон таърифланмиш гавго чиндан Жи-Ти билан рўй берганини айтиб, гувоҳлик қилмоққа қодир мард ҳам анқонинг уруғи эди. Инчунин, ушбу латифани фақат Жи-Тигагина эмас, бу латифагўй ва бетаъсир қаҳқаҳа ихлосмандларининг исталган биттасига ҳам бемалол татбиқ этса бўларди. Дейлик, «Кунлардан бир куни Бадал Армон таърифи юқорида келтирилмиш йўлдан юриб, донғи бу йўлникидан асло кам бўлмаган эшикка юзма-юз келиб...» ва ҳоказо, ва ҳоказо. Аммо, Жи-Тини уларнинг барчаси билан кўринмас иплар воситасида маҳкам боғловчи яна бир нарса мавжуд эдики, унинг борлигини латифагўй ва бетаъсир қаҳқаҳа ихлосмандларининг бирортаси бўлсин ҳатто фараз ҳам қилолмасди. Ҳозирча. Вақт ўтиб, албатта, англашади. Жи-Ти ҳам, худди улар каби, ўша кез қип-қизил — балки сап-сарик, ҳозир эсида йўқ — бўйдоқ бўлганини, фақат, улардан фарқли ўлароқ, буни у чуқурроқ хис қилганини, аниқроқ айтганда, гарчи, Жи-Ти сингари қип-қизил — ёки кўм-кўк — бўйдоқ саналишса-да, бу ҳақда ўша пайт улар танларига ҳеч ўйлаб кўришмагани, ҳар гал латифа айтишиб, уни қаҳқаҳа билан хотималашганида ёлғиз Жи-Тининг устидангина эмас, йўқ, зинҳор Жи-Тининг устидан эмас, фақат ва фақат ўзларининг устидан қотиб-қотиб кулишганини тушуниб етишади. Тагин шунинг ҳам тагига етишадики, Жи-Ти чуқур бўйдоқлик ҳисси билан ўзига қадар ҳеч бир ўқитувчи аталмишнинг йўли тушмаган эшик сари очган сўқмоқ асли буюк бўйдоқлик сўқмоғи экан ва айнан шу хис, ўзининг бениҳоя чуқурлиги боис, унга яқин, шундоққина тумшуғи тагида жойлашган, биروق мактабдаги бўйдоқлигини хис этган ягона ва бўйдоқлигини қачондир хис этган-этмагани ёдида йўқ уч-тўрт чоғли эркак ҳамда Жи-Тининг бўйдоқлигига мутлақо бе-

фарқ ва асло бефарқ эмас кўп сонли аёл ўқитувчиларга бирдек ланг очик бўлган эшикни тақа-тақ беркитган экан. Холбуки, бу эшик ичкаридан қулфланар эди. Аммо, ушбу хол Жи-Тига азоб бермиш бўйдоқлик ҳиссини баттар чуқурлаштирарди, холос. Чунки, у битта эди, барча учун — бўйдоқлигини чуқур ҳис этган ва бундан кўп азият чекканларга ҳам, бўйдоқлигини қачондир ҳис этган-этмагани, демакки, бундан азият чеккан-чекмагани ёдида йўқларга ҳам, ёнларида кимнингдир бўйдоқ эканига мутлақо бефарқ ва асло бефарқ бўлмаганларга ҳам. Бу ҳисни таърифлаб айтмоқ кўп мушкул иш. Уни озрок бўлса ҳам англамоқ учун бўйдоқликни бир он эса-да бошдан кечирмоқ лозим. Бошдан кечириш уларга ҳали ортиғи билан насиб этади, ҳа, бўйдоқликка бошлари билан шўнғиган дамдан токи ундан юзиб чиқишга зўр бериб уринишаётган шу кунларга қадар бир он эмас, бир дунё вақт ўтади, Жи-Тининг ўша кез уларга ғайриоддий туюлган ўзини тутиши боисини ҳам, уни майна қилмоққа чоғланиб, аслида ўзларини масхара қилганларини ҳам — барча-барчасини англаб етишади. Бироқ, ўша кез уларни ўзларига маъқул амал устида қўлга тушириб, уларга сира маъқул бўлмаган тарзда иш тутишга уни нима мажбур қилганини ҳали-ҳануз тушунишмайди. Балки тушунишни иштасмас, балки тушунишар ҳам-ку, лекин буни очик тан олиб айтишга бўйнилари ёр бермас... Ахир, эшик туйқус шахд билан очилиб, остонада у — Жи-Ти кўзга ташланганида иш шундай бемаъни ўзанга бурилади деб ҳеч ким ўйламаган эди. Тўғри, эшик туйқус қаттиқ бир чайқалиб очилиб, уларнинг эътиборини ўзига михлаган лаҳза юраклари яхшигина бир орқага тортди, эшикдан ўзларининг тенгмўйсалари ёки бирор мишиқи чурвақа эмас, Жи-Ти кириб келганини кўриб рангларидан қон қочди. Бу қўққисдан содир бўлди, эшик ортида қадам товушини биров илғагани йўқ, эшик туйқус шахд билан силкиниб очилиб, унга томон ялт этиб ўгирилишганини билишади, холос; қандай пайдо бўлди Жи-Ти, ердан чиқдими, ё эшик қаттиқ силкиниб очилган чоғ шифтдан шувиллаб тўкилган сувокқа қўшилиб кўчиб тушдими, англаёлмай қолишди. Лекин сувокнинг кўчгани уларни бу қадар танг ахволда қолдирмаган ва зинҳор рангларидаги қонга дахл этмаган бўларди. Ўтирган ерларида пинак бузмасликлари-ку, тайин эди. Ибод ҳам остонада Жи-Тининг тоғдек шарпасини илғамас ва; демакки, ўридан дахшатли алламбалога кўзи тушган каби илқис сак-

раб туриб, бошини чанок узра деворга маҳкам михланмиш занг босган чўян сувдонга уриб олмасди. Холбуки, айнан у атиги икки ё уч дақиқа аввал чанокда талтайиб ясланган асно унча-мунча латифагўйнинг чоғи келмайдиган шакаргуфторлик билан Жи-Тини галвирдан ўтказган эди. Бўрини йўқласанг, қулоғи кўринади, дейишади. Лекин, Жи-Ти бўри эмас эди. Аждар ҳам, Илон оға ҳам эмас. Устига устак, Жи-Ти остонада тош қотган асно турар экан, юз ва кўзларида зохир ифодадан унинг ҳам бу ўзи беҳос гувоҳ бўлмиш ходисадан асло боши осмонда эмаслиги яққол кўриниб турарди. Ибод деганлари бошини сувдонга уриб олган лаҳза жон аччиғида войвойлаб, сўнг дамани ичига ютганини айтмаса, узок вақт ҳеч кимдан садо чиқмади — на ўтирганлардан ва на турганлардан. Ниҳоят, Жи-Ти юзлари бўғриқиб, пешонаси, икки чаккасидан реза-реза тер томчилаб, гавдаси, оёқ-қўллари асабий силкиниб ва нафаси бўғзига тикилиб тилга кирди. Бироқ, у харчанд тиришмасин, фақат:

— Бу... б-бу... б-б-бу... — деб айтмоққагина тили айланди, холос.

Жи-Тининг нима демоқчи бўлганини уларга кейин Илон оға англади. Илон оға, яъни мактаб илмий мудирри. Аждар эса бу пайтда ўз одатига кўра қовоқ уйиб, нигоҳини ёлғиз ўзигагина маълум нуқтадан узмай ўтирарди. Аждар — бу, тайинки, мактабнинг ҳар нарсага кодир, қўли қаёққа узатмасин етувчи, гирибонидан олганда эса онасини нақ Учқўрғонда кўрувчи директори. Гарчи, Илон оғанинг бебошвоқ шовкини ва Аждарнинг бадқовоқ сукути улар учун зинҳор янгилик бўлмаса-да, айни ҳолатда иш шунгача, бориб етади деб ҳеч бири ўйламаган эди. Ўзларини Жи-Ти билан бевосита ва билвосита боғловчи ниманингдир мавжудлигидан беҳабар эсалар-да, лекин уни Аждар ва Илон оғадан фарқловчи кўринмас деворнинг йўқ эмаслигини ботинан ҳис қилиб юришарди. Бу чиндан ҳам шундай, яъни девор дарҳақиқат мавжуд эди. Акс ҳолда айблари Жи-Тига очилган дамдан то айни қатл онларига қадар орадан шунча вақт ўтмаган бўларди. Аммо, улар икки карра икки — тўрт сингари тайин хомликларига борибми, битта, айтиш мумкинки, энг муҳим нарсани назардан қочиришган эди. Гап шундаки, Жи-Ти уларнинг беҳос устидан чиққан айблари билан бир қаторда, ўз ҳуқуқларини ҳам яхши биларди. Хусусан, сайлаш ҳуқуқи, сайланиш ҳуқуқи, сайлангач эса машваратлар саройида хос курсида яс-

ланган кўйи уйқуни уриш, яъни сайловдан олдин чопиб-елиб ўтказилган беҳисоб уйқусиз тунларнинг ҳиссасини чиқариш ҳуқуқи ва яна ҳоказо, ҳоказо ҳуқуқлар, уларнинг барчасини санаб, саноғига етмоқлик мушкул. Бирок, шу билан бирга, у ўз бурчларидан ҳам беҳабар эмасди. Уларнинг ўндан бирини Жи-Ти беш йил олий мактабда мук тушиб ўрганган, қолган ропша-роса тўққиз улушини мактабга эзгулик ва билим уруғини қадамқлик учун келганидан сўнг Аждар билан Илон оға биргалашиб унинг миясига қуйишганди. Бинобарин, Жи-Ти жами ўргангани ва ўргатишганини тарозига солиб, енгил, лекин дилга маъқул паллага ўзи ҳам бутун оғирлигини ташлаб, икки қўллаб осилса-да, Аждар билан Илон оғанинг юкига нисбатан тош босолмагани тайин эди. У худди бадарға қилинган каби ҳаммадан четда, нигоҳини деразадан ташқарига қадаган кўйи лабларини мулзам қимтиб ўтирарди. Унинг ёнидан юз-кўзлари ошкор этилмиш воқеадан қаттиқ дарғазаб эканликларини яққол англашиб турган муаллимлар кенгаши аъзолари ўрин олишганди. Эшикдан кираверишда бошларини тик кўтаролмай, узун-қалта бўлиб айбдорларнинг ўзлари туришарди. Хонада жам олабайроқ жамоат ичида бошдан-оёқ оқ кийингани важдан баайни пиллага ўралган каби тасаввур уйғотаётган мактабда ярим ҳиссага ишловчи тиш дўхтири кўзга айниқса ажралиб ташланар эди. У соғлиқни сақлаш вазирлигининг қачондир, «қора» ўтмишда бу ерларда беармон даврон сурган, бирок дам сайин дадилроқ шахд билан черик тортиб келмиш нурли келажак шаштидан ичи ўтиб, сичқоннинг инига бўлган нархни осмону фалакка кўтарган ва энди фақат ора-сира, олдингидек нур сочмай кўйган келажакнинг гард қўнган кўзларини шамғалат қилиб, биқинган ерларидан бош чиқариб турган касалликларга қарши аёвсиз жангу жадалларда илма-тешик бўлмиш туғини боши узра баланд кўтарган, индаллосини айтганда, уни ўзига дард билан мурожаат этмиш ҳар кимнинг бемор тиши ўрнига қозиклаётган мактабдаги ягона ходим саналиб, афтидан, бу ерга ўз иштироки ила берилажак танбеҳу ўқиладжак ўғитларнинг таъсир кучини янада орттириш ва бир пайтнинг ўзида ушбу тадбирни барча чақирилганлар, хусусан, айни дам деворга михсиз тортилганлар кўз ўнгида вазирликлараро аҳамиятга молик миқёсга кўтариш мақсадида таклиф қилинганди. Лекин, дам-бадам қўлидаги соатига қараб ва дераза тарафга ташвишли

аланглаб, ўтирган ерида хадеб бетоқат бўлишидан у зиммасига юкланмиш вазифани нафақат вазирликлараро, балки битта алоҳида олинган мактаб миқёсида ҳам тузук англаб етмаган ёки англашга тоби йўқ кўринарди.

Зиммасидаги вазифаларни англашлик бобида Аждар ва Илон оғадан ўтадигани йўқ эди, албатта. Улар айни вақт тўрида, жамоат жам бўлишини кутиб, хонадагиларга олазарак аланглаган асно нималарнидир пичирлашиб ўтиришарди. Тўғрироғи, Илон оға пичирларди, хонадагиларга ҳам айнан у олазарак алангларди: ўтирган жойида миқти гавдасига бўйинсиз уланмиш тарвуздек бошини олдинга чўзиб, Аждарнинг қулоғига кириб кетгудек тумшуқ тираганча пичир-пичир қиларкан, кўз қорачиғи соққасидан отилиб чиқиб кетгудек бўлиб хонанинг у бурчидан бу бурчига тинимсиз бориб келарди. Аждар қўлини қовуштирганча пинак бузмасдан, этни жунжиктирувчи муздай нигоҳини бир нуктага маҳкам қадаган асно жим эшитиб ўтирар, Илон оғанинг пичирлаб айтган сўзларини маъқуллаган каби, дам-бадам бош силкирди.

— Хўш, бу тағин нима хунар? — дея Илон оға Жити уларни жинойт устида ушлаган лаҳза ҳарчанд уринса-да, бўғзидан чиқаролмаган сўзларни хийла салобат билан, озроқ гинаомуз оҳангда бурро такрорлади.

Илмий мудар аслида гапга чечан эди, пашшадан лаҳзада фил барпо этиб, тағин уни тўнга ўраб-чирмаб, ярашса-ярашмаса бошига дўппи ҳам қўндириб қўйишнинг кўп ҳадисини олганди. Лекин, ҳаттоки у ҳам айни ҳолатда янги сўз топиб айтмоққа ожизлик қилди.

Илон оғанинг ушбу саволига янграмиш жавобда ҳам ҳеч бир янгилик сиёғи йўқ эди.

— Исён! — дея қисқа, лекин лўнда қилиб барчанинг ўрнига жавоб қайтарди Шоший, тўғрироғи, Ҳали Шоший Эмас; гарчи, у ҳали Шоший эмаса-да, аммо шамол қаёққа қараб эсаётгани ўша пайтдаёқ маълум эди.

Шундан сўнг нима рўй берганини таърифлаб айтиш мушкул. Уни фақат денгизда кўтарилмиш тўфонга қиёс этиш мумкин. Шоший Аждарникидан сира қолишмайдиган совуқ босиқлик билан ва фақат унинг ўзигагина хос бўлган сурбетона бир тарзда кўрсатган ва яна ҳали кўп кўрсатажак нағмаларининг асл моҳиятини англаувчи сўзни тилга олган лаҳзада содир бўлди бу. Ўтирганлардан бири барчани лол қолдирган асно тагидаги курсини

такир-тукур қилиб суриб, жойидан сакраб турди, агар адашмаса, Жи-Ти ва уларнинг бўйдоқликларига мутлақо бефарқ ёки асло бефарқ эмас саналганлардан биттаси эди у. Унга қўшилиб гўё бу ердагиларнинг етти аждоди кўзи билан кўрмаган ва нафасини туймаган, лекин бир бор бўлса ҳам кўриб, бахридан нафас олишни орзу қилиб яшаган олис, кўринмас денгизда тўфон ҳам турди. Маст-аласт тўлқинлар уларни бамисли тўп қилиб тепар, жазавага тушиб кўпираётган сув ўз қаърига ютиб, сўнг яна кўкка итқитар экан, у, гарчи бундайларнинг неча авлодини, Аждар айтгувчи, «тетапоя» ва «учирма» қилган, уларнинг не-не наъма ва хунарларини кўтарган, неча бор улар дастидан дарди-дунёси зулматга бурканиб, синф-хонани ичкаридан ёлғиз кулфлаган асно юз-кўзига тортмиш анво бўёқларни чаплаб фарёдлар чеккан, ўзининг бу тахлит қисматига минг-минг лаънатлар ўқиган, балки айнан шу тавқи лаънат сабаб кимнингдир бўйдоқ-бўйдоқ эмас эканини илғамок тугул, ҳатто ўзининг тоқлигини ҳам ҳис этмай ўтаётган эса-да, баайни рамақижон гавдаси билан уларни кутурган тўфондан пана қилмоқчидек кучоқ ёзиб, полапонларини йиртқичнинг чангалидан қутқармоққа чоғланган мусича янглиф жониқиб, гўё ўзининг фақат уша-эликни беҳуда совуриб, кўз ёши тўкмоққагина арзийдиган ноқис қисмати, уни дам комига тортиб, дам юзага бешафқат итқитаётган ғаддор денгиз ва барчасининг тизгинини қўлида маҳкам ушлаган ёвуз тўфонга қарата хирқироқ овозда кичкирди:

— Ахир... Ахир, улар ҳали гўдак-ку?! Ахир... Ахир, ҳали ҳеч балога ақллари етмайди-ку?!

Бўлак вақт ва ўзга шароитда улар бу сўзлари учун унга нақ уруш эълон қилиб, қирпичоқ олишган, унинг шундоқ ҳам лиммо-лим тўлиб турмиш дийдасини тошириб, хийла миқдор уша ва эликка туширган бўлишарди. Бироқ, айни чоғ, айни танг ҳолатда шу терақдай бўйлари ва бармоққа илингули муртларига зарур пайтда иштонларининг тугмасини ўзлари эплаб тақа билмасликларини тан олмоққа ҳам рози эдилар.

Шундан сўнг яна ким нима деди, ким нима олиб, нима қўйди — ҳозир унинг эсида йўқ. Лекин, шу нарса аниқ ёдидаки, айтилган ҳар бир сўз — отилган ҳар бир ўқ баробар, гўё эгнидаги уст-бошининг тугмалари ипидан чирт-чирт узилар, тугма истибдодидан халос бўлмиш кийимлари устидан бир-бир ечилиб тушаётган каби туюларди.

У, лабини айбдорона қимтиган кўйи, бундайин хол ёлғиз мен билангина рўй беряптимикан, деган хаёлда аста ёнидагиларга зимдан назар ташлади ва уларнинг ҳам худди ўзи сингари ялангтўш, ялангоёқ алфозда, кириб яширинмоққа бирор тиркиш тополмай туришганини илғади. Ёлғиз Шоший, тўғрироқ айтганда, Хали Шоший Эмасгина мустасно эди бундан. Хали Шоший эмаслиги туфайлимас, аксинча, бир куни келиб Шоший бўлажаги муқаррар экани ва бу кун дам сайин яқинлашаётгани боис. Қаторнинг олдида, икки кўлини кўксида шоирона жуфтлаган асно, хали шоирона кузалмаган сочли бошини мағрур кўтарганча, хайкал янглиғ қотиб турарди у ва шу туришида гўё нигоҳи олис-олислардан, ким билсин, балки етти аждоди кўрмаган, лекин кўрмоқни орзу қилиб ўтган денгиз оша шамол ва бўронларга кўшилиб, шамол ва бўронларнинг шиддати билан ўзини қора тортиб келётган яқин ёздиғига қадалган каби туюларди. Чамаси, наинки одамзот, балки илон ҳам пўст ташловчи сўзларнинг исканжаси тобора торайгани сари, унинг Бақаҳовуз офтобида куйиб қорайган териси фақат қалинлашиб борарди.

Минг афсуски, ўзи ҳақда Бадал асло бундай деб айтолмас эди. Унинг ҳам етти, ким билсин, балки етмиш аждоди денгизни кўрмай, лекин кўрмоқни орзу қилиб ўтгани тайин эса-да, Шошийдан фарқли ўлароқ, сира кўзларини ердан узолмас, нигоҳи фақат ўзининг узун офтоб тегмаган октоб оёқлари ва уларга чуваланмиш энгил-бошини илғарди, холос.

У шу асно, яъни ўзини шир яланғоч ҳис этиб, икки кўли билан бир ерини маҳкам яширган кўйи ерга қадалиб тураркан, ниҳоят, Аждар худди қиш уйқусидан уйғонган каби жойидан ҳорғин кўзгалди. Хийла вақт сўзлашга тараддулланиб, бироқ, чамаси, гапирмоққа қийналиб ёки айтмоққа лойиқ сўз тополмай турди у. Ахийри, узок чўзилмиш жимликдан сўнг, тилга кирди:

— Омонлик бўлса, шуларни «учирма» қилиб, ишни топшираман, деб ният этиб эдим, — деб айтди у ва оғир тин олди. — Чучварани хом санабман: ишни йиғиштирганимга кўп бўлган экан...

Агар Бадал адашмаса, ёлғиз сиҳат-саломатлик яловбардори — Аждар ва Илон оғанинг амалга ошмаган режасига мувофик, икки вазирлик ўртасида кўприк солмоғи лозим бўлган тиш дўхтиригина лом-мим деб оғиз очмади. Оғиз очмоққа айни чоғ унинг касбий эҳтиёжи

мажбур қилмагани туфайлигина эмас. Оғиз очмади-ку, лекин уларнинг «хунари»га муносабатини мухтасар бир шаклда бўлса-да ифода этмоқликни, ҳар қалай, ёддан чиқармади. Дераза томонга ҳадеб аланг-жалаңг қарашдан мақсади нима бўлгани унга мутлақо қоронғу, аммо шуни Бадал жуда яхши эслайдики, бошини гўё белгиланган ва тепишга тараддуд кўрилайётган жарима тўпи қаршида титраб-қакшаётган «жонли девор» тарафга бурган дамда унинг аланглашиданми ёки уларга номаълум бўлган бошқа кечинмаларданми толиққан кўзлари баайни соғлиқни сақлаш вазирлиги номидан уларга гинаомуз боқарди: «Огоҳлантиргандик-а, ахир?!»

Бирок, айни чоғ Бадал гинахонлик қилса арзирди. Соғлиқни сақлаш вазирлигидан, албатта. Зеро, манави нафаси тикилиб, жик-жик терга бўкиб кетаётгани каби ва унга ўхшамайдиган уловларда қатнаш соғлиқ учун зинҳор безарар эмаслиги ҳақида вазирлик номидан огоҳлантириш тугул, ҳеч ерда бир сўз ҳам ёзиб қўйилмаган, тилга ҳам олинмасди. Улов деб минганинг манавинақанги бебошвоқ юҳо бўлиб чиқса-ку, худо урди деявер. Битта ё иккита ғурра билан қутулсанг, дўппингни осмонга от! Тумшуғинг урилиб, чалпак бўлсачи?! Ё, алҳазар! Икки кўзингдан нақ ўт чикиб кетди-ёв. Туф-туф-туф...

ИФЛОС ҚИЛМАНГ!

Бадал Армон юҳонинг янги ғазоби ваҳмида кўзларини чирт юмиб, бошини тошбақа ҳам лол қолгудек тезликда елкалари ичига яширди. Об-бо, бу мурдор токи унинг бир ерини ҳар қадамда белгиланиб, тепилиши мумкин бўлган жарима тўплари ва бошқа шу каби муқаррар зарбаю тепкилардан химоялашга ҳожат қолмайдиган қўйга солмагунга қадар тинчимайди, шекилли. Қизиқ, бордию худо уриб, чиндан ҳам шундай бўлса, кўздан ўт эмас, нақ вулқон отилса керак? Ўтми ёки вулқонми отилиши, чамаси, у таниган-билганлардан ёлғиз Ашур дарозгагина маълумдир-ов. Ҳозирча, албатта. «Дароз» — бу фақат унинг қайси Ашур эканини фарқламоқ учун. Зеро, Бақаҳовузда ашурлар асло анқонинг уруғи эмас. Аммо, негадир ҳеч ким бошқа ашурларнинг исмига лақаб тиркамайди. Гўё уларни фарқлашнинг бировга қизиғи йўқдек. Кўча-қўйда юзма-юз келганда у ҳам барчага «Ашур». Ёки: «Ие, ҳа, йигит?» Агарда унга рўпара

бўлмиш кимса гап нимада эканини билмаса. Лекин, билган-билмаганнинг бутун диққати унинг ажабтовур, шу важдан кўрмаган, кўникмаган кўзга галати туюлувчи ҳақ-калаб қадам ташлашида. Шунданми, гап нимада эканидан беҳабар билан унинг ўртасида кечувчи савол-жавоб ҳам галати, ҳатто бир қадар ажабтовур:

— Ие, ҳа, йигит, оёққа нима қилди?

— Ҳа, йўқ, ўзи шундай...

— Қаттиқ лат еган кўринади-ку, а?

— Ҳа, йў-ўқ, ўзи шундай...

— Э, ҳа-а... — «Тугаси экан-да? Э, шўрлик...»

— Ҳа, йў-ўқ, ўзи шундай, — деб такрорлайди у тағин худди ҳамсуҳбатининг хаёлидан ўтганини уққан каби ва аччиқ ютинади...

Дарҳақиқат ўзи шундайми, ёки унинг сўзими — буни кимдан сўраган маъқулроқ эканидан хабардорлар ҳам оз эмас. Қурбон каттанинг арзандаси Мажид уни ўзининг шайтонга малай «пат-пат»ига мингаштириб жўнаганига гувоҳларни ҳовучлаб шопириш мумкин. Узоқдан овози қулоққа чалинса ҳам каттаю кичикнинг лабига учуқ тошувчи «пат-пат»ининг қораси шу бўйи ўчганини ҳали-ҳозир адоқсиз ёзғиришларига ахийри қулоқ тутмиш қайсидир илоҳга шукрона айтиб эслашади. Каттанинг шайтонга шафе арзандаси билан Ашур дарознинг ўзини эса шундан сўнг орадан хийла вақт ўтиб, Бақаҳовузда олис урушнинг совуқ шарпаси кезиб, ёшу қари, банду бекорчи шаҳарнинг бош майдонига намойишга ҳайдаб чиқилган чоғда кўришди. Уларнинг иккиси ҳам кўлтиқтаёқда, иккисининг ҳам ранг-рўйи бир хилда заъфарон эди. Иккиси ҳам атрофдагиларга айбдорона, алланечук маъюс илжайиб боқишарди. Ҳатто таниш-билишу ошна-оғайниларнинг: «Ие, урушнинг дараги энди келди-ку, бу шоввозлар аллақачон унга бориб қайтишнинг эпини қилишибди-я?!», деб айтган ҳазил гапларига ҳам. Аммо уруш тўғрисидаги хабар ҳазил эмас эди. Буни ҳамма намойиш адоғида Қулмат фаолнинг ўғли Билол сўз олганидан сўнг англади. Унга қадар сўзга чикқанларнинг бари меҳнаткаш биродар эл танасига жирканч кана каби ёпишиб, қора ишларини бажараётган хар турли ғаламисларнинг манфур кирдикорларидан каттиқ дарғазаб эканликларини изҳор этиб, ўзлари ва тинчлик-тотувликка орзуманд жами тараққийпарвар кишилиқ номидан қатъий норозилик билдирдилар. Бу тахлит намойишлар ва норозилик изҳорлари авваллари ҳам кўп бўлар,

уларнинг барчаси деярли бир андозада кечарди — шаҳарнинг бош майдонига ғала-ғовур билан тўпланиб, майдоннинг тўс-тўполони, чанг-тўзонини чиқариб, номаълум юртнинг мавҳум душманларини сўкиб-қарғаб, обдон авра-астарини ағдариб, роса хумордан чикиб, сўнг тарқалишарди. Барчанинг наздида бу гал ҳам шундай бўлиши лозим ва иш ўзи шунга қараб кетаётган эди. Бироқ, мана, Қулмат фаолнинг фаолликка даъвогар зурёди сўз олиб, биродар элга дўстона ёрдам қўлини чўзиш, ғаним тажовузидан уни қўлда қурол билан ҳимоя қилишга чакирди ва унинг бу чорлови маънисини англаган кўпчиликнинг ичидан зил кетди. Билолнинг ҳе йўқ-бе йўқ, бирдан намойиш хайъати сафидан ўрин олиши сабабини ҳам энди тушунгандек бўлишди. Гап нимада эканидан беҳабар, кечагина мактабда бурни оқиб юрган боланинг туйқус казо-казо арбоблар қаторида пайдо бўлиб қолганини кўриб, хиёл заҳарханда билан ўзларича: «Фаолнинг зурёди фаолликнинг пайидан турибди-да», деб фикр қилишган эди. Бироқ, фаолнинг фаолликка даъвогар зурёди сўзига ва унда янграмиш чорлов билан боғлиқ айрим расмиятчиликларга яқун ясаганидан сўнг ҳам гап нимада эканини англамаганлар топилди — қизиқ устида унинг кетидан яна ўн беш-йигирма чоғли ёш-яланг биродар элни гўёки ғанимдан қўлда қурол тутиб ҳимоя қилмоққа кўнгилли бўлиб ёзилди. Кейин билишдики, мабодо кўнгилли бўлиб ёзилишмаган, умуман, ушбу намойишда мутлақо иштирок этишмаган тақдирда ҳам барибир улар биродар элни ғанимдан қўлда қурол тутиб ҳимоя қилмоқлик қисматидан қутулиб қолишолмас экан. Зеро, намойишдан сўнгги бир хафтанинг ичидаёқ барча ёши тўлганларни биттама-битта териб олиб кетишди. Лекин, Ашур билан каттанинг арзандасини уруш четлаб ўтди. Уни — хизматга яроқсиз саналгани туфайли, бунинг каттага ўғай бўлмагани боис. Фаолнинг ўғли ҳам отасига ўғай эмасди. Бироқ, у фаолнинг ўғли эди, устига устак, отаси ҳаддан ортиқ фаоллиги орқасида юрак билан боғлиқ бедаво бир дардга йўлиқиб, дунёдан ўтиб кетганига ҳам анча бўлганди. Шундай эса-да, изида қолдирган зурёдининг бу тутган ишидан у дунёда ҳам унинг руҳи шод бўлган бўлса, албатта. Ашур дароз эса ҳаттоки бу дунёнинг арзимас шодликларидан ҳам буткул бенасиб эди. Тўғри, кўнгилли бўлиб ёки кўнгилсиз урушга кетган ва ўз истагига хилоф равишда ундан қўлсиз, оёқсиз ёхуд

мухр урилган темир тобутда қайтган тенгмўйсаларидан фарқли ўларок, у кўл-оёғи бутун, ҳақкалаб эса-да, ҳар тугул, ўз оёғида ҳаракат қилар, болалиқдан қадрдон ҳаводан истаганча тўйиб-тўйиб нафас олиш имкониятига эга эди. Лекин, ҳаётдан эмас. Дейлик, ўша каттанинг арзандаси каби: қораси ўчган шайтонга малай «пат-пат»ининг ўрнига битган иблиснинг ваҳмини ўзига жо этмиш «ваф-ваф»ида у шаҳарнинг пана-пастқам, эгри-тўғри кўчалари бўйлаб тинимсиз елгани-елган, филдирак остидан кўтарилган тутун ва чанг-тўзон пардаси ортидан унинг ёни ёки орқасидаги ўриндиқда ҳар куни бир бошқа сулувнинг тайин бир ифодани укмоқ мушкул бўлган чехрасини илғаш мумкин эди, лекин, чамаси, бутун Бақаҳовузда ёлғиз Ашур дарозгина буни илғамасди, ёки, илғаса-да, ўзини баайни илғаманган каби тугарди, гарчи тонг отиши билан уйдан гузарга амаллаб ҳақкалаб чиқиб, сартарошхона пойгагидаги тахта сўрига кетини кўйганидан то шом қоронғусига қадар қимир этмасдан кўчага кўз тикиб ўтирса ҳам; юқорида ёдга олинмиш воқеалардан, чамаси, йил ўтиб катта қуюлсин учун арзандасининг бошини жуфтлади, орадан тагин йил ўтиб эса у атай ўғлига деб солдирган ҳашаматли уйга бешик кирди, қора мухр урилган темир тобутлар оқими ниҳоят тўхтаб, кўкни оналарнинг армонли аччиқ фарёдлари ларзага солмай кўйган йили арзандаси хануз ўша иблиснинг ваҳмини сарфлаб тугатмаган «ваф-ваф»ида шаҳарнинг пана-пастқам, эгри-тўғри кўчалари бўйлаб тинимсиз елиб қатнар экан, филдирак остидан кўтарилган тутун ва чанг-тўзон пардаси ортидан ора-сира унинг ёни ва орқасидаги ўриндиқларда тайин бир ифодани укмоқ мушкул бўлган сулув чехра ўрнига бир этак бола-бақранинг тақир бошию гўжалоқ афт-ангори кўриниб коларди. Ашур дароз эса ҳамон эртаю кеч сартарошхона пойгагидаги ўша тахта сўрида ўтириб, кўчага кўз тиккани тиккан эди. Нимани кутарди у, кимни кутарди — бу ҳақда ҳеч ким таъинли бир нарса деёлмасди. Шу жумладан каттанинг ортида бир этак бола қилиб-да қуюлмаган арзандаси ҳам. У хатто Ашур дарознинг бошқа ашурлардан фарқланиши боисидан ҳам гўёки беҳабар эди. Бошқа кўп нарсаларни биларди — иблиснинг ваҳмини қачон сарфлаб тугатиши номаълум «ваф-ваф»ининг ҳар юз чақиримга қанча ёнилғи «ейиши»ни, оққа қайси қизилни кўшиб «отган» маъқуллигини, бола қилишни, димоғи беҳад чоғ қайтган пайтларда уларга ҳамда уларга — она, ўзига —

завжа ҳисобланмишга яхши сўз айтиб, кўнглини хуш этишни, ёки, аксинча. зарур вақтда қулоқларининг тағига бир шапалоқ уриб, эсларини жойига туширишни; бирок, не ажабки, Ашур дарозга рўпара келди дегунча у ҳатто ўзининг отаси атамиш Мажид исмини ҳам унутар, Билмас, Билмаскулга эвриларди:

— Ие, ҳа, йигит-т-т-т?!

Сўнгги бўғинни у шундай, яъни худди тишлари орасидан туфлаган каби ижирғанибми ёки ошкора истехзо биланми оғиздан чиқарардики, бутун сўз гўё ёлғиз ўша, унинг тишлари орасидан Ашурнинг йўл қараб киртайган чехрасига чапланмиш ундошдан иборатдек тасаввур туғиларди.

Тасаввурлар туғиларди, ўларди, Ашур дароз ҳануз саргарошхона пойгагидаги тахта сўрида уззукун йўлга термулиб ўтирар, каттанинг арзандаси, билмаган нарса-си бўлмагани холда, унга рўпара келди дегунча ҳаттоки ўзининг отаси атамиш исмини ҳам буткул ёддан чиқариб, тишлари орасидан унинг йўл қараб киртайган чехрасига чапларди:

— Ие, ҳа, йигит-т-т-т?!

Дераза ортида тайёрагоҳнинг гавжум, ғала-ғовур бекати кўзга ташланди ва бу асло тасаввур эмасди. Бадал Армон бунга троллейбус чирана-чирана бекатга пишиллаб келиб тўхтаб, эшигини «шарақ» эткизиб очгани баробар тўла ишонч ҳосил қилди. Зеро, троллейбус бекатга келиб тўхтагач, эшигини «шарақ» эткизиб очиб, ҳаммадан бурун ташқарига зироат ва зираворшунослик куллийетининг толиби Бадал Армонни итқитди. Тўғрироғи, троллейбус тайёрагоҳнинг шундоққина бикинидаги гавжум, ғала-ғовур бекатга чирана-чирана пишиллаб келиб тўхтаб, эшигини «шарақ» эткизиб очгани ҳамон у ўзини жонҳолатда ташқарига отди — зироат ва зираворшунослик куллийетининг толиби Бадал Армон. Йўқса, жуда унақа эшик оғзига тиқилиб ҳам турмаганди, қаршисида тушмоқ тараддудида бўлган ва, балки, юҳонинг очофатлиги касрига қолиб, худди ўзи сингари роса таъзирини еган икки-уч баланд-паст, микти-барваста гавда зоҳир эди, умуман, у ўзи қандай қилиб эшик оғзига бу қадар яқин келиб қолганини ҳам мутлақо англаёлмасди. Бурчакка тиқилган кўйи дераза ойнасига зарб билан калла кўйиши таъсирида гангиганча, бирпасда ёнғоқдек бўлиб шишиб чиқа қолган пешонасидаги ғурраси ачишиб, телба-тескари алламбалоларни хаёл қилиб турганини билла-

ди, сўнг худди эндигина узоқ маст уйқудан уйғонган каби кўз олди жимирлашиб, дераза ортида тайёрагоҳ биносининг олис аксини элас-элас илғади, ниҳоят, васлига беармон тўйдирган чалпоқ деразада гавжум, талотўп бекат пайдо бўлди ва у ўзини туйқус эшик яқинида кўрди; троллейбус ҳорғин пишиллаб тўхтаб, эшик «шарак» этиб очилдию... Қаршисидаги йўғон, барваста гавда унинг қаттиқ турткисидан илқис четга мункиганини билади, кўзлари чарос, қошлари пайваста дилбар жувон ўзига айби нима эканини англамаган каби хангманг тикилиб, ёқа ушлаб қолганини илғади — юзига офтоб, тупроқ ва эрта куз тафтига омихта гавжум бекат нафаси келиб урилди. Аммо, димоғи бу матлуб нафасни тузукроқ туйиб-туймай, умуман, оёқлари ҳали ер искаб улгурмай, қаердандир пилдираганча келиб, унинг биллагидан маҳкам тутган юзи худди бошидаги эски дўпписи каби нижим питрак чипта текширувчини ҳам асло тасаввур маҳсули деб бўлмасди. Буни Бадал Армон ўзининг билагида аниқ ҳис этди. Одатда, бундайларга от-уловда дарров ўринларидан туриб жой бўшагишади, дўконларда ёинки идораларда бенавбат ўтказиб юборишади. Ана томоша: бугун сен унга уловда жой бўшатасан, эртасига эса балки худди шу уловдан бекатда тушаётганинда у чипта талаб қилиб, сенинг ёқангдан олади, ёки, мана бу тахлит, оёғинг ерга тегиб улгурмай, югурганча келиб билагингга осилади. Бунақа хангомани ҳатто Шоший ҳам тўқиб-бичмоғи душвор. Гарчи, чипта текширувчилар билан «мушук-сичқон» ўйнаш унга эскидан одат, бу борада унинг олдига тушадиганини кундузи чироқ ёқиб ҳам топиш кўп мушкул бўлса-да. Бунга у ўз вақтида ҳатто салкам ҳаёт-мамот масаласи сифатида ёндашгани тўғрисида чайналиш-ку, айна дам мутлақо ортиқча бўлса керак.

— Чипта текширувчини сув бўйига бурнидан судраб бориб, суғормаи қайтариб келишнинг эпини қилгангина бўрилар орасида яшаб кетишга қодир, — деб тушунтирарди Шоший буни ва, табиийки, ҳар сафаргидек, ҳеч ким унинг бу кўпроқ тили чучук жужуқларга мўлжалланган тез айтиш машқини эслатувчи изоҳидан тайинли бир нарсани тушунмасди, яъни: нега энди сув бўйига, нега яқин ердаги пивохонага ёки ҳеч бўлмаса «Қувнок шамол»га эмас, нега судраб, нима, унинг ўзи судралишни эплаёлмас эканми, тагин бурнидан-а, тагин суғормасдан-а, ё тавба, яна «бўрилар орасида» деган ваҳмаси-

чи, қизик, шунча бўрини у қайси кўрқинчли тушда кўра қолди экан?

Шошийнинг юқоридаги мавҳум сўзлари мағзини улар кунлардан бир куни Бақаҳовузда йўловчи сайёр цирк гуруҳи тўхтаб, Шошга кетаётиб ва фақат бир кунга, дея роса дўмбира чалиб, ҳамманинг ичига ғулғула солиб, оромидан айириб, шаҳарнинг бозор майдонига тикилмиш хайхотдай қўнғир чодирини йиғиштиришни бир ой ўтиб ҳам хаёлига келтирмаган кез чаққандек бўлишди. Уларнинг кўп синовдан ўтган бу хийласига чув тушган лакма Бақаҳовуз аҳли эътиборига ҳавола этилган ва бир ой давомида барчанинг меъдасига тегиб улгурган томошалар орасида ўргатилган бўрилар томошаси ҳам бор эди. Агар худонинг ҳатто ёвуз йиртқичга ҳам дарс беришга қодир, лекин нечукдир «ожиза» деб номланган ва ожизалигини англатмиш барча ерлари очик-чочик бандаси «ҳап» деса, дарров икки оёқда ҳақкалаб турувчи жонзотни бўри деб бўлса, албатта. «Қизил шапкача ва бўрилар» эди бу томошанинг номи. Бироқ, «Қизил шапкача» бўриларни қатор қилиб тизиб, икки оёқда ҳаққалатганча бувижонисининг маконига йўналган лаҳзада қария — табиатшунослик муаллими кўрсатган томоша бундан юз чандон ошиб тушди. Кўзлари ола-кула, қошлари қовоғидан нақ бир қарич тепага ирғиб чиққан, у ҳатто ўртада икки оёқда чаққон ҳақкалаб, ҳаммани ёқа ушлатаётган бўриларни ҳам ҳанг-манг қилганча давра теграсида гир айланиб чопар, нафаси бўғзига тикилгудек бўлиб:

— Бўлиши... бўлиши мумкин эмас! Ахир... ахир, бўрини қўлга ўргатиб бўлмаслиги илмий исботланганку?! Ҳа, илмий исботланган! Йўқ, бу мумкин эмас! — дея тинимсиз такрорларди. Гўё тумшуғи тагида бўлаётганини кўзойнаги билан ҳам кўрмаётгандек, худди ўзи аёл зотининг макри, найрангига ҳеч қачон тўқнаш келмаган, умуман, улардан ҳеч қачон ҳеч қандай азият чекмаган, ошқозонидаги ярани эса бўрини қўлга ўргатиб бўлмаслиги тўғрисидаги илмий исботни ўқиб орттирган каби.

Шоший бир пайтлар ўзини ўқитган муаллимининг бу қилиғини такрорлаб, бўриларнинг хайратини баттар ошириб ўтирмади, аксинча, у бир қадар камтар ва шу билан бирга хийла пухта иш тутди. Нима бўлганда ҳам, унинг қаердадир ёки кимнингдир теграсида тили бир қарич осилиб, ҳарсиллаб чопганини биров кўргани йўқ. Тўғри, бу хусусда айрим, кўпчиликка унча маъқул бўлма-

ган гумонлар йўқ эмас эди. Лекин, кейин билишдики, Шошийни бўрилар ҳам, хатто уларни «гаҳ» деса қўлига қўнадиган қилган пари сийратидаги у ёсуман ҳам қизиқтирмаган экан. Бундан хабар топишгач, ниҳоят, уларнинг кўнгли жойига тушиди. Билакс, Шошийни мутлақо ҳурмат қилмай қўйган бўлишарди. Бўрини қўлга ўргатишни удалаган у ёсуманнинг атрофида пашшахўрда бўлишни ўзига эп кўргани учун-да. Атрофида пашшахўрда бўлишга арзийдиган бошқа қулинг ўргилсин офатижонлар топилмаганда ҳам бир нави эди. Қўйиб берсанг, юлдузни бенарвон урадиган кўзбойлоғичнинг у қутига кириб яшириниб, бу қутидан чиқиб келувчи, белидан аррада қоқ иккига бўлинган холатда ҳам жилмайиб, кўз сузиб турувчи сулувларининг бир нигоҳига юзта жон фидо қилсанг арзийди-ку! Агар шунча жонинг бўлса-да, албатта. Мабодо, бўлмаган тақдирда ҳам ҳеч бокиси йўқ, битта муштдайгина, хатто ундан кичкина юрак билан ҳам, эҳ-хе, не-не тоғларни талқон қилиб майдалаб ташлаш мумкин, фақат у юрак аталмиш жонивор баайни юзта жоннинг шахдини ўзида жам этган каби қайнаб, гупириб уриб турса — бас. «Ҳа, шоир! Ҳа, йигитнинг гули! Э, қандингни ур-э, азамат!», деб алқаш, мана, бизга тан!

Ҳар тонг хўроз қичқириши билан баравар янграб, шаҳар аҳлини ҳали ғафлатдан кўз очмасидан бор-йўқ ғам-ташвишини унутишга чорлаган карнай ва ноғора садолари тинди, майдонда яқиндагина беармон қайнаб-тошмиш эҳтирослар изини бозорнинг ҳар оқшом сув билан киртишлаб ювиб ҳам кеткизмоқ маҳол бўлган бадбўй ғубори қоплади. Шоший сўнгги томоша чоғи чодирнинг тоқидаги тўйнуқдан йилтиллаб кўриниб турган юлдузга бенарвон чиқиб кетган кўзбойлоғичнинг ортидан жилвагар карашма билан қараб кузатиб қолган ҳамишабахор ҳурлиқолардан ҳам кўра кўпроқ унинг ўзи атрофида ўралашганини фақат шунда англашди. Бу Шошийнинг чипта текширувчилар билан навбатдаги тўкнашувларидан бирида маълум бўлди. Унинг ҳар сафар бир нағма ўйлаб чиқариш одати ҳеч кимга сир эмас эди. Хатто Шошийнинг шундай бир нағмасига рўпара бўлиб, сўнгра хўп чув тушганини тушуниб етган чипта текширувчиларга ҳам. Тушуниб етиш эса осон эмасди. Чунки Шоший бунга имкон бермасди. Уловдан ҳовлиқиб туша солиб, эркакми у, хотинми — фарқи йўқ, чипта текширувчини маҳкам бўғиб қучоқлаб олар, бир лаҳза ўзини ўнглашга

қўймай, тоғам, холам ё амма-амаким тузукларми, соғомон юрибдиларми, деб жағи-жағига тегмай бидирлаб, шу асно яна жами қариндош-уруғ, таниш-билишларни бирма-бир санаб, кўриша кетарди ва гангиб, эсанкираб, гапани йўқотиб қўйган шўрлик эсини йиғиб улгурмасидан унга ва у орқали барча юқорида санаган ҳеш-ақраболарга соғлик-омонлик тилаб, тағин уларни уйига меҳмонга ҳам чорлаб, хайрлашарди. Ёки, тушмоққа hozирланаётган исталган йўловчини шартта қўлтиғидан олиб:

— Йўлкира ёнга қолишига тобингиз қалай? Жим! Кўзингизга қаранг! — деб аста қулоғига шивирлаб айттарди-да, унинг розилик беришини кутиб ҳам ўтирмасдан: — Ўртоқлар, ўртоқлар! Кўзи ожизни ўтказиб юборинглар! Қани, четланинг, четланинг! Пў-ў-ўшт! Кўзи ожизга йўл беринг! — дея бақирганча уни қўлтиғидан судраб олға силжирди ва шу асно бамайлихотир «кўзи ожиз» йўловчининг кузатувчиси имтиёзидан фойдаланиб, тағин нотаниш бировнинг ҳам «ҳожати»ни чиқарган бўларди.

Бора-бора Шоший барча чипта текширувчилар ва аксарият йўловчиларга ҳам отнинг қашқасидек танилиб, табиийки, унинг унча-мунча найранги иш бермай қўйди. Шошийни яхши таниб қолган чипта текширувчилар унинг уловдан тиш қайраб тушиб келаётганини кўргани заҳоти хахолаб кулиб:

— Қўй, қўй! Бошимни оғритма! Бор, шеърингни ёз! — деб уни тезроқ ўзларидан нари қилишнинг ҳаракатида бўлишарди. Шошийга ҳали ҳеч дуч келмаган, бироқ таърифини бошқалардан эшитиб улгурганлари эса унинг бошлаб бир таъзирини бериб, ҳамкасблари орасида доврак таратиш илинжида икки баравар жаҳд билан «қуён» овлашар, Шоший ҳам асло бўш келмай, хатто бундан зиёдроқ жаҳд билан уларга қарши ўзининг «мангу жанг»ини давом эттирарди. Шошийнинг кўзбойлогич ортидан зинҳор шунчаки кўнгилхушлик учун судралмагани ойдинлашган кунини айнан шундай ашаддий «овчи»лардан биттасига рўпара бўлди. Тўғрироғи, унинг қўлига тушди.

— Ҳа? — деди у Шошийнинг билагидан маҳкам тутиб.

— Нима «ҳа»? — деб саволга савол билан жавоб қайтарди Шоший.

— Ўйнашма, йигит! — деди чипта текширувчи, худди Шоший юлқиниб чиқиб кетадигандек, унинг билагига иккинчи қўли билан ҳам ёпишиб.

— Қани ўйнашганим? Ким ўйнашяпти? — деди Шоший мийиғида илжайган кўйи ва томошага тўпланган йўловчиларга қараб: «Қанақа одам бу, нима истайди ўзи мендан?», деган каби бош чайқаб.

— Қани, кўрсат, кўрсат! — деб шоширди чипта текширувчи хануз унинг билагини кўйиб юбормай.

— Нима, кўрмаяпсизми? Мана мен, мана! — деди Шоший чипта текширувчининг тумшугига тумшук тираб.

— Ўзингни гўлликка солма, бола! — деди чипта текширувчи худди сўнгни бор огохлантираётган каби унга ола тикилиб.

— Қизиқ экансиз-ку! — деб пинак бузмасдан ўзини анойиликка солишда давом этди Шоший. — Ҳозиргина йигит эдим. Энди бола бўлдим. Яна пича турсак, йўрғаклаб, оғзимга сўрғич ҳам солиб кўйсангиз керак?!

Чипта текширувчи Шошийнинг бу даккисидан довдираб, дафъатан айтишга сўз тополмай қолди.

— Уялмайсанми? — деди ниҳоят танбеҳомуз бир тарзда. — Отанг тенги одам билан-а?

Шоший кулиб кўзини чипта текширувчидан олиб қочди. У айни дам ўғри саналса-да, ҳар қалай, инсофли ўғри эди.

— Хўш, нима қилдик энди? — деди чипта текширувчи голибона оҳангда. — Шу ерда тўлайсанми ё яна судралишиб юрамизми?

— Нимани тўлайман? Сиздан қарз олмаган эдим, шекилли? — деб асабга тегишни бошлади яна Шоший.

— Ҳой, тагин бошладингми? — деди чипта текширувчи тутақиб. — Жаримани айтяпман, жаримани! Чиптасиз қўлга тушишга тушиб, тагин сўз бермайсан-а! Э, чулчут қилиб юбординг-ку, одамни?!

— Шунини олдинроқ айтмайсизми, — деди Шоший худди гап нимада эканини энди тушунган каби. — Сиз мени биров билан адаштирдингиз, чоғи. Мен сизга чиптаманни тушган заҳотим кўшқўллаб топширганман.

— Астағфирулло! — Чипта текширувчининг фиғони фалакка кўтарилди. — Оёғингни ерга қўймасингдан ёқангдан олиб турибман-у, тагин тушган заҳотим топширдим, деб ёлғон гапирасан-а! Мана, одамлар ҳам гувоҳ!

— Берганман, берганман! Олиб, худди манави чўнтагингизга солиб қўйдингиз, — деб Шоший чипта текширувчи кийган кўйлакнинг кўкрагидаги чўнтакчага ишора қилди. — Ишонмасанглар, ана, текшириб кўринглар. —

Шоший шундай деб бирпасда уларнинг теграсида давра қуриб улгурган томошатабларга бир қараб олди.

— Берасан-а, берасан! Ҳали сен мени совунимга кир юлмабсан! Кимни алд-д-д... — дея ғудиллаганча чипта текширувчи бир қўли билан Шошийнинг билагидан маҳкам тутган асно, иккинчи қўли билан кўйлагининг кўкрак чўнтагини шошиб кавлаштирди ва бармоқлари орасига илашиб чиққан қизғиш қоғоз парчасини кўриб, гапи бўғзига тикилди.

— Ана, айтдим-ку, — деди Шоший худди бу унинг учун зинхор ҳайратомуз эмасдек беписанд.

Томошатаблар чипта текширувчининг ҳавода муаллақ қотмиш қўлидаги қоғоз парчасига тумшуқ тираб қараб, бош силкиганча бир-бирларига нималарнидир маъкуллай кетишди.

— Бу... б-бу... меники-ку, — деди чипта текширувчи довдираб.

— Йўғ-э, унда ўрин алмашиб қўя қолайлик, — деди Шоший кулимсираб ва бўш қўлини чипта текширувчининг ёқасига узатиб, чаққон бир ҳаракат билан у ердан худди юқоридагига ўхшаш қоғоз парчасини чиқарди. — Бу-чи, бу ҳам сизникими?

— А-а? — Чипта текширувчи гангиб Шошийнинг билагини қўйиб юборди.

— Бу-чи, бу ҳам сизникидир? — Шоший бўшаган қўлини чипта текширувчининг қулоғи тагида чаққон бир ўйнатиб, тагин битта шундай чиптани пайдо қилди. Шошийнинг бу нағмасидан нафақат чипта текширувчи, балки айти ажабтовур хангомага ғойибдан гувоҳ бўлмиш томошатаблар ҳам оғизлари ланг очилиб, ёқа ушлаб қолишди.

Аммо, Бадал Армоннинг шу чоғда хангомага сира тоби йўқ эди. У чипта текширувчи тутиб, оғритмаган қўли билан шартта шимининг киссасидан ойлик чиптасини чиқариб, юзи ҳам худди бошидаги эски дўпписи каби ғижим кишининг тумшуғига ёпиштиргудек қилиб нуқиди:

— Ма, е, чиптахўр!

Буни у, албатта, фақат ичида айтди. Бироқ, худди Бадал Армон айти сўзларни бутун бекатга эшиттириб, бор овозда қичқириб айтган каби, чипта текширувчининг шундоқ ҳам ғижим юзи баттар бужмайиб, у йигитнинг билагини қўйиб юборди.

Бадал Армон чипта текширувчининг чангалидан ха-

лос бўлган билагини силаб, бекатдан узоқлашаркан, унинг айни юз ифодаси сира кўз олдидан кетмасди. Яъни, бошидаги эски дўпписи каби вижим юзи баттар бужмайиб боққани. Шўрлик, не умидлар билан кун бўйи, тагин шу жазирамада бекатда кўзлари тешилиб пойлаб, унинг билагидан тутди экан-а?

Бадал Армон бир фақирнинг ҳафсаласини пир қилганига мулзам тортиб, ҳардамхаёллиги боис бот-бот уйда, бошқа шими ёки қўйлагининг чўнтагида қолиб кетувчи зорманда чиптанинг бу сафар аксига олгандек ёнидан чикқанига ачиниб, йўлида давом этаркан, кўз олдига бирдан ўзининг каттик турткисидан илқис четга мункиган бояги йўғон, барваста гавда келди. Хўш, унинг-чи, унинг айби нима эди? Ҳарчанд тиришмасин, Бадал Армон унинг турткидан илқис четга мункиган чоғдаги юз ифодасини ҳатто тасавурида ҳам жонлантиролмади. Лекин, гавдаси қуйиб қўйгандек у айни дам кутиб олишга ошиқаётган Насимникига ўхшарди. У билган, таниганлар ичидан тагин Ғойибникига ҳам ўхшаб кетади-ку, фақат унинг чап кураги хиёл туртиброқ чиқиб туради — болалик чоғи ҳовлиларидаги ёнғоқдан йиқилиб орттирган уни, болалик чоғидан «мерос». Лекин, Насим... Йўқ, Насим икки дунёда ҳам оддий турткидан илқис четга мункимасди, буни тасаввур қилмоқ тугул, танага сифдирмоқлик ҳам мушкул. Бадал Армоннинг турткиси экан-ку, зироат ва зираворшунослик куллиёти жойлашган ҳовлидаги Хўжа кўрсин учун қўйилган ҳайбатидан от ҳуркувчи пўлат қалқонли сургич билан ҳам туртиб, мунки-тиб бўлмас уни — ядро ирғитиш бўйича жамики катта ва кичик микёсдаги мусобақаю биринчиликлар ғолибини, Насимга пўлат қалқони тегиб-тегмай, умуман, унга ҳали яқин ҳам келмай, ҳар томири эгнидаги либосини йиртгудек бўлиб бўртиб чиққан гавдаси, билак ва мушакларидан уфурмиш кучнинг енгил эпкинигаёқ минг майда бўлакка бўлиниб, атрофга сочилиб кетар сургич жонивор, отни ҳуркутувчи ҳайбатини пўлатдан қуйилган қалқони ҳам иш бермас, лекин, яхшики, фақат Хўжа кўрсин учун қўйилган у зироат ва зираворшунослик куллиётининг ҳовлисига, Бадал Армон янги талаба бўлган йили, чамаси, куллиёт зироат ва зираворшунослик илмига асос солганига юз асрми, минг асрми тўлиши муносабати билан. Хўжа келди, кўрди уни, уларни, Хўжа кўрсин учун қилган ишларини нимтабассум билан бош силкиб олқишлади. Хўжа келди, кўрди, Хўжа кўрсин учун қилин-

ган ишларни ўз одатича нимтабассум билан бош силкиб олқишлади-ю, келган, кўрганига олқиш қабул қилиб, қайтди-кетди. Хўжа кўрсин учун атай ташлаидиқ темир-терсак уюми орасида занг босиб ётган жойидан кўтариб келтириб, артиб-тозалаб, кам-кўстини тўғрилаб, ҳовли ўртасига қурилмиш тагсунага қўйилган ҳайбатидан от хурковчи пўлат қалқонли сургич эса қандай қўйилган бўлса, шундай — ўша, ҳовли ўртасидаги тагсунада, хўжа-кўрсинга қолаверди. У ҳозир ҳам ўша ерда, ҳар қалай, Бадал Армон бир соатча бурун ўқишдан чиқиб, бекат сари жадал кетиб бораётиб кўзи тушганида ўша ерда эди, турганди ҳовли ўртасига қурилган ўша тагсуна устида Хўжа қай ҳолда кўрган бўлса, ўшандай сўппайиб, фақат хийла чанг-чўп ва ғуборга беланиб, пўлатдан қуйилмиш қалқони кун тифида кўзни қамаштиргудек товланиб — ўтган-кетганга, хусусан, пардоз-андозга, ўзини ойнага солишга кўнгли суст хурлиқоларга тайёр кўзгу бўлиб, кўзлари қувнаб, Насимни туртиб мункитмоқ хаёлидан йироқ, майда-майда бўлиб атрофга сочилиш ниятидан холи, Насим экан-ку, Ғойибни туртиб мункитмоққа ҳам мутлақо тоби йўқ, гарчи Ғойиб Насим сингари ғавдаси, билак ва мушакларидан уфурмиш кучнинг ёнгил эпкинигаёқ ниманидир майда-майда қилиб атрофга сочиб юбормоққа қодир бўлмаса-да, ҳеч бир сабабсиз, бекордан-бекорга ўзини туртиб мункитишларига зинҳор йўл қўймасди, мабодо, шундай ҳол юз берган тақдирда ҳам оғзини очиб, оғзидан сўлаги оқиб қараб турмасди, умуман, Ғойиб ва очилган оғиз, сўлак — мутлақо бири-бирига мос бўлмаган тушунчалар, ҳаттоки, Ғойибни ҳеч бир сабабсиз, бекордан-бекорга туртиб мункитмоққа жазм этмиш у дўлвор зироат ва зираворшунослик куллиётининг ҳовлисидаги Хўжа кўрсин учун қўйилган ҳайбати отни хуркитувчи пўлат қалқонли сургич бўлса ҳам, қани, мункитсин, мункитмоқ тугул, салгина туртиб кўрсин-чи, қаерда тураркан — зироат ва зираворшунослик куллиётининг ҳовлисидаги тагсуна устидами, ё иззати битган ҳар турли темир-терсак ва ашқол-дашқоллар олиб бориб ташланадиган шаҳар ташқарисидаги ахлатхонадами, аҳволи не кечаркан — пардоз-андозга, ўзини ойнага солишга кўнгли суст хурлиқоларга кўзгу тутиб, кўзлари қувнарканми, ё устига у ахлатхонада мўр-малахдай танда қурмиш «қанотли дўстлар»нинг ахлати ёғиларканми, унинг ҳатто атай Хўжа кўрсин учун қўйилганига ҳам қараб ўтирмасди Ғойиб, кўрсатиб қўярди нақ ҳеч бир

сабабсиз, бекордан бекорга бировни туртиб мункитиш қанақа бўлишини, сабаб бўлганда ҳам-чи, нима, фикридан қайтармиди, орқага чекинармиди у, нима, Гойиб отмидики, қандайдир сохта, ясама ҳайбатдан ҳуркиб, ортга чекиниб, ахир, уни бекорга «ғолиб» деб аташадими, «Гойиб — ғолиб»-а, тайин, у сургич зироат ва зираворшунослик куллиётининг ҳовлисига кимсан — Хўжа кўрсин учун қўйилганига қараб ўтирмасди, Хўжанинг кўргани — оғизга туфлагани билан баробар юришини ҳам бир чақага олмасди, шундай туфукнинг шاپалоқдайи, йўқ, шاپалоқдан сал каттароғини оғзида у лунжидан бу лунжига олиб, афти оғзи қуйган каби бужмайиб, яшаб келаётганига яқинда уч йил тўлса ҳам; албатта, аввал, тайинки, унинг қаттиқ ёки оҳиста турткисидан мункиб йиқиларди ёинки илкис мункиб кетарди — қай бири маъқул бўлса, танларсиз, сўнг йиқилган ёки мункиган ерида ўгирилиб, уни туртмокқа журъат этган дўлворга шундай олайиб қарардики, нима кўп бу нигоҳда — нега мени туртди бу, деган таажжубми, ёки нега мени туртади бу, деган ғазабми, фарқлаб бўлмасди, лекин шуниси аниқки, қараб, юз-кўзидан ниманидир ўқишга, уқишга уринарди, нимани ўқиб, нимани уққани ёлғиз ўзига аён, туйқус муштдай чоғидан ҳар кимдан мушт еб пишган бодом ковоқлари пир-пир уча бошларди, жангарилик асоратларини ўзида бир умрга муҳрлаган япаски бурни — ўспиринлик чоғида сабаб-бесабаб муштлашиб-муштлашиб орттирган уни, ўспиринлик чоғидан «мерос» — асабий жийириларди, кўзининг қорачиқларида олов акс этарди, оловки, ёлқиндан кучли, ёнғиндан шиддатли, шу тарз у худди ўртага тушиб, рақибига рўпара бўлган жўжа-хўроз янглиғ ҳурпаярди, қафтлари, бармоқлари чангак тусини оларди ва... у ёнига энди ўтмаган яхши, у ёнига ўтиб, Гойибни кўргани — оғизга туфлагани билан баробар юрувчи Хўжанинг тағин бир ғазабига дучор қилмаган маъқул, худди бир пайтлар, уч йил чамаси бурун, сарин шаббода димокқа асал ҳидини уфураётган эртақдагидек ажиб, сеҳрли оқшом оқ лайлак атай Гойибни йўқлаб ўзининг узун тумшугида оппоқ йўргакланган ойдайд гўдакни кўтариб келтиргандаги каби — энди... хў-ўш, нима дейиш мумкин... ихм... йигитчилик дегандек... йигитлик даврида бир бўлган-да бу, йигитлик давридан «мерос», — лекин, бир пайтлар, аниқроғи, салкам уч йил бурунги даврга, кейинги неча кунлар, ҳафталар, ойлар давомида эса бурнидан булоқ бўлиб отилиб чиқ-

қан, ammo ўша дам сарин шаббода димокка асал ҳидини уфуриб турган эртақдаги мисол ажиб, сеҳрли окшомга ва фақат ва фақат Ғойибга тегишли гап бу, зинҳор Насимга эмас, ўз вақтида у жўжаҳўрозлик бобида Ғойибдан заррача қолишмаган, баъзи жиҳатдан ҳатто уни ҳўўв паккада қолдирган бўлса ҳам, лекин у ҳозир олдинги Насим эмас-да, чунки у айни чоғ ўзи тўғрисида бор гапдан хабардор, ҳа, у ўзгарган, бутунлай ўзгарган, адоксиз тиш қайрашу жўжаҳўроздек ҳурпайишлар у ўзи тўғрисида ҳали бор гапни билмаган олис даврда қолиб кетган, бошидан соч эмас, буғиники каби шох тўрт ёкка тарвақайлаб ўсиб чиққан одам боласининг акси туширилган юпка муқовали қайсидир жўрналда унга ўзи тўғрисида бор гапни англлатган ҳикоя босилган олис мактаб даврида, «Сирли мактуб»ми-ей, «Ғаройиб мактуб»ми-ей деб аталарди Насимга ўзи тўғрисида бор гапни англлатган у ҳикоя, лекин зиғирдай бўлсин сирли ёки ғаройиб жойи йўқ эди — на сарлавҳада зикр этилмиш мактубнинг ва на ҳикояда тасвирланмиш воқеанинг, оддий-одадий бир воқеа эди, яқинда рўй берган ва аллақачон кўпчиликнинг ёдидан кўтарилиб ҳам улгурган; мактуб ҳам ҳеч сирли ёки ғаройиб эмасди, балки чиндан сирли ва ҳаттоки ғаройиб ҳам бўлгандир-ку, фақат қоғозга туширилиб, жилдлангунга ва Насим, ундан бурун эса бутун синф аҳли бир-бир қўлига олиб, сўзма-сўз ҳижжа-лаб ўқиб чиққунга қадар, мактуб ўз эгасининг, яъни Насимнинг қўлига тушиб, у хатни ҳаммага, шу жумладан уни ўзига йўллаган одамга ҳам эшиттириб, овоз чиқариб ўқиб чиққанидан сўнг-ку, аниқ, мактубнинг ҳеч бир сирли сиёғи қолмади, ғаройиблиги эса тупроққа обдон қориштирилиб топталди, баайни мактуб муаллифининг хатни қоғозга тушираётган чоғдаги ҳис-туйғулари мисол, уни хунибийрон бўлиб йиғлаганча синфдан чопиб чиқиб кетишга мажбур этиб, шу бўйи мактабда қайтиб қорасини кўрсатмайдиган қилиб. Насим кейин хат муаллифини ҳар ёкка бош уриб кидириб, нафақат мактабда, балки шаҳарда ҳам унинг қорасини топмади. Бирок, бу Насим ўзи тўғрисида бор гапни билганидан, унга қадар эса, тайинки, ўзи тўғрисида бор гап батафсил ёзилган бошидан соч эмас, буғиники сингари шох тўрт ёкка тарвақайлаб ўсиб чиққан одам боласининг акси туширилган юпка муқовали жўрналда босилмиш ўша ҳикояни ўқиганидан кейинги воқеа. Ҳикоя босилмиш жўрнал Насимнинг қўлига тушгунга қадар у бадий сўз ёзилмиш ни-

манидир ўқиши мумкинлигини биров ҳатто хаёлига ҳам келтирмас эди. Умуман, Насимнинг ўзи хусусидаги бирор гап-сўзга парво қилгани тарихда ҳеч бўлмаган, бўлиши ақлга ҳам сиғмайдиган ҳол ҳисобланарди. Насим зарур саҳифасини очиб, сирли, англаш маҳол бўлган имо билан қўлига тутқазишмиш жўрналга бошда нима ўзи бу, пишириб ейманми уни, дегандек таажжубланиб боқди. Шу бўйи ҳикоя босилмиш саҳифага кўз тикканча узоқ турди. Шу асно, яъни қўлидаги жўрналнинг очик саҳифасига тикилганча синфдан, сўнг эса мактабдан аста юриб чиқиб кетди ва кейинги икки кечаю икки кундуз ҳеч ким ҳеч ерда унинг қорасини кўрмади. Ниҳоят, учинчи кун деганда Насим ўзининг жамолини намоён этди ва ўз одатича шошилмай, босайми-босмайми қабилида, гурс-гурс юриб эмас, илдам қадамлар билан, деярли чопқиллаб мактабга, сўнг эса синфга кириб келди. Барча нафасини ичига ютганча тўфон туриши, сув босиши, zilзила рўй бериб, ҳаммаёқ оёғи осмондан бўлишини кутиб турарди. Насим жоникқанча югуриб синфга кирди, остонадан уч-тўрт қадам ўтиб тўхтади, ҳарсиллаб нафас олиб, киприклари капалакнинг қанотлари мисол пир-пир учиб узоқ турди ва... улар олдин билган Насимникига мутлақо ўхшамайдиган овозда, оҳангда фақат бир оғизгина — лекин Насим олдинги Насим эмас, деб хулоса чиқармоқ учун етиб ортувчи — сўз айтди:

— Мен... Мен... ўзим тўғримда бор гапни билдим.

Бирок, ўша пайтдаёқ Насимнинг бу даъвосига очикдан-очик бўлмаса-да, ҳар қалай, шубҳа билдирганлар топилди. Яъни, нима эмиш, ҳикоя босилган жўрналнинг харобгина юпқа муқовасида акс этирилмиш бошидан соч ўрнига буғиники сингари шох тўрт ёкка тарвақайлаб ўсиб чиққан одам боласи зинҳор шунчаки одам боласи эмас, тўғрироғи, одам боласи-ку, лекин айни ҳолда жўрналнинг қўлга олганинг ҳамон йиртилиб, ҳар ёкка сочилиб кетадиган каби туюлувчи кўп хароб юпқа муқовасида шунчаки, баъзан одам боласининг бошидан соч ўрнига буғиники сингари шох тўрт ёкка тарвақайлаб ўсиб чиқиши, у эса, бундан мутлақо беҳабар, роса боп аҳмоқни текиндан текинга қўлга киритганидан дўпписини осмонга отган мусаввир қаршисида виқор-ла «ой рухсори»ни бозорга солиб туравериши мумкинлигини англамоқ учунгина акс этирилмаганмиш, йўқ, муқовадаги бу аломат сурат фақат Насимга ўзи тўғрисида бор гапни англаган ҳикоягагина тегишли бўлиб, рассом томонидан

айнан ҳикоядаги тушпа-тузук дам еб, пишиб турган ошни ҳеч кутилмаганда лойқа бўтқага айлантирган Насимни назарда тутиб ишланганмиш. Бу, албатта, тасаввури ақлий имкониятларидан хийла олдинлаб кетган баъзи бировлар тарқатган миш-миш эди, холос. Уни тарқатишдан мақсад қисман чиндан ўзгарганми, ёки ҳануз ўша ўзлари билган Насимми — синовдан ўтказиш эканлиги ҳам ҳеч кимга сир эмасди. Бу хийла қалтис таваккал эди, зеро, Насим ўша ўзлари билган Насимлигича қолган тақдирда у тасаввури ақлидан анча илдамлаб кетиб қолган бу шов-возлар билан қандай иш тутажаги аниқлигини ҳам ҳамма жуда яхши биларди. Аммо, уларнинг толеига, Насимнинг буткул ўзгаргани рост бўлиб чиқди. Боз устига, тез орада тасаввури ақлий имкониятларидан узаб кетмаганларнинг саъй-ҳаракатлари билан харобгина юпқа муқовада акс эттирилмиш у сурат Насимга ўзи тўғрисида бор гапни англаган ҳикояга эмас, бутунлай бошқа асарга тааллуқли, айни асар эса, ўз навбатида, мутлақо бўлак ёзғувчининг қаламига мансуб эканлиги ҳам маълум бўлди. Лекин, битта нарса барибир жумбоқлигича қолди, уни ҳал этмоққа ҳатто энг мана ман деб кўкрак керган донинг ҳам ақли калталиқ қилди. Насимни ўзи тўғрисидаги бор гапдан хабардор этган у ҳикояга «Т нуқта Рустам» деб имзо чекилган эди. Авваламбор, нафақат синфда, балки мактабда ҳам бундай исмли ўқувчи ёки ўқитувчи ўқиши ёхуд ўқитишини ҳеч ким билмасди. Бор-йўқ адабиёт дарсликларини варақма-варақ титкилаб ҳам бундай исм ёки таҳаллуси бўлган бирор ёзғувчи-шоирни топишолмади. Мактаб кутубхонасида уззукун чанг ютиб китоб титкилашлар ҳам ҳеч қандай натижа бермади. Табиийки, шундан сўнг шубҳа ўз-ўзидан Шошийга тушди. Аммо, у жуда тез чиппакка чиқди: биринчидан, Шоший ҳали асло Шоший эмасди, гарчи шамол қаёққа қараб эсаётгани тайин бўлса ҳам; иккинчидан, унинг қўли бор деб гумон қилинаётган ҳикояда синфдаги кўпчилик қатори Шоший ҳам яхшигина «тепиб» ўтилган эдики, бу ҳол ҳикояни «Т нуқта Рустам» таҳаллуси ортига беркиниб Шошийнинг ўзи ёзган бўлиши эҳтимолини ўша заҳотиёқ истисно этарди, зеро, ўз қилмишини танкидий нуқта назардан баҳолаш, ўзи устидан ҳикоядаги тарзда аччиқ истехзо билан кула билиш зинҳор Шошийга хос эмас эди. Тўғри, ҳикояда айтилган ҳамма гапларни ҳам чин, ҳақиқат деб бўлмасди. Ундаги аксарият ўринлар, хусусан, қаҳрамонларнинг кечинмалари сифатида тақдим этил-

ган тафсилотлар, уларнинг нутқларига берилган изоҳлар бирмунча баҳсли, ҳикояга асос қилиб олинмиш рўй бергани рост воқеага ҳам яхшигина тўн кийдирилган эди. Бироқ, шунга қарамай, ҳикояда айтилган гап-сўзлар қип-қизил ёлғон, деб даъво қилишга ҳам бировнинг тили бормасди. Ҳикояни ўқиб, Насим ўзи тўғрисида бор гапдан хабар топгани учунгина эмас. Бошқалар ҳам, Насим каби ўзлари тўғрисида бор гапни билганларини очик-ойдин тан олишмаса-да, лекин ҳаётларида нимадир узлатга чекиниб, унинг ўрнида янги нимадир куртак ёза бошлаганини ботинан ҳис қилишарди. Бу қандай бўлгани Бадалнинг худди кечагидек ёдида эди, зеро, унинг ўзи ҳам ўша пайт бу ҳолни бошидан ўтказганди. Шунга ўхшаган ҳолатни Ғойиб қай тарз ўз бошидан кечирганини ҳам Бадал ҳозир жуда яхши эсларди, лекин ўша пайтда бунга унинг фаҳми етмаганди. Чунки, унда Бадал бўйи бир қаричгина чурвақа, Ғойибдаги айни фавқулодда эврилишни фаҳхламоқ учун ҳали етарли миқдорда қўйлак йиртмаган эди. Аммо, Ғойиб билан ғалати нимадир рўй бераётганини у ўша пайтда ҳам сезарди. Ярим кечаси заҳар танг қилиб ёки бошқа бирор сабабга кўра уйғониб, у Ғойибнинг қаравотини бўш, хонанинг кўчага қараган деразасини эса ланг очик ҳолда кўрарди. Эрталаб Бадал мактабга отланаётганида Ғойиб ўрнида маст уйқуда ухлаётган бўлар, чехрасида ширин чарчоққа омихта ғолибона мамнуният жилва қиларди. Тўғри, бу жилванинг номи ғолибона мамнунлик ва у айнан ширин чарчоққа омихта бўлганини Бадал анча ўтиб англади. Ўша пайтда эса, табиийки, тушунмаган ва ҳатто бундан ғазаби кўзиб, Ғойибни ёмон кўрган ҳам эди. Гап шундаки, тонглари Ғойибнинг маст уйқуга чўмган чехрасида ширин чарчоққа омихта ғолибона мамнуният ўйноқлай бошлаши билан битта пайтда унинг билим жанггоҳидаги ҳайратомуз ғалабаларига ҳам чек қўйилди. Ғойиб ақлга сифмас талофатлар билан эгаллаган марраларини ташлаб, ортга чекина бошлади. Ҳамма ҳайрон, ҳамма Ғойибга нима жин текканини тушунмай лаб тишлаган, тагин у эрта-индин мактабни битираман деб турган қизгин паллада-я?! Чамаси, Ғойибга нима жин теккани ва бу лаъинни чиққан ерига қай йўл билан қайтариб жойлаб, ҳибс этмоқ мумкинлигини отаси жуда яхши биларди. Кунлардан бир куни Бадал мактабдан қайтиб, Ғойиб иккиси ихтиёрига берилган хужранинг кўчага қарамиш деразасини ташқари томондан темир панжара билан

нўхталанган ҳолда топди. Буни Ғойибнинг ўзи ҳам кўрмай қолмади, албатта. Бироқ, Ғойибни мазасини олиб улгурган тунги саргузаштлардан тийдирмоқ, умуман, уни бирор мўлжали, аҳди ёки танлаган йўлидан қайтармоқ учун энг ками оёқ-қўлига маҳкам кишан урмоқ лозим эди ва бу ҳолни отаси негадир назардан қочирганди. Энг алам қиладигани — Ғойибнинг касрига, чиллаки чиллакини кўриб, чумак урмасин учун, кичкина Бадални ҳам худа-бехуда тергаб, йўлга солишгани-солишган эди. Ҳолбуки, Бадал Ғойибга таассуб қилиш у ёқда турсин, унга нисбатан ғазабини дангал, очик-ошқора юзига тўкиб-сочишга ҳам ҳадди сифмасди. Битта қориндан таллашиб тушган, битта уст-бошни олдинма-кетин кийишиб тўзитган акасидан ўзини мудом четга тортиб, гапига қуруққина, ярим-ёрти жавоб қайтариб, уни кўрди дегунча дарров қовоқ солиб, совуқ муомала қилиш билангина кифояланарди. Ғойиб, укасининг ўзини бундай тутишидан тааж-жубда, ўртадаги кескинликни ҳазил-хузул билан кўтаришга уринарди.

— Ҳа, нима жин тегди? Вой, қовоқвой-эй! — деб келиб, укасини маҳкам кучиб бағрига босарди.

— Қўй-й-вор! Сенсан ошқовоқ! Жин менга эмас, ўзингга теккан! — дея лўнда қилиб Ғойибнинг оғзидан чиққанини дарров ёқасига ёпиштирарди Бадал, фақат ичида, юлқиниб, унинг чангалидан чиқишга уринаркан.

Ғойибнинг-ку чангалидан амаллаб юлкиниб чиқиш мумкин, бироқ у лаъиннинг чангалидан қутулиш кўп мушкул экан. Ғойибга ўшанда бехуда аччиқ қилганини Бадал вақт ўтиб, бу лаънати жин ўзига чанг солганидан сўнг тушунди. Ғойибдан фарқли ўлароқ, у тунлари дераза ошиб, кўча-кўйда санғиб саргузашт изламади. Бадалнинг чекига тушган жин Ғойибникидан юз чандон коски, бадқирдор эди. Касофат, Бадални дераза оширмоқ туғул, остона ҳатлашга ҳам қўймас, туни билан ҳатто мижжа қоқдирмасди. Кун бўйи у мудроқ босиб, карахт бўлиб юрар, тўйиб ухлайман, деган илинжда қоронғи тушишини пойларди. Аммо, тун чўқди дегунча тағин ўша дўзах азоби кутку соларди. Ушбу кўп мушкул вазиятда Бадалга ёлғиз Ғойибгина ёрдам беришга қодир эди. Бироқ, у айни пайт олисда, бу ердан кўринмайдиган, тафти ҳам юзга урмайдиган уруш олови ичида душман ўқиға учмаслик пайида, ҳаттоки пана жойда ҳам атрофга олазарақ аланглаб, кун, соат, дақиқа, лаҳза санаб, юрагининг ҳар бир зарбига ҳадиксираб қулоқ солиб, кунни тунга, тун-

ни кунга уларди. Душман ўқига учмаслик эҳтимоли кўп бўлган чоғларда эса чўк тушиб, тик туриб ёки ерга кўкрак бериб ётиб — қай бири хавфсизроқ туюлса, ўша алфозда, — қўли, оёғи, энг муҳими — боши бутунлигини англатиш мақсадида уйга хат ёзарди ва унда бошқаларга ҳам шуни тиларди. Умуман, уруш деганлари бу шунақа жойки, унда ҳеч кимга ёмонлик тиламайсан. Ҳатто душманга ҳам. Чунки, уни кўрмайсан. Ҳовлингнинг ўртасида қад ростлаган, айни пайт, ҳойнаҳой, шиғил етилган ўрикнинг данагидан сал кичикроқ кўрғошин парчаси қаердан визиллаб учиб келгани ва онажонинг силаб, эркалашни хуш кўрган, бу ерга отланган чоғинг отанг қўлини дуога ёзиб: «Тошдан бўлсин!», деб тилаган бошингнинг бир қисмини қандай ўпириб кетганини билмай қоласан, бировга ёмонлик тиламаган, бировга ёмон ҳам қарамаган кўзларинг ланг очик, оёғинг остидаги қонталаш тупроққа гурсиллаб йиқиласан... Акс ҳолда у душман аталмас эди. Яъни, тоғ-тош, пана-пасткамда биқиниб, дўсти, иниси, хотини ўрнини эгаллаган бешотаридан қоқ пешонангни мўлжалга олиб, тепкини босишдан олдин бу ҳақда сени огоҳлантирса. «Ҳой, хушёр бўл, отяпман!», деб айтиб. Тайинки, уруш ҳам бўлмасди ва Ғойиб йигитлигини тасдиқлаши учун ажратилган бир ярим-икки йилни ўққа учмаслик пайида, қон кечиб эмас, Бақаҳовуздан қўл узатса етгудек жойдаги бирор ҳарбий маконда уйдагилар кетини узмасдан юбориб турган қуюлтирилган ширин сутни идишидан хўриллатиб ичиб, Бадални ҳаловатидан айирмиш ўзининг эски «оғайни»си билан қандай олишган маъқуллиги тўғрисида унга хат орқали ёки юзмаюз учрашувда йўл-йўрик кўрсатиб ўтказарди. Ғойиб урушдан душман ўқига учмай, қўли, оёғи, энг муҳими — боши бутун қайтиб, Бадал уни кутиб олгани худди мана шу уззукун гавжум йўлакдан хўв тўғрида кўриниб турган катта ойнаванд эшик сари жадал кетиб бораркан, тилида фақат битта савол айланарди: «Қандай?» Яъни, қандай энгмоқ мумкин у бадкирдор лаъинни, қандай қутулмоқ мумкин бу дўзах азобларидан, қандай, қандай? Бироқ, Ғойиб айни дам қутулиб келган дўзах олдида унинг тунги бедорлик билан боғлиқ азобларини азоб деб аташнинг ўзи кулгили эди. Буни Бадал Армон нигоҳи акасининг кўзлари билан тўқнаш келган заҳоти англади ва тилининг учида айланмиш саволларни қулт этиб ичига ютди. Аммо, бугун у Насимнинг юзига дангал айтишга аҳд қилган гапини зинҳор ичига ютиш нияти

йўқ эди. Хатто унинг кўзларида ловуллаб ёнаётган дўзахнинг ўзини кўрган тақдирда ҳам. Лекин... Лекин, троллейбусдан тушаётган чоғинг сенга ханг-манг тикилиб, ёқа ушлаб қолган кўзлари чарос, қошлари пайваста дилбар жувоннинг айби нима эди? Бадал Армон беихтиёр жувоннинг нозиккина елкалари орасига кириб кетган боши, таърифлаб бўлмас таажжуб акс этган нигоҳи ва оний кўркув соя ташлаган чехрасини кўз олдига келтирди. Худди қаршисидан Бадал Армон ёки одам боласи эмас, қандайдир даҳшатли мавжудот шарпадай лип этиб ўтган каби ханг-манг тикилиб, ёқа ушлаб қолди-я. Ҳа, фақат тумшугинг тагидан даҳшатли нимадир шарпадай лип этиб ўтган каби туюлгандагина бу тарз ханг-манг тикилиб, ёқа ушламоқ мумкин. Шу чоққа қадар у бундай таъсирли тарзда ханг-манг тикилиб, ёқа ушламоқ, умуман, қачондир, қаердадир ва кимнидир ўзига бу тарз ханг-манг тикилиб, ёқа ушлашга мажбур этиши мумкинлигини сира хаёлига келтирмаган, бундай бўлиши етти ухлаб тушига ҳам кирмаган эди. Бунинг айнан шу куни, шу соатда, Насимни кутиб олгани ошиқиб, троллейбусдан тушиши чоғида ва тагин айнан шундай кўзлари чарос, қошлари пайваста дилбар жувон билан содир бўлиши-ку... Йўқ, бундай эмас, адашяпсан, биродар, адашяпсан ҳам эмас, ўзингни ўзинг алдашга уриняпсан, йўқ, оғайни ўзингни ўзинг алдаёлмайсан, хом хаёл бу — ўзингни ўзинг алдай олишинг, қачондир, қаердадир ва кимнидир яна шу тарз ўзингга ханг-манг тикилиб, ёқа ушлашга мажбур этиш қўлингдан келар, хатто бу сенга ханг-манг тикилиб, ёқа ушлаб қолган кимдир тагин кўзлари чарос, қошлари пайваста дилбар жувон бўлар, лекин ўзингни ўзинг алдай олишинг маҳол, йўқ, бу қўлингдан келмайди, зеро, ҳеч ким билмас ҳам, сенга беш қўлдай маълум: индаллосини айтганда, фақат айнан шундай кўзлари чарос, қошлари пайваста дилбар жувон сенга қачондир, қаердадир ханг-манг тикилиб, ёқа ушлаши мумкинлигини тушингга кирмаган, лекин асло кўзлари чарос, қошлари пайваста дилбар жувоннинг ўзи эмас. Албатта, уйқусида нозил бўлмиш бу хилқатнинг айнан жувонми ёки онаси ўпмаган қизми экани масаласида у аниқ бир нарса деёлмайди. Қандай қилиб ҳам айтсин, ахир, ҳар ҳолда туш бу, яхшими, ёмонми, ҳар ҳолда туш деган номи бор. Тушига кирган хилқатнинг айнан жувонми ёки онаси ўпмаган қизми, ўпган бўлса қачон, нима сабабга кўра, бир юзиданми ёки иккаласидан ҳамми,

чўлпиллатибми ёки шунчаки лаб теккизибми... ўпгани хусусида у аниқ бир нарса деёлмайди-ку, лекин... ле-е-ки-и-ин-н... Ох, бу дилга ўт қаловчи чарос кўзлар, пай-васта қошлар, парқу янглиғ оппок, момик бармоқлар, хиёл уринган, бироқ обдон оро берилган тирноқлари қизғиш... йўк, нимпушти рангда, ёқа ушламиш чоғи, айниқса, яққол кўзга ташланган кўрсаткич бармоғининг тирноғи устидан юргизилган бўёқ озроқ тирналган, бу унинг аниқ кўз ўнгида, кўзлари чарос, қошлари пайвас-та дилбар жувоннинг қаршисидан ўзи сезмаган, истама-ган ҳолда худди даҳшатли шарпа мисол лип этиб ўтган чоғда гупиллаб урилмиш туйқус қутқу солган кўрқувга омихта хушбўй атр ҳам хануз димоғида.

Гулноз, ҳа, аниқ, Гулноздан уфурарди худди шундай атр, айниқса, Насимнинг ҳўв, баҳордаги иттифоқо сал-кам бир ойга чўзилган таътилидан сўнг, Гулнознинг кўнгли ҳар галгидан кўпроқ назокат тусаган ўн кунми, икки ҳафта. Сўнг бўшлиқ, тайинсиз, тутуриқсиз бўшлиқ, назокатдан ҳам, хушбўй атрдан ҳам асар йўк, фақат кўчадаги тўрт филдиракли шайтони аробаларнинг бемаъ-но ғир-ғирию уйдаги ёлғизлик зада этмиш кўнгилнинг маънисиз зириллаши, ғириллашларга ҳам, зириллашлар-га ҳам чек қўймоқликнинг сира иложи йўк — уйдан зириллаб кўчага ошиқасан, кўчанинг ғир-ғиридан кўнглинг айниб, еган-ичганинг оғзингдан отилиб чиққудек бўлиб уйга қайтасан, уй ва кўча оралиғида кунлар бир-бирини қувалашиб айланаверади, айланаверади, чарх уриб ҳеч чарчамайди, кўнгли ҳам беҳузур бўлмайди, бу далли-демона чархпалакка икки қўллаб осилиб, уй ва кўча ора-лиғида ҳадеб оёғинг осмондан бўлавериб сен толиқасан, батамом мадордан кетасан, барча-барчаси меъданга те-гади, ҳатто бошинг узра нур пуркамиш офтоб ва оёғинг остидаги тепкиларингга чидаш бермиш тупроқ ҳам, би-рок, ўйиндан чиқмоқликнинг ҳеч чораси кўринмайди, ёки, харчанд уринмагин, сен буни кўрмайсан, баайни кўзларингни биров орқангдан кишибилмас келиб, кафт-лари билан беркитгану шу бўйи қўйиб юбормаётгандек; ниҳоят, буларнинг барчаси ҳиқилдоғингга келиб қадал-ганини англатмоқ мақсадида сўнги мадорингни жамлаб, қўлингни ҳавога сермаган чоғинг туйқус кафтингда яна ўша нозик бармоқлар тафтини туясан — тафтқи, таъ-рифлаб айтмоқ учун уни албатта туймоқ керак, тафтқи, танга мадор, дилга дармон бўлгудек, — ва шу баробар тайинсиз, тутуриқсиз туюлмиш бўшлиқ ҳам узлатга че-

кинади, кўчанинг тинимсиз фир-фирига маъно, ёлғизлик
зада қилган кўнгилнинг зим-зиё кўчаларига эса алланечук
файз киргандек бўлади, бу — Насимнинг адоқсиз
беллашувлар оралиғидаги одатда унча кўпга чўзилмай-
диган навбатдаги таътили тугаб, у яна ғалаба кетидан
йўлга отланганидан дарак, бу — Бадалга боши узра нур
сочмиш офтоб ва оёғи остидаги тепкиларига дош бермиш
заранг тупроққа нисбатан ёруғ туйғуларни қайтармиш
онларнинг ғайимат эканидан далолат. Баайни:

— Ие, ҳа, Эшимбой, йўл бўлсин?

— Ҳа, шу, бир ҳаво олиб келайлик, девдик.

— Э, ҳа, шунақами? Дуруст, дуруст.

— Бир бизга фотиҳа берасиз-да, энди.

«Биз» — бу Эшим иш-ш ва унинг бўйнидан хўппа
семиз хуржун ошириб ташланган эшаги.

— Фотиҳами? Хўп, хўп. Қани, омин...

Атрофда — текин томоша илинжида Эшим иш-ш ва
унинг эшаги ортидан эргашган бир тўда бола-бақра, бари
бир-бирига қараганча қикир-қикир кулиб, фотиҳага қўл
очган, лекин Эшим иш-ш ва унинг узунқулоқ ошнасини
навбатдаги сафарга кузатмоққа шай, Эшим иш-шнинг
бўйнидан хўппа семиз хуржун ошириб ташланган узун-
қулоқ ошнаси гузар оралаб лўкиллаб чопишига туртки
берувчи халачўп эса, ҳар доимгидек, Насимнинг қўли-
да...

Тавба, ахир, куни кеча бўлган эди-ку бу?! Бугун эса,
аллақачон уларнинг қулоқларини роса қиздирмиш кўшиқ-
нинг сўзлари бўлак:

— Ие, ҳа, Насимбой, йўл бўлсин?

«Йўл бўлсин», деб эмас, аслида «мўл бўлсин», деб
айтган маъқулроқ эди, «мўл бўлсин» — бу, демак, На-
симнинг охири кўринмайдиган ғалабадарига шаъма.

— Балли, ота ўғил, бўш.келма!

«Бўш келма», яъни ғалаба кетидан борган ериндан
зинхор қуруқ қўл билан қайта кўрма, айб ўзингда, би-
родар, бошида ўйлаш керак эди буни, оёғинг ерга тегиб
улгурмасидан ҳаммани худди гиёҳванд каби қўлингга
умидвор қарайдиган кўйга солмаслик лозим эди, ҳар
гал ҳар сафарингдан ҳаммага бир тортиқ келтириб ўргат-
дингми, уларни хўп мазахўрак қилдингми, энди марҳа-
мат қилиб аравани охиригача торт, хўв, охир-кети кўрин-
майдиган маррагача.

— Насим, биз сен билан биргами-и-из!

Яна бир хом хаёл. Хаёлки, жумлаларни ҳарчанд чўзиб

талаффуз этиб ҳам унинг битта сўзи, ҳарфига ишонмоқлик маҳол.

— Наси-и-им, биз сен билан биргами-и-из!

Ёки, Гулноз каби, андак ранж, андак карашма билан, ёзғирган оҳангда:

— Наси-и-им? Мени ташлаб кетмаги-и-ин, Наси-и-им?!

Бу, албатта, йўлига, шунчаки, хайр-маъзур ўрнида бўлсин учун:

— Наси-и-им? Мени ташлаб кетмаги-и-ин, Насим?!

Рост, баъзан унинг овоз оҳангида фақат ёзғириш эмас, қачондир, бир куни шундай тадорик чоғи айни сўзларни ёзғириш билан айтишига тўғри келмаслигига оз-моз ишонч ҳам сезилади:

— Наси-и-им? Мени ташлаб кетмаги-и-ин, Наси-и-им?!

Балки, Насим қачондир унинг бу ёзғиришига қулоқ тутар, балки, чиндан ҳам қачондир уни ташлаб кетмас — ўзи билан олиб кетар ёки, аксинча, у билан қолар, аммо бугуннинг гапи эмас бу, эрта ё индиннинг ҳам, буни англамоқ учун Гулноз андак ранж, андак карашма билан ёзғираётган чоғ Насимнинг кўзларига тикилиб қарамоқ кифоя, бир сўз демай, бир дунё гапни англамоққа қодир бу кўзлар, буни Бадал билади, шу боис ҳадеб Насимнинг оғзидан гап суғуришга уринавермайди, унинг кўзларига тикилади ва ичидаги бор гапни тушунади, Гулноз, чамаси, бундай қилмайди ва шу боис нукул андак ранж, андак карашма билан Насимнинг этагига осилиб ёзғиргани-ёзғирган:

— Наси-и-им? Мени ташлаб кетмаги-и-ин, Наси-и-им?!

Лекин, ҳўш, қаерга олиб кетади уни Насим, хатто буни ўзи истаган, бу истак билан куйиб-ёнган тақдирда ҳам, ахир, Эшим иш-шнинг эшагини гузар бўйлаб лўқиллаб чоптирувчи халачўп эмас-ку у, қўлда тутиб ёки кўйинга яшириб олиб кетса бўладиган, ёки, жуда бўлмаса, Насим қўлга олиш, бўйинга яқин келтириш ва сўнг ирғитиш ниятида атай шундан шуёққа шунча тўполон билан йўлга чиқаётган, Насимни Насим қилган, Насимнинг Насимлигига салмоқ қўшган соққатош ҳам эмас, ундан анча-мунча серҳажм, ундан анча-мунча серсалмоқ, устига устак, серғавғо ҳам, ҳеч бир филофга сифмайди, филофга сифдирсанг ҳам қулоғинг тинчимайди, агар оғзига ўша соққани тикиб, тинчитмасанг агар, тагин Насим ўзи би-

лан шундан шүёкка кўтариб кетиши мумкин бўлган, махсус тасдиқдан ўтган ҳар хил зарур-нозарур ашқол-дашқоллар рўйхатида ҳам йўқ унинг номи, бўлиши мумкин ҳам эмас, чунки ҳеч зоғ киритмайди уни бу рўйхатга, мабодо, киритган тақдирда ҳам зинҳор тасдиқдан ўтказмайди, зеро, бундай рўйхатларнинг тақдири асло зоғлар ва зоғга ўхшаганларнинг инон-ихтиёрида эмас, у дунёдаги жами рўйхатлар ичида ёлғиз Насимни шунча тўполон, ваҳима билан шундан шүёкка кузатмоқ учун тўпланган чуғурчуқларнинг рўйхатигагина киритилиши мумкин, бироқ, афсуски, бундай рўйхатнинг ўзи йўқ, бўлмайди ҳам, чунки ҳеч зоғ уни тузмайди, тузган тақдирда ҳам биров бир пулга олмайди, зеро, чуғурчуқлар учун рўйхатнинг ҳеч ҳожати йўқ, рўйхатсиз ҳам, ана, уларнинг барчаси жам, ҳатто чуғурларига кулоқ тутиб ниманидир тушунса ҳам бўлади:

— Ҳа, Насимбой, йўл бўлсин?

— Балли, ота ўғил, бўш келма!

— Насим, биз сен билан биргами-и-из!

Ёки, ҳар ён ўзни уриб, оламни бузган чуғурчуқнинг чуғурлашига монанд, андак ранж, андак карашма билан, ёзғирган оҳангда:

— Наси-и-им? Мени ташлаб кетмаги-и-ин, Наси-и-им?!

Бироқ, Гулноз ҳар қанча ёзғирмасин, оламни бузиб чуғурлаб ўзини ҳар ёнга урмасин, овоз оҳангида қачондир, бир куни шундай тадорик чоғи айни сўзларни ёзғириш билан айтишга тўғри келмаслигига ҳар қанча ишонч сезилмасин, ҳатто ранж ва карашмаси ҳам фойда бермайди — Насим уни ташлаб, ғалаба, ғолиблик кетидан йўлга отланади ва кизнинг қўллари юпанч илинжида титраб сен сари узалади, кафтинг унинг нозик бармоқлари тафтини ҳис қилади, димоғинг эса боя кўзлари чарос, қошлари пайваста дилбар жувоннинг қаршисидан даҳшатли шарпа каби лип этиб ўтган чоғингда уфурганга ўхшаш хушбўй атрни туяди, факат, кўзлари чарос, қошлари пайваста дилбар жувонниқидан фарқли ўлароқ, туйқус қутқу солган кўркувга омихта эмас у, йўқ, аксинча, буткул, ҳа, мутлақ ғалаба, ғолиблик нашъаси-ла қоришиқ, чунки Насим ҳадя этган Гулнозга уни, Насим тортиқ қилиб келтирган, атай, ғалаба, ғолиблик даъво қилиб борган еридан, Гулноз хушбўй атр таратсин учун, унинг тирноқларига зеб бермиш баайни кўзлари чарос, қошлари пайваста дилбар жувонниқига монанд нафис ним-

пушти бўёқ ҳам Насимнинг ғалаба, ғолиблик рангига омихта «мозорбосди» совғаси, лекин, таассуфки, атр, у ҳарчанд ғалаба, ғолиблик нашъасига тўлиқ бўлмасин, фақат шунчаки ширин бўйгина, холос, у ҳеч нарсани ҳал қилмайди, жуда нари борса димоқни хушнуд этиши мумкин, бўёқ ҳам, гарчи ғалаба, ғолиблик рангини ифода этса-да, асло тирноққа зеб бермоқдан ортиғига ярамайди, ҳатто, кимсан — Насимнинг шунча ердан мозор босиб келган табаррук совғаси саналса ҳам, ох, қани эди, у билан ёлғиз тирноқларнигина эмас, гулгун хайъат ортида қўр тўкмиш гулдор бўйинбоғ такқан хушфёъл, хушмуомала, хушсурат амакиларнинг нукул ўйнабгина турадиган кўзларини ҳам бўяб бўлса, бўяшга эса Гулноз хўп уринган, ўх-хў, чунонам уринганки, бундан гулгун хайъат ортида қўр тўкмиш гулдор бўйинбоғ такқан хуш..., хуш..., хуш... амакиларнинг хуши бошидан қандай учмаганига ҳануз у таажжубда, яна у шунга ҳам бениҳоя хайронки, наҳот гўзаллик қарич билан ўлчанса, наҳот одамзотнинг хусни, чиройини унинг бўйи ҳал қилса, наҳот гўзаллик мезонини бўй билан ўлчаб белгилаш мумкин бўлса, тагин, худди орқасига милтиқ ўқталгандек аснода, уз-зу-у-ун бир чўп қаққайтириб қўйилган супага чиқариб:

— Қани, ойимтилла, чаққон-чаққон, Ойша холангининг боғига томошага келмагансиз!

Шундай номи улуғ жойнинг асло қуруқ бўлмаган супраси устида сарпойчан изиллашга мажбур қилиб:

— Ие, ҳа, ассалом алайкум, ҳали оёқларидаги калиш-маҳсиларини ечиб ҳам қўйишимиз керакдир?!

Ниҳоят, энг даҳшатлиси, энг алам қиладигани, аъзойи баданда титроқ уйғотадигани, жонни ҳиқилдоққа келтирадигани — шундай номи улуғ жойнинг асло қуруқ бўлмаган супрасига сарпойчан ҳолатда кўтарилганингдан сўнг, текин томошага йиғилиб келган ҳар хил бетайин, бетуруқ кимсаларнинг илжайган-тиржайган башаралари қаршида беармон турланганингдан кейин қаққайтириб қўйилган уз-зу-у-ун чўпга елка тираган асно бир неча лаҳза нафас чиқармай ғоз туришни буюриб:

— Ҳой, жилпангламанг, те-еккина туринг, хо-о, оёқ учида кўтарилманг — балетни ҳўв уйга борганда ўйнайсиз!

Аммо, бу гулгун хайъат ортида қўр тўкмиш гулдор бўйинбоғ такқан, кўзлари нукул ўйнабгина турадиган хуш..., хуш..., хуш... амакиларнинг фёъл-атворларига

зид амали эмас, йўқ, бу ҳали уларга рўпара бўлингунга қадар кечгувчи муқаррар жараён, «Бақаховуз маликаси» тожига даъвогар саналган ҳар бир ҳилқат ўтиши жоиз бўлган чиғириқ, бу чиғириқни айлантириш топширилган бири биридан бадфеъл, бири биридан бадхулқ бадқовоқ холаларнинг кўрсатган каромати, улар орқасига милтиқ тирагандек аснода чиқаришни хуш кўрадиган супадаги уз-зу-у-ун қакқайтирилган чўпга эса мактаб боласининг фаҳми доирасидаги бир бало рақамлар қатор қилиб тизилган, бу бир бало рақамлар оралиғида мактаб боласининг фаҳми унчалик етавермайдиган майдачуйда катаклар ҳам бор, баайни киши иситмаламаганида — не ажабки, баъзан иситмалаганида ҳам — кўйлак ичидан қитиқни келтириб қўлтиққа сукилувчи, кўзи тушган заҳоти мактаб боласининг ранг-кути ўчувчи шифокорларнинг дасторини эсга солади, лекин — таажжуб! — айни ҳолда у кўйлак ичидан, ёки, ундан ҳам маъқулофи, кўйлакни юлқиб ечиб олиб, мажбуран қўлтиққа сукилмайди, нечукдир — во ажаб! — сочи узунлик қилган бунга нафақат тилидан, балки нигоҳидан ҳам чакиллаб заҳар томгандек туюлувчи холажонларнинг, супадаги жуда-жуда шифокорларнинг дасторини эсга солувчи уз-зу-у-ун қакқайтирилган чўпга елка тираган асно бироз муддат дам чиқармай, фоз туришга мажбур этиш ва тағин ушбу оламшумул тадбир чоғи зинҳор оёқ учидан кўтарила кўрмасликни тафтиш қилишнинг ўзи билангина кифоялана қолишган, чамаси, шусиз ҳам дам сайин, бўйининг узун-калталиги ҳисоби чиқарилиши баробар, иситмаси кўтарилиб, ранг-рўйи киши иситмаламаганида — не ажабки, баъзан иситмалаганида ҳам — кўйлак ичидан қитиқни келтириб қўлтиққа сукилувчи шифокорларнинг дасторига кўзи тушган мактаб боласиникидан фарқ қилмай боришини фараз этишган, ана кейин — гулгун ҳайъат ортида кўр тўкмиш бўйнига гулдор бўйинбоғ таққан, кўзлари нукул ўйнабгина турувчи хуш..., хуш..., хуш... амакижонларнинг навбати, улар олади қўлга созини, аммо, яйраб сайратишларининг имкони бўлмайди бу сафар, яйраб сайратиб, хумордан чиқишларига имкон бермайди Гулноз бу гал — гулгун ҳайъат ортида кўр тўкмиш бўйнига гулдор бўйинбоғ таққан, кўзлари нукул ўйнабгина турувчи хуш..., хуш..., хуш... амакижонларнинг қўлларида чалинмоққа ҳозир соз ўрнида тағин ўша эски ҳаммомдан мерос эски тос эканини илғагач, унинг тарақа-турукини ҳар галгидек жим туриб

тинглашни ҳам, уни тарақлатиб чалмоқ тараддудида бўлган амакиларни сўнгги бор яйратишни ҳам истамай, хўнграб йиғлаганча бошини чангаллаб чошиб чиқиб кетади, не додки, унинг сўнгги умиди ҳам чиппақка чиқди, бутун орзулари чилпарчин бўлди, бўлак у гўзаллик даъво қилолмайди, энди у нари борса кўзлари чарос, қошлари пайваста дилбар жувонликкагина ярамоғи мумкин, холос, бундан ортиғига, афсуски, даъвогар бўлолмайди — энди кеч, кечикди, кўзини бўяши, кўз бўяшга уришилари ҳам фойда бермади, Насимнинг галаба, ғолиблик нуқси урган «мозорбосди» ҳадяларининг ҳам нафи бўлмади, Насимнинг ўзи бу пайт ҳар галгидек олисда, навбатдаги галаба, ғолиблик пайидан сафарда эди ва у, хўнграб йиғлаганча бошини чангаллаб сенинг қошинга чопди, хўнг-хўнг йиғиси билан сенинг ҳам кўнглингни бузиб елканга бошини қўйди, қизнинг нақш олма янглиғ ёноқларини ювиб тушган кўзёши кўксингни хўл қилди, бу кўзёши тафтини кўксингда туйиб баттар кўнглинг бузилди ва қўлларинг, вужудинг дир-дир титраб, юпатоқ ниятида қизнинг хуш анво таратмиш қоп-қора сочларини оҳиста силадинг, холбуки, бу пайтда ўзинг ҳам юпанчга муҳтож эдинг, ўзинг дардинга малҳам истардинг ва бу малҳам илинжида истаган бировнинг елкасига бошингни қўйиб, хўнг-хўнг кўз ёши тўкмоққа тайёр эдинг, бироқ, кўксингнинг ич-ичида яширин бу дарддан ҳам устивор қандайдир туйғу бундай қилишинга имкон бермасди, Гулнознинг ёноқларици ювиб тушган кўзёши кўксингни хўл қилган чоғда ҳам уни сен аниқ ҳис этдинг, акс ҳолда қизга қўшилиб хўнграб юборишинг тайин эди, хуллас, ўзинг бу пайтда юпанчга муҳтож, ўзинг дардинга малҳам тополмай ҳалак эсанг-да, озроқ юпанч бўлар, ҳарна малҳам ўрнини босар, деган илинжда қизнинг кўксинга қўйилган бошини оҳиста силаб, сўнг беихтиёр юзингни теккиздинг ва димоғинг худди боя кўзлари чарос, қошлари пайваста дилбар жувондан уфурганга ўхшаш хушбўй атрни туйди, аммо, кўзлари чарос, қошлари пайваста дилбар жувонниқидан фаркли ўлароқ, туйқус қутку солган кўрқувга омихта эмас эди у, аччиқ алам билан тўкилган росмана кўзёшининг хиёл шўр, ачимсиқ таъми келарди ундан, буни сен ўз димоғингда туйдинг, чунки қизнинг юпанч илинжида елканга қўйилмиш бошига беихтиёр юз босган чоғинг унинг кўзёши нам қилган соч толаларини лабларинг бир-лаҳза оҳиста ўз оғушига олган эди, аччиқ алам билан тўкилган росма-

на кўзёшининг хиёл шўр, ачимсиқ таъми келса-да, бу атр яхшигина элитди сени, бир он, бир лаҳзага эмас, хийла ошиқроқ муддатга, аччиқ алам-ла тўкилган росманна кўзёшининг хиёл шўр, ачимсиқ таъми билан эмас, уни димоғинг туйғач, шуурни чулғамиш тотли таассуротлар гирдоби билан, гирдобнинг тинимсиз гир айланган ҳалкалари баайни нурга йўғрилган, бири биридан заррин, бири биридан сержило, айниқса, шуурга дангалроқ нур таратаётган бириси, заррин, сержило зарралари забт-лироқ ёйилаётгани, шунчаки, ўткинчи эхтирос нашъасила хаёлда туғилган, хаёлнинг зўри билан заррин жило таратаётган гирдобнинг ҳалқаси эмас, бамисли Хулкар... йўк, Ноиба... йўк, йўк, Хулкар... йўғ-эй, Ноиба, ҳа, Ноибанинг... ё Хулкарнингми? Хулкар... Ноиба... Ноиба... Хулкар... э-эй-й, ишқилиб, икковидан бирининг-да, униси бўлмаса буниси, буниси бўлмаса унисининг қулоқларидаги балдоқ, фақат бириники шапалоқдай, иккинчисиники эса шапалоқдан пича каттароқ, бири асло ўткинчи эхтирос нашъасила хаёлда туғилган, ўткинчи эхтиросга банди бўлган хаёлнинг маҳсули эмас, балки чиндан ҳам мавжуд, ҳатто қўл билан тутса ҳам бўлади уни, мабодо, эгаси йиғлаб, юпанч илинжида бошини елкангга қўйса, кўзёшининг хиёл шўр, ачимсиқ таъмини туйиш ҳам мумкин, агар у чиндан ҳам юпанч илинжида бошини елкангга қўйса ва сен, юпатмоқ баҳона, қизнинг елкангга қўйилмиш бошига беихтиёр юз боссанг, лабларинг унинг кўзёши нам қилган соч толаларини бир лаҳза оҳиста ўз оғушига олса, лекин, минг афсуски, йиғламайди у, мабодо, бирор кор-хол юз бериб шундай бўлган тақдирда ҳам у бошини с е н и н г елкангга қўймайди, с е н д а н юпанч изламайди, с е н и н г елканг ва юпанчингга муҳтож эмас у, ҳа, муҳтож эмас, мабодо, йиғласа, бошини бемалол елкасига қўйиши мумкин бўлган ўз юпанчиғи бор унинг, ҳа, ўзиники, истаса, юпатмоқ баҳона унинг сочларига хайиқмай юз босиши мумкин бу юпанчик, истаса, ҳеч қандай баҳонасиз ҳам шундай қилиши мумкин, бунга тўла ҳаққи бор унинг, димоғи кўзёшининг хиёл шўр, ачимсиқ таъмини туядими бунда, туймайдами, умуман, унинг кўзёши ҳам Гулнозники сингари хиёл шўр, ачимсиқми, ё фақат шўр ёки фақат ачимсиқми, ё мутлақо шўр ҳам, ачимсиқ ҳам эмасми — буни сен билмайсан, бундан сен беҳабарсан, билганинг — фақат кўрганинг, кўрганинг эса — унинг озиб-ёзиб бир йиғлагани, йўк, йиғлагандан ҳам баттар бўлгани, дув-

дув тўқилмиш кўзёшлари ёнокларини ювиб, бошини юпанчиғининг елкасига қўйгани, юпанчиғи эса, ранг-кути ўчган, кўзлари бесаранжом, силамоқ учун қўлини унинг бошига яқин келтириб, сўнг фикридан қайтиб туйқус пастга туширгани ва унинг бошини юпатган каби ўзининг бу елкасидан у елкасига олиш билангина кифоялангани, бошини юпанчиғи юпатган каби ўзининг бу елкасидан олиб, у елкасига қўйган чоғда кулоқларидаги шапалокдан сал катта балдоқлари ҳайҳотдай ҳовлига чўккан одатга хилоф сукунатни бузиб, безовта силкингани ва унинг елкалари, ҳа, балдоқлардан дадил, лекин унсиз силкинаётган нозик елкалари, қўллари, ҳа, ёлғиз ўзига тегишли эмаслиги маълум бўлган юпанчиғининг бақувват белидан бе-мажолгина қучган ва елкаларига монанд титраётган нозик қўллари, кўзлари, ҳа, мафтункорликда қошлари пай-васта дилбар жувонниқидан қолишмайдиган, бироқ туйқус кутку солган қўрқувга омихта ҳанг-манглик эмас, дафъатан ёғилган маломат боисини англаб, бўйнига олганлик аломати зоҳир чиройли кўзлари, ҳа, йиғлаган, юпанчга мухтож чоғда ҳам гўзал, мафтункор улар, дафъатан ёғилган маломат боисини англаб, бўйнига олгунга қадар эса бундайин гўзал, мафтункор кўзларга мутлақо хос бўлмаган мислсиз бир қаҳр, дарғазаб ифода зоҳир эди уларда, ҳа, дарғазаблик — дафъатан ёғилган маломатдан, маломат дафъатан, сира кутилмаганда ёғилганидан, дафъатан, сира кутилмаганда ёғилган маломатнинг боисини у ҳарчанд уринмасин, англаб етолмаётганидан, англаб етишга эса ҳеч имкон бермас эди — маломат дафъатан, сира кутилмаганда ёғилгани, маломатнинг дафъатан, сира кутилмаганда ёғилишидан туғилган вазият, ҳанг-манглик, чорасизлик, таранг тортилган асаблар ва, ким билсин, балки сенинг бир чеккада унга киприк қоқмасдан, тош қотиб тикилиб турганинг, ҳа, унга, ёлғиз унинг ўзигагина тегишли эмаслиги ошкор бўлган юпанчиғига ҳам, дафъатан ёғилган маломатга ҳам, бунинг оқибатида юзага келган вазиятга ҳам эмас, фақат унга, унинг дафъатан ёғилган маломатдан мислсиз қаҳр, дарғазаб ифода зоҳир кўзларига, чунки бунга қадар уларни ҳеч қачон бундай дарғазаб ҳолатда кўрмаган эдинг, кўришинг мумкин ҳам эмасди, зеро, бундан бир неча фурсат олдин, ҳа, атиги саноқли дақиқалар муқаддам сўнги ой давомида қарор топмиш кимлар учундир эртақдагидек ажиб, сеҳрли саналган онлар ўз маромида давом этмоқда эди, сарин шаббода одатдагидек кимларнингдир ди-

моғига асал хидини уфурарди, кимлардир бу хиддан масту мустағрик, ҳаётидаги энг бахтли, тотли лаҳзаларни бошидан кечирарди, кимлардир эса кўксини зах ерга бериб ётиб зардоб ютарди, агар маломат дафъатан ёғилмаса, ёғилишидан бурун, албатта, эшик қоқмаса, сўнги ой давомида қарор топган кимлар учундир эртақдагидек ажиб, сеҳрли окшом ўз маромида давом этаверарди, сарин шаббода одатдагидек димоққа асал хидини уфураверарди, кимлардир бу хиддан масту мустағрик, ҳаётидаги энг бахтли, тотли лаҳзаларни бошидан кечираётган, кимлардир эса кўксини зах ерга бериб ётган асно зардоб ютаётган бўларди, бироқ, туйқус ажиб, сеҳрли туюлган окшомнинг кўксини тилиб, димоққа асал хидини уфураётган сарин шаббоданинг эса маромини бўзиб, эртақдаги сингари сирли аснода — «тақ-тақ-тақ» — эшик тақиллади, эртақдагига монанд сирлироқ бир тарзда — «шип-шип-шип» — юриб бориб, кимдир эшикни очди ва юракни бор забти билан — «гурс-гурс-гурс» — уриб, гумиришга ундовчи эртақдагидан юз чандон сирли, юз чандон ғаройиброқ манзарага рўпара келинди: эшик оғзида — оқ лайлак, лайлакнинг узун тумшугида — оппоқ йўргак, йўргакда — ойдай гўдак, ширин тамшаниб пиш-пиш уйқуни уряпти, кўриб кўз қувнайди, қараб унга кўз тўймайди, агар бу кўзлар йўргакда ухлаётган гўдакнинг сийратида дафъатан ёғилган маломатни кўриб, қаҳрли, дарғазаб ифода зохир этмаса, уларнинг эгаси эса сўнг гўдақдан нигоҳини узиб, дафъатан ёғилган маломатнинг маънисини ўзича англашга уринмаса, ва, ниҳоят, дафъатан ёғилган маломат боисини ў з и ч а англаб, тақдирга тан бермоқдан ўзга чора тополмаса, энг маъқули эса, албатта, йўргакда ширин тамшаниб, пиш-пиш уйқуни ураётган бегуноҳ гўдакнинг сийратида у ҳеч қандай дафъатан ёғилган маломатни кўрмаса, фақат, боя Бадал Армон тўқнаш келган кўзлари чарос, қошлари пайваста дилбар жувон каби эшик оғзида кўрганига ханг-манг тикилиб ёқа ушласа, ёки, жуда нари борса, худди қаршисидан биров, дейлик, Бадал Армон даҳшатли шарпа мисол лип этиб ўтгандек, турган ерида тек қотиб, ўзидан туйқус қутқу солган кўрқувга омихта хушбўй атр уфурса, бу атр у юпанч илинжида бошини елкасига қўйган юпанчигининг димоғидан ортиб, бир чеккада киприк қоқмасдан, тош қотиб тикилиб турган сенга ҳам етиб келса ва кўксингда нимадир узилган каби «жиз» этса, ҳа, фақатгина «жиз» этиб нишона берса, нишона берсаю

сен кўзларингни чирт юмиб, бошингни орқангдаги муздай деворга тирасанг ва бунгача ўтган барча кечмишингни хотирангдан ҳайдаб чиқаришга уринсанг, яхшими, ёмонми, ҳамма-ҳаммасини — сени ўзига мафтун этган ўша майин, жарангдор овозни ҳам, унга мафтун бўлиб дунёдаги барча-барча нарсани унутганингни ҳам, айниқса, сен ўзинг тўқиб чиқарган чиройли чўпчакка алағда юрган бир пайт, туйқус еру осмон ағдар-тўнтар, атроф-жавониб аралаш-қуралаш бўлиб, жисминг бу чўпчак вайронаси остида қолиб кетганини ва, чамаси, бунинг касрига, қулоғинг қаттиқ том битибми, ё бирор бошқа шикаст ебми, овоз сенга асло мафтункор туюлмай қўйганини, ҳатто энди у шундоққина қулоғинг тагида янграётган, унинг соҳибаси сен билан битта девор куршовида яшаётган бўлса ҳам, холбуки, у яқиндагина сендан кўкдаги юлдуз янглиғ узоқликда эди, унинг милт этган жилвасини-да нигоҳинг илғамасди ва у сен учун бутунлай сир, жумбоқ пардасига ўралган эди, зеро, унинг фақат овозинигина билардинг, холос, лекин юз, минг овоз ичида ҳам уни фарқлай олардинг, юз, минг овоз ичида у сенга энг майин, жарангдор туюларди, унинг ўзини сен ҳали кўзинг билан кўрмаган эдинг, унинг исмини ҳам билмасдинг, бироқ, уни ўзингча дунёдаги энг чиройли қиз ҳисоблар, дунёдаги энг чиройли қиз эса фақат ва фақат Хулкар аталишига ишонардинг, баайни кўкдаги олис юлдуз сингари, гарчи милт этган жилваси кўринмаса-да, энг гўзал, мафтункор юлдуз эди у, албатта, фақат сенинг назарингда, чунки ёлғиз сен билардинг унинг коинотда мавжудлигини, Хулкар деб аталиши ҳам ёлғиз сенгагина маълум эди, сен кашф қилган эдинг бу юлдузни, Хулкар номини ҳам унга ўзинг берган эдинг, унинг милт этган жилвасини кўрмоқ илинжида тунлари миужжа қоқмас, деразадан қоронғи осмонга тикилиб ётар ва шивирлаб, унга дил розингни изҳор қилардинг, шивирлаб айтган бу дил розингни ўзингдан бошқа ҳеч ким эшитмасди, чунки хонада мудом ёлғиз эдинг, қарама-қарши тарафдаги Ғойибнинг ўрни қарийб икки йилдирки бўш ётарди, бироқ кунларнинг бирида, аниқроғи, бир оқшом сен одатдагидек дераза тагидаги каравотингга чўзилиб, Хулкарнинг милт этган жилвасини кўрмоқ илинжида зимзиё осмонга боқаркансан, ойнада ярим яланғоч асно сўнгни бор кўрганингдагига нисбатан икки баравар бўртиб чиққан мушакларини қисирлатганча кўрпа-ёстиғини тўғирлаб, ётишга тадорик кўраётган таниш, айтиш мумкинки,

қадрдон гавданинг аксини илғадинг ва бўлак унга шивирлаб, дил розингни изхор қилолмаслигингни тушундинг, яна шунга ҳам ақлинг етдики, Фойибнинг қайтиши билан энди кўп нарса ўзгаради, хусусан, айна дамга қадар тизгин билмаган ҳисларингни энди маълум даражада жиловлашингга, баъзи ҳолда эса хатто тийишингга тўғри келади, аммо, Фойибнинг қайтиши билан сени бундан юз чандон кўнгилисиз воқеа-ҳодисалар муштоқ кутаётгани ва улар энг аввало ўша, Фойибнинг қайтишига қадар ҳеч тизгин билмай, сўнг жиловланган ҳисларинг билан боғлиқ бўлишини асло хаёлингга келтирмадинг, келтира олмасдинг ҳам, ахир, бу ҳислар Фойибнинг қайтишига қадар мутлақо тизгинсиз бўлган ва сўнг мажбур жиловланган, баъзи ҳолда хатто тийилган эса-да, фақат сеники, ҳа, сенга тегишли эди, Фойиб улар хусусида ҳеч нарса билмасди, билолмасди, мабодо, озгина сезган тақдирида ҳам у муқаррар шўх жилмайган ва сенга маъноли кўз қисиб: «Бўш келма, укавой!»; деб елкангга қаттиқ бир қоқиб қўйган бўларди, бу амалини кейин ҳам ҳар кези келганида такрорлаб, ҳол-жонингга қўймас эди, лекин Фойиб бундай қилмасди, чунки ҳеч нарса билмасди, «Бирор юрганинг бордир?», дея ўсмоқчилаб, билмоққа уринганида эса, сен: «Қайдам... Қаёқдан бўлсин... Бурнимни артиб олай олдин...», деган каби синик илжайиб, кўзингни ундан олиб қочардинг, «Э, укавой, бўйинг шипга етиб қопти-ку, халиям ўша-ўша ёш боласан-а!», дея ўзича хулоса чиқариб, бурнингга кўрсаткич бармоғи билан оҳиста уриб қўярди Фойиб, «ўша-ўша мишиқисан-а!», деб айтмасди, балки бундай деб айтишни хаёлига ҳам келтирмасди, лекин сен айнан шундай тушунардинг, тушуниб, баттар синикроқ илжар ва юзингни четга бурардинг; танаси бошқа дард билмас, деб ичингда ўзингни овутган бўлардинг, аммо бир куни айтмоққа уриндинг, Фойибдан у учун хуш, лекин сен учун асло «хуш» бўлмаган хабарни эшитгач, туйқус кўксингда ғалаён кўзғалди, кўз олдинг қоронғи тортди ва унинг юзига бор гапни қичкириб, дангал айтиш мақсадида оғзингни очдинг, бироқ бўғзингга тошдай қаттиқ бир нарса келиб қадалиб, бунга имкон бермади, ҳушинг ўзингга қайтиб, кўз олдинг ёришгач эса хатто бундай бўлганига шукр ҳам қилдинг, ҳа, биродар, вой дегин, дод дегин, энди бефойда, нима деб ҳам айтар эдинг, унинг сен учун кўкдаги олис юлдуз сингари бўлганини-ми, ё унинг милт этган жилвасини-да ҳали илғамаганинг-

ними, хатто исмини ҳам тўғри топмаган экансан-ку, нима деб даъво қиласан энди Ғойибга, «У — меники, қани, чўз буюққа!», дебми, сен-ку, фақат уни кўкдаги олис юлдузга қиёс қилибсан, ўзингча унга Хулқар деб исм қўйибсан, гарчи милт этган жилвасини илғамаган эсангда, тунлари зим-зиё осмонга тикилиб, унга дид розингни шивирлаб айтибсан, бу ҳол қарийб икки йил давом этибди, Ғойиб эса қайтиб, ҳисларингни жиловлашга мажбур бўлганидан сўнгги қисқа вақт ичидаёқ бу юлдузни топиб, кўкдан узиб олиб тушишни уддалабди, азамат, исмини тахмин қилиб, бошини ачитиб ўтирмабди — шартта ўзидан сўраб, билиб қўя қолибди, фақат энди уни буткул ўзиники қилиб, кўксига тақишига гал етгачгина бундан сени огоҳ этибди, шунчаки, гап орасида, унинг овозига махлиё турганинг сабаб бўлиб, йўқса шундан ҳам ҳаммадан кейин хабар топар эдинг, ким билсин, балки шундай бўлгани ҳам маъқулмиди, шундай бўлса, балки подадан олдин чанг кўтарилмасмиди, кўксингни захга бериб, зардоб ютиб ётмасмидинг, ўзингча Хулқар деб ном берганинг Хулқар эмаслигини англашиб, йўрғакда пиш-пиш ухлаётган гўдакнинг сийратида дафъатан ёғилган маломатни кўрганидан бу қадар таъсирланмаган, бир чеккада унга киприк қоқмасдан, тош қотиб тикилиб турмаган ва кўксингда нимадир узилган каби «жиз» этиб, барча-барчасини унутишни истамаган бўлармидинг, шунда боя сен қаршисидан даҳшатли шарпа мисол «лип» этиб ўтган кўзлари чарос, қошлари пайваста дилбар жувоннинг ўзингга ҳанг-манг тикилиб, ёқа ушлагани ҳам бунчалик қаттиқ таъсир этмас, кетидан шунча нохуш хотираларни қўзғатиб, таъбингни хира қилмасмиди...

Қизиқ, нега фақат энди ўз қилмишингдан пушаймон чеккандек бўляпсан озор етказилган у чарос кўзлару пайваста қошларнинг дилбар соҳибасини эслаб? Айни чоғ эслаб, ўз ножўя қилмишингдан пушаймон чеккандек бўлаётганинг — у чарос кўзлару пайваста қошларнинг дилбар соҳибасига ҳеч бир важсиз, сабабсиз, томдан тушгандек асно озор етказган вақтинг, нима, тош қотганмиди, ё бўлак шимингнинг чўнтагида уйда қолганмиди бу пушаймонинг? Ниҳоят, минг бир сийқа хотираёдларга қоришиқ тарзда эслаб, ножўя қилмишинг миёнга тепганидан сўнг ҳам фақат пушаймон чеккандек бўляпсан, холос, ҳа, фақат чеккандек, фақатгина пушаймон, баайни осмонни сассиқ тутунга тўлдириб бурқситишга

«отнинг қотили» аталмиш анави зормандадан қолмагану шу сабабли чарос кўзлар ва пайваста қошларнинг дилбар соҳибасига озор етказганингни энди баногоҳ эслаб, пушаймон чекиб, хумордан чиқишга урияпсан, сўлак деб аталмиш беңўхта жонвор бу орада ланг очилиб қолган оғзингнинг танобидан ошиб, иягингни ювиб туша бошлаганидан эса мутлақо беҳабарсан, яна пича шундай беҳабар кетсанг, сўлак жонвор иягингдан ҳам узун из қолдириб оқиб тушади ва унинг еру кўкни титратиб, тушликка ҳар сафар лағмон «чўзиш»ни эса мадҳ этиб, оёқларинг тагига чакиллаб томганини эшитасан, эшитиб қулоғинг батанг бўлади, балки шунда ўзингга келарсан, балки шунда ниҳоят ҳушинг жойига қайтиб, кўзингга қарарсан, аксига олгандек, оғзингнинг ножўя амалидан вақтида огоҳ этиб турадиган, жуда ихлоси жўшган чоғ эса ҳатто қўли билан артиб қўйишга оғринмайдиган тайёр дастрўмол — Ибод ҳам шу тобда ёнингда эмас, чамаси, нима қилиб бўлмасин, шу Ибодни ҳар доим чўнтакда, дастрўмол ўрнида, ёки, арқон билан боғлаб, вақтида шипшиб, огоҳ этиб турсин учун, олиб юришнинг иложини топмоқ кераг-ов, боягина — зироат ва зираворшунослик куллиётининг талабалар ошхонасидаги лағмонхўрлик пайтида бўлган эди-я бунга ажойиб имконият, адашмасанг, хаёлингга ҳам бор эди амаллаб шунинг бир чорасини топмоқлик фикри, лекин Ибод ўзининг ҳар сафарги бетиним бидир-бидири билан хаёлингни чувалатиб, фикрларингни бағамом айқаш-уйқаш қилиб ташлади.

— «Зироат назарияси»дан амалий машғулот кейинга қолдирилибди, — деб бошлади.

— «Зираворшуносликка кириш»нинг домласини кеча оқшом Сайрибоғда қўшни гуруҳдаги анави қақажон билан кўрдим, — деб давом этди. — Анави-чи, Руқиямиди, Рухсорамиди исми, ҳа, ўша билан. Қарасам, жуда қўлтиқлашиб, ҳиринг-ҳиринг қилишиб кетиб боришяпти. Э, ошна, омад куши ўзи пат-пат қилиб елкангга келиб кўнди-ку, дедим. Шартга қайрағочнинг панасига ўтиб яшириндим-да, «чик» эткизиб суратга туширдим. Имтиҳондан яхши баҳо нақд энди!

— Шошийни ўшандан бери кўрганинг йўқми? — деб сўради. — Мен ҳам. Ҳафта бўйи кўнғироқ қиламан, ҳеч ким жавоб бермайди-я. Уйигаям бордим, эшик қулф. Қузатганиям чикмаганди. Тагин тарки дунё қилиб ётиб олдим дейман.

— Дарслардан чиқиб борасанми? — деб айтди. — Э, мен кирмайман. Нимами йўқотибман ўшанинг дарсида? Вақт бор эканми унинг минғир-минғирини эшитиб ўтиришга? Бир дунё иш турибди-ку, Насим келадиган вақт-гача битириб улгуришим керак. Балки мен билан юрасан? Қара, тагин кечикмагин.

— Оббо, нима бу, чўпми? — деди. — Тавба, овқатга бунақа баҳайбат чўп қаердан тушибди? Уйга хари ўрнида ишлатса бўлади-я.

Буларнинг барчасини у тинимсиз кавшаб туриб айтди. Тинимсиз кавшаб туриб у тагин ёдинга ўрнашмаган бир дунё гапни ҳам қалаштирди. Оғзининг бетиним чапиллаши, қошиқнинг косага урилиб жаранглаши, боз устига, ошхонадаги талотўп, тарақа-туруқ фикрларингнинг бир учидан тутишинга сира имкон бермади: шимингнинг иккита «ўғри» чўнтагидан биттасига жойлайин десанг, айни ўша чўнтақларинг жойлашган атрофда, аксига олиб, қитиғинг бор, Ибоднинг лаби лабига тегмай бидирлашларига, майли, амаллаб чидарсан-ку, лекин унинг тинимсиз ирғишлашларига чидаминг етиши маҳол, бу — аниқ; Ибодни қўйлагингнинг кўкрак чўнтагига солайин десанг, юрагингнинг «дук-дук» уришига қулоқ тутибми, ё «дук-дук» урмиш юрагингнинг қўринмас жоловидан маҳкам тутибми, ўз одатларига кўра, кимсан — муллажиринг афандим макон қурганлар у ерда, бунинг устига, бугун тушдан кейин талабалик хақи ҳам келиб теккан қўлга, тагин уч таътил ойиники битта бўлиб, ўз ўзидан тайинки, қўлга теккани ҳамон охири пайтларда ранг-рўйи ўчиқроқ қавмдошларини шодмон этиб, бағрини тўлдириб, сенинг эса белинга куч-қувват бериб, Ибодни солишни мўлжаллаган чўнтагинга келиб тушган у, Ибоднинг эса, маълумки, фақат оғзингдан оққан сўлакни дастрўмол ўрнида артиб туришгагина эмас, айрим бошқа нарсаларга, хусусан, бировнинг ҳисобига беармон еб-ичиш ёки бебилиска пулни бирпасда созуриб тугатишга ҳам жуда ихлоси баланд, шундан сўнг ҳам, шуни яхши билиб туриб ҳам Ибодни қўрқмасдан ўша чўнтагинга жойлашга, қани, ҳаддинг сиғармикан, қани, нечта бўлар экан бундай одамнинг жони; жойлайин десанг, тагин шимингнинг орқа чўнтаги ҳам бор-ку, лекин, афсуски, Ибоднинг ҳам жони мингта эмас-да, ахир — у ер-бу ерга кет қўйган пайтинг эзиб, майиб қилиб қўйишинг мумкин уни, айниқса, унинг тинимсиз бидирлайдиган жағи ёки ирғишлаб чарчамайдиган қўл-оёғини, қола-

верса, ўйчи ўйини ўйлагунича, таваккалчи ишини битиради, карнайчидан — бир пуф, лағмонхўрдан эса — битта хўп: сен то ўйларингнинг учидан тутишни чамалагунигча, Ибод бидирлаб-бидирлаб, ирғишлаб-ирғишлаб косасидаги овқатни ичиб тугатди, «ҳиқ» этиб кекириб шукрона келтирди, сенга Насимни кутиб олгани кечикмасдан етиб боришни тайинлади ва шу асно яна алламбалоларни бидирлаб-бидирлаб, ирғишлаб-ирғишлаб кўздан ғойиб бўлди, ўзи билан бирга вақтинчалик эса-да сўлак ва дастрўмол ғавғосини ҳам олиб кетди, аммо бир ғавғо ўрнига бошқасини қолдирди: Насимни кутиб олгани кечикмасдан етиб бориш лозим, Насимни кутиб олгани — Насим келиши жоиз бўлган жойга, кечикмасдан — демак, олдинроқ ёки жила курс вақтида, Насим келиши жоиз бўлган жойга олдинроқ ёки жила курс вақтида етиб бормоқ учун эса, бундай товоқда ой кўриб ўтиравермай, сал илдамроқ ҳаракат қилмоқ керак, сўнгра йўлнинг қоқ ўртасига қозиқ бўлиб қоқилиб, оғизни ланг очган асно ҳар хил беҳуда хаёллар билан бошни юк бостиргани эмас, Насимни кутиб олгани — Насим келиши жоиз бўлган жойга кечикмасдан, яъни мумкин қадар олдинроқ ёки жила курс вақтида етиб боргани, вақт эса, Насим келиши жоиз бўлган жойга кираверишда осиглик соатга ишонилса, айна дам роппа-роса ўн олтию қирқ тўрт, Бақаҳовуз вақти билан, чунки бу ерда Бақаҳовуздан бошқа шаҳарларнинг вақтини кўрсатувчи соатлар ҳам бор ва улар Бақаҳовуздаги вақтдан тамомила фарқли, фақат бу соатлар Насим келиши жоиз бўлган жойнинг ичида, агар тагин пича шундай анграйиб турсанг, хўв, Бақаҳовуз вақтини кўрсатган соатдан пастроқдаги ойнаванд эшиқдан Насимнинг ўзи сен каби лаллайиб кечикмаганлар қуршовида чиқиб келиб, ланг очик оғзингни «қарс» эткизиб ёпиб қўйиши шубҳасиз, аввал у, албатта, мийиғида илжайган асно келиб, ўз одатига кўра, қўли билан елканга: «Қалайсан?», деган каби охиста туртади, сўнгра, худди ўшандай аснода, фақат бу сафар: «Қалайсан!», дегандек қилиб, иккинчи қўли билан ланг очик оғзингни «қарс» эткизиб ёпади, бироқ, бу «қарс» оғзингнинг ёпилишидан чиқадими, ё Насимни қуршамин сен каби лаллайиб кечикмаганларнинг қарсагиданми, ёки униси ҳам, буниси ҳам бир вақтдами, сен англаёлмайсан, англаганинг фақат шу бўладики, Насимни кутиб олгани — Насим келиши жоиз бўлган жойга атай пешвоз чиқиб, Насимнинг ўзини эмас, кўпроқ уни

куршамини ўзинг каби лаллайиб кечикмаганларнинг май-
мун ўйнатувчига атаб асраб қўйишган қарсагини қарши
олдинг сен — зироат ва зираворшунослик куллийетининг
толиби Бадал Армон.

— А-а-а-а-а. — Аниқ, буни у ўзи айтди — зироат ва
зираворшунослик куллийетининг толиби Бадал Армон. Ат-
рофни зир титратиб кичкиргани йўқ, чамаси, буни ўзи
хам базўр эшитди.

— И-хи-м-м-м... — Бу овоз ҳам асло ғойибдан келга-
ни йўқ, Бадал Армоннинг ўз оғзидан чиқди. Уларнинг
изоҳини сўнг оёқлари берди: «тап-тап-тап» — нима эмиш,
«кўз — кўрқок, қўл — ботир»миш, бе-э, бўлмаган гап,
гарчи уни донолар айтган бўлса ҳам, кўз ҳам, қўл ҳам
аслида кип-қизил кўрқок, оёқ — ботир, ха, ботирликда
оёқнинг олдида ўтаверсин бари, кўз ҳам, қўл ҳам, бош-
қаси ҳам, кўз нима — фақат қорачиклари ўйнаб қараб,
ё хижолатпазлик, ё жиғибийронликка сабаб бўлади, жуда
нари борса, вақтнинг эрта ё кеч эканини илғаб, ё ди-
лингни гаш қилади, ёки кетингга ўт қалайди, сўз —
бошининг балоси эканини-ку, гапириш ҳам ортикча, ке-
рак-нокерак нарсани ўзинг истамаган ҳолда кўриб қўясан-
да, сўнг бошининг қайси кавакка тикиб, яширинишни
билмай, югуриб юрасан; қўл-чи, у ҳам бир дарди бедаво
— нукул чўнтакка сукилгани-сукилган, сира чўнтакдан
чиккиси йўқ, худди у ердан ноёб бир жавоҳир топган
— ушлаб турмаса, тушиб қолиши мумкин; оёқ эса —
бутунлай бошқа гап, оёқ — ўз номи билан оёқ-да, ҳеч
қачон, ҳеч қандай вазиятда панд бермайди, «тап-тап-
тап» — ва ердан гупиллаб тепага чанг кўтарилади, ле-
кин узоққа кетмайди — қирқ ямоқ бошмоқларингга, ши-
мингнинг бу ямоқларни пана қилган ҳалпиллаган поч-
ларига ўтиради, аммо у ҳолва хали — қирқ ямоқ чори-
финг қирқ биринчи бор кемшик оғзини очиб, ер искаб
қотгач, сенинг кечикмасдан, яъни вақтида ҳозир бўлга-
нингни кўриб, маймун ўйнатувчига атаб тишларининг
кавагида асраб келаётган олқишлари бўғзига тикилган,
айни дамга қадар эса сени лаллайиб кечикяпти гумон
қилган Насимни кутиб олгани тўпланганлардан чиқади-
ган чангнинг олдида, ўх-хў, шундайин ҳолваки, бунақа-
сини хали биров умри бино бўлиб тотиб кўрмаган, би-
роқ, ҳолва деб айтган билан оғиз чучимайди-да, ердан
гупиллаб тепага чанг кўтарилса ҳам, қирқ ямоқ чорифинг-
га, шимингнинг бу ямоқларни кўздан пана қилмиш ҳал-
пиллаган почаларига чанг ўтурса ҳам, ҳатто қирқ ямоқ

чорифинг қирк биринчи бор кемшик оғзини очиб, иржайиб қолса ҳам — «тап-тап-тап» — чопасан, чопаверасан, зеро, шунчаки, бирров — «тап-тап-тап» — чопиб, фақат тунда ҳовлига чоптиргани чиқиш мумкин, зим-зиё тунда, хувиллаган, кимсасиз ҳовлига, бирров — «тап-тап-тап» — чопиб, чопт... Агар ор қилмасанг-да, албатта, ахир, тун, зимистон, сукунат, атрофда бир тирик жон йўк, кўнглинг тусаганини бемалол бажо келтираверсанг бўлади-ку, аммо бу учун бирров — «тап-тап-тап» — чопиб, тунда ҳовлига чоптиргани чиқишга оринг келмайдиган олис даврга қайтмоғинг даркор-да, жилла қурса бирров, «тап-тап-тап» чопиб, бироқ, тунда бирров — «тап-тап-тап» — чопиб, чоптиргани ҳовлига чиқишга ор қилмасликнинг ўзи кифоя эмас-да, ахир, тун, зимистон, сукунат, атрофда бир тирик жон йўк, Ғойиб эса, беғам, беташвиш, каравотида пишиллаб уйқуни уряпти, унга ялиниш беғойда, у фақат ўзига етгунча ғолиб, биров учун ғолиблик қилишга уни кўндириш мушкул, тағин ширин уйқусини бузиб; шундай эса-да, тепасига келиб, балки бу сафар инсоф қилар, деган илинжда унга узоқ умидвор термулиб турасан, у тепасига келганингни ҳам, ўзига умидвор термулиб турганингни ҳам сезмай, пишиллаб уйқуни ураверади, ниҳоят, тоқатинг тоқ бўлиб, оҳиста унинг елкасига туртасан, бироқ бу турткинг унга чивин чаққанчалик ҳам таъсир қилмайди, у ширин тамшаниб, пишиллаб ухлашда давом этаверади, охири сабринг тугайди, Ғойибнинг бу қадар беғамлигидан жаҳлинг ҳам қўзийди ва унинг елкасидан тутиб, қаттиққаттиқ силкитасан, сукунатни бузиб каравот асабий ғичирлайди, лекин у ҳам Ғойибнинг уйқусига даҳл этолмайди, афтини норози бужмайтириб, бир балолар деб ғудранадиди-да, девор тарафга юз буриб ётиб олади Ғойиб, сен яна бирпас йиғламоқдан бери бўлиб унинг тепасида қаққайиб турасан, яна бироз шундай турсанг, ташқарига чиқиб, овора бўлишингга сира ҳожат қолмаслигини англайсан-да, эшик сари буриласан, эшикни оҳиста ғийқиллатиб очиб, даҳлизга қадам қўясан, даҳлиз ҳам қоронғи, сукунат оғушида, чапга бурилиб, қоронғида пайпасланганча беш-олти қадам юрсанг, бошқа бир қўш тавақали эшикка рўпара келасан, унинг ортида сен ёрдам сўраб мурожаат қилишинг мумкин бўлган ва, Ғойибдан фарқли ўлароқ, ҳеч қачон мушкул пайт сенга ёрдам қўлини чўзишга эриниб ёки бошқа сабабга қўра юз бурмайдиган жонкуярларинг бор, улар ҳам айни дам ширин уйқуда,

лекин сен улардан ёрдам сўрамайсан, бошқа истаган нарсангни уларга айтишинг мумкин, аммо буни айтиб, уларнинг оромини бузишга юзинг чидамайди ва эшикдан аста ўнг тарафга қараб йўл тутасан, чунки ҳовли айнан шу томонда, даҳлиздан тўғри чиқиб боравериш мумкин, агар ёруф бўлса, албатта, айна қоронғи ҳолатда эса пайпасланган асно тагин бир эшикни очиб, айвонга чиқилади, айвонда, табиийки, озроқ тин олинади, бутун куч, иродани бир муштга жамлаб, сўнг ютаман деб оғиз очиб турган ҳовлига юз тутмоқ учун, аввал, албатта, айвоннинг чироғини ёқиб, ҳовлига олиб чикувчи эшикнинг тавақасини оҳиста очасан, бошингни эшикдан чиқариб, ташқарига аста мўралайсан, айвондан тушаётган чироқнинг хира ёғдусида тунги аёздан жунжикиб, мудраётган ҳовлини кўрасан, унинг сени ютмоққа бўлган ёвуз шахдини ҳам, ютмоқ учун ҳозир ланг очиқ оғзини ҳам илғамай, озроқ дадил тортасан, шундай эса-да, сергакликни бой бермай, қулоғингни динг қиласан, бироқ чирилдоқларнинг бир мақомдаги одатий чириллашларидан бошқа тик этган товушни эшитмайсан, фақат номаълум бир ниманинг қаттиқ «дук-дук-дук» урганини хис қилгандек бўласан, нима экан деб тушунмай чўчиб оёқларинг тагига қарайсан, «дук-дук-дук» — уриши яна ҳам тезлашади, ўтаканг ёрилгудек бўлиб атрофга аланг-жалаң қиласан, «дук-дук-дук» — нафасинг бўғзингга келиб тикилади ва туйқус бу «дук-дук-дук» ураётган сенга маълум бўлмаган мавҳум нимадир эмас, ўзингнинг юрагинг эканини англайсан, англаб деворга елка тираганча енгил тин оласан, лекин тин олмоққа ҳали эрта, биродар, чунки мақсадга ҳали ўтилганича йўқ, фақат унга озроқ яқинлашилди, холос, унга етмоқлик учун ниҳоят қатъий бир қарорга келиш, девордан елка узиб, қия очиқ эшикни бир туртиб ёки тепиб — дадиллик учун — ланг очиш ва — «тап-тап-тап» — чопиб, тун оғушида мудраётган ҳовлига чиқиш талаб этилади, у ёғи — ўзингга маълум иш, фақат ҳаяжонга берилиб ёки ниҳоят муддаонг ҳосил бўлаётганидан ўзингни йўқотиб, иштонни туширишни унутмасанг — бас, акс ҳолда шунча қилган тоат-ибодатинг чиппакка чиқади, Ғойибга эса худо беради — ўзини ғолиб хис қилиб, устингдан узоқ вақт мазахлаб қулиб юришига жуда боп баҳона топилади, аммо, иштонни туширишни унутмаган тақдирингда ҳам у барибир ўз ҳақини кўймайди, эрталаб нонушта пайти сен тунда ёрдам сўраб мурожаат қилишинг мумкин бўлган, лекин маълум са-

бабга кўра оромини бузишга юзинг чидамаган жонкуярларингдан бири гап орасида:

— Бу, ҳовлидан ҳожатхонага ўтиб боришга бўйнинглар ёр бермаяпти, шекилли, а? — дейди сенга ҳам, Фойибга ҳам синовчан тикилиб. — Кап-катта йигитлар-а. Қайта ҳовли юзида бу ишни қила кўрманглар, — деб дакки берган бўлади ва туйкус ниманидир эслагандек, пиёласидаги чойни шоша-пиша симириб, жойидан кўзгаларкан, даккиси яхшироқ етиб борсин учунми, кўшиб кўяди: — Йўқса, бир кунмас-бир куни нақ олабўжи тегиб кетади-я.

— Кейин игна санчиб, уни ҳайдашади, — деб, у хонадан чиққач, давом эттиради Фойиб худди майна қилган каби хиринг-хиринг кулиб. Бу гапдан юрагинг орқага тортиб кетади, лабингга бирпасда учук тошади, унинг мантиқсизлигини-да англашга ҳолинг қолмайди, чунки эсингда: икки йилми, уч йилми муқаддам, ҳали мактабга чиқишингдан олдин, чиндан олабўжи тегибми, ё бошқа сабабга кўрами, шундай бўлган, яъни ҳарчанд уринма, қовуфингни бўшатомай қолгансан ва сени опичиб дўхтирга олиб боришган, у ерда... У даврга тааллуқли бошқа ҳеч нарсани эсламасанг ҳам, лекин бу аниқ ёдингда: игнанинг жон жойингга илкис бир санчилгани ва оғриқ, жонни чиқариб юборар даражада жизиллаган оғриқ, у фақат бир лаҳзали, холос, жизиллайди ва ўтиб кетади, лекин унинг алами опичиб кўчага олиб чиқишганидан сўнг ҳам ўтмоғи маҳол, бор овозда дод солиб йиғлаб дўхтирларнинг қулоғини қоқиб, кўлига берган эдинг, йиғинг овозидан энди кўчадагиларнинг ҳам қулоқлари батанг, ҳамма ўгирилиб сенга қарайди, сенга ва бир нарсалар деганча овутомққа уриниб, сени опичиб кетаётганга, ўзидан ҳам кўра кўпроқ унинг уст-бошига, чунки у шўрликнинг елкасидан пасти батамом шалаббо, ҳўл ва фақат кўзларингдан тинимсиз қуйилаётган кўзёши билангина эмас. Сўнг... сўнг яна Фойибнинг майна қилган каби хиринг-хиринг қулгани, орадан салкам ўн-ўн беш йил вақт ўтиб ҳам бу қулги ўзгаргани йўқ, албатта, олдинги бачкана хиринг-хиринг ўрнини ёши ва гавдасига мос бардам қаҳқаҳа эгаллаган, лекин моҳиятан у ҳеч ўзгарган эмас, майна қилган каби қаҳ-қаҳ уриб қулишдан аввал:

— Ҳе, жонининг ҳузурини билмаган! — деб айтган ҳам худди ўша Фойиб ва унинг бу сўзларидан кейинги қулгиси ҳам айнан сенга аталган, гарчи у хиринг-хиринг

ва бу бардам қаҳқаҳа оралиғида кўп сувлар оқиб ўтган эса-да, улар ўртасида қандайдир боғлиқлик бордек, «Хе, жонининг хузурини билмаган!», яъни бир, икки, уч... мана, бугунгисини ҳам қўшганда, тўртта фаранги чанокни ўрнаттириб қўйибман, жон бошига биттадан, қишми, ёзми, тунми, кундузми — бемалол еб, ичиб, ҳазм қилиб, шу ернинг ўзида бўшанавериш мумкин, ҳовли ошиб тентираб овора бўлишнинг ҳеч ҳожати йўқ, манави жонининг хузурини билмаган тентак бўлса... э-э-э!

Ғойибнинг бу айтганларида жон йўқ деб бўлмайди. Аксинча, унинг бу айтганларида жон керагидан ортиқ. Дарҳақиқат, бир, икки, уч... мана, бугунгисини ҳам қўшганда, тўртта жонин фаранги чанокни ўрнаттириб қўйибди Ғойиб, жон бошига битта... йўқ, адашди ҳисобда у, салкам бир яримтадан, қишми, ёзми, тунми, кундузми, бемалол, ҳеч торгинмай еб, ичиб, ҳазм қилиб, шу ернинг ўзида бўшанавериш мумкин, ҳовли ошиб тентираб овора бўлишнинг ҳеч ҳожати йўқ, бардам қаҳқаҳага ишқибоз Ғойибга майна ва кулги бўлишнинг ҳам, аммо сен негадир бир жойнинг ўзида ҳам еб, ичиб, ҳам бўшанишни, ҳарчанд уринмагин, сира ҳазм қилолмайсан, ҳазм қилмоқ уёқда турсин, ҳаттоки ақлингга ҳам сиғдиролмайсан: қандай қилиб, қайси фаросат билан еб, ичиб, тагин шу ернинг ўзида бўшаниш мумкин, тўғри, айнан шу ернинг ўзида деб айтиш унчалик тўғри бўлмайди, қўл узатса етгудек жойдаги юпка девор ва эшик ортида, дастурхон атрофидаги бошқа еб-ичаётганлар буни кўришмайди, кўришмайди-ку, лекин аниқ ҳис қилиб туришадди, рўпараларидаги юпка девор ва эшик ортида кимдир бўшанаётганини, ҳис қилиб еган-ичганлари томоқларига ғиппа тикилади, рўпарадаги юпка девор ва эшик ортига бўшангани ўтган буни кўрмайди, чунки юпка девор ва эшик ортида у, кўрмайди-ку, лекин шундоққина эшикнинг орқасида, қўл узатса етгудек жойда дастурхон ёзилган экани, дастурхон теграсида кимлардир еб-ичаётгани аниқ кўз ўнгида туради ва бўшанмоқни кўзлаган юки бўғзига келиб қадалади; йўқ, сен бундай иш тутолмайсан, ҳатто Ғойиб ўрнаттирган уйдаги жами фаранги чаноклар жон бошига салкам бир яримтадан тўғри келган тақдирда ҳам, ахир, тузни еб, тузликка тупуришнинг бир кўриниши эмасми бу, гарчи бу тузлик ўзингга тегишли бўлса ҳам, майли, кимгадир балки бу хуш ёқар, кимдир балки еб, ичиб, ҳазм қилиб, худди шу жойнинг ўзида бўшанмаса ўлиб қолар, кимгадир балки ҳали тўртта

чаноқ ҳам озлик қилар, кимнингдир уйида кўриб келгач ёки кимдандир эшитгач, Ғойибнинг гирибонидан олиб, ҳали бешинчи, олтинчисини ҳам ўрнаттирар, аммо сен барибир Ғойиб «жон бошига» деб айтганда ўзингни ҳисобга қўшмаслигини ва қишми, ёзми, тунми, кундузми — ҳовли ошиб тентираб овора бўлишни маъқул кўрасан, ортингдан эса Ғойибнинг майна қилган каби қаҳ-қаҳ уриб кулганини эшитасан:

— Ҳа, жонининг ҳузурини билмаган!..

Ҳовли ошиб эмас, Ғойибдан ҳам узоқда бу дам шошиб кетиб боряпсан-у, орқангдан у хануз майна қилган каби қаҳ-қаҳ уриб кулаётгандек туюляпти, фақат у сени майна қилиб куляптими, ё ўзиними — тушуниш мушкул. Ҳовли ошиб эмас, Ғойибдан ҳам узоқда ҳозир шошиб кетиб боряпсан-у, биров нега бунчалик жоникяпти бу, дея ола қарамаяптимикиан, дебон кўзларинг нукул аланг-жалаңг, кўзнинг кўрқоқлиги-да бу ҳам, оёқ эса, мана, парвойи палак, биров қараяптими, қарамаяптими, ола қараяптими, булами, хаёлида нима гап — бир чақага олаётгани йўқ, «тап-тап-тап» — ва Бақаҳовуз вақтини кўз-кўз қилмиш соатдан сал пастроқдаги ойнаванд эшикни шахд билан очиб, зинага етдинг-ку, ниҳоят, баланд, чархпалак зина, тепага қарасанг бошинг айланади, ҳар пиллапоясида бирпас кетни қўйиб, нафас ростласа бўлади, шароит кўтарса, бемалол чордана қуриб ёки ёнбошлаб, ҳордиқ чиқариш ҳам мумкин, шунга илова бир пиёлагина, яна ҳам маъқули — битта шокосада лиммолим яхна чой бўлса, оҳ-оҳ, бундан ортиқ рохатни орзу қилган — аҳмоқ, лекин ким бу ерда сенга чой совутиб қараб ўтирибди, ким пиёла ёки шокосага қўйиб узатади уни сенга, худди косаси синган мисол ҳовлиқиб, тепадан пастга, пастдан тепага чиқиб-тушиб турган манави тумонатми, қани, кетингни қўйиш тугул, бир зум уларнинг йўлида тўхтаб кўргин-чи, зина билан битта қилиб босиб-янчиб ташлашар нақ, Бадал Армон деб атагулик сиёфинг ҳам қолмас ҳеч, агар уларнинг йўлида бир зум бўлса ҳам тўхтасанг-да, албатта, тўғрироғи, тўхташга имкон гополсанг, имкон топмоқ тугул, бу ҳақда тузукроқ ўйла-масингдан, ҳатто зинага — «тап-тап-тап» — оёқ қўйиб улгурмасингдан юқорига қараб мўр-малахдай ўрлаётган тумонат ямлаб, олиб чиқиб кетди-ку, димоғингга урилмаган бўй йўқ, дунёнинг жами атрлари шунда мужассам, бир қўлинг — кимнингдир ёқасида, иккинчиси — белидан пастроқда, ўзингнингми, бошқа бировнингми — ан-

ламоқ маҳол, оёқларингни ҳам мутлақо ҳис қилмаяпсан, чунки улар ерга тегмаяпти, тўғрироғи, ерга теккизишаётгани йўқ, ерга тегишига имкон бермасдан кўтариб олиб чиқиб кетишяпти, чархпалак зиналардан, юқорига, айнан ўша, тумонат ямлашидан бурун сен оёқда — «тап-тап-тап» — юриб, чиқишни кўзлаган манзилга, балки бир қадам ўнгротқадир, ёки бир қадам сўлроққа, балки зина тугагач, у ёғига ҳам шундай кўтар-кўтар давом этар, балки ҳали зина тугамасидан туриб сени пастга қараб улоқтириб юборишар, нима бўлганда ҳам нолимасанг арзийди, хозирча обрўйинг жойида, хў-ўв, бир пайтлар бу ердан роса чангитиб қувиб солишганини эсласанг, сира ишонгинг келмайди, лекин, ҳарчанд уринмагин, эслаёлмайсан, йўқ, албатта, эслайсан, фақат — элас-элас, айнан — роса чангитиб қувиб солишганини, зеро, ўша олис даврга тааллуқли чанг гарди ҳануз димоғингда, ҳар сафар шу зиналардан кўтарилаётиб ёки тушаётиб, уни ҳис қиласан, бироқ қандай ҳолатда, нима туртки бўлиб қувиб солишган — жумбоқ, хотирангда йўқ, бори — бу ердан роса чангитиб, гарди ҳеч қачон димоғингдан кетмайдиган қилиб қувиб солишгани ва тағин бунинг хў-ўв, ўша, бирров — «тап-тап-тап» — чоғиб, тунда ҳовлига чиқиб чоптиришга оринг келмайдиган даврга тааллуқли экани, йўқ, айнан ўша даврга эмас, лекин ўшанга яқинроқ, чамаси, агар адашмаса, уч-тўрт йил кейинга, тағин ёдингда қолгани — нисбатан сийрат оломон, хозиргидек талотўп, ғала-ғовур эмас ва юқоридан тушиб кела бошлаган — «тап-тап-тап» — оёқ товушларига ҳамоҳанг қиқир-қиқир кулги, ёлғиз кулги, ёвуз кулги, йўқса уларни қувиб солиш кимга ҳам зарил эди, яна чангитиб, қайта бу ерга яқин йўламайдиган қилиб, ўзлари илғамаган ҳолда чучварани хом санаб, сен қандай ҳолатда, нима туртки бўлиб бир пайтлар бу ердан роса чангитиб қувиб солишганини эслаёлмаётганинг каби, айни дам не учун бу тарз кўтар-кўтар қилишаётганини ҳам сира англаётганинг йўқ, ҳолбуки, у олис даврга тааллуқли чанг гарди ҳануз димоғингда эса-да, қувғинди холинга ҳам сен кейин бу ерга озмунча йўламагансан, энг кизиғи шундаки, ҳар сафар — худди ўзинг каби қувғиндилардан бирининг пойқадамани у ёки бу тарзда қутлуғловчи маълум юмуш билан, чунки одат шундай ва уни сен ўйлаб топиб жорий қилмагансан, барчанинг қонига сингдирмагансан, ким ўйлаб топиб жорий қилгани, барчанинг қонига сингдирганидан ҳам мутлақо хабаринг йўқ,

бундан қолганлар ҳам хабардор эмас, лекин ҳар гал Насим ғалаба кетидан сафарга отланган ёки ғалаба чўнтакда, сафардан қайтаётган кез оёғи қуйган товукдек питирлаб шу ёққа йўлга чиқишади, гарчи Насимнинг сафарга кетаётгани ёки ундан қайтиб келиши барчага яхши маълум бўлса-да, бир-бирларини нуқул бу ҳақда огоҳлантиришади, кечикмасликни тайинлашади ва неча йилдирки, шундай, яъни Насим ғалаба ҳадисини олган — ғалаба кетидан сафарга отланиб, ғалаба чўнтакда, қайтиб кела бошлаганидан буён, қачондир уларни бу ердан роса чангитиб қувиб солишганини, табиийки, эслашмайди, балки эслашар-ку, лекин қандай ҳолатда, нима туртки бўлиб бу юз берганини, тайин, унутишган, нафақат буни, ҳатто атиги бир-икки йил олдин Насимни кузатгани ёки қарши олгани чиқишган пайтлар дўпирларидан ушбу даргоҳ зир титраганини ҳам, мабодо, нимадир сабаб бўлиб, уларни бу ердан ҳозир қувиб солишса, чанг тугул, ғубор ҳам кўтарилмас эди, бу — аниқ, зеро, уларнинг айни чоғ ҳеч чангийдиган ёки чангитадиган сиёғлари қолмаган, холбуки, атиги бир-икки йил муқаддам бунинг тамомила акси эди, уларга қараб, уларнинг ушбу даргоҳни зир титратмиш дўпирларига кулоқ тутиб, ўйлаш мумкин эдики, минг қувиб солишмасин, тагин чангитиб, қайта йўламайдиган қилиб — барибир, қувгандан қувгинди кўпроқ, қўйиб берсанг, ўзлари бу ердан истаган бировни қувиб солишга тайёр, чангитиб ҳам гапми, лойга қориштириб, лойнинг тупроғи, шубҳасиз, ўша чангдан, суриштириб келинса, зинадан юқорига қараб кўтар-кўтардан ўзга давом топмай турган ушбу даргоҳга айни ташрифнинг боиси ҳам, аслида, қачондир чангитиб қувиб солинган, лекин яқин-яқингача ҳам истаган бировни бу ердан қувиб солишга чоғли бўлган қувгиндилардан бирини кутиб олиш, суриштириб келинмаган тақдирда ҳам шундай-ку, аммо суриштирилса, қўшимча тарзда тагин маълум бўладики, у шунчаки одатга кўра кутиб олишга чиқишган оддий қувгиндилардан эмас, балки чиқиб кутиб олиш жоиз саналмиш қувгиндиларнинг энг ашаддийси, ҳа, энг ашаддийси, аммо сардори эмас, чунки Сардор битта, ягона, унинг ўрнини энди ҳеч ким босолмайди, ҳатто Насим ҳам, зеро, у Сардор эмас, фақат Насим, холос, чиқиб кутиб олиш жоиз саналмиш қувгиндиларнинг энг ашаддийси ва уни шунчаки чиқиб кутиб олишнинг ўзи оз — йўлига поёндоз бўлиб тўшалмоқ ҳам керак, калтадик қилсанг, хў-ўв, ўзидан бурун икки қулоғи

хилпираб қувғиндилардан яна бириси ҳозир, новча бўлса, сендан салгина новчадир, ана, бор, салдан ҳам салгина новчароқ бўлсин, лекин зинадан туриб қаралса, баайни яланг жойда ўсиб чиққан узун теракнинг ўзи, Бақаҳовуз лабидаги қуюқ шох ташлаб ўсган тераклар қаторида бир шунақаси бор эди, ўша, соясидаги супада чоллар муқим танда қурмиш Бақаминорга ёндош тераклар қаторида, на бир куртак ва на бир яшил ёки заъфарон барғни кўрган унда биров, ҳеч ачинмай кесиб синчга ураверса бўлади, зинадан туриб қараган унинг олдида бамисли ютилмаган хода, жуда нари борса ғўла қилиб кесиб, ўчокқа қалашга яраши мумкин, шу ҳам фақат хануз давом этаётган кўтар-кўтарнинг шарофати билан, агар кўтар-кўтар бўлмаса, ўчокни тузукроқ гуриллатгули холини ҳам биров илғамас эди, албатта, агар зинадан туриб қаралса, зинадан туриб қараганда, зинадан туриб қараганга, бироқ, зинадан чиқиб қаралса, сира бундай эмас, баланд бўлса, бўйи салгина баланд, холос, кўтар-кўтар шундай давом этганда-ку, ҳеч қандай баландлик сиёғи қолмас эди, оёқ учида туриб бўйлашган тақдирда ҳам иягингга етмаган бўларди, афсуски, кўтар-кўтар зинадан уёғига давом этмади, зинанинг сўнгги поғонасидан ўтилгани ҳамон иззатинг битди ва оёқларингни ҳис қилдинг, уларнинг борлиги ёдингга тушди, эринибгина узоқдан яланг жойда ўсмиш узун теракни эслатган қорани кўзлаб йўналдинг, теракнинг икки ёнида — дасталаб Насимга тутиш мумкин бўлган икки алвон чечак, атри шу ердан димокқа гупиллаб уфуради, кўзлари чарос, қошлари пайваста дилбар жувондан уфурган атри эслатмайди у, туйқус кутку солган кўркувга омихта эмас, яқинлашганинг сари атрофни тутмиш мушк-анбар хидидан нафасинг қайтиб, бошинг айланиб, кўзларинг тиниб боради, «Челаклаб қуйишганми устиларидан, нима бало?», деб ўйлайсан, алвон чечаклар ўртасида қилт этмай қакқайиб турган узун теракка кўзинг тушиб, тагин: «Қизиқ, анави найнов бунга қандай чидаб, ерда оёқларини тутиб турибди экан? Уларга қўшилиб чўмилмагандир, ахир? Ё, супра қулоқларидан фақат гапгина эмас, бурнидан кирган ҳид ҳам миясига урмасдан чиқиб кетармикан, а?», дея хаёл қиласан.

— Ие, ана, Бадалнинг ўзи! Бормисан, оғайни? Қаерларда қоп кетдинг? Соатга қарагин, неччи бўлди?! Бунақамас-да, энди! Ахир, айтувдим-ку, вақтлироқ чиқиб келавергин, деб?! Э, ўша ўкишини!

Бу — Ибод, хайрият, супра кулоқлари оралиғида хосил бўлмиш буюк ипак йўлидан ўтган туя карвонлар ҳали зехнини топтамаган экан, кўрди, таниди, эслади, кўриб, таниб, эслаганини эслатишни ҳам унутмади, о, бунга у уста, бунинг у кўп ҳадисини олган, унга ош, нон эмас, фақат тилининг қичиғини босиш имконияти бўлса — бас, бу учун ҳамма нарсадан воз кечишга тайёр, ҳатто кўз, бурун, кулоқларидан ҳам, ёлғиз тили қолса бўлгани, агар унга яна бир қарич кўшиб берадиган одам топилса, қўл-оёғини ҳам довга тикиб юборишга рози, ҳа, қўл-оёғини, айна дам қўниш майдонини кутиб олувчилар ва шу каби бекорчиларга ажратилган манзилдан айирувчи тўсикни омонат ушлаган қўлларини ва бекамикўст, яъни кўз, кулоқ, бурун — ҳаммаси ҳозирча бут гавдасини ерда маҳкам тутмиш оёқларини, агар тилига яна бир қарич кўшиб берадиган одам топилиб, қўл-оёғини довга тикишига тўғри келса, фақат бир нарсага ачинса керак: қўлсиз, оёқсиз бирор яқинроқдаги дарахт панасига қандай ўтиб яширинади, тилни қўл-оёқ ҳисобига узайтириш жараёнини қандай «чик» эткизиб суратга тушириб олади, тағин ўзининг тилини, ўзининг қўл ва оёқлари ҳисобига, ахир, бу кони олтин-ку, тасаввур қилинг-а, қанчага пуллаш мумкин битта шундай суратни, иккита, учтасини-чи, донғи дунёга таралишини айтинг, кун-уззукун Сайрибоғда дийдираб, ҳар ўтган-кетганнинг этагига осилиш эмас бу, ох, окшомнинг гўзаллигига бир қаранг, йўқ, сиз бир қаранг, манзара-чи, манзара, бунақаси йилда фақат бир мартагина бўлади — бугун, шундай окшом, шундай ажойиб, бетакрор манзара қаршисида, тағин шундай гўзал хоним билан бирга суратга тушмаслик бу... бу... бу... билмадим, қандай аташ мумкин буни, деб, яна шу каби ҳар турли хийла, найранг, ҳунар билан мижоз овлаб, ҳар куни минг хилда турланиб, тусланиб, сурлик, сурбетлик қилиб, ҳа, биродар, нонни қаймоққа булаб ейишнинг ўзи бўлмайди, буни Ибод ҳаммадан бурун тушуниб етган, ҳали мурти сабза урмасиданок, ҳали мактабда ўқиб юрган пайтлардаёқ, лекин мактаб даври ниҳоятда қисқа, мактаб ва у билан боғлиқ нурли дамлар омонат, кўз очиб юмишга улгурмайсан — лип этиб ўтади-кетади ва бошқа ҳеч қачон қайтмайди, буни сен ўша пайт англамайсан, тезроқ улғайишни, тезроқ муртинг сабза уришини орзу қиласан, гўё у ерда сенга бировнинг кўзи учиб турибди, қачон келади деб кўзи тўрт, нигорон, дастурхонда — ҳар до-

имги қаймоқ, иссиқ нон тайёр, сен бўлсанг бу ерда ўрлашиб юрибсан, ўқитувчиларнинг оёқлари тагида, уларнинг ҳеч тугамайдиган дийдиёларига қулоқ тутишга мажбурсан, зиммангдаги ўқувчилик мажбуриятларига амал қилишга ҳам, яъни ҳар эрта уйингдагиларнинг қулоқларинг тагига келиб чалган танбури овозидан уйғонасан, дастурхонда сенга мунтазир иссиқ нон ва қаймоқ билан истар-истамай қорнингни алдамоққа тутинасан, бироқ нон суви қочган каби тишларинг орасида қисирлаб, лунжингда айланиб, ҳеч томоғингдан ўтмайди, қаймоқнинг мазаси эса алланечук ачимсиқдек туюлади, чунки нонушта давомида мудом бошқа дастурхон, бошқа нон ва товоқда қаймоқ кўз олдингда туради, мудом уларга оғзингнинг суви келади, тезроқ улардан тотинмоқлик ишқида ёнасан, лекин негадир ҳеч бўйинг чўзила қолмайди, муртингнинг сабза уришидан ҳам сира дарак йўқ, бўйни ўстиради деб айтиб ўргатишган машқларни ҳар куни ҳаллослаб қолгунга қадар бажаришнинг ҳам фойдасини сезмайсан, кечалари, ҳамма уйқуга ётгач, ваннахонага қамалган кўйи юзингни қалин кўпиклаб, дами тез устара билан қайта-қайта қиртишлаганингни ҳам тузук бир нафи кўринмайди, ўпкангни бос, ҳеч хавотир олма, ҳали ниятингга етасан — кўкка теракдек бўй чўзасан, муртинг ҳам сабза уради, ҳар эрта юзингни кўпиклаб қиртишлайвериш безор ҳам бўласан, лекин сен тотиниш ишқида ёнган, мудом оғзингнинг сувини келтирган у неъматларга ниҳоят етишиб, орзу қилган лаззатни негадир туймайсан, боз устига, энди улар аввалгидек дастурхонда ҳар тонг сенга мунтазир эмас, агар кетингни дадил-дадил кимирлатмасанг, ўзингдан ҳаракат бўлмаса, талабалик нафақангга кунда бир маҳал лағмон чўзиб, шилқиллаб юраверасан, эркалингни энди ўтмайди, бу бўйга эркалик ярашмайди, нонни қаймоққа булаб ейишга ишқибозлигингни ҳам энди ҳамма бирдек тушунавермайди, баъзан шундай бошлаб пўстагингни қоқишадики, узоқ вақт нон тутган қўлингни товоққа олиб бориш тугул, оғзингга ҳам яқин келтиролмай юрасан, тирикчилик манзилинг — Сайрибоғ гўристондай, сайр қилгани келганлар эса гўрларини тарк этган мурдалардай бўлиб кўринади, қандай қилиб буларга оқшом гўзаллиги, унда зоҳир манзаранинг бетакрорлиги тўғрисида фалсафа сўқиганингга ўзинг ҳайрон қоласан, қанақа гўзал оқшом, қанақа бетакрор манзара, кечаги оқшом, кечаги манзарадан унда нима фарқ кўрдинг, бари бир гўр-ку, сен бўлсанг, баайни

гўрков, уларни бир парча жонсиз қоғозга зарб қиласан ва ўлик лаҳзаларга жон бахш этдим деб кўксингга урасан, ҳолбуки, улар сен «чик» эткизиб суратга туширгунга қадар тирик эди, «чик» эткиздинг ва шу асно уларнинг жонини олдинг, ҳа, шунақа, бу тўғрида икки барабар кўпроқ фалсафа сўқишинг мумкин, лекин нонни қаймоққа булаб егинг келади, бошингни қайси девор ёки дарахтга уриб ёрмагин, барибир бу истакдан ҳеч қаяққа қочиб қутула олмайсан, атрофдагиларнинг ўзингга ва айни майл-истагингга нисбатан алланечук истехзоли муносабатидан ҳам, ўзингга ва айни майл-истагингга қулиб, ҳатто истехзо билан қарашади-ку, лекин қаймоқ тўла товоқни тутсанг, бармоқларини ботириб олишга негадир тортинишмайди, ҳа, буни у жуда кўп бора синовдан ўтказган, мана, насиб қилса, бугун яна бир марта синаб кўради, фақат улар ҳозирча бундан мутлақо беҳабар, кейин ҳам шубҳага боришлари даргумон, лекин у билади-ку, бу шунчаки бир баҳона эканини, коса тагида нимкоса борлигини, аслида уларни кишибилмас синовдан ўтказганини, ҳарчанд устидан мазахлаб кулишмасин, нуқул истехзоли муносабатда бўлишмасин, ўзидан улар сира фарқ қилмасликларини, ҳатто хаёлларига ҳам келмайдиган бир тарзда синовдан ўтказиб, устларидан қотиб-қотиб кулганини, албатта, ичида, албатта, уларнинг ўзларига сездирмай, уларга бунинг исини ҳам чиқармай, сездирса, тайинки, ҳеч қизиғи қолмасди, бундан у ўзи истаган лаззатни ҳам ололмас эди, ох, тез орада, яқин дақиқалар ичида кўзлаганинг амалга ошиб, мислсиз лаззат оғушига кўмилишингни ҳис қилиш нақадар лаззат!..

— Парво қилма Ибоднинг гапига. Жуда вақтида келдинг. Насимнинг қўнишини ҳозиргина эълон қилишди.

Бу — Шахло, яйдоқ жойда бўй чўзган теракдек гўдаймиш Ибоднинг икки ёнидаги «қўниши» ҳозиргина эълон қилинган Насимга ёки бошқа исталган бировга дасталаб тутса бўладиган анвойи чечакларнинг бири, атридан аниқ пайқаш мумкинки, бу ўша, ўзинг билган Шахло, мактабда нечанчи синфгача ҳам сен билан ёнма-ён ўтирган, адабиёт дарсликларидаги шеърий асарларни синфда ҳаммадан ифодали ўқийдиган, ҳафтада икки бор кечкурун шаҳардаги ягона мағриблик машшоқдан фортепьянодан сабоқ оладиган, бир сафар нимадир бўлиб умрида биринчи ва охири марта билими «яқши» баҳоланганида, синфда зикр тушиб хўнграб, ҳамманинг, шу жумладан

унча-мунчага туки қилт этмайдиган бадқовоқ муаллимнинг ҳам кўнглини бузиб, баҳони «аъло»га ўзгартиришга мажбур қилган, ҳар турли дунёвий билимларга чанқоқлигига қарамай, обакидандонни беҳад хуш кўрадиган, обаки қанд ёки сақич ҳозир ҳам оғзидан камданкам тушадиган пучуққина жамалаксоч қизалок, агар кўзларинг сени алдамаса, албатта, кўзларинг эса алдаяпти, Шаҳлога шундоқ тикилиб туриб сенга ёлғон далолат беряпти, чунки қаршингда айни дам мактабда сен билан узок йил ёнма-ён ўтирган, шеърни синфда, балки мактабда ҳам ҳаммадан ифодали зикр этган, тагин ҳафтада икки бор мағриблик машшоқдан фортепьянодан сабоқ олган, «аъло» баҳони, ундан ҳам ортиқроқ обакидандонни хуш кўрадиган пучуққина жамалаксоч қизалок эмас, қадди расо, хипчабел, ой чехра бир хилқат, одатда бундайларга бағишлаб шоир аҳли ўзининг энг сара мисраларини битади, лекин негадир уларни ҳеч қайси дарсликларга киритишмайди, чамаси, бундай шеърларни мактабда ифодали зикр этган пучуққина жамалаксоч қизалоклар бу тарз ҳурлиқоларга эврилишмайди деб чўчишади, Шаҳло сенга ҳозир дарсликдаги бирор шеърый ашъорни ифодали ўқиб бергани йўқ, шунчаки, икки оғизгина гап уқтирди, холос, гапиряпти-ю, лекин юзида сирли бир жилва, ўзи қаршингда-ю, хаёли бутунлай бошқа ёқда, афтидан, тагин кимдир унга қуюққина қилиб берган ваъдада, буни унинг кўзлари аниқ айтиб турибди, кўзлар эса алдамайди, сенинг ўзингни алдаши, яъни қадди расо, хипчабел, ой чехра хилқатни хануз жамалаксоч қизалок сийратида тасаввур қилиши мумкин, аммо бошқа бировни алдай олмайди, ҳеч қачон, ҳатто бошни қилич кесганда ҳам, зеро, очик кўзларга қараб бошнинг ҳақли ё ноҳақ кесилганини бемалол англамоқ мумкин, ёлғон ваъда бергани-ку, бир қарашдаёқ чувини чиқарса бўлади, фақат қараш керак, ваъданинг оҳанжамаси элитиб, унинг чин ё ёлғонлигини синашни унутмаслик жоиз, ваъда берган кишининг кўзларига синчков ёки бирровгина қараб, ваъданинг чин ё ёлғонлигини англашни кўзлаб, тўғри, бордию биров осмондаги ойни олиб беришни ваъда қилса, унинг чин ёки ёлғонлигини текшириб, овора бўлишнинг асло ҳожати йўқ, шундоқ ҳам тайин, фақат ваъданинг пучлигигина эмас, уни берган одамнинг кимлиги ҳам, бироқ, у ҳе йўқ-бе йўқ, ўзини танитмай ҳам келиб, ғоят сертакалдуфлик билан суратга тушишни таклиф қилса-чи, бу ҳам майли, тагин суратни жўрнал му-

қовасида чиқаришга ваъда берса-чи, дафъатан ўзингни йўқотиб қўясан, нима деб жавоб беришингни билмайсан, ваъда чин ё ёлгон бўлиши мумкинлигини ҳам бутунлай ёддан чиқарасан, унинг кўзларига қарашни мутлақо хаёлингга келтирмайсан, агар у ёки бошқа биров худди шу асно келиб кинода суратга тушишга таклиф қилса-ку, умуман ўзингни қўярга жой тополмай қоласан, унинг кўзларини дунёдаги энг истарали, олижаноб кўзлар деб тан олишга тайёрсан, гарчи улардаги ола шунчаки бир нигоҳ ташлаган одамга ҳам яққол кўриниб турса-да, сўнг дарди-дунёнг қоронғи бўлиб, хун-хун йиғлаб Насимни қора тортиб келасан, агар Насимнинг қорасини топа олсанг, Насимнинг қораси шу ерда бўлса, албатта, йўқса дардингни Ибод ёки Бадалга тўкиб солиш билангина кифоялана қоласан, Ибод ёки Бадал учун бундай ҳол асло янгилик эмас, улар сени биринчи марта шундай овутишга уринишаётгани йўқ, қанча уринишмасин, барибир Насимнинг аралашувисиз аламинг ёзилмаслиги уларга жуда яхши маълум, Насим ҳам, ғалаба чўнтақда, ерга оёқ қўйгани захоти, узоқдан бир нигоҳ ташлабқоқ ҳамма гапни тушунади.

— Ким? — деб сўрайди юзма-юз келгани ҳамон, салом-алик ҳам қилмасдан.

Айтмоқчи бўласан, Насимга бор дардингни тўкиб солишга шахд қиласан, ичингдан бир тўлқин кўтарилиб келади, лекин бўғзингга келганда тикилиб, фақат:

— Насим... Насим... — дея ҳикиллайсан, холос.

— Ким? — дейди у бетоқат Ибод ёки Бадалга қараб.

— Насим, олдин бундай... — дея унинг хозиргина олис сафардан қайтганини, бунақа ишларни кейин ҳам бемалол ҳал қилиш мумкинлигини ёдига туширишга уринади Ибод ёки Бадал.

— Ки-и-м? — дейди Насим чўрт кесиб, гўё: «Сенлардан шуни сўраяпманми?», деган оҳангда ва шу ердан тўппа-тўғри сенинг бу тарз дард чекишинг, хун-хун кўз ёши тўкишингга сабабчи бўлган у беор найрангбозни қидириб жўнайди, топиб, бошлаб бир эсини киритиб қўйгани, Насимни шаштидан қайтаришни уддалай олмаган Ибод билан Бадал ҳам унинг кетидан соядек эргашиб жўнашади, Насим у найрангбозни топгач, эсини керагидан ортиқроқ киритиб юбормасин учун, чунки унинг ўзи ҳам қип-қизил телба, акс холда у найрангбознинг эмас, у ва унга ўхшашларнинг пуч ваъдаларига ҳар

сафар лакқа тушиб ўтирадиган анави лакмахонимнинг ақлини киритиб қўйиш жоизлигини аллақачон тушуниб етган бўларди, бу — Ибод билан Бадал икковининг фикри, балки айна машмашалардан хабардор яна кимлардир ҳам шундай деб ўйлашар, аммо сен ўзинг бундай хисобламайсан, яъни дунёда ҳамма шундай ярамас, найрангбоз экани ва уларнинг барчаси айнан сенга қарши тиш қайраганига ишонмайсан, йўқ, бундай бўлиши мумкин эмас, асло, сен орзу қилиб, кутиб яшаётган шахзода чиндан ҳам бор ва у бир куни албатта келади, балки оқ отдадир, балки пиёда — сени ўзи билан олиб кетади, бу бугун бўладими, индингами ёки унинг эртасига — аниқ билмайсан, у оқ отда келадими ёки пиёда — кафолат беролмайсан, умуман, унинг тайин бир суврати, шамо-йилини ҳам тасаввур қилолмайсан, бир пайтлар тасаввур қилардинг, ўзинг каби девонахаёл дугоналаринг билан қоғоздан қайиқча ясаб, «Топгин мени, менинг шахзодам!», дея шивирлаб, уларни сувга оқизган қизалоқлик даврингда, бироқ, бу тилакларинг даракчиси бўлмиш қоғоз қайиқлар анҳорнинг уззукун бола-бақра танда қуриб, чўмилиувчи жойига оқиб бориши ва улар, чўмилишни ҳам унутиб, анҳорнинг икки лабига қатор тизилганча сувда оқиб келаётган қайиқларни ким пойларга тошбўрон қилишларини тасаввурингга ҳам сиғдирилмасдинг, биров айтса, тайинки, ишонмас эдинг, кунлардан бир куни, одатдагидек ўзинг каби девонахаёл дугоналаринг билан анҳор бўйида шивирлаб тилак айтиб, сувга қоғоз қайиқларни оқизиб турган пайтинг қизлардан бири кўзлари нақ косасидан ирғиб чиққудек бўлиб жоникиб келгани, укасами, кимдандир эшитган гапини уларга ҳовликиб сўзлаб бергани, унинг айтгани ростми ё ёлғонлигига ўз кўзлари билан ишонч ҳосил қилиш учун дугоналар анҳор ёқалаб қайиқларининг кетидан чошиб боришгани, ниҳоят, бола-бақра танда қурган маконга ҳарсиллаб етиб келишгач, кўз олдиларида гавдаланган манзара, яъни тилакларини олиб кетаётган қоғоз қайиқлар лўп-лўп сувга чўкаётгани, тўғрироғи, уларни анҳорнинг икки ёғида турнақатор тизилган кўйи тош билан уриб чўктиришаётганларини кўриб, ўзларини тутолмасдан бор овозда уввос солиб юборишгани, анҳор ёқасида жам кунда-шундалар йиғи овозига чалғиб, кимдир иржайиб, кимдир ханг-манг бўлиб уларга тикилиб қолганини ҳалихануз унутолмайсан, яна шу ҳам сира ёдингдан чиқмайдик, тасаввурингдаги шахзоданг нуқул кинода кўрға-

нинг, китобда ўқиганинг сингари хушсурат, довюрак ва олижаноб бўларди, ўзингча уни доим оқ отда тасаввур қилардинг, баайни ола ёки чипор отда ҳам унинг юқорида тилга олинган хислатлари хира тортадиган каби, бироқ, анҳор ёқасидаги анави хангома ҳам туртки бўлиб англадингки, буларнинг барчаси бўлмағур девона хаёллар экан, буни тушунмоқ учун кинода кўрганинг, китобда ўқиганларингни шунчаки ҳаётга таққослаш кифоя, зеро, кинода кўрган, китобда ўқиган шахзоданг кинодан ёки китобдан чиқиб келиб, сени отига мингаштириб ёки ўнгариб ҳам олиб кетолмайди, ҳаттоки у қўлидан келмайдиган иш йўқ шоввоз, учар бўлган тақдирда ҳам, нари борганда ўша, анҳорда қоғоз қайиқларингни тош отиб сувга чўктирган, бу бедодликка чидаёлмай, уввос солиб дунёни бошларингга қўтарган чоғларинг иржайиб ёки ханг-манг тикилиб қолганлардан бири бўлиши мумкин у, бу тайин, бу ҳақиқатдан ҳеч ёққа қочиб қутулолмайсан, зеро, сен ўзинг ҳам кино ёки китобда тасвирлангандек малика эмассан — нақадар аччиқ бўлмасин, буни тан олмай сира иложинг йўқ, баъзи бировлар сингари ҳеч қачон ўзингни малика ҳис қилмагансан, маликаликка ҳам интилмагансан, ҳатто орзуингдаги у шахзодани кино ёки китобда тасвирлангандек хушсурат, довюрак ва олижаноб тасаввур қилган пайтларинг ҳам, бу орзуларнинг сароб эканини тушунганингга қўп бўлган эса-да, балки адашгандирман, балки олам мен ўйлаганчалик нурсиз эмасдир, деган умид учқуни дилингда ҳали-хануз сўнгани йўқ, ҳар сафар сенга кимдир қаердадир у ёки бу ваъдани берган чоғ айнан шу мўъжизага бўлган умид дилингда жўш уради ва сен ҳамма нарсани унутасан, ҳатто берилган ваъда оқибат пуч бўлиб чиқиши ва дилингдаги умиднинг сўнгги учқунини сўндириши мумкинлигини ҳам, ким билсин, балки маликалик ҳисси сенга доимо бегона бўлганлигидандир бу, яъни бундай ҳовликмалигинг, биров бир нима деса, орқа-олдини ўйламасдан дарров лаққа тушиб қўя қолиш одатинг, ахир, бу тарз машмашаларга нукул сен дучор бўласан, бошқа тенгқур қизлар, дейлик, Гулноз билан бундай хол рўй берганини билмайсан, билолмайсан, чунки рўй бермаган, аник, рўй бериши ҳам гумон, бу унга хос эмас, яъни биров бир нима деса, дарров лаққа тушиш, умуман, гап айтиш у ёқда турсин, камдан-кам биров унга ҳадди сириб яқин боради ва бунинг боиси фақат Насим эмас, албатта, Насим ҳам, лекин фақат буни билувчилар учун,

билмайдиганларни эса унинг биргина кўз ифодасиёк хур-
китади, жойларида такка тўхтатади, унга яқин бориш ва
гап айтиш ниятларидан қайтаради, мабодо, кимдир унинг
кўзларига боқмай, фақат хусн-жамолигагина маҳлиё
бўлиб яқин борган ва гап айтган тақдирда ҳам бир нарса
ўзгариши душвор, барибир жавоб бермайди, хатто қиё
ҳам боқмайди — на хайрихоҳ ва на нафратомуз нигоҳ
билан, бошини тик тутган асно кўзини бир нуқтадан
узмай тураверади, гўё ҳеч нарсани эшитмаган, эшитиш-
га ҳам тоби йўқ каби, қизиғи шундаки, унинг кўзларида
бу дам бефарқ ифодани кўришни ўйлаган ҳам адашади,
чунки улар чакнаб туради ва унинг кўзларида акс эт-
миш бу ўтнинг синоатини ҳеч ким билмайди, билмоқни
кўзлаган эса беҳуда уринади, баайни подшонинг йиғлоки
арзандасини кулдирмоқ учун бошини тиккан далли-дево-
налар сингари, бошидан-ку бу ҳолда ҳеч ким айрилмай-
ди-я, лекин уни дафъатан йўқотиб қўйиши ва тополмай
сўнг кўп азият чекиши тайин, шукрки, Гулноз росмана
малика эмас, фақат ўзини мудом малика ҳис қилади,
гоҳо эса маликадек тутати, холос, акс ҳолда унга ишки
кетган шўрликларнинг ахволи нима кечарди — буни фа-
қат тахмин қилиш мумкин, ўша, тантиқ маликалар ва
уларнинг бир марта кулиб боқиши ёки абадий ғафлатдан
кўз очишини бошидан афзал билган девоналар ҳақида
ҳикоя қилувчи эртақлардан келиб чиқиб, холбуки, Гул-
нознинг қачондир оқ от минган шахзода ҳақида орзу
қилгани ёки ўзинг сингари роз айтиб, сувга қоғоз қайиқ
оқизганини сен билмайсан, умуман, бирор марта бўлсин,
орзулари тўғрисида сенга ёки бошқа бировга оғиз очгани
ҳам ёдингда йўқ, лекин яхши биласанки, мудом ўзини
малика ҳис қилиш, гоҳо эса маликадек тутиш ҳам оз
унга, токи бошига маликалик тожини киймагунича ҳисоб
эмас, бир эмас, уч марта уринди у, учала мартаси ҳам
гўё унга маликалик даъво қилиш учун шунчаки ҳис-
туйғулар, феъл-атвор ёки кўзнинг чакнаши кифоя эмас-
лигини англаган каби, тожни бошқа бировга кийдириш-
ди, унга насиб қилгани фақат дўстларнинг ҳамдард, хай-
рихоҳ, дўст саналганларнинг эса истехзоли нигоҳлари
бўлди, яна нималар насиб қилгани ёлғиз унинг ўзига
аён, сенга маълуми шуки, уч марта уриниб, учала мар-
таси ҳам боши деворга урилган эса-да, на унинг ҳис-
туйғулари, на феъл-атвори ва на кўзининг чакнашида
бирор ўзгариш сездинг, қандай бўлса, шундайлигича қол-
ди у, мудом ўзини малика ҳис қилиш, гоҳо эса малика-

дек тутиш одатини тарк этмади, ҳатто унга ҳар дам ҳамдард, хайрихоҳ бўлганлар билан муомалада ҳам, ана, исботи: Бадалнинг келгани қачон эди-ю, лекин хануз унга қиё боққани йўқ, гарчи у қарийб ярим соатдан бери қулоғи тагида тўтидек такрорлаётган эса-да:

— Салом, Гулноз!

Бадал Армон қизга дастага тиркаб, кимгадир инъом этса бўладиган анвойи чечакка эмас, нархи кўп баланд, исмига тил кўниккан, юзма-юз келинган чоғ салом-алик ва хайр-хўш қилиб ўрганилган тирик жонзотга қараган каби кўз тикди, ҳали Шахло уни Гулнознинг қулоғи тагида бир гапни тинимсиз беҳуда такрорлаб турган ҳолатда илғаб, ўзича тўтига қиёслашидан анча бурун.

— Салом, Гулноз!

Бадал Армон қизнинг ўзи сари юз буришини кутиб, тараддудланди. Кўз олдида унинг қачондир ёдига ўрнашган хушчакчақ чехраси жилваланиб, ўзи беихтиёр жилмайди.

— Салом, Гулноз!

Бадал Армон шовқиннинг зўридан қизнинг қулоқлари том битган гумон қилиб овозини бир парда кўтарди.

— Гулноз, салом!

Бадалнинг юзида табассум сўнди. Бадалнинг юзида таажжуб акс этди. Кўнглига эса ораларидаги сўнгги гап-сўздан қиз ўксидимикан, деган иштибоҳ оралади.

— Гулноз, салом!

Бадал Армон кўнгли алланечук хижил тортиб, қизга синчков тикилди. Гарчи ўзига орқа ўгириб турган бўлса-да, унинг кайфиятини билмоққа уринди. Қаддини ҳар доимгидек адил, бошини тик тутиб, нигоҳини эса ўз одатича олис бир нуқтадан узмай туришида ҳеч қандай ўксиниш аломати сезилмади.

— Гулноз, салом!

Бадалнинг таажжуби ортди. Ўксиган деса, ораларида ўша гап-сўз бўлиб ўтгунга қадар ҳам у ҳеч хурсанд эмасди. Умуман, уни ҳеч қачон Бадал ҳали бундай дилтанг аҳволда кўрмаган эди. Ҳатто маликалик билан боғлиқ бор умидлари чиппакка чиққанида ҳам. Аксинча, қўлидан келганча овутди уни Бадал, ҳовридан туширди, бу ишнинг албатта бир чораси топилишини унга зўр бериб уқтиришга уринди, гарчи бунинг қандай чорасини топиш мумкинлигини ўша чоғ аниқ тасаввур қилмаса ҳам, у гапнинг индаллосини ҳам ўша пайт дарров англаб

етгани йўк, Гулнозни одатдагига хилоф равишда икки юзи бўғриққан, кўзлари киртайган аҳволда кўриб, бошда қаттиқ таажжубланди, об-бо, тагин ўша гўзаллик танлови машмашаси, шекилли, деган фикр миясига урилди, сўнг туйкус ёдига тушдики, гўзаллик танлови билан боғлиқ дийдиёларнинг бу йилги хиссасини аллақачон чиқариб улгурган у, қор ёққан, излар босилган, кейинги гўзаллик танловигача хали, эҳ-ҳе, ё раззоқ; қизнинг овози ҳам алланечук синиқ, ҳатто титроқ аралаш туюлди Бадалга, яна озгина ва у ўкириб йиғлаб юборадигандек эди Бадалнинг назарида, шунгами, у гапни кўпайтириб сўроқлаб-суриштириб ўтирмади, ким билсин, балки Насимнинг сафари ҳар доимгидан чўзилиб кетганига шундай ичикқандир, балки бошқа бир сабаб ўтгандир, деб ўзича тахмин қилди, бироқ кинохонага киритишларини пойлаб туришаркан, у чўнтак кавлаб:

— Мен сомса опкеламан, — дея бурилган чоғ, қиз бор овозда туйкус:

— Йў-ўк! — дея чинқириб уни йўлдан қайтардики, бундан Бадал батамом ханг-манг бўлиб қолди.

— Йўк, — дея ютиниб такрорлади Гулноз, бу сафар босиқ овозда, туйкус қичқириви билан барчанинг эътиборини ўзига қаратганидан мулзам тортгандек ва кўзлари хайратдан қатта-қатта очилиб тикилиб турган йигитга тушунтирди: — Ўзингга олавер. Мен емайман.

Бадал кўнгли сомсани тусаганига ҳам кейин кўп пуншаймон қилди, чунки сомса еб, егандек бўлмади: қизнинг қийма-ёғ аралаш пиёз ҳидидан очиқ-ойдин ижирғанаётганини сўнгги луқма томоғидан ўтгунга қадар аниқ хис қилиб турди. Хис қилгани сари сомсанинг томоғидан ўтиши қийинлашаверди. Бу хис кейин ҳам уни дарров тарк этмади. Қизга гап учун оғиз очди дегунча у нукул кўнгли беҳузур бўлгандек юзини четга бурарди. Ниҳоят, ичкарига киришгач, сўнгги кўнғироқ янграб, чирокни ўчиргунларига қадар худди ҳаво етишмаган каби нафаси қайтиб, кафти билан бетоқат елпиниб ўтирди у. Қизнинг бу бетоқатлиги бирпасда Бадалга ҳам кўчди. Агар шу тобда ёнида Гулноз бўлмаганида, бу ердан дод солиб отилиб чиқиб кетиши ҳеч гап эмасди. Балки дод солмасди-ку, лекин отилиб чиқиб кетиши тайин эди. Гулноз бўлмаганида, бу тахлит бетоқатланмасди. Гулноз бўлмаса, умуман бу ерга қадам ҳам босмасди. Афсуски, Гулноз бор эди ва у тез орада бу ҳақда Бадалга эслатди. Айни чироқ ўчиб, кино бошланиб, у қизнинг борлиги ва

бугун одатдагидан ўзгача кайфиятда эканлигини қарийб ёддан чиқарган пайтда туйқус гап ёнида кимдир ичи узилгудек бўлиб қаттиқ-қаттиқ ўқчиб қолди-ку!

Бадал капалаги учиб чап ёнига ўтирилди: Гулноз!

— Гулноз? — деди у кизнинг қаттиқ-қаттиқ силкинаётган елкаларидан тутмоққа уриниб. — Нима бўлди сенга, Гулноз?

Гулноз жавоб бермади. Фақат ўқчиши хиёл қолгандек бўлиб, бошини унинг елкасига беҳол ташлади. Бадал қайноқ ҳўл бир нима елкасини намлаб, кўксига оқиб тушганини туйди.

— Гулноз? — деб такрорлади у қизни елкасидан суяб, ҳавога олиб чиқаркан. — Нима гап ўзи, Гулноз?

Кинохона қаршисидаги майдон кимсасиз эди.

Бадал Гулнозни қўлтиғидан тутиб рўпараларидаги музқаймоқхона сари етаклади.

— Нима, тобинг қочдими? — деб сўради қизни оқ елим курсига охиста ўтқизаркан, гарчи саволи ғирт аҳмоқона эканини сезиб турса-да. Сўнг ўзи ҳам унинг қаршисига омонат чўкди.

Гулноз лом-мим демасдан намиққан кўзларини ерга қадади.

Бадал ўтирган еридан қиз сари узалиб, унинг қўлларидан маҳкам тутди.

— Ким?

Қиз унга ялт этиб қаради.

— Ким? — деб такрорлади Бадал Гулнознинг шу тобда асло нозли бўлмаган кўзларига синчков қадалиб.

Қизнинг шундоқ ҳам докадан фарқи йўқ ранги баттар қув ўчиб, жонҳолатда қўлларини Бадалнинг чангалидан тортиб олишга уринди. Бироқ Бадал, тайинки, чайирлик қилди.

— Ким?

Гулноз лабларини қимтиганча нигоҳини четга олиб қочди.

— Насимми? — деб сўради Бадал қиз нигоҳини ўтирган тарафга бошини солиштириб.

Қизнинг ёноқларини асабий бир титроқ ялаб ўтди.

— Насимми? — деб қайтарди Бадал тағин.

Қизнинг икки кўзидан ёш сизиб чиқди.

— Тушунарли, — деб хулоса қилди Бадал Гулнознинг ёноқларини ювиб тушаётган ёш томчиларини нигоҳи билан ўйчан кузатиб, гарчи нимани тушунганини

Ўзи ҳам аниқ англамас-да. Бир пайтлар, ўша, аслида ҳеч ҳам ғаройиб бўлмаган, лекин «ғаройиб» сифати тиркалмаса, ҳозир ҳеч кимнинг ёдига тушмайдиган мактуб воқеасидан сўнг Насим бутун синфга эшиттириб: «Ўзим тўғримда бор гапни билдим», деб айтган чоғда ҳам Бадал ҳозиргидек ошкора эмаса-да, аммо дилида шундай мубҳам хулоса чиқарганини эслади. — Хим, ўзим тўғримда бор гапни биламан, дегин, — деди овоз чиқариб, ўйчан бир асно ва туйқус кизнинг ёшли кўзлари билан ўзига хайрон тикилиб қолганини пайқади. — Йўк, бу сенга эмас, — деб изоҳ берган бўлди худди уни тинчлантирган каби, лекин аслида баттар таажжубга солиб. Сўнг фақат қизнинг ўзига аталганини кетма-кет қалаштира кетди. Бунда айтилганларнинг бадалона тахлилидан шундай хулоса келиб чиқардики, энди, яъни икки ўртада кечган ва ёлғиз иккаловигагина маълум гап-сўзлардан сўнг киз нафақат унинг қулоғи тагига келиб айтган саломи, балки олисдан элас-элас чалинган овозига ҳам ялт этиб ўгирилмоғи, агар у ёнида бўлса, саломига жавоб бериб, кўзларига қадалмоғи, икки ўртада кечган гап-сўзлар ёлғиз иккаловигагина маълум экани, келишилганидек, ўтган вақт ичида бу ҳақда ҳеч кимга лом-мим деб оғиз очмаганини ёқи бунинг буткул тескарисини нигоҳида акс эттирмоғи, уни ёни ёқи яқинида кўрмаган тақдирда эса атрофга жонсарак аланглаб, кидиришга тушмоғи лозим эди. Чунки Бадал ўзи билмаган ва истамаган ҳолда билиши ва бош оғритиши лозим бўлмаган сирдан огоҳ топганди. Билишга-ку, майли, билди, бир жойи ейилиб қолгани йўк, бунгача нималарни кўрмаган, билмаган, ҳали тагин нелардан хабар топади, бошини оғритади, битта кам, битта ортиқ — бу ҳеч нарсани ҳал қилмайди, фақат бош оғригини аңдақ зўрайтиради, холос, бош оғригининг эса давоси осон, бунинг синашта усуллари керагидан ортиқ, биттаси — ҳозир шимининг орқа чўнтагида, шундоқ қўлини узатса — кифоя, маза қилиб хумордан чиқиши мумкин, иккинчиси — кўйлагининг чўнтагида, унинг ҳам қўлга илиниши кўп осон, қўлдан чиқиши — ундан ҳам, бош оғригининг чўнтакка асло дахл этмайдиган яна бир давоси бор, тасмалари бир-бирига маҳкам ўтказиб боғланган чарм жомадонда у, жомадон эса эгаси айни дам учиб келаётган тайёранинг юкхонасида, тайёра ҳали кўринганича йўк, тўғрироғи, Бадал уни кўришга ҳаракат қилмади, чунки кўзлари Гулноздан бир лаҳза орт-

мади, унинг нозик елкалари ва улар узра ёйилмиш шабада оҳиста сийпаб тўзғитаётган тимқора сочларидан, лекин ҳозир гап қизнинг сочлари устида эмас, уларнинг тимқоралиги ёки шабада оҳиста сийпаб тўзғитаётганида ҳам, фақат ва фақат Бадалнинг ўзи ҳақида — билишга-ку у, майли, билди, бошини оғритишга-ку, хўп, оғритди, бироқ айни чоғ қизнинг нозик елкалари ва улар узра ёйилмиш шабада оҳиста сийпаб тўзғитаётган тимқора сочларига тикилиб, чакаги тушаётгани мутлақо ортиқча эди:

— Гулноз, салом!

Бадал Армон қизга илҳақ тикилди. Агар айни лаҳза Гулноз унга томон ўгирилганида, йигитнинг илҳақ нигоҳида ўзини унга орқа ўгириб турган ҳолатда кўрган бўларди. Агар унинг кўзларига тикилса, албатта. Бироқ, қиз ҳатто қилт этмади.

Бадал Армон жойида асабий депсинди.

— Гулно-оз, сало-о-ом!

Бадал Армоннинг буткул тоқати тоқ бўлди.

— Гулно-о-оз, сало-о-о...

Бадал Армон айни зардага тўла каломининг адоғига тўқмоқдай залворли бир ундовни кўндирмоқ тугул, сўзини ниҳоясига етказиб ҳам улгурмади — Ибоднинг ҳушёр одамнинг ҳам кайфини учирмоққа кодир ғўлдираган овози уни фикридан чалғитди:

— Ана, ана, кўринди!

— Қани, қани? — деди Шаҳло Ибоднинг нигоҳи қадалган томонга синчков термуларкан.

— Ана, ана, хўв, ўша қора нукта! — деди қўли билан кўрсатиб Ибод.

— Қани?

— Ана-ку! Наҳот кўрмаяпсан? Кўзойнак тақвол-э!

Шаҳло кўзларини кафти билан офтобдан пана қилган асно Ибод кўрсатган тарафга тикилди.

— Йўғ-э, қуш шекилли у? — деди худди ҳафсаласи пир бўлган каби.

— Капалакми ё тиллақўнғизми, десанг-чи! — деб киноя қилди Ибод Бадал тарафга ўгринча назар ташлаб.

— Ҳечам-да, — деди Шаҳло Ибоднинг ҳазилини англамай, — қўнғиз шунақа катта бўларканми?

— Бўлиши мумкин, — деб гапга қўшилди Бадал. — Агар бунга ўхшаган, — дея Ибодга ишора қилди, — бирор азамат бўйнидан охурга боғлаб, уч-тўрт ой курук гап билан бўктириб боқса.

— Хе, бўлмаган гап, — деб гўлдиради Ибод пинак бузмай. — Қўнғиз ҳам шунақа узоқ яшарканми? Нима, имтихондан қайтган деб энди нуқул майна қилиш экан-да?

— Бўпти, бўпти, — деди Бадал Армон Ибоднинг китигини кўзгатишни эплаганидан ўзи айтмиш ўша қўнғиздан оз семирмай. У хануз Ибоднинг тўқмоқдай залворли ундовини майда нукталарга бўлаклаб ташлаганини кечиролмасди. Сўнг тагин кинояли тарзда кетидан тиркади: — Хой, сен кўп йиғламасдан, бўрдоқи жониворингнинг арқонидан тортиб, бундай шоширсанг бўларди. Ё, нима, биздаям қасдинг борми?

Ибод бунга жавобан ўпкалаган оҳангда тагин бир балолар деб гўлдиради. Лекин Бадал Армон уни эшитмади. У яна нигоҳини Гулнозга қадади. Ибоднинг кинояли қочиривига чалғишидан олдин қандай суратда кўрган бўлса, ўша алфозда, қилт этмай турарди киз.

— Насим, — деб эшитилар-эшитилмас шивирлади у шу дам, чамаси, яқинлашиши баравар куш ҳам, қўнғиз ҳам эмаслиги маълум бўлган хайбатли темир тоғорага кўз тикиб.

Бадал Армон қизнинг тош қотмаганига ишонч ҳосил қилди.

— Насим, — деди Гулноз яна бироз ўтиб, филдираклари ҳали ерга тегмаган тайёранигина эмас, унда учиб келаётган Насимни ҳам аниқ кўрган каби.

Бадал Армон қизнинг тили танглайига ёпишмаганига ҳам амин бўлди.

— Насим! — дея шодон қичқирди у тагин пичадан сўнг.

Гарчи нигоҳи хануз қизнинг нозик елкалари ва улар узра ёйилмиш шабада оҳиста сийпаб тўзғитаётган тимқора сочларида бўлса-да, Бадал Армон англадики, қаршиларидаги майдонга келиб тўхтаб, ганғиллаб-ганғиллаб, ниҳоят, овозини ўчирган тайёранинг дарчасига филдиратиб олиб боришган зинада Насим кўзга ташланган.

— Наси-и-им! — дея қўлларини силкиганча ирғишлаб, Ибод ҳам унинг бу тахминини тасдиқлади.

— Қани, қани? — деди Шахло, чамаси, зинадан тушаётган кўпчилик ичида Насимни илғамай.

— Ана-ку, ана, чамадон ушлаган, — деб қўли билан ишора қилди Ибод.

— Қани? Уларнинг ҳаммаси чамадон кўтарган-ку?!

— Оббо, нима, Насимни танимай қолдингми? — деди Ибод тоқати тугаб. — Тағин кўзингни дўхтиргга кўрсатгин, десам, мендан хафа бўласан-а!

Шахло Насимни кўришга ошиқиб бунчалик жоник-маса, айни жоникши билан Ибоднинг чакагини очмаса ҳам бўларди, чунки орадан ҳеч қанча вақт ўтмай Насимнинг ўзи ўша, тасмалари бир-бирига маҳкам ўтказиб боғланган чарм жомадонини кўтарганча уларнинг қаршисида турарди, салкам икки ҳафта бурун худди шу ердан, айни шу асно Гапдон Тўтилар ярим ороли аталмиш номи ўзидан баҳайбат олис мамлакатга сафарга жўнагани ва ниҳоят, ғалаба чўнтақда, қайтиб келганини англатиб. Буни улар Насимнинг чўнтагига кўз ташлаб билишгани йўқ, яъни унинг ҳар сафаргидек қўлга олиш ҳам кўпчиликка малол келувчи зил-замбил соққатошини нафақат қўлга олиб, балки елкасига қўйиб ва барча рақибларидан узоққа ирғитиб, ғалаба билан қайтиб келганини. «Бақаҳовуз ҳақиқати»нинг ўтган кунги сонини ўқиб хабар топишган эди улар бундан. Тўғрироғи, фақат шу хабарни деб олиб ўқишганди уни. Бақаҳовуздан чиққан марди майдоннинг донғи номи ўзидан баҳайбат олис мамлакатларда ҳам қулоқни батанг қилиб янграётгани тўғрисидаги хабар билан бирга газетда Насимнинг қарийб ярим саҳифани энловчи сурати ҳам босилган эди. Бунга қадар босилган ва босилмаган барча суратларидаги каби: «Нима қилай энди, шундай бўлди-да», дегандек айбдорона қимтиниб турарди у бу суратда ҳам. Насимни ҳозир ҳам уларнинг қаршисида жомадонининг залворидан бир томонга оғанча қимтинибгина турган алфозда кўриш мумкин эди. Фақат, «Бақаҳовуз ҳақиқати»нинг салкам ярим саҳифасини энлаган суратдагидан фарқли ўларок, унинг бу қимтинишида: «Нима қилай энди, мана, келдим-да», деган ифода зоҳир эди. Буни Бадал Армон кўрмади, фақат тасаввур қилди, чунки Насимни биринчи бор кутгани чиқиши эмасди. Бошқа кутгани чиққанлар Насимга чувиллаб ёпишиб, бири олиб, бири қўйиб табриклаб, кўриша бошлаганларидан сўнг ҳам Бадал Армон унга тик боқишга ботинмади. У Насимга сир олдириб қўйишдан чўчирди. Чунки унинг мутлақо бошқа, зинҳор Гулнознинг ҳадеб кўнгли айниши билан боғлиқ бўлмаган яна бир сирдан воқиф эди. Аслида буни тўла маънода сир деб аташ хийла нотўғри бўларди, зеро, Насим уни ҳеч қачон Бадалга қулоғига шивирлаб ёки бошқа хуфия бир тарзда ошкор этмаган, Бадал эса уни ўзи билан гўрга олиб

кетишга қасам ичмаган эди. Бирок, шунга қарамай, Бадал бунга англатмоққа ақл ожиз бўлган бир тилсимот, жумбоқ сифатида қарарди. Баайни Сувон абдолнинг қайнар хумчаси, очил дастурхони, учар ликоби ёки унинг ўзига қараган каби. Гап шундаки, Сувон абдолнинг номлари юқорида зикр этилмиш тилсимотлари ва унинг ўзидан фарқли ўларок, Насим ҳақида ҳар ерда керагидан ортиқ гапириб, ундан ҳам ортиқроқ ёзишса-да, унинг ўзи асли хийла камгап эди. Йўқ, у одамови эмасди, фақат керак-нокерак гапириб, эшакнинг юкини оғир қилишни жини суймасди ёки ўзига эп кўрмасди. Буни англаб етишга ожизлик қилганлар бошларини кўп оғритмасдан у ҳақда ўзларига қиёсан «камгап» деб хулоса чиқариб кўя қолишарди. Лекин Бадал Армон эмас. Чунки у Насимнинг бир сўз демай, бир дунё гап айта билиш қобилиятидан хабардор эди. Қачон бу тилсимотни пайқаб етганини у ҳозир эслаёлмайди. Чамаси, ҳеч қачон. Эсини танибдики, Насим у билан кўпда шундай сўзлашарди: бир сўз демай, аммо кези келганда бир дунё гап айтиб. Бунинг учун Насимнинг нигоҳига бирров кўз ташлаши кифоя эди. Ҳаммасини тушуниб етарди: унинг кайфияти, авзойини, хоҳиш-иродасини, нимани шу дамда кўришга кўзи йўқлиги ёки кўнгли тусаётганини, атрофдагиларга муносабатини, у ёки бу гап маъқул келгани ёки қаттиқ жинини кўзитганини, агар кимдир ҳозир чакагини ёпмаса ёки унинг ҳар бири чўқмордай икки муштига икки биров икки ёқдан маҳкам ёпишиб, бу тўтиқушдан судраб нари олиб кетмаса, ўз қилмиши учун жавоб беролмаслигини. Вақти келганда бу кўзлар Бадалдан далда ҳам сўрарди, бироқ кўпроқ унга далда берарди, бўлар-бўлмасга парво қилмаслик, бўлар-бўлмасни кўнгилга олмасликка даъват этарди. Бадалкўрғоннинг ярим хароба ҳолда бўлса-да кун кечириб келаётгани учун у айнан Насимга нисбатан дилида беҳад миннатдорлик туйғуларини ҳис қиларди. Йўқ, тагин капалакларга ҳам, лекин кўпроқ Насимга нисбатан. Насимнинг бесас, беминнат далдасисиз, аниқ, Бадалкўрғоннинг қолган-қутган харобалари ҳам аллақачон куйиб, кули кўкка совурилган, демаски, капалакларига унинг култепалари узра ёзғириб қанот қоқмоққа ҳам ҳеч имкон қолмаган бўларди. Насимнинг ўзи ҳам, Бадалнинг назарида, бамисли капалак эди. Ёки, аниқроқ айтганда, агинор мемнон (тангақанотли). Қумурсқалар тоифасига мансуб. Қанотлари (икки жуфт) турли рангдаги тангачалар

билан қопланган. Энг йирикларининг қанотлари ёзиғли ҳолатда 18 сантиметргача етади. Мўътадил табиий-иклимий шароитларда бир неча ҳафтагача ҳаёт кечириши мумкин. Ўсимликларнинг чангланиши учун имкон яради. Тухумдан ёриб чиққан қуртлари қишлоқ хўжалиги учун мутлақо безарар. Ҳа, дарвоқе, тагин ўрмон хўжалиги учун ҳам. Бадал Армон ҳеч ўкинмай ўзини капалак жинниси ҳисоблаши учун айнан шу капалак етишмасди. Фақат Насимни тутиб, ишқорда қотириб, деворга михлашнинг сира иложи йўқ эди. Чунки у мудом учиб кетар, учиб келар ва сўнг тагин учиб кетарди. Гарчи Насим ҳам унинг дилидагини нигоҳига қараб уқишга одатланган бўлса-да, бир сўз демай, бир дунё гап айта билиш қобилиятини Бадал Армон ўзида сира ҳис қилмасди. Тўғрироғи, бу ҳақда у танасига негадир ҳеч қачон ўйлаб кўрмаган эди. Лекин бир сўз демай, бир дунё гап айта билмоқлик укуви бошқаларда ҳам мавжуд-мавжуд эмаслиғига қизиқиб, буни ўзича кузатгани бор. Рўпара келганнинг нигоҳига ҳадеб қадалавериб, бироқ уларда тайин-тутуриқли бир ифодани илғамай, роса энка-тинкаси қуригани ҳали-хануз ёдида. Худди шу ҳол хиёл ўзгача шамоийлда ҳозир ҳам такрорланиши, яъни Насим ўз одатига унинг кўзларига қадалиб, бироқ одатдагига хилоф равишда ҳеч нарсаи тушунмаслигини Бадал айни дам, ох, жуда-жуда хоҳларди. Насим шу тобда унинг дилида яширин, лекин нигоҳидан укса бўладиган асл муддаоли тугул, айни истагини ҳам мутлақо сезмаётгани эса тайин эди. Чунки у ҳали Бадалнинг нигоҳини тутиб улгурмаганди. Тўғрироғи, Бадалнинг нигоҳини тутмоққа ҳали имкон туғилмаганди. Бу имкон ҳеч бир тўлғоқ ва дард-оғриқсиз дунёга келадиган лаҳзалар яқинлигини эса Бадал дам сайин аниқроқ ҳис қиларди. Айни ҳис унинг бутун вужудини исқанжага олиб, чангалини ёзганча шури томон кўтарилгани сари Гулнозга ваъдани нақд қилиб берган чоғда керагидан ортиқ сезилган, бу ерга урилиб-сурилиб келаётганида ҳам йўл бўйи тинимсиз ирғишлаб, уни тинч қўймаган, Насимнинг қораси олисда кўринган лаҳзада эса ҳезланиб, ҳужумга шайланган журъат уни тарк этиб борарди. Ушбу вазиятдан иштонни булғамай чиқишнинг ягона чораси, чамаси, Насимга айни дам ҳар тарафдан суйқалиб, ялаб-юлқаётган анави бобовларга қўшилиш эди. Тўғри, бу ҳолда Бадал ўз одатига мутлақо хилоф иш тутган бўларди. Насимнинг одатига ҳам. Зеро, у Бадалнинг бу тарз ялтоқланишига кўникмаган

эди. У асли бошқаларнинг ҳам ўзига нисбатан бундай муносабатларини базўр хазм қиларди. Бадалнинг уларга ҳеч қутилмаганда тилини бир қарич осилтириб бориб қўшилиши-ку, Насимнинг томоғига ҳозир сўнгадек тикилиши тайин эди.

— Бу ҳам кам унга!

Бадал Армон илкис сергак тортди. Овоз унга жуда ҳам таниш туюлди.

— Ҳа, кам! — деб уқтирди у тагин ва Бадал буни, худди олдингисини каби, ўзи айтганини англади. Тўғрироғи, овоз Бадалники эди. У буткул Бадалнинг иродасига қарши янгради ва асло атрофдагиларнинг қулоғини батанг қилиб эмас. Уни Бадалдан бошқа бир тирик жон эшитгани йўқ.

— Бўлди! Бўлди-е, Бадалга ҳам қолсин!

Буни, адашмаса, Ибод айтди. Ҳа, бошқа ким бўларди, Ибод, шу сўзлар билан у, чамаси, Насимнинг қўлидан зил-замбил жомадонини олди, чунки лаҳза ўтмай унинг худди қорнидан туйқус мушт еган каби ихрагани ва оғир бир ниманинг ерга «дўп» этиб тушгани эшитилди.

Бадал Армон ички овозининг даъватидан рухланиб, қаддини фоз қўтарди. Гарчи нигоҳи хануз четда кезса-да, Насимнинг ўзи сари юзланганини тахмин қилди. Дам ўтмасдан бу тахминининг тасдиғи ўлароқ, чап елкасида унинг қўлини ҳис этди. Одатда, Насим ҳар сафар Бадалнинг елкасидан тутаркан, чўкмордан ҳеч фарқи йўқ қўлининг залворини унга ташламасликка уринарди. Бу гал ҳам Насим шундай қилмади деб айтиш хийла мушкул эди. Бироқ, Насим одатдагидек дўстона тарзда елкасидан оҳиста тутиши баробар, худди қирқ боғмонли юк илкис босиб тушган каби, Бадал букчайиб олдинга мункиди.

— И-и, нима гап, мазанг қочдимиз? — деди Насим гавдаси билан уни аста суяркан.

— Ҳа, озроқ... шамоллабман, шекилли, — дея четга юз бурганча ўзини зўрлаб томоқ қирди Бадал.

— Ие, ҳа, тинчликми? — деди бирдан Насим ва Бадал унинг ҳеч бир сабабсиз берилган бу саволида чексиз таажжуб оҳангини пайқади. — Нима, юктириб қўйишдан чўчиаяпсанми? — деб давом этди Насим олдинги саволининг маъносини англаган бўлиб ва Бадал сари оҳиста энгашди: — Буни мен қанчалик ишташимни билсанг эди. Касалинг менга ҳам ўтишини... — У буни

деярли пичирлаб айтди. Овози борича бақириб айтганда ҳам барибир ҳеч ким эшитмас эди. Эшитиши мумкин бўлганлар айна дам унинг ҳеч жойидан қўзғалгиси келмаётган жомадони теграсида уймалашишарди. Эшитишган тақдирда ҳам улар тайин бир нарсани тушунишлари гумон эди. Фақат Насимнинг бу гапларига ва уларни томдан тараша тушгандек овози борича бақириб айтганига пича ҳайрон бўлишарди, холос. Бирок, Бадалнинг даярли пичирлаб айтилган айна гаплардан ҳайронлиги уларнинг тўрталовига ҳам бемалол татирди. — Қўлингдан матрапни юлқиб олиб, капалаклар изидан қувиб кетишни... — деб фикрини тўлдирди Насим бироз сукутдан сўнг маънос оҳангда ва Бадал унинг юзига ялт этиб карашдан ўзини базўр тутиб қолди.

Насимнинг айна сўзлари замирида қандайдир дард, оғриқ яширин эди. Буни Бадал аниқ ҳис қилди. Унинг маънисини фақат Насимнинг қўзларидан укиб билиш мумкин эди. Бадал қизиқиши устун келиб Насим томонга ўғринча бир қараб олди. Тортинмай юз бурса ҳам бўларкан. Чунки у аллақачон Бадалнинг ичини қиздирган ҳолатдан чиқиб улгурган, ҳануз жойидан жилишни истамаётган жомадон теграсида пилдираб айланаётганларни мийиғида жилмайиб кузатарди.

— Бир гап айтардим-ку, лекин айтмайман, — деди Насим зил-замбил жомадонини жойидан қўзғатишга ҳадеб беҳуда чиранаётган Ибодга қарата ва нигоҳи билан қизларга қўз ташлаб қўйди. — Мавриди эмас.

— Нега кейинга сурасан, тилиннга келдими — дангал айт-қўй, ичиннга ютма, — деди Ибод ўпкалаган оҳангда.

— Ақлли одам ўзи тушуниб олади, — деди қулиб Насим ва кетидан қўшимча қилди: — Дарвоқе, бу сенга тегишли эмас.

Насимнинг бу қочириғи қизларнинг пиқир-пиқир қулгисига сабаб бўлди. Бадал ҳам ўзини тутолмай пиқ этиб қулиб юборди. Насимнинг ҳазилига эмас, қўпроқ Ибоднинг яхши кўпчимасдан тандирга ёпилган хамир каби буришиб, осилиб тушган қовоқ-лунжига қараб.

— Нима бало, ҳафта-ўн кун фақат бобов шўрва бериб боқишдими дейман-а? — деб ғудиллади Ибод хўмрайиб.

Насим ўзини тутолмай хахолаб юборди.

Аммо, Гулнозга бу гап қаттиқ ботди.

— Нега бундай деяпсан? — деди у чиройли қўзлари жаҳлдан ола-кула бўлиб.

— Келганидан бери нукул копяпти, — деб тушунтирди Ибод «Мен эмас, унинг ўзи-ку», деган аснода.

— Оббо, нозикойим-эй! Дарров тегиб кетдими? — деди Насим кулгидан ўзини зўрға тийиб. — Соғиндим жифингни қўзғатишни! Ҳаммаларингни соғиндим! — Шундай деб келиб у Ибодни маҳкам қучди. — Сўрғични оғзингга ҳозир солиб қўяйми ё андак сабр қиласанми? — деди сўнг қучоғидан юлкиниб чиқмоқчи бўлаётган Ибоднинг юзига тумшуқ тираб.

— Сўрғични ўзингга асраб қўй, ҳали асқотиб қолади, — деб овоз берди туйқус Бадал.

Насим Бадал томон ялт этиб ўгирилди.

Насим Бадалга ҳайрон тикилди.

Насимнинг ўзи сари ялт этиб ўгирилгани ва ҳайрон тикилганини Бадал аниқ қўрмади, лекин ботинан ҳис қилди. Унинг ўзи бу дам Гулноздан қўз узмай турарди. Насимга теккизиб айтилган ва фақат Гулнозгина тушуниши мумкин бўлган бу гап қизнинг этини сескантирса керак, деб умид қилган эди Бадал. Бирок, таажжубки, қиз ҳатто мижжа ҳам қоқмади.

Насим ранги ғалати бўлиб Ибодни қучоғидан бўшатди.

Насим қадини ростлаб, Бадалга синчков тикилди. Чамаси, у айтган сўзларнинг маъзини чақмоққа уринди. Лекин, ҳарчанд тиришмасин, бунга тиши ўтмади. Тўғрироғи, Бадал бунга сира имкон бермади. Насим бирор маъно уқиш ниятида унинг нигоҳини тутмоқчи бўлар, бироқ Бадалнинг кўзлари нукул ҳар ёқда олма-кесак терарди.

— Ҳа, ошна, касалинг чиндан ҳам жуда жиддий кўрилади, — деб ниҳоят хулоса чиқарди Насим. — Тезроқ бунинг бир давосини қилмасак, бўлмайди.

Шундай деб у бурилиб жомадонига қаради. Сўнг яна Бадалга кўз ташлади. Сўнг эса Ибодга. Гулнозга. Шахлога. Энгашиб, жомадонини ердан даст кўтарди.

— Кетдикми? — деди уларга қарата, бироқ нигоҳини бўшлиққа қадаб. Дедию улардан жавоб ҳам кутмасдан олға ташлади.

Ибод нималардир деб фўлдираганча пилдираб олдинга тушди. Шахло билан Гулноз фақат Шахло ва Гулноз эмас, мисоли дасталаб тутиш мумкин бўлган икки анвойи чечак эканликлари ва бу дам айнан Насимга тутқазилганликларини эслатган каби, чуғурлаганча унга икки тарафдан осилишди. Бадал эса, дарди чиндан ҳам жиддий ва унга даво топиш қўп мушкул эканлигига урғу бергандек, орқада хорғин судралиб борарди.

Зина ўша эди. Унга етмасидан Бадалнинг дилини яна хаприктирган галати, бир қадар мубҳам туйғу ҳам — ўша. Зинага оёқ қўйиши баробар бунга тагин қикир-қикир кулги овози ҳам қўшилди. Баайни зинанинг тагида кўринмас чуқур бир чоҳ бор ва унинг қаъридан бўғиқ акс садо бериб таралаётгандек туюларди бу кулги. Ёлғиз кулги. Ёвуз кулги. Акс ҳолда уларни ўшанда бу ердан қувиб солишмас эди. Чангитиб. Қайта бу ернинг номини ҳам атамайдиган қилиб, ўзларининг наздида, албатта. Бунгача уларни шаҳардаги ўша пайт янги қурилмиш Марказий дўкон биносидан ҳам худди шундай қувиб солишганди, дўконнинг юқори қаватларига олиб чиқувчи ва қайта пастга олиб тушувчи зиналари тагида тепага анграйиб қараб, худди шу тарз пикир-пикир кулиб турган жойларида. Сўнг эса темир йўл вокзали биносидан. Тайёрагоҳ шаҳарнинг адоғида жойлашгани сабабли, уларга хийла олислик қиларди. Дўкон ва вокзалда олинган тажрибадан келиб чиқиб, у ерда ҳам бу қилмишларини биров олқишламаслигини улар жуда яхши англашарди. У ерга бесўроқ борганликлари ёки кўрсатган айни нағмаларининг озгина дарағи мактабдагилар, демакки, уйдагиларнинг ҳам кулоғига етса-ку, роса таъзирларини ейишлари тайин эди. Бироқ, «Кетдик!», деб айтди Сардор ва улар миқ этмай унинг изидан йўлга тушишди. Иккиланмасдан. Кетини ўйламасдан. Чунки улар учун ҳам асосан Сардор ўйларди. Олдини ҳам, орқасини ҳам. Ўйлаб, сўнгра: «Кетдик!», деб айтарди ва улар қаерга, нима учунлигини ҳам суриштирмай, унинг кетидан эргашишарди. «Кетдик!» — бу унинг ҳаммасини тарозига солиб ўлчаб, пухта ўйлаб кўрганидан далолат берарди. Иккиланиш ёки, масалан, тап тортмасдан жарга калла ташлаш ҳам тўлиқ унинг измида эди. Бироқ, Сардорнинг қачондир иккиланганини ҳеч ким билмасди. Қачондир мактабда бирор-бир фандан «икки»дан юқори баҳо олганини ҳам. Уларнинг, улардан ҳам кўпроқ уйдагиларининг толеига, Сардор мактабда ора-сира бир кўриниш берарди. Акс ҳолда улар ўқишда ҳам унинг изидан эргашишлари тайин эди. Тайёрагоҳ ва унинг ажабтовур айланма зиналари таърифини ҳам уларга, тайинки, Сардор айтди. Умуман, зина тагида туриб, тепага анграйган асно нега қикир-қикир кулиш керак, нима бунчалик кулгили — буни ҳам, чамаси, ўша пайт уларнинг ичида кўпроқ Сардор тушунарди. Бадал-ку, ҳозир ҳам, харчанд уринмасин, сира бунинг фаҳмига етолмасди. Турти-

ниб-суртиниб зинадан тушиб бораркан, қўллари ўз-ўзидан, унинг ихтиёрисиз тиззалари атрофида тимирскиланар, нукул шамолда байроқдек ҳилпираб, яланғоч оёқларини ҳаммага кўз-кўз қилаётган каби туюлаётган этагини ёпишга уринарди. Ҳолбуки, этаги йўқ эди. Чунки, у этаги шамолда ҳилпираши мумкин бўлган либосда эмасди. Оёқларини ҳам яланғоч деб айтиш кўп мушкул эди. Мабодо, у эрталаб уйдан чиқаётиб шимини кийишни унутган бўлмаса, албатта. Аммо, пастдаги кўринмас тубсиз чоҳдан таралаётгандек туюлаётган қиқир-қиқир кулги дам сайин баландроқ акс садо бериб, унинг қулоқларини том биткизиб борарди. Ёлғиз кулги. Ёвуз кулги. Йўқса, чиндан ҳам, уларни бу ердан қувиб солиш кимга зарил эди. Агар тепадан тап-тап қадам ташлаб тушиб келаётган хонимлардан бири аввал пастдан жаранглаб эшитилаётган ғалати кулгига, сўнг эса ўзининг шамолда ҳилпираб, оппоқ оёқлари сирини очаётган этагига эътибор бермаса ва туйқус сергак тортиб, гап нимада эканини тушунган бўлиб, улар бежо нигоҳу беор кулгиси билан унинг оппоқ оёқлари сирига эмас, бошқа муҳимроқ, балки азизроқ нимагадир дахл қилган каби, учишга шайланган; бироқ ҳали ердан кўтарилиб улгурмаган тайёраларни ҳам зир титратиб, бор овозда чинқирмаса...

— Насим! — деб чақирди Бадал беихтиёр.

Бироқ, овозини зинанинг шовқини ютиб юборди.

— Насим! — деб қайтарди Бадал юраги орзиқиб.

Насим тўхтаб, у томон ўгирилди. Насимнинг нигоҳи унинг кўзларига қадалди.

«Эсингдами?», деб сўради Бадал ундан сўзсиз.

«Эсимда», деган жавобни ўқиди Бадал Насимнинг нигоҳидан ва ўзидаги орзиқиш унга ҳам кўчганини пайқади. Бироқ, бу узокқа чўзилмади. Бошқа, асло юракни орзиқтирмайдиган ниманидир эслаган каби, туйқус Насимнинг нигоҳи маъюс тортиди.

Бадал унинг бирдан бундай маъюс тортиши сабабини дарров тушунди. «Демак, ҳануз у ўзини айбдор ҳис қилади», деган ўй кечди хаёлидан.

«Йўқ, сен эмас, кўпроқ мен айбдорман, — деб айтди Бадал Насимнинг кўзларига тикилиб, худди уни юпатган каби ва аччиқ ютинди: — Биз... айбдормиз...»

Бироқ, Насим юпанмади. У Бадалнинг ўзига қараб хаёлан айтганини ҳам кўзидан ўқиб билмади. Бунга ҳатто уринмади ҳам. Йўқса, албатта жавоб қайтарган бўларди. Лекин, Бадал Насимнинг жавобини ўзича тахмин қилди:

«Йўқ, мен айбдорман». Насимни фикридан қайтариш амри маҳоллигини эса Бадал жуда яхши биларди. Бу жихатдан Насим худди Сардорнинг ўзи эди. Фақат ҳеч қачон уларга: «Кетдик!», деб айтмасди. Бу сўзни худди улар каби Сардорнинг оғзидан кутарди. Холбуки, у ҳам исталган пайт уларга қараб: «Кетдик!», деб айтиши мумкин эди ва Бадал бир кунмас-бир кун шундай бўлишига ишонарди. Икки кўчқорнинг боши битта қозонда қайнамаслигини у ўша пайтда ҳам ич-ичидан хис қиларди. Сардор билан Насимнинг шох қайраб сузишишини хаёлан тасаввур қилиб, танини муз тер қопларди. Бирок, бахтига бундай бўлмади. Гарчи, Сардор билан Насим ҳеч қачон бир-бирига қарши шох қайрамаса-да, уларнинг апоқ-чапоқ бўлганини ҳам Бадал кузатмаган эди. Бу ҳол Сардор уларни «Кетдик!», деб кетидан эргаштирган, бироқ унинг ўзини қўлига кишан солиб олиб кетишган кунга қадар давом этди. Бадал Сардор ва мудом унинг кетидан эргашганлар ўртасидаги узок йиллик муносабатларнинг мағзини фақат шунда чақди. Мағиз аччиқ эди. Бирок, Сардорнинг бошида чақилган ёнғоқ олдида бу айтишга ҳам арзимасди. Худди шундай ёнғоқ ўша кун, тўғрироғи, оқшом Сардорнинг кетидан эргашган, бироқ, Сардордан фарқли ўларок, қўлига кишан солиниб, олиб кетилмаганларнинг бошларида ҳам чақилиши мумкин эди. Агар Сардор истаса, албатта. Бу унинг учун одатий «Кетдик!», деб айтишдек бир гап эди. Аммо, Сардор буни истамади. У Насимнинг қилмишини ҳам асло маъқулламади. Аммо, кўнглида унга тан бергани аниқ, бунга Бадалнинг юз фоиз ишончи комил. Насимнинг бундай иш тутишини ҳеч ким хаёлига келтирмаган эди. Яъни, ўз ихтиёри билан бориб, бошини кундага — Сардорники ёнига қўйишини. Буни ундан ҳатто Бадал ҳам кутмаган эди. Бирок, Сардор барибир Насимнинг бошини рад этишини Бадал жуда яхши англади. Чиндан шундай бўлди. Тўғрироғи, Сардорникига қўшиб, Насимнинг ҳам бошида ёнғоқ чақишни исташмади. Исташса, албатта чақишган бўлишарди. Сардор оёқ тираб рад этган тақдирда ҳам. Бу ёлғиз Бадалнинг фикри эмас. Зеро, Насимнинг боши ёнғоқ чақиб ташлайверса бўладиган бошлардан эмаслиги ўша пайтдаёқ барчага яхши маълум эди. Сардорни эса барибир ҳеч нарса қутқариб қололмасди. Ҳаттоки Насимнинг боши ҳам. Ким билсин, балки у бўйнига тиркалган уч йил, яъни салкам бир минг юз кун ва тунни икки йилда ўтаб, қайтиб

келганида ва у билан гапни қисқа қилишга уринмай, сўзларига кулоқ тутишганида, Сардор бунинг батамом аксига иқроор бўлармиди. Негадир Бадал ўзича шундай тахмин қилади. «Мен мудом сизларни ўйладим. Мен мудом сизларга талпиндим. Сизлар билан тезроқ дейдор кўришишни истадим. Сизлар бўлмасангиз, билмадим...», деб айтган бўларди Сардор Бадалнинг назарида. Агар уни эшитишганида. Бироқ, уни ҳеч ким эшитмади. Эшитишни истагани ҳам йўқ. Ҳамма у билан имкон қадар гапни қисқа қилишга уринди. Унинг бундай кўққисдан пайдо бўлишини, рости, ҳеч ким кутмаган эди. Сардорнинг роппа-роса уч йилга кесилганини ҳамма яхши биларди. Уч йил салкам бир минг юз кундан иборат эканини аниқ билишмаса-да, орадан ҳали бунча вақт ўтиб улгурмагани барчага ойдек равшан эди. Сардор кетганида, тўғрироғи, уни олиб кетишганида ёз айна авжига минганди. Сўнг яна ёз келди. Аввалгидан шаштли. Аввалгидан тафтли. Яна бир ёз киришига ҳали орада беш-ўн кун вақт бор бўлса-да, куннинг тафти авжи саратонниқидан асло қолишмасди. Демак, орада бир ва бор, ана, тагин бир ёз... Ҳали икки йил ҳам ўтмабдику?! Буни улар бир зумда каллада ҳисоблаб чиқаришди. Ўзлари сари узоқдан кулиб пешвоз юрмиш ўрта бўй, қотмадан келган, лекин қорувли қорамағиз йигитда ўша, бир вақтлар уларни мудом кетидан эргаштирган Сардорни танишгани ҳамон. Икки карра икки неччилигини бу дам, балки, айтишга дарров қийналишган бўлишарди. Йўқка йўқни қўшиб, йўқни айирса, нима қолишини ҳам. Аммо, Сардорнинг кесилиши ва айна кутилмаган қайтиши орасида қанча вақт ўтганининг бирпасда ҳисобини чиқаришди. Соат ва дақиқаларигача. Аниқ. Ҳисоблаб чиқаришди-ю, бирдан ранглари қув ўчди. Сардорга эргашиб Тилак зикнанинг мевазор боғига баланд девор ошиб тушишгани ва ерга оёқлари тегиб улгурмай, уларга зикнанинг эшакдай ҳайбатли қўппаги ҳуриб ташланганида ҳам бунчалик чўчишмаган бўлса, эҳтимол. Ранглари ўчгани майли-ку, тиллари ҳам танглайларига чиппа ёпишди. Зикна итига юғинди тўккани боққа бирров кириб, уларни биттадан шохга минган ҳолда топгани ва қўппаги билан жўр овозда пастга тушишни амр этганида ҳам бунчалик довдирашмагани аниқ. Бироқ, улар айна дам зикнанинг баланд девор билан қуршалган боғи, боғни қўриқламиш эшакдай ҳайбатли қўппаги ва ундан қочиб шохларда — меванинг айна қонида паноҳ топишганини

эмас, Сардорни тутқунда сақлашга қодир деворларнинг борлигига ўша пайт ораларидан кимдир шубҳа билдиргани ва ҳамма унинг бу фикрига жимгина бош силкиб қўшилганини эслашди. Сардорнинг бу кутилмаган қайтишида айни шубҳаларининг моддий тасдиғини кўрган-дек бўлишди...

— Кетдик! — деб айтди Сардор, уларнинг дилида туғилган бу иштибоҳдан беҳабар.

Лекин, ҳеч ким жойидан жилмади.

Шу жумладан — Бадал ҳам.

Бироқ, буни у кейинроқ билди. Яъни, ўзи Сардорнинг: «Кетдик!», деб айтган чорловига жойидан жилмаганларнинг фақат биттаси эканини.

Тагин — бу Сардорнинг уларга эътиборан айтган энг сўнги шундай чорлови бўлганини...

«Йўқ, мен айбдорман!», деган дардли нидо акс этди Бадалнинг нигоҳида. Буни у Насимга қарата уқтиришга уриндими ёки ўзигами — яхши англамади. Баайни Сардор воқеасининг фожели якунида Насимнинг қандай айби бўлиши мумкинлигини тушунмагани каби. Бадалнинг фаҳмича, жуда истаган тақдирда Насимни фақат битта нарсада айблаш мумкин эди: Сардор қўққисдан қайтиб, барчани изидан чорлаган, бироқ ҳеч ким унга эргашишни лозим кўрмаган пайт бу ерда бўлмаганида. Агар буни унга айб қилиб тўнкаш мумкин бўлса, албатта. Шундайку, лекин, ким билсин, агар Насим ўша пайт сафарда бўлмаганида, балки бу фожиа юз бермасмиди. Чунки, у албатта Сардорга эргашган бўларди, ҳа, аниқ, Сардорни зинҳор ёлғиз қўймас эди.

Сардор воқеасидан Насим сафардан қайтгач, худди мана шу зинада огоҳ топди. Тўғрироғи, буни Бадалнинг нигоҳидан ўқиб билди. Ҳарчанд тиришмасин, Бадал барибир буни Насимдан яширишнинг уддасидан чиқолмади. Уддалай олмаслигини Бадал биларди. Фақат воқеани бу тарз талотўпда, тагин тик оёқда туриб эмас, тинчроқ жойда, ортиқча гувоҳларсиз, юзма-юз ўтириб унга англатмоқчи эди. Бироқ, фавқулудда нимадир рўй бергани ва ундан ҳеч кимнинг оғзи қулоғида эмаслигини кутгани чиққанларнинг авзойиданоқ англаса бўларди. Насим меҳмон эмас эди. Улар — Насимга илк дафъа шундай пешвоз чиққан мезбон.

— Нима гап? — деб сўради Насим туйқус худди ҳозиргидек зинанинг ўртасига келганда тўхтаб.

Ўшанда ҳам Бадал унинг изидан тушиб келаётган

эди. Тайинки, Насим дафъатан тўхтаб, савол билан уларга юзланиши ҳамон синчков нигоҳи Бадалнинг кўзларига қадалди. Бадал бу сафар кўзларини Насимдан яширолмади...

Ўшанда ҳам Насим худди hozirгидек зинага қозик бўлиб қокилган ва чиқиб-тушаётиб беихтиёр унга туртинганларнинг маломатига қолган эди. Бирок, у ҳеч нарсани ҳис қилмас, ҳеч нарсани эшитмасди. «Айбдорман! — деб бўзларди унинг кўзлари ва буни ёлғиз Бадалгина эшитарди. — Айбдорман! Айбдорман!..»

Айни чоғда ҳам Насим худди ўшандагидек қарахт эди. Бирок, фақатгина вужуди эмас, шуури ҳам.

Дафъатан Бадал Насимнинг бўйин томирлари қаттиқ бир тортилганини пайқади. Одатда, Насим ирғитиш уёқда турсин, қўлга олиш ҳам кўпчиликка малол келувчи сокқатоши билан даврага қирган пайт шундай бўларди. Тошни елкасига қўйиб, бўйинини хиёл у томон солинтирган асно ирғитишга ҳозирланган лаҳза. Буни Бадал жуда кўп кузатган. Машқ пайти ҳам, беллашувлар чоғида ҳам. «Ҳозир тамшаниб, сўнг култ этиб ютинади», деб хаёлидан ўтказди у беихтиёр. Ўйини ниҳоялаб улгурмай, Насимнинг қуруқшаган лаблари қимирлаб, у култ этиб ютинди.

Бадал қарахтлик Насимни ниҳоят тарқ эта бошлаганини сезди. Фақат вужудини эмас, шуурини ҳам. Бунинг исботи ўларок, дам ўтмай унинг кўзларида ўкиди:

— У қайтмаслиги лозим эди.

Бу сўзлар Сардорга тааллуқли эканини Бадал дарров тушунди. Бирок, ёлғиз шунинг ўзини, холос. Шунга қарамай, у Насимнинг фикрига қўшилишга ошиқди:

— Ҳа, ҳа, қайтмаслиги лозим эди.

Насим, чамаси, унинг бу айтганини укмади. Ҳар қалай Бадал Насимнинг нигоҳида бунинг ифодасини кўрмади. Унинг кўзларида хийла вақт ҳеч қандай ифода акс этмади. Фақат анчадан сўнг Бадал уларда ўкиди:

— У қайтмаган бўларди...

Бу сўзлар ҳам Сардорга тегишли эканини фаҳмлаш қийин эмасди. Фақат не сабаб Насим бундай деб айтгани Бадал учун жумбоқ эди. Худди унинг аввалги сўзлари сингари. Бирок, Бадал негадир бу сафар ҳам Насимнинг айтганини тасдиқлашга шошилди:

— Ҳа, қайтмаган бўларди.

— ...Агар мен аҳмоқ унинг дилида ишонч уйғотмасам.

Бунни ҳам Насимнинг нигоҳи айтди. Ҳа, бу сўзларни ҳам Бадал Насимнинг кўзларида ўқиди. Бирок, уларнинг жаранги хийла вақтгача Бадалнинг кулоқларида акс садо бериб турди. Ҳатто зинадан ниҳоят тушиб, ташқарига чиқишганидан сўнг ҳам.

Кимдир:

— Соат неччи бўлди экан? — деб айтгани элас-элас кулоғига кирди.

— Кўзмас, пиёзнинг пўсти! Ана, тепангда-ку соат! — деб уқтирди ўшандай хира бир овоз.

«Кўз эмас, пиёзнинг пўсти»га эга бўлмишга эргашиб, чамаси, Бадал ҳам тепага оғиз очиб анграйди. Бирок, бино пештоқидаги соатнинг хира миллари, рақамлар кўзига алланечук чапланиб кўринди. Тагин жиндай ва соат пештоқдан уларнинг устига оқиб тушадигандек туюлди назарида. Баайни Шошийнинг севимли мусаввири мўйқаламига мансуб ўша суратдаги каби.

— Исён! — деб тушунтирарди у бунни ҳам. — Исён!

Чамаси, Шоший вақтнинг бир тарзда айланавериб-айланавериб, ниҳоят, тушов узгани, абадий тизгиндан бўшаганига ишора қиларди. Бирок, Бадал асло бундай деб ўйламасди. Унинг фаҳми ожизича, бу шунчаки вақтнинг оқар сувга монандлиги ифодаси эди, холос. Тагин у бир нарсаларни ёдга туширарди. Чунончи, болалик билан боғлиқ хотираларни. Катта танаффусга қўнғироқ чалинди дегунча улар оёқларини қўлларига олиб гузарга қараб чопишарди. Гузарнинг бир четига тикилмиш новвойхоғани кўзлаб. Бу ерда уларга Сардор мунтазир турарди. Эсини танибдики, у мудом кимгадир қарашарди. Дам новвойга, дам ҳолвапазга... Кимга зарур бўлса. Улар тиллари осилиб, ҳарсиллаб етиб келишгач, Сардор жилмайиб ичкаридан саватда нон олиб чиқарди. Бундай нонни улар уйда ейишмасди. Бундай нонни бировга сотишмасди. Чамаси, уларга талабгор ҳам йўқ эди. Сардор қўлида сават тутиб пайдо бўлгани ҳамон улар қий-чув билан, бир-бирини туртиб, итариб нонга ёпирилишарди. Ким қанақа нонга илиниши муҳимроқ эди. Чунки, Сардор олиб чиққан нонлар улар уйда еб ўрганган, бозорда сотиладиган, барча талабгор бўрсилдоқ нонлардан кўриниш жихатидан ва шаклан хийла фарқ қиларди. Аксарияти худди Шоший уларга хўп алқаб таништирган мағриблик мусаввирнинг суратидаги оқиб бораётган соатга ўхшаб кетарди. Фарқи — уларда соатда бўладиган, шуларсиз соат соат ҳисобланмайдиган темир мил-

лар ва рақамлар йўқ эди. Билакс, аини суратни Шоший астойдил буюкдан олиб, буюкка солган мағриблик мусаввир ўзларининг гузарларидаги худди шу новвойхонада, тандирда ёпилаётган нонларни кузатиб чизган деб тахмин қилган бўлишарди. Бироқ, у пайтда ҳали Шоший уларга мағриблик мусаввирни ҳам, унинг мўйқаламига мансуб аини суратни ҳам алқаб таништирмаганди. Шоший ҳам, табиийки, ҳали Шоший эмасди. Бадал ҳам асло ҳозирги Бадал эмас. Кўзига дунё зинҳор хира бўёқларда, чапланиб кўринмасди. Айниқса, улар гузардаги новвойхонага чопиб келишгач, Сардор саватда кўтариб чиққан кўриниши беўхшов, лекин мазаси оламда беназир нонларни Бақаҳовуз лабида сувга оқизиб ейишаётган дам. Тағин — ўзига саватдаги нонлар ичида энг беўхшови тегиб, барча унга ошқора ҳавасу ҳасад билан кўз тикканида ҳам. Чунки, уларга бу нонлар беўхшов эмас, кўп қизиқ, аломат кўринарди. Бироқ, бу жуда кам бўларди. Рост — фақат бир марта бўлган. Сардорнинг хуфия сийлови билан. Бадал новвойхонага ҳаммадан кейинда судралиб етиб келгунича нонларнинг энг қизиқ, аломат пишганларини илиб кетиб бўлишарди. Унга одатда фақат куйган-нетганлари қоларди. Ҳар сафар кимгадир ҳавас ё ҳасад билан кўз тикишаркан, Бадал уларни ўзига шундай қаратиш ҳеч қачон насиб этмаслигини ўйлаб, нуқул ўксинарди. Ўшанда ҳам у Сардорнинг олдига ҳаммадан кейинда, итнинг кейинги оёғи бўлиб судралиб етиб келди. Ҳамма аллақачон ўз улушини танлаб бўлган, саватда иккитами-учта чўғга тушиб куйган нон қолганди. Бадал ҳар сафар шунга рўпара бўлганидаги каби ичидан зил кетиб, нонлардан бирига узаларкан, кимдир қўлидан аста тутди. У ялт этиб қараб, сават тепасида ўзига жилмайиб тикилиб турган Сардорни кўрди. Майкачан, ялангоёк, юзлари иссиқдан бўғриққан, сочлари, киприкларига кул қўнган, унинг нигоҳи, аини табасумида қандайдир бир сир яширин эди. Буни Бадал фақат пича ўтиб тушунди. Сардор улушини танлаб улгурганлар ғовур-ғувур давра қурган тарафга олазарак боқиб, қўйнидан аста бир нима чиқариб, қўлига тутқазганидан сўнг. Йўқса, у ҳам мени майна қиляпти, деган хаёлга бора бошлаган эди.

Сардор бу сийловини бўлак такрорламади. Лекин, ҳар сафар шундай ёки шунга ўхшаш ҳолатда кимгадир ҳавас ё ҳасад билан кўз тикишаркан, Бадал уларни ўзига бу тарз қаратиш насиб этмаётганини ўйлаб,

бошқа хеч қачон ўксинмади... Қачондир кимгадир нисбатан шундай ё шунга ўхшаш сабаб билан дилида ҳавас ё ҳасад туйғуси уйғонгани ҳам ҳозир эсида йўқ. У шу тобда ёлғиз бир нарсага хайрон эди: нега тепага анграйиб қараб тургани ва анграйиб қараб тургани — бино пештоқидаги кўзига алланечук чапланиб, лойқаланиб кўринаётган соатнинг хануз устига оқиб тушмаганига.

— Ўн олтию қирқ тўрт... — деб айтди худди соат каби мужмал, лойқа бир овоз ва Бадал оғзини ёпиб улгурмай, кимдир айна овозга хос бўлмаган шахд билан унинг билагидан тутиб, судраб кетди.

Узок судради.

Бадалнинг қоқилиб-суқилишига ҳам қарамай.

То чипор тусдаги аллақандай шалдиروق аравага рўпара бўлмагунларича.

Бу ерда уни судрамиш биров тўхтаб, бўш қўли билан уловнинг ўзи каби шалоқ эшигини очди. Икки-уч чираниб, базўр. Нариги — Бадал шахдини ҳис қилиб улгурган қўли билан эса уни уловнинг ичига туртиб киритди.

— Уф-ф! — деди ўзи ҳам унинг ёнига ҳорғин чўқаркан ва эшикни қарс эткизиб ёпди. — Уни биз бу ерда пойлаб ўтирибмиз-а! Агар излаб бормасам, билмадим, яна қанча вақт шундай тураркан. Осмонга анграйиб. Оғзини очиб. А? Бадал? — деб у тиззасига қаттиқ бир шаппати урди ва Бадал зарбдан жойида бир сакраб, овоз эгасини фарқлади: Ибод.

— Капалакми, бир нимани кўриб қолгандир-да, — деган овоз жаранглади туйқус унинг чап томонида ва Бадал ўгирилиб Шаҳлонинг, сўнг эса Гулнознинг илжайган чехрасини илғади.

— Хе, капалакмиш-а! — деб гўлдиради Ибод чўнтагидан дастрўмолини чиқариб елпинаркан. — Боши устида қарға «қағ» деган жойида зўрға қўлидан тортиб қолдим-ку!

Бадал тишлари ғижирлаб, қизларнинг одатий хиринг-хиринг кулгисини кутди. Бирок, бунинг ўрнига баногоҳ хайдовчи ўриндиғи тарафдан:

— Ваҳ-хаҳ-хаҳ-хаҳ-ха! — деган мутлақо нотаниш қахқаха янгради.

Қизлар, чамаси, улоқни ўзларидан ким олиб кетганига хайрон, қахқаха янграган томонга анграйишди. Бадал ҳам айна шундай таажжуб билан аломат,

бир қадар беўхшов кулги овози эшитилган тарафга юз бурди.

— Ваҳ-ҳаҳ-ҳаҳ-ҳа... қарға... ваҳ-ҳаҳ-ҳаҳ-ҳа... «қағғ» этиб... — деб сира кулгисини тиёлмасди калта бўйинга қўндирилган дум-думалоқ бош билан баравар силкинаётган патила-патила сочлар тагидан аранг кўринаётган кисиқ кўзлар ва ювиқсиз қийшиқ тишлар.

Бадал синчиклаб тикилиб, фақат кулгини эмас, унинг эгасини ҳам умри бино бўлиб кўрган одамларнинг ҳеч биттасига ўхшатмади.

— Ваҳ-ҳаҳ-ҳаҳ-ҳа... Вой, ўлиб қоламан... — деб қорнини чангаллаб, ёнидаги ўриндикда хотиржам ясланган, на унга ва унинг бу тарз кулгисига парво қилаётган Насимнинг тиззасига боши урилгудек бўлиб хахоларди нафақат кулгиси, балки ўзи ҳам беўхшов бу кимса.

Бадал: «Хунига қолмасанг эди ҳали», дегандек киноя билан Ибодга тикилди.

«Билмадим... Бунақа кулгили гап айтмовдим, чоғи», деган каби хайрон елка қисди Ибод.

— Ошна! Хой, ошна! — деб ҳайдовчи сари чўзилди сўнг. — Ўлишнинг ҳозир ҳеч кераги йўқ-да, — деди унинг елкасига оҳиста қоқиб. — Олдин бизни элтиб қўйсанг бўларди.

— Ваҳ... ваҳ... ваҳ-ҳаҳ-ҳаҳ-ҳа! — деб кулиб, обдон хуморини ёзиб олди йигит қаддини тиклаб, Ибод сари бурилишдан аввал. — Ҳозир-да, ака! — деди хануз босиб келаётган қаҳқаҳани базўр ичига ютиб, Ибодга юзланаркан. — Айтган ерингизга шундай учириб олиб бориб қўяйки, қандай етганингизни сезсангиз, мана, мен кафил! Ёкмаса, майли, ҳақини тўламанг! — деб ўзининг гўёки бозор кўрганига ишора қилган ҳам бўлди ва оғзининг таноби қочиб, қалай, боладимми, деган каби Ибоднинг ёнидагиларга кўз ташлади. Кўз ташлади-ю, бирдан авзойи ўзгарди-қолди. — Н-неҳтасизлар ў-ўзи? — деди пичадан сўнг хиёл тили тутилиб.

— Оббо, нима қиласан нечталигимизни санаб, баракани учириб? — деди Ибод беписанд қўл силтаб. — Кўриб турибсан-ку, бир чиройли сиғишиб ўтирибмиз. Хайдайвермайсанми аравангни?

— Бу гапингизни ҳўв хуштагини чуриллатиб, тўхтатганга айтасиз, хўпми?! — деб уқтирди ҳайдовчи йигит тили тутилмай, демак, бирпасда ўзини қўлга олиб ул-

гуриб ва кетидан тагин кўшиб ҳам кўйди: — Агар эшитса!

— Оббо, вей, нима қиласан-а, гапни опқочиб? — деди Ибод яна — биров, бу гал энсаси қотгандек — кўл силтаб. — Ундан кўра, аравам шунча одамни кўтаролмайди, олиб боргунимча йўлда тўкилиб-тўкилиб, қурук манави ордона чамбарагининг ўзи қолади, деб дангал айтгин-кўйгин-да!

Ҳозиргина қаҳқаҳаси оламни бузаётган, кулгидан чалғиши маҳол туюлаётган йигитнинг қовоқ-тумшуги ўриндиққа осилиб тушди.

-- К-ким г-гапни о-опқочяпти э-экан? — деди у бирпасда тагин тили тутулиб.

— Сен-да, бошқа ким бўларди? — деб пишанг берди Ибод кулгидан ўзини зўрға тийиб.

— Й-йўлда т-тўкилиб к-кет-тарканми? — деди хайдовчи йигит лаблари гезариб.

— Тўкилиб кетади, — дея бош ирғаб тасдиқлади Ибод ва кайфиятини унга сездирмаслик мақсадида лаб қимтиб, деразадан кўчага мўралади. Гарчи, овози ошкор этмаса-да, кўзлари унинг ичида мириқиб қаҳ-қаҳ ураётганини айтиб туради.

Бадал хайдовчи йигитнинг кўзларида алам ўти чакнанини кўрди. Агар шу тобда орага Насим кўшилмаса, ким билсин, бу даҳанаки машмаша яна қанчага чўзилар ва қандай хотима топган бўларди.

Айни хангомага анграйиб, Насимнинг борлиги ҳам барчанинг ёдидан кўтарилгандек эди.

— Бугун қайси кун? — деб туйқус овоз берди у ўтирган жойидан.

Ҳамма ялт этиб Насимга қаради.

Бадалнинг юзида табассум акс этди. Ҳар гал Насимнинг оғзидан шу савол чиқди дегунча унинг лаблари ўз-ўзидан кулгига эвриларди.

Хайдовчи йигит эса, савол кимга берилганини тушунмай, дам Насим, дам Ибод томонга алангларди.

— Насим, ахир, кўрмайсанми... — дея норози оҳангда ўзини оқлашга тутинди Ибод, бир вақтнинг ўзида хайдовчи йигитга савол кимга берилганини ҳам англади.

Биров, Насим дарҳол чўрт кесди.

— Бугун қайси кун? — деб саволини такрорлади у хиёл кескинроқ бир тарзда.

Бадал ўзининг чап ёнидан ҳам пиқ-пиқ кулги товуши-ни эшитди. Шахло билан Гулноз бир-бирининг пинжига суқилиб, юзларини кафтлари билан тўсганча пиқиллаб силкинишарди.

Ибод пича вақт индамай, тумтайиб ўтирди.

— Бозор эмас..., — дея тўнғиллаб жавоб қайтарди у ниҳоят ва худди биров патидан қаттиқ бир тортгандек хурпайиб, дераза томонга қараб ўтириб олди.

Бадал ҳам ўзини тутолмай пиқирлаб юборди.

Бу ҳам унга одат эди. Яъни, Ибоднинг айнаи жавобини эшитган асно шу тарз пиқирлаб кулиш. Ҳолбуки, нима учун кулаётганини унинг ўзи ҳам айнаи дам тайинли англамасди. Ибоднинг берилган савол каби мубҳам жавобини эшитган ҳамон пиқирлаш ёки қаҳ-қаҳ уришга ошиқувчи бошқалар ҳам бунинг боисини билишарди, деб айтиш мушкул эди. Чунки, ушбу жавобга қармоқ ташловчи саволини Насим ёлғиз Ибодгагина берарди ва, табиийки, жавобни ҳам фақат унинг ўзидан кутарди. Ибоднинг нима деб жавоб қайтариши барчага беш қўлдек аён эди. Бирок, шунга қарамай, унинг ўрнига масхаралаган каби жавоб қайтаришга ёки шу асно бирор бетайин сўз айтиб, орага суқилишга ҳеч ким интилмасди. Ҳамма ич-ичидан босиб келаётган кулгисини базўр тийиб, Ибоднинг ғижирлаши аниқ эшитилаётган тишлари орасидан шу маълум ва машхур икки сўз отилишини кутарди: «Бозор эмас». Айнан отилишини, чунки то шу лаънати сўзларни айтмагунича қутулмаслигини Ибод жуда яхши тушунарди. Қизиғи шундаки, айнаи жавобга даъват этувчи савол чиндан ҳам Насимнинг оғзидан фақат бозордан бошқа кунларда чиқарди. Насим, албатта, золим эмасди ва, чамаси, бозор кунлари у Ибоднинг кўнглига сикқанча вайсаб-валақлаб, хумордан чиқишига имкон берарди.

Аммо, бугун асло бозор куни эмаслигини ва Насимнинг нафақат Ибодга, балки ўзига ҳам ортиқча бир сўз айтиш имконини бериш нияти йўқлигини унинг овоз оҳангиданоқ яққол англаш мумкин эди.

Бадал қачон Насимни илк бор шундай кайфиятда кўрганини дарҳол эслади. Илк ва охирги бор. Ибоднинг маънисини ўзи ва Насимгагина маълум таъбири билан айтганда, «бозор эмас»лиги ҳеч кимга сир бўлмаган, лекин у: «Бозор эмас...», деб айтмагунича, буни биров хаёлига келтирмаган айнаи кунга қадар. Насимнинг ўша пайтда айтган сўзлари ҳам дарҳол ёдига тушди.

«Йўқ, ошна, ўзинг тўғрингда бор гапни билмайсан», деган ўй хаёлидан ўтди Бадалнинг.

Лекин, Насим буни унинг кўзларидан ўқиб билмади. Чунки Бадалга орқа ўгириб ўтирарди. У хатто ёнидаги хайдовчи йигит ўзига бақа бўлиб тикилиб қолганини ҳам сезмас, ё, сезса-да, эътибор бермасди.

— Мен сизни танидим, — деб ўзининг бундай маҳлиё тикилиши сабабини англатган бўлди унга йигит.

Бирок, Насимдан ҳеч қандай садо чиқмади.

— Кўзим тушган заҳоти кўнглимга келувди-я, қаердадир кўрганман, ҳа, аниқ, қаердадир учратганман, деб, — дея ўзининг Насимга бу тарз бақрайиши боисини ўртоқлашишда давом этди йигит.

— Ҳожатга чиққанда, газет кўриб ўтириб, — дея кескин бир тарзда шартта кесди Насим.

Йигит бир зум каловланиб қолди.

Ёлғиз угина эмас. Бадал ҳам Насимнинг бу тахлит жавобидан дафъатан ўзини йўқотди. Фикрининг калаваси чуваланди. Аммо, воқеа ривожига калава учини излашига имкон бермади.

— Рост-эй. Қаердан билдингиз? — деди йигит кўзлари хайратдан ола-кула бўлиб.

Насим индамади. У хатто ўтирган жойида ҳам қилт этмасди. Бадал фақат унинг бўйни ва хиёл бир ёққа солиниши бошинигина кўрарди, холос. Хатто унинг айни лаҳзадаги ҳолатидан далолат бериши мумкин бўлган қўлларини ҳам ўриндиқ кўздан пана қилганди.

— Жуда боп-да, — деб туйқус, уни билган барчани хайрон қолдириб, Ибод тилга кирди. Одатда, Насим оғзига қопқоқ урганидан сўнг, у узоқ вақт миқ этмасди. — Тагин пича бир-биримизга шундай бақрайишсак, тонг ҳам отади, — деб заҳарханда қилди Ибод ва эшикни силтаб очди.

Хайдовчи йигит шоша-пиша ўриндиқ оша узалиб, унинг қўйлаги енгидан тутди.

— Ўтиринг, — деб айтди гинаомуз бир тарзда. — Эшикни ёпинг.

Ибод унга бир олайиб тикилди-ку, лекин индамай эшикни ёпди.

— Фақат бировинглар ёнбошлаб ё бошларингни яшириб ўтириб оласизлар-да, — деди йигит шарт қилиб эмас, хатто илтимос охангида. — Ҳеч бўлмаса, хўв,

анавиндан ўтгунча, — деб боши билан бир ёкка маъноли ишора қилди у.

Бадал беихтиёр Ибодга ялт этиб қаради ва унинг аллақачон ўзига синовчан қадалмиш кўзларига тўкнаш келди.

— Ха? — деди қошлари ўз-ўзидан чимирилиб. Қошлари чимирилиши боисини Бадал хар тугул англаб турарди. Аммо, айна сўз унинг бўғзидан беихтиёр отилди.

— Шундай, ўзим, — деди Ибод ва кўзини четга олиб қочди. — Йўргакка сиғиш-сиғмаслигини чамалаётувдим-да.

— А? — дея Бадал Ибодга ўқрайиб тикилди.

— Мен йўқ деяпманми, а, йўқ деяпманми? — деб бирдан ўзини оқлашга тутинди Ибод. — Жон деб йўргакка рози бўлардим, билдингми, жон деб.

— Хўп, ким бунга ҳалақит беряпти? — деди Бадал ўқрайишини қўймай.

— Ахир, оёғим йўргакдан бир қарич чиқиб қолади-да, — деб тушунтирди Ибод.

«Рост, — деб хаёлан тан олди Бадал. — Бир қарич эмас, кўпроқ ҳам чиқиб қолади».

— Майли, — деб кўнгли чопмайгина рози бўлди у. — Лекин, ҳеч қанақа йўргак-пўргагини билмайман, — деб шарт қўйди сўнг, «Бир камим кизларнинг пинжига сукилиш қолувди», деган аснода. — Чордана қурасанми, оёғини буклаб чўнтагинга тикасанми — шу ерга амаллаб сиғишамиз.

Бадал ўрнидан оғир кўзгалди.

— И-и, фақат бунинг устига эмас! — дея унинг кўксидан туртиб тўхтатди Ибод. — Жоннинг қотиллигини бўйнингга олиб юрмагин тағин, — деб негадир Шошийнинг иборасини тилга олди ва оёқлари тагига ишора қилди.

Бадал Ибод имо қилган тарафга кўз ташлаб, Шошийнинг ибораси қўлланиши боисини англагандек бўлди. Бироқ, Ибод узатса шифтга етадиган оёқлари тагига Насимнинг чарм тасмалари бир-бирига маҳкам ўтказиб боғланган ҳайбатли жомадонини қандай эплаб жойлаштирганини сира ақлига сиғдира олмади. Ҳатто бу сабил жомадонни икковлон минг машаққатлар билан ўриндиқ устига олиб, унинг жойига ўзи ўрнашиб ўтирганидан сўнг ҳам.

— Ана, олам гулистон! — дея хансираб хулоса қилди Ибод ва зил-замбил жомадонни ёнига олиб, унинг жойига Бадални ўрнаштиргунча силласи қуриган жасадини ўриндиққа гурс эткизиб ташлади.

Лекин, ҳарчанд бўй чўзмасин, Бадал оламни гул босганини негадир пайқамади. Чамаси, ўтирган жойидан унга кўринмади.

— Ишқилиб, бу жон боши ҳисобига ўтмайдими? — деб киноямуз гап ташлади Ибод ҳайдовчи йигитга теккизиб ва «бу» деганда тагин бошқа нарсага хаёли кетмасин учун жомадонга бир-икки шаппати уриб қўйди.

— Ҳа, йўқ, — деб жавоб қайтарди ҳайдовчи йигит унинг саволидаги киноя оҳангини тушунмай ё тушунса ҳам бепарво.

— «Ҳа»ми, «йўқ»ми? — дея Бадалнинг кўнглини оздириб яна эзмаланди Ибод. Бирок, унинг бу саволини уловнинг чираниб тариллаган овози ютиб юборди. Тариллаб, тариллаб, ниҳоят, жойидан қўзғалгач, унинг ҳам бинойидек нафси бузук экани маълум бўлди. Фақат, анави нафси ҳакалак юҳодан фаркли ўларок, у йўловчиларни эмас, уларнинг гап-сўзларини ямламай ютарди. Бадал гўнғир-гўнғир овозларнигина фарқларди, холос. Бир вақт бўғиқ шовкин бағрини ситиб, қулоғига етиб келмиш қийқирик, оҳ-воҳлардан англадики, Ибод Насимнинг тасмалари бир-бирига маҳкам ўтказиб боғланган зил-замбил жомадонини ниҳоят очган, Гулноз ҳам, Шахло ҳам Насим ҳавога кўтарилган лаҳзадан эътиборан кўзлари тўрт бўлиб кутаётган ҳадяларига ахийри эришган, Ибод-ку, оғзи қулоғида, ўзини қўярга жой топмай ҳалак, Насим бир оғиз буюрса, ҳафта етти кун: «Бозор эмас», деб тинимсиз уқдиришга ҳам тайёр.

Бадал фикрига ишонч ҳосил қилиш мақсадида қийқирик, оҳ-воҳлар таралаётган ёққа ўтирган жойида хиёл бош бурди, бирок, тайинли бир нарсани фарқлаб улгурмай, кимдир томоғидан гиппа бўғди. Бадал нак эхонаси чиқиб, бўйнига чирмашмиш қўлларга маҳкам ёпишди.

— Ҳой, жинни бўлдингми! Э, қўйвор! Совғанинг тахини бузасан-ку! — Қулоғига Ибоднинг овози шанғиллаб кирди.

Бадал бўйнига чирмашмиш қўлларни аста бўшатди.

— Мана, Насим бунга опкепти! — Ибод тантанавор тарзда ялтироқ қоғозга ўралган тасмасифат ал-

ламбалони унинг тумшуғи тагида ўйнатди. — Ма, ушла. Буюрсин. Ё, такиб қўяйми, а? Хозир-да!

Бадал оғиз очишга ҳам улгурмай, Ибод шилдирик ўрам ичидан олабароқ қандайдир матохни чиқариб, унинг бўйнига такмоққа тутинди.

— Кўйсанг-чи!.. Хой, Ибод!.. Э, нима қиялсан?.. — дея димоғида гудиллаб, эътироз билдирган бўлди Бадал. Бироқ, Ибоднинг қўлини бўйнидан анави матохга қўшиб шартта юлиб олиб ташлашга негадир журъати етмади.

— Йўк, олдин сен бир кўр! — деб бор овозда шанфиллади Ибод унинг қулоғи тагида ва бирпасда ишини битириб, «Қалай, қойилми?», дегандек тиржайиб ёнидагиларга бурилди.

Бадал, Ибод нимани қойиллатганини кўриш ниятида, хиёл бош эгиб, бўйнига кўз кирини ташлади ва қўйлагининг ёқаси тагидан тақилган ола-була тусли капалакнусаха бўйинбоғни илғади.

— Ярашипти, ярашипти! — деди Шахло.

— Худди ўзингга мослаб тикилгандай! — деб унинг фикрини тўлдирди Гулноз.

— Саруполар муборак! — дея хиринглаб қўшилди тагин биров, афтидан, анови ҳайдовчи йигит.

Бадал боя бўйнига чирмашмиш қўллардан юз чандон кучлироқ нимадир томоғидан ғиппа бўғганини туйди. Лекин зорманда бўйинбоғни бўйнидан юлиб отишга барибир журъат қилолмади.

— Ҳали бу ҳаммаси эмас! — дея шанфиллаб авжга чиқарди Ибод. — Хонимлар ва жаноблар! Даҳшатли томоша! Асаби бўшларнинг чиқиб кетишларини сўраймиз! Қани, диққат қилинг! Бир... Икки... Икки ярим, — дея, худди: «Қалай, чув туширдимми?», дегандек, пихиллаб кулди у. — Чорак кам уч... Хўп-па! — Шундай деб Ибод чаккон бир ҳаракат билан жомадон ичидан алвон тус, бурама тикинли узун шишани чиқариб, боши узра кўтарди.

Бадал бунда шодон ҳайқириб, дўппини осмонга отмоққа арзигулик ҳеч нарса кўрмади. Насимнинг ҳар борган еридан албатта битга шундай шиша кўтариб келиш одати унга жуда яхши маълум эди. Шу тарз Насим ҳар гал яна бир ғалабаси ва сафардан қайтганини юварди. Унинг бу одатидан Ибод ҳам беҳабар эмасди. Лекин, шундай ҳайқириб, дўпписини осмонга отмагунича, чамаси, унинг кўнгли жойига тушмасди.

— Минг саккиз юз олтмиш тўққизинчи йил хосилдан, — деб шиша сиртидаги ёрликни ўкиди Ибод. — Қолганига тишим ўтмади. Бадал, балки сен тушунарсан? Қара-чи, капалакларингнинг тилида ёзишмаганми? — деб у шишани Бадалнинг тумшуғи тагида нуқиди..

Бадал Ибодга еб юборгудек ўқрайиб тикилди.

— Бўлди, хўп, тушундим, бошқа тилда экан, — деб кулиб шишани Бадалнинг тумшуғи тагидан тортиб олди Ибод.

«Капалаклар тили» деганда у кумурска ва шу кабиларнинг аксар турлари номлари ифодаланувчи илмий тилни назарда тутарди. Бу билан Ибод Бадалнинг барча мавжуд курт-қумурсқаларнинг илмий номларини сув қилиб ичганига шаъма қилмоқда эди.

— Бўлди. Мунча тумтайдинг? Ҳазил-ку! — деб Бадалнинг елкасидан тутди Ибод.

Бадал жаҳл билан Ибоднинг кўлини силтаб ташлади.

— Оббо! Аразладингми? Шунгайм-а? Ахир, ҳазил, дедим-ку сенга, ҳазил?! Нима қилсам гапимга ишонасан-а? Шу билан бошимни уриб ёрсам ишонасанми, а, ишонасанми? — деди Ибод кўлидаги шишани ҳавода ўйнатиб.

Бадал дарров жавоб бера қолмади. Хийла вақт унга ғажиб ташлагудек ковоқ уйиб тикилиб турди ва туйқус, фавқулодда ёқимли ниманидир эслаган каби, чиройи очилди.

— Ол-а, йўқ нарсаниям уриб ёриб бўларканми? — деб бир пайтлар айнан Ибоднинг ўзига айтилган гапни озроқ ўзгартириб такрорлади у.

— Э, бор экан-ку дунёда ҳақиқат! — деди Ибод ёйилиб илжайган асно. Сўнг кўлидаги шишанинг тикинини бураб очди ва жомадондан чиқмиш ангишвонадай-ангишвонадай елим пиёлаларни бир-бир тўлдира бошлади. — Насим! — деб биринчи қадахни Бадалнинг бошидан ошириб, олдинги ўриндикқа узатди у. Иккинчи қадахни тўлдириб Бадалнинг кўлига тутказди. — Хонимларга — бир томчидан! — деб Гулноз билан Шаҳлони ҳам ёддан чиқармади. Табиийки, ўзини ҳам хафа қилмади — сўнгги пиёлани лиммо-лим тўлдириб, кўлига олди ва: — Хўш... — деб гапга оғиз жуфтлаган чоғда, тумшуғи тагида бўш пиёла тутган қўлга кўзи тушиб, даммини ичига ютди. Пиёла ҳам унақа-мунақа пиёлалардан эмас, нақ кимиз пиёла эди. — Ие, ҳа, йўл бўлсин? — деди уни узатиб турган хайдовчи йигитга ҳайрон тикилиб.

— Ичмай хайдайдиганларни бизда нима дейишларини биласизми, а, биласизми? — деб жағи жағига тегмай бидирлади йигит, бир кўли билан чамбаракни тутган, иккинчи кўлида эса пиёла узатган асно, дам йўлга, дам Ибод томонга жонсарак аланглаб.

— Хой, хой, кўзинга кара! — деди Ибод эхонаси чикиб ва йигитнинг кўлидан залворли кимиз пиёлани юлкиб олди. — Вой, эсини еган-эй! — деди бошини сарак-сарак қилиб. — Нима, бизни очик мозорга элтмоқчимисан?

Йигит ўксигандек Ибодга бир кўз ташлаб қўйди-ю, лекин миқ этмади.

Орага совуқ жимлик чўқди. Қулоғи уловнинг тариллашига кўникдими, Бадал Ибоднинг юрак уришини ҳам аниқ эшитди.

— Майли, сазанг ўлмасин, — деди Ибод хиёлдан сўнг, аввал: «Қаршилар йўкми?», дегандек қизлар ва Бадал томонга маъноли бир қараб олиб. — Фақат бир хўпламгина, — деб огоҳлангирди хайдовчи йигитга пиёласини қайтариб узатаркан ва кетидан ўгит тарзида қўшимча қилди: — Анови сиригни бизга-ку, майли, очдинг, лекин бировга зинҳор айта кўрмагин. Йўқса, бир ўзингнинг эмас, бутун қавмингнинг бозорини синдирасан. Уқдингми?

Бу сафар хайдовчи йигит у билан тортишмади.

— Уқдим, — дея бош ирғаб, дарров рози бўла қолди.

— Хў-ўш, нимада тўхтовдим? — деб, ўгитига қулоқ солишганидан оғзи қулоғида, боя бошлаб улгурмай узилган қадах сўзига қайтди Ибод.

— Ҳақиқатда, — деб унинг эсига солди Бадал.

— Ҳақ... ҳақ... ҳақиқат... да? — деди Ибод эслашга уриниб, бироқ, чамаси, эсига тушмади.

— Ҳа, ҳақиқат қарор топиши учун ичишни таклиф килувдинг, — деб тўқиди Бадал. — Тағин — ҳамма ўзи тўғрисида бор гапни билиши учун ҳам. — Буни у баланд овозда, худди кимгадир уқдирмоқчидек дона-дона қилиб айтди.

— Йўғ-э? Наҳот, мен шундай деган бўлсам? — деди Ибод ишонгиси келмай.

— Айтдинг, айтдинг, — деб бош ирғаб тасдиқлади Бадал.

— Ахир, биринчи қадахни Насимнинг ғалабаси ё

сафардан кайтгани учун ичмасмидик? — деди Ибод ба-рибир ишонкирамай.

— Улгурасан. Қара, ҳали бўғзида-ку! — дея, қўли билан майнинг шишасига нуқиб, тинчлантирди уни Бадал.

— Ҳа-я... Рост... Хўп, биринчи қадахни ҳақ... ҳақ... қикат... нима эди... ҳа, қарор топиши учун ичамиз, — дея, ҳали майдан тотинмасидан тили чулдираб эълон қилди Ибод.

— Ҳамма ўзи тўғрисида бор гапни билиши учун ҳам! — деб яна баланд овозда, дона-дона қилиб так-рорлади Бадал ва шу дамгача қилг этмай ўтирган Насимнинг жойида оғир бир кўзғалиб қўйганини пай-қади.

«Ҳа, ачитди, шекилли?! — деб заҳарханда қилди у. — Ачитди! Қани, ачитмай кўрсин-чи! Лекин, бу ҳолва! Ҳа! Сакратадигани ҳали олдинда!»

Бадал хаёлан шундай деди ва ҳеч кимга қарамас-дан, ҳеч ким билан чўқиштирмасдан, гўеки айна ўйи-нинг барори учун, қўлидаги қадахни бир кўтариб бўшатди. Бўғзини аччиқ нимадир жизғинак қилиб куй-дириб ўтгандек туюлди. Лекин, бу туйғу фақат бир лаҳза давом этди, холос. Сўнг танасига хузурбахш илиқлик ёйилди. Шу қадар хузурбахшки, у ҳатто На-симга теккизиб аччиқ-тирсик гап айтганига андак пу-шаймон қилгандек ҳам бўлди. Бироқ, бу туйғу ҳам кўпга чўзилмади. Ибод қўлидан бўш пиёлани олиб, тўлдириб, қайта тутқазиб:

— Бадал, энди сен бирор нарса де, — деб айтга-нини билади, у жажжигина елим қадахни эмас, баай-ни май тўла мугузни боши узра кўтариб, шер бўлиб ўқирди:

— Янги меҳмон учун!

— Янги меҳмон учу-у-ун! — деб ғўлдираб қўшилди унга Ибод ҳам ва қадахни уникага чўқиштириб, бир хўплаб бўшатди, кўзларини чирт юмган асно газак ўрни-да улов ичидаги ёнилғи исига омихта бадбўй хавони ҳид-лаб озроқ турди ва бирдан миясига урди, чоғи, кўзлари боя ҳайдовчи йигит узатган қимиз пиёладай катта-катта очилиб, унга анграйди: — Тўхта, тўхта, тушунмадим, қайси янги меҳмон учун?

— Янги меҳмон учун! — дея яна сирли қилиб так-рорлади Бадал ва жажжигина елим қадахни эмас, баай-

ни май тўла мугузни бир кўтариб бўшатди. Не ажабки, бу сафар май бўғзини куйдирмади.

— Рост, Бадал, бундай тушунтириброк айт, канақа янги меҳмон? — деди Шахло ҳам таажжуб билан.

— Жажжигина, ширингина меҳмон, — деди Бадал бир пайтлар оқ лайлак оппоқ йўрғада олиб келган ойдай гўдакни кўз олдига келтириб.

— Барибир тушунмадим, — деди бош чайқаб Ибод ва чамаси, бунинг аламига яна қадахини тўлдиришга тутинди.

— Э, сен ўзи қачон бир нарсани тушунгансан? Тагин бу аҳволда? — деди Шахло Ибоднинг кўлидан майли шишани бир юлкиб тортиб оларкан. — То биров оғзингга чайнаб солиб қўймаса, ҳисоб эмас. Бадал яқинда жиянли бўладиган, шунга суюнчи тортяпти. Топдимми? — деб жилмайиб Бадалга юзланди у.

— Ёлғиз менгина эмас, — деди Бадал бошини сараксарак қилиб. — Сен ҳам. Ибод ҳам. Агар у қачондир бизни хола ё амаки деб чақирса, албатта.

— Яшасин, янги меҳмо-о-он! — дея гўлдираб, қадахига қуйиб улгурганини ютмоққа чоғланди Ибод.

— Бирпас нафсингни тийиб туроласанми?! — деб жаҳл билан Ибоднинг кўлидан пиёласини ҳам тортиб олди Шахло ва яна Бадалга юз бурди. — Хой, хадеб жумбоқ қилавермасдан, мундоқ тушунтириб айтсанг-чи, нима гап ўзи?

— Ҳеч гап йўқ, — деди Бадал. — Шунчаки, хаёт қонуни. Орамиздан кимдир яқинда ота бўлмоқчи, кимдир эса — она. — Шундай деб, у Гулнозга маъноли тикилди. Бирок, қизнинг авзойида ҳеч қандай ўзгариш сезмади.

— Ростданми? — деб Гулнозга ханг-манг бўлиб қаради Шахло.

— Нима «ростданми»? — деди Гулноз, худди унинг саволи маъносини фаҳхламаган каби.

Шахло нигоҳи билан, чамаси, ёлғиз Гулноз икковигина тушунадиган нимагадир ишора қилди.

— Бўлмаган гап! — деб шартга кесди Гулноз ва тўрсайиб нигоҳини четга бурди. — Тавба, ким нима деб валақласа, ишонавераркан-да!

Бадал Гулнознинг бу айтганини андиша белгиси сифатида қабул қилди. «Тортиняпти, — деб ўйлади ва ўзича уни оқлашга уринди. — Бировнинг юзига солиш-

дан осони борми? Қани, ўзингникини ҳам шундай журъат билан тан олиб кўр-чи!»

— Тортинма, — деб айтди у Гулноздан кўз узмай. — Бунинг ҳеч тортингулик жойи йўқ. Ўзи тўғрисида бор гапни билишига ишониб, хом хаёл қилганлар тортинсин.

— Алжирама! — деди Гулноз. Буни у яна ҳам кескинроқ тарзда айтди. — Хурмачангга сиққунча ичгинда!

Бирок, Бадал унинг бу эътирозини ҳам жиддий қабул қилмади.

— Тортинаётган бўлсанг, майли, мен айтаман, — деди ва Насимнинг ўриндиқ суянчиғи ортидан аранг кўринмиш елкалари, уларнинг қоқ ўртасидаги бошига тик қаради: — Насим, сен ўзинг тўғрингда бор гапни билмайсан!

Бадалнинг айни сўзлари янграши баробар, Гулноз ялт этиб у томон ўгирилди.

— Бадал, сенга айтяпман, алжирама! — деди алланечук титроқ овозда.

Бирок, Бадал унинг бу айтганини парвосига ҳам келтирмади.

— Насим, сен ўзинг тўғрингда ҳеч гапни билмайсан! — деди ўтирган жойида ширакайф чайқалиб ва кейин билдики, бу унинг танаси айни ҳис оғушида яйраган энг сўнги лаҳза экан.

— Алжирама, дедим! — дея чинқириб, бирдан чанг солди унга Гулноз ва Бадал кайфи учиб, ўзини илқис орқага ташлади. Бирок, орқасида — эшик ва у маҳкам берк эди. Боз устига, у асло паркудан эмасди — елкаси тўмтоқ нимагадир қаттиқ ботиб, кўзларидан нақ олов сачради. Бадал айни оловга қўшилиб, танасини яйратмиш тотли туйғунинг сўнги зарраси ҳам чиқиб кетганини ҳис қилди.

— Ҳой, ҳой, ўзингни бос! — дея Гулнознинг қўлларидан тутиб, маҳкам қучиб олди уни Шахло, билакс, Бадал кўзларидан олов сачраши билангина қутулмаган бўларди. — Жинни бўлдингми? Ўйлаб-ўйламай валақлайверасанми? — деб жеркиди Шахло, нигоҳи билан: «Шартмиди шуни ҳозир айтиш?», дегандек ишора қилиб.

Гулноз юзини унинг бағрига буркаб ўкириб юборди.

— Қўй, йиғлама! Кўз ёшинга арзимади-ку! Бўлди, ўзингни тут! — деб овутган бўлди уни Шахло.

Аммо, Гулноз овунишни хаёлига ҳам келтирмади. Аксинча, Шахлонинг бу сўзларидан сўнг баттарроқ жазавали билан ўқиришга тушди.

— Ҳой, Насим, нима бало, оғзингга талқон солиб олганмисан, бундай гапирсанг-чи?! — деб бақирди Шахло Гулнознинг жазавали силкинаётган елкаларини тугулмай.

«Насим эшитмади», деб хаёл қилди Бадал. Чунки, узоқ вақт ундан садо чиқмади. Насимнинг нафақат оғзингга талқон солиб олмагани, балки икки қулоғи буткул том битмаганига ҳам шубҳа қила бошлаган дамда, ниҳоят, у оғир кўзғалиб, улар томон юз бурди: Бироқ, нечукдир Гулнозга эмас, Бадалга нигоҳини қадади.

— «Ўзинг тўғрингда ҳеч гапни билмайсан», дейсанми? — деб айтди ҳорғин бир тарзда ва бошини сараксарак қилди: — Эй, ошна. Мен ўзи борманми, йўқми — шуни ҳам билмайман.

Бадал Насимнинг ўзига қадалмиш кўзларида чексиз ҳасрат кўрди. Шу қадар чексизки, юз эмас, мингта Бадалнинг кучоғи ҳам уни энламаслигини Бадал фахмлади.

Насимнинг бир сўз демай, бир дунё гап айта олиши Бадалга маълум эди. Бироқ, унинг кўзлари шу қадар чексизликни ўзига жо этиши мумкинлигига Бадал илк дафъа гувоҳ бўлди. Ушбу кўрганидан туғилмиш ҳайратини жиловлаб улгурмай, Насимнинг кўзларидан айни ҳасратни ҳосил қилмиш кечмиши пириллаб ўта бошладик, бу гайб рўёдан сал бўлмаса Бадалнинг ақл-ҳуши бошидан учаёзди. Худди кинодагидек. Бирин-сирин. Бутун тафсилоти билан. Ҳўв, ўша, Насим синфга кириб: «Ўзим тўғримда бор гапни билдим», деб айтган дамдан бошлаб. Лекин, бу Бадал учун янгилик эмасди. Яъни, Насимнинг айни дамдан кейинги кечмиши. Йўлини топса, буни у ўз кўзларида Насимга кўрсатиши ҳам мумкин эди. Ишончи комилки, бу кино Насим унга ҳозир намойиш қилаётган кинодан кизиқроқ бўларди. Шунгами, бошда сал бўлмаса Бадални ақл-ҳушидан айираёзган ҳайрат туйғуси жуда тез эсноққа жой бўшатди. Токи Насимнинг кўзларида айни сафар билан боғлиқ тафсилотлар акс этгунга қадар. Бунинг ҳам бош қисми эсноқ уйғотар даражада зерикарли эди. Ана, Ибод, ана, Бадалнинг ўзи. Яна Ибод, яна унинг ўзи... Нақ ит-мушукдай ғижиллашгани-ғижиллашган. Насим эса бунга бепарво. Насим-

га гўё барибир. Худди уларнинг бу тарз ит-мушук бўлиб
ғижиллашишлари сабабчиси ўзи эмасдек. Насим, ҳар
гал галаба изидан сафарга отланаркан, доим қаёққа ке-
таётганини билишга уринарди. Яъни, бораётган ери қаер-
да, об-ҳавоси қандай, қайси тилда сўзлашишади ва хока-
зо. Билишга Насим уринарди-ку, бироқ ит-мушук бўлиб
нукул улар ғижиллашишарди. Бу ҳозир, четдан кузат-
ганда унга шундай туюляпти. Ибод билан ғижиллашаёт-
ган дам асло ўзини итдай ё мушукдай ҳис қилмаган эди.
Умуман, ўша пайт ўзининг ҳақлигидан бошқа нимадир
кўзига кўрингани ҳозир эсида йўқ. Насим эса бепарво.
Насимга гўё барибир. Хатто бораётган ери Ибод билан
Бадал кўндалангию бўйламасига қайта-қайта «шудгор
қилиб» чиққан хариталарнинг ҳеч биттасида кўрсатил-
магани ҳам. «Гапдон Тўтилар я.о.» деган ёзув харита-
лардаги рақам билан белгиланган жуғрофий ҳудудлар-
нинг рўйхатидан ҳам топилмади. Гапдон Тўтилар ярим
ороли тўғрисида улар фақат шуни билишардики, у уч
томондан сув билан қуршалган эди. Билас, у, табиий-
ки, ярим орол аталмасди. Тағин у ерда тўтилар, ҳа,
оддий эмас, нақ гапдон тўтилар суҳбатига қулоқ тутиш
имконияти мавжудлигини ҳам комил ишонч билан тах-
мин қилса бўларди. Фақат, уларнинг айнан қайси тилда
жаврашлари буткул жумбоқ эди. Ибод билан Бадал ўрта-
сида жанжал ҳам ана шундан чиқди. Узоқ ўйлаш ва
иккиланишлар, тахмину ҳар турли фаразлардан сўнг
Бадалнинг миясига туйқус бир фикр келди. Тўғри, у
хийла баҳсли эди. Бироқ, Бадал зинҳор уни қатъий деб
даъво қилиш ниятида эмасди.

— Тили бор-у, лекин... — деди у қайсидир бошқо-
тирмани эслаган бўлиб ва Насимга қаради. — Балки,
лотинча сўзлашишар, а?

— «Лотинча сўзлашишар, а», — дея мазахлаб, дар-
ров унинг оғзига урди Ибод. — Ҳали итлар ҳам се-
нинг шу сассиқ капалакларинг тилида ҳуради деб ай-
тарсан?

Бадал лов этиб ўт олди.

— Сассиқлигини қаердан билдинг? — деди Ибоднинг
ёқасидан маҳкам тутиб.

Ибоднинг ранги қув ўчди.

— Ҳазил-ку! Ҳой, нима, ҳазилни тушунмадингми? —
деди Бадалнинг чангалидан чиқишга уриниб.

Лекин, Бадал шаштидан тушмади.

— Йўқ, айт, қачон хидлагандинг? — деб баттар бировга олди у.

Насим йўлга чиқиши арафасида бўлиб ўтган бу можарони кўниш олдидан туйқус эслади. Тўғрироғи, Бадалнинг ярим орол уч томондан сув билан қуршалган бўлиши лозимлиги тўғрисидаги даъвоси эсига тушди ва унинг асносида бу можарони ҳам ёдга олди. Бироқ, атрофни энламиш куюқ булутлар пардаси ортидан ҳеч нарсани фарқлаб бўлмади. На ерни ва на денгизни. Аммо, Насим деразадан қараб, ерни кўришга уринмади. Ерни у биларди. Ерининг ранги, шакл-шамойили ва ҳатто таъми ҳам унга яхши маълум эди. Бу таъми у ҳозир ҳам димоғида ҳис қилиб борарди. Гарчи, осмону фалакда, булутлар бағрида учиб кетаётган бўлса-да. Чунки, қанотлар ўзиники эмас, у бу дам ойнасида қараб, денгизни кўришга уринаётган «пўлат қуш»ники эди. Бунинг сабабини Насим яна уни осмону фалакка, булутлар бағрига олиб чиқмиш «пўлат қуш»нинг зуваласи кўкда ва асло парку булутлар ёки офтоб заррасидан эмас, ерда, ерининг бағрини ўйиб олинмиш бир мисқолдан қорилганида кўрарди. «Пўлат қуш»нинг отни ҳуркитувчи сумбагида ҳам у парвоз ва самовот билан боғлиқ ҳеч нарсани кўрмасди. Қанотлардан ташқари, албатта. Бироқ, улар ҳам Насимнинг дилида парвозга рағбат уйғотмасди. У тайёрани қушга эмас, кўпроқ ўзининг итқитиш тугул, қўлга олиш ҳам бировга малол келувчи кадрдон соққатошига қиёсларди. Насим энгашиб уни ердан кўтариб оларди, шошилмай юриб даврага кирарди, тошни елкасига қўярди ва бошини у томон хиёл-солинтириб, сўнг жаҳд билан итқитарди. Тош ҳавода маълум вақт бўлиб, яна ерга қайтиб тушарди. Насим тайёра осмону фалакка ҳарчанд кўтарилмасин, булутлар узра қанча парвоз қилмасин, барибир ерга қайтиб кўнишига кўниккан эди. Шу боис, у ҳеч қачон деразадан тикилиб, ерни изламасди. Бадалнинг айтгани ёдига тушмаса, балки, мутлақо деразадан қарамасди ҳам. Бироқ, Насим Бадалнинг айтганини эслади ва юраги ғалати ҳаприкиб, деразага тумшук тиради. Деразадан тикилиб денгизни қидирди. Чамаси, унинг томирларида бу дам дунёга келиб ҳеч қачон денгизни кўрмаган, аммо бир умр уни кўриш истагида ёниб яшаган етти, ким билсин, балки етмиш аждодининг қони гупиради.

Денгиз Насимга ўзини кўрсатмади. Тайёра ниҳоят

пастлаб, ерга кўнғач, Насим ташқарига чикиб, дафъатан юзига урилган ва кўзларини камаштирган бегона қуёшга нигоҳи кўниккач ҳам денгизни илғамади. Бирок, унинг нафасини хис қилди. Рост, Насим умри бино бўлиб ўзининг етти, ким билсин, балки етмиш аждоди сингари денгизни кўрмаган, демакки, унинг нафасини ҳам туймаган эди. Лекин, у ернинг ҳидини биларди. Шу тобда димоғига урилиб, томирларидаги ҳеч қачон денгизни кўрмаган, аммо умр бўйи уни кўриш истагида ёниб яшаган етти, ким билсин, балки етмиш аждодидан мерос қонни баттар гупиртираётган бу нафасни эса асло ерники деб бўлмасди. Насим димоғини чоғ қилмиш айни матлуб нафасни ҳузур қилиб симириб, тайёранинг дарчасига филдиратиб келтириб тиркашган зиналардан аста пастлар экан, Ибод таъбирламиш «капалаклар тили»га мансуб ёдига тушган биринчи сўзни айтди:

— V e n i.*

Лекин, ҳеч ким эшитмади.

Насим учун бу янгилик эмасди. Яъни, унинг айтганини биров эшитмаслиги. Яқин-яқингача унинг ўзи ҳам шуларнинг биттаси эди — ҳеч кимни эшитмасди. То кунлардан бир куни синфга ҳовлиқиб кириб, барчага эшиттириб: «ўзим тўғримда бор гапни билдим», деб айтгунига қадар. Бирок, уни ҳеч ким эшитмади. Ёлғиз Бадалдан ташқари. Буни у дарров фаҳмламади. Чунки, Бадал унга буни сўз билан англамади. Бадал жим эди. Ҳамма қатори. Ва бу сукут Насимнинг ўзи тўғрисида бор гапни билганига қарамай, шулардан биттаси бўлиб қолганидан далолат берарди. Насим ўзини қуршамиш бефарқ, бемаъно чехраларга бир-бир назар ташларкан, туйқус кўзлари Бадалнинг нигоҳи билан тўқнашди ва... енгил тин олиб, ўзининг асло улардан бири эмаслигига имон келтирди.

У ҳақда кўп сўзлашарди. У ҳақда кўп ёзишарди. Унинг ғалабаларидан ҳайратланишарди. Унинг ғалабаларини олқишлашарди. Чамаси, бу олқишлар ва ҳайрат изҳорлари унинг дилида шавқ уйғотиб, янги ғалабалар сари ундайди, деб гумон қилишарди. Бирок, у ўзи ҳақидаги гап-сўзларга қулоқ солмасди. Ўзи ҳақида ёзилганларни ҳеч қачон ўқимасди. Унинг дилида шавқ, янги ғала-

*V e n i — келдим (лот.)

баларга рағбат уйғотиши тахмин қилинган олқишлар, хайрат изҳорларига ҳам мутлақо бефарқ эди. Олқишловчи, хайрат изҳор этувчи авом уни омад, ғалаба, ғолиблик тимсоли ҳисобларди. Аммо, у ўзини омадли деб билмасди. Ғалаба, ғолиблик ҳисси ҳам унга бутунлай бегона эди. У итқитиш тугул, қўлга олиш ҳам бировга малол келувчи зил-замбил соққатошни кўтариб, даврага кираркан, кимнидир ютиш, кимдандир устун келиш ҳақида ўйламасди. У ҳатто рақиблари тўғрисида ҳам ҳеч нарса билмас, билишга уринмасди. Ҳеч ким ютмагани боис, у ғолиб чиқарди — бор гап шу эди, холос. У асли итқитиш тугул, қўлга олиш ҳам бировга малол келувчи зил-замбил соққатошни эмас, ўша, ҳозирда уни олқишлаб, хайрат изҳор этишдан чарчамаётганлардан бири бўлган пайти қисман эслаган, қисман номи бор-у, ўзи йўқ ёзғувчининг ашъоридан ўқиб билган ўтмишини жаҳд билан нари итқитарди. Бирок, у ҳарчанд тиришмасин, қанчалик жаҳд қилмасин, тош ҳавода озроқ учарди-да, ўн беш-йигирма одимча нарига бориб «тап» этиб тушарди. У ҳатто кўз очиб юмишга ҳам базўр улгурарди. Ва айнан шу, кўз очиб юмгулик лаҳза унинг дилида умид учқунларди. Балки шу сафар тош қайтиб тушмас, балки шу сафар «тап» этган товуш қулоққа чалинмас ва ўтмишнинг тавки лаънати мени тарк этар, деган умид. Лекин, тош барибир қайтиб тушар ва унинг умидини чилпарчин қиларди. Шуниси қизиқки, тош ерга «тап» этиб тушиб, унинг умидини чилпарчин қилиши баробар, ўйингоҳни тўлдирган томошатаблар жойларидан ирғиб туришар, қийқирик ва олқишлардан ер-кўк ларзага келарди. Насим лабини аламли қимтиб, бошини ҳам қилган кўйи даврадан чиқаркан, кимлардир чопиб келиб унинг бўйнига осилар, қўлини сиқар, елкасига қоқар ва ҳатто юзларидан чўлпиллатиб ўпарди. Шу тарз улар Насимни ғалаба билан қутлашар, гўё унинг севинчига шерик бўлишарди. Ўзларининг наздида, албатта. Аслида-чи? Аслида, Насимга айни дам ер-кўк қоронғи эди. Бу лаҳза дунёда Насимдан мағлуброқ кимса йўқлигини ҳеч ким хаёлига келтирмасди. Ҳатто, уни сўзсиз англамоққа қодир ягона йодам — Бадал ҳам. Лекин, биринчи ўринда — Зулун Фармон. Агар Насимни эшитмайдиغانлар ўртасида биринчилик ўтказилса, ғолиблик шубҳасиз унга тегарди — Зулун Фармонга. Бирок, у шусиз ҳам Насимнинг ғалабалари соясида ором оларди

ва, чамаси, бундан ортиғига даъво қилмасди. Раҳнамолиги остида қўлга киритилаётган ғалабаларнинг ўзи унга кифоя эди.

— Олтин, йигитлар, фақат олтин! — деб уқтирарди у ҳаммани узун сафга тизиб, беллашувга бошлаб чиқаркан.

Барча тушунадиган тилда бу: «Ғалаба, фақат ғалаба!», дегани эди. Лекин, у бутун мусобақа давомида ҳам турган ё ўтирган жойида асабий ер тепиб, фақат ўзиникини такрорларди:

— Олтин, фақат олтин!

Бундан аввал, яъни ҳар эрта азонда шахсан Зулун Фармоннинг ўзи ҳаммани ортидан бадан тарбия машғулотига етаклаб чиқарди.

— Бир, икки! Бир, икки! Ха, чаккон, чаккон!

Буни унинг шотирларидан бири улар билан тенгма-тенг лўкиллаб чопиб такрорларди. Зулун Фармоннинг ўзи эса бу пайтда юмшоқ чим устига келтириб қўйилган курсида иссиқ жункўрига ўранганча ясланиб, қаҳва ичиб ўтирарди. Қулоқпиёладаги қайноқ хушбўй қаҳвага аста-лаб тегизаркан, у ҳар замон-ҳар замон худди ниманидир маъқуллаган каби ўзича бош силкиб қўярди. Чамаси, шу асно Зулун Фармон раҳнамолиги остида ўтказилаётган айни бадан тарбия машғулоти қўлга киритилажак ғалабаларга нечоғли мустаҳкам замин ҳозирлаётганини қаҳвага уқдиришга уриқарди.

Олтин васвасаси Зулун Фармонни тунда уйкусида ҳам тарк этмасди — улар орқаваротдан ўз давраларида шундай хангома қилишарди. Аммо, бор гапни унинг юзига дангал айтишга ҳеч кимнинг ҳадди сизмасди. Айтишдан наф ҳам йўқ эди — бу унинг восвос касалини баттар зўриқтирарди, холос. Уларнинг қулоқларига чалинмиш гапларга қараганда, Зулун Фармон кимсан — Хўжақулига тегишли одам эди. Бу ерга нимадир бўлиб адашиб келиб қолган ва энди олтин санаб, тепадан «хушхабар» кутарди. Энг маъқул йўли — парво қилмаслик эди. Зулун Фармоннинг восвос касалига ҳам, унинг кимсан — Хўжақулига тегишли одам эканлигию бу ерда олтин санаб, тепадан «хушхабар» кутаётганига ҳам. Насим айнан шундай иш тутарди. Яъни, парво қилмасликка уриқарди. Қўп ҳолда буни уддаларди ҳам. Лекин, гоҳида миясига қон тепарди. Иткитиш тугул, қўлга олиш ҳам кўпда бировга малол келувчи зил-замбил соққатошини Зулун

Фармоннинг: «Олтин, фақат олтин!», деб жавраётган чакагини мўлжаллаб отиш, ёки, шартга юриб бориб, унинг ўзини ўтирган курсисию кулоқпиеладаги қаҳваси билан кўтариб ирғитиш фикри туғилмасди, йўқ. Дилида бошқа бир истак жўш урарди: беллашув айни авжга чиққан паллада, одатдагидек, итқитиш тугул, қўлга олиш ҳам кўпда бировга малол келувчи зил-замбил соққатошни кўтариб, олқиш ва қийқириқ садолари остида даврага кириш, кириб, сукунат қўпишини кутиб тин олиш, ниҳоят, овозлар тиниб, эҳтирослар босилгач, итқитиш тугул, қўлга олиш ҳам кўпда бировга малол келувчи зил-замбил соққатошни худди салмоғини чамалаган каби қўлда бир-икки ўйнатиб, сўнг елкага қўйиш, елкага қўйиш-да, бошни хиёл у томон солинтириб, букчайган асно фурсатни кутиш, томирларидаги қон вижирлаб қайнаб, мускуллар узилгудек таранг тортилувчи фурсатни, томирлардаги қон вижирлаб қайнаб, мускуллар узилгудек таранг тортилгач, «Ҳа-а-айт!», дея қичкириб, тошни жаҳд билан нари итқитиш, итқитиш ва тек қотиб, унинг нечоғли олисга отилганини билмоқчидек, ортидан тикилиш, вужуди кулоққа айланиб, тошнинг ерга «тап» этиб тушишини кутиш, ниҳоят, бу овоз эшитилиб, ер-қўқ олқишлардан ларзага келган, кимлардир ғолибнинг бўйнига осилиш, қўлини сиқиш, елкасига қоқиш, юзларидан чўлпиллатиб ўпиш ёки бошқа бир тарзда қутлаш мақсадида у томош ошиққан, Зулун Фармоннинг тепадан келиш лозим бўлган «хушxabар»га интиқ кўзларида «олтин, фақат олтин» жилоси ўйнаган лаҳзада эса, беллашув русумига кўра ортга бурилмай, олға қадам ташлаб даврадан чиқиш, яъни ҳакамларга ҳал қилувчи саналмиш бу беҳад омадли уринишдан, демакки, ғалабадан ҳам воз кечганини англатиш, олқишлаб, қийқириб терлаган оломоннинг: «Шунча томоқ йиртганимиз хайф кетди-ми?», дегандек норози увлаганини эшитиш, бундан ҳам муҳими — Зулун Фармоннинг, ҳа, айнан унинг тепа сочи тикка бўлганини кўриш, даҳшатдан акрайган нигоҳини ҳис қилиш...

Мана, Насимнинг дилида қандай истак жўш урарди! Итқитиш тугул, қўлга олиш ҳам кўпда бировга малол келувчи зил-замбил соққатошини кўтариб, даврага киргунига қадар. Даврага кирди дегунча у ҳаммасини унутарди. Зулун Фармонни ҳам, унинг тепа сочини тикка қилиш, даҳшатдан бақрайган кўзларига мириқиб тики-

лиш истагини ҳам... Даврада Насим қисман эслаган, қисман номи бор-у, ўзи йўқ ёзғувчининг ашъоридан ўқиб билган ўша ўтмиши билан ёлғиз қоларди. Қизнинг бемажол титраётган елкалари гавдаланарди кўз олдида. Сўнг эса йиғидан бўғриққан чехраси...

— Қ-қайтиб б-бер! — дерди қиз титроқ овозда. — Қ-қайтиб б-бер х-хатимни!

Бирок, у қизнинг гапига парво қилмасди.

— Ўйинга туш! — дерди тиржайиб. — Ўйинга тушиб берсанг; оласан!

Қиз кўзларидан ёш қуйилиб, унга яқинлашарди.

— Х-хат... Х-хатимни бер! — дерди ва унинг хат тутган қўли сари узаларди.

— Э, қанақасан ўзи? Гапни тушунасанми? Ўйинга туш, деб айтдим-ку! — дерди у чакқон бир ҳаракат билан хатни тепага кўтараркан.

Қиз нима қиларини, нима деярини билмай, гаранг-сиб, унинг қўлига ташланарди. У бўлса, мактубни боши узра кўтарганча, кулиб қоча бошларди:

— Ўйинга туш! Тушсанг-чи, ўйинга! Қани, лай-лум, лала-лум... Ҳа, бўл! Бўлсанг-чи?!.

Насимнинг тоқати фақат шу ергача етарди. Шу ерга етганда у оргик чидаёлмай, жаҳд билан даврада гир айланиб, тошни иткитарди. Иткитардию қўлларини мушт қилиб туғиб, бўғзига келиб қадалган аччиқ ниманидир ютишга уринганча, бурилиб даврадан чиқарди. Атроф олқиш ва қарсақлардан ларзага келарди. Бирок, у ҳеч қандай овозни эшитмай, кўзлари ҳеч нарсани фарқламай, майдонни тарк этарди.

Уни табриклашарди. Уни тақдирлашарди. Уни муҳ-бирлар қуршаб, саволга тутишарди. Аммо, назарида, улар савол бермай, жўр овозда фақат шуни такрорлашарди:

— Ўйинга туш! Тушсанг-чи, ўйинга! Қани, лай-лум, лала-лум!..

Унинг кўзлари атрофга шафқат сўраб боқарди. Унинг кўзлари атрофдан шафқат сўраб ўтинарди. Лекин, ҳеч ким унинг бу ўтинчини эшитмасди. Ҳеч кимни унинг ўтинчи қизиқтирмасди. Гулнозни ҳам. Насим эса Гулнознинг қизиқишини истарди. Фақат унинг яна қачон сафарга жўнаши ва қачон қайтиб келиши билангина эмас. Баъзан у қўлидан келганча қизни қизиқтиришга уринарди. Бирок, Гулноз ҳеч қизиқмасди. Чунки, унинг кўзларига тикилмасди. Йўкса, ҳамма гапни англаган бўларди.

Хеч бўлмаса, унинг индаллосини. Шунинг ўзиёқ етиб ортарди. Қачон Насим сафарга жўнашию қачон қайтиб келиши билан бўлак қизиқмаслиги учун. Насим буни хаёлан тасаввур ҳам қиларди. Тасаввур қиларди-ю, кўз олдига келган манзарадан дахшатга тушарди. Гулнознинг қизиқиш доираси кенг эмаслигига шукр қиларди. Зеро, кўзёши билан боғлиқ яна бир кечмишни кўтаролмаслиги, кўтарса ҳам, уни ўзидан нари итқитолмаслигига ақли етарди. Ақли эса Насимга камдан-кам панд берарди. Йўқса, у ақл бўлмас эди. Ҳавода денгиз нафаси гуркираб кездими, демак, у шу яқин орада эканлиги ва тўлқинлаб, қирғоққа урилаётганлигини Насимга англамасди. Бирок, у шу тобда кўпроқ кўзларига ишонарди. Кўзлари эса айни чоғ майдондаги кўм-кўк чим устига келтириб қўйилган курсида ясланмиш Зулун Фармонни кўрарди. Қўллари, оёқлари кулоқларида шанғилламиш амрга бўйсунарди:

— Бир, икки! Бир, икки! Ҳа, чакқон, чакқон!

Ҳавода эса денгиз нафаси гуркирарди. Чамаси, буни Зулун Фармон ҳам ҳис қиларди. Кулоқпиёлани оҳиста оғзига яқин келтириб, ундаги қайноқ қаҳвага чўчибгина лаб теккизарди-да, сўнг бошини орқага ташлаган асно, ҳузур қилиб ҳавони симирарди.

— Бир, икки! Бир, икки! Ҳа, чакқон, чакқон!

Насим бирдан уни Зулун Фармонга рашк қилди. Ёлғиз ўзи учунгина эмас, дунёга келиб ҳеч қачон денгизни кўрмаган, аммо умр бўйи уни кўриш истагида ёниб яшаган етти, ким билсин, балки етмиш аждоди учун ҳам. Зулун Фармоннинг худди ўзи сингари бақаҳовузлик эканлиги, унинг ҳам томирларида дунёга келиб ҳеч қачон денгизни кўрмаган, лекин умр бўйи уни кўриш истагида ёниб яшаган етти, ким билсин, балки етмиш аждодидан мерос қон гупириши мумкинлигини негадир эсламади.

Насим уни бағрига яширмоқ истагида қучоғини ёзди. Бирок, қучоғи торлик қилди.

— Бир, икки! Бир, икки! Бир, икки!

Насим бу тарз лўкиллаб чопиши боисини билмоққа уринди. Лекин, олдинда ҳеч қандай манзил кўрмади.

— Бир, икки! Бир, икки! Бир...

Насимнинг қадам ташлаши секинлашди. Насим қўллари, оёқлари кулоқларида шанғилламиш амрга бўйсунаетганлар гуруҳидан ортда қола бошлади.

— Нажимбе-е-ек, чопи-и-и-инг!

Насим жойида таққа тўхтади. Тўхтаб, овоз келган томонга ўтирилди. Ўрнидан туриб, қўлларини шоп қилган кўйи нималардир деб ўзига гап уқдиришга уринаётган Зулун Фармонга кўзи тушди. Насим унинг нима деяётганини фарқламади. Насим унинг айтганини фарқлашни истамади. Бир зум Зулун Фармонга шу асно — бефарқ тикилиб турди-да, сўнг шартта у томон қараб юрди. Кўз очиб юмгунча югуриш йўлкасини кесиб ўтиб, чимга оёқ босди. Хануз қўлини шоп қилиб, гап уқдиришини кўймаётган Зулун Фармонга тик қараб, бостириб бораркан, туйқус нигоҳи уч-тўрт қадамча нарида, чим устида думалаб ётган ўзининг итқитиш тугул, қўлга олиш ҳам кўпда бировга малол келувчи зил-замбил соққатошини илғади. Насим йўлни у томон солди. Тош тепасига келиб тўхтаб, энгашди-да, уни даст кўтариб олди. Худди салмоғини чамалаган каби, тошни қўлида ҳавога отиб ўйнаб, Зулун Фармонга зимдан тикилди-да, йўлида давом этди.

Чамаси, Зулун Фармон ниманидир тушунди — аввалги шашт уни секин-аста тарк этди. Қўлини шоп қилишини, сўнг эса гап уқдиришини ҳам йиғиштирди. Зулун Фармоннинг кўзларида хатар акс этди. Бунини Насим аниқ кўрди. Ҳолбуки, ўртада ҳали анча масофа бор эди. Насим ортида ҳай-ҳайлаган овозларни эшитди. Зулун Фармоннинг кўзлари энди илтижоли тикилди. Аввал Насимнинг ортидан ҳай-ҳайлаб овоз бераётганларга. Сўнг эса унинг ўзига. Насим Зулун Фармонга бир қадам чамаси етмай тўхтади. Унинг икки ёнига шалвираб тушган қўллари, илтижо акс этмиш нигоҳи ва аянчли гезарган лўппи ёноқларидан кўз узмай, бирпас турди. Баногоҳ, Зулун Фармоннинг бурнидан пастроқда мошдан сал катта гўштли холни илғади. Ё менга кўриндимикан, деб кўзларини икки-уч юмиб очди. Нега уни илгари пайқамганига ҳайрон бўлди. Тагин пича вақт Зулун Фармонга шундай — ҳайрат ва таажжуб аралаш тикилиб турди-да, қўлидаги зил-замбил соққатошини унинг оёқлари тагига ташлади. Тош кўм-кўк чим устига «тап» этиб тушиши баробар, миқти Зулун Фармон жойида кулгили ирғишлаб, ўзини жонхولاتда орқага олиб қочди. Бироқ, Насим кулмади. Чунки, Зулун Фармоннинг бу тарз ирғишлаши унга ҳеч кулгили туюлмади. Умуман, бу лаҳза у Зулун Фармонга нисбатан дилида ҳеч қандай кудурат сезмади. Шу тобда

Насим ўзини илк карра барча ноқис туйғулардан фориф хис қилди. Бўйинини илгари чўзиб, Зулун Фармоннинг боши узра гуркираб кезмиш денгиз нафасини кўксини тўлдириб симирди-да, бурилиб, ундан узоқлашди. Очкўзлик қилмади. Озгина унга ҳам қолдирди.

Эрк хисси беҳад тотли эди. Бегона шаҳарнинг нота-ниш кўчалари бўйлаб сарсари кезаркан, Насимнинг дилида бу туйғусини атрофдаги барча билан баҳам кўриш истаги жўш урарди. Бирок, қаёққа юз бурмасин, қаёққа нигоҳ ташламасин, бу ҳисни гиппа бўғувчи манзараларга кўзи тушарди. Атрофдаги ҳамма-ҳамма нарса — баланд-паст уйлар, бинолар, майдонлар, гулзорлар совуқ темир панжаралар билан қуршалганди. Ҳатто дарахтлар ҳам одам бўйидан баланд панжара билан ўралган, қўл чўзиб, уларнинг танаси ёки шохидан тутмоқлик маҳол эди. Кўчалар, йўлчалар бир-биридан Хитой девори мисол узун чўзилиб кетган панжаралар билан ажратилган бўлиб, улар йўл топиб чиққунча кишининг силласи қурирди. Атрофдагилардан ёрдам сўраш эса бефойда эди. Атрофдагилардан ёрдам олишни ўйлаган хомтама бўларди. Насим буни бир марта синамади. Ёрдам сўраш ниятида ким томон қараб юрмасин, кўзлари унинг темир панжара янглиғ совуқ нигоҳига тўкнаш келиб, жойида таққа тўхтарди. Фақат шаҳаргина эмас, унинг одамлари ҳам темир панжара билан ўралган каби тасаввур туғилар, уларга яқинлашишни кўзлаган муқаррар равишда шу кўринмас тўсиққа тўкнаш келарди.

Ёлғиз бир нарса Насимга мадад берарди. Ёлғиз бир нарса унинг дилидаги туғёнга қанот бахш этарди. Панжаралар оралаб илгарилагани сари гуркираб, димоғини чоғ қилаётган денгиз нафаси. Насим денгизни сўроқлаб сарсон бўлмади. Дунёга келиб ҳеч қачон денгизни кўрмаган, аммо умр бўйи уни кўрмоқ истагида ёниб яшаган етти, ким билсин, балки етмиш аждодидан мерос ботиний бир туйғу билан Насим денгиз томон йўл топиб борди. Унинг назарида, бу юртдаги ягона ҳур маъво шу денгиз эди. Насим дунёга келиб ҳеч қачон денгизни кўрмаган, аммо умр бўйи уни кўрмоқ истагида ёниб яшаган етти, ким билсин, балки етмиш аждоди ўзи билан олиб кетган аччиқ армонни англагандек бўлди...

Нихоят, кун қайтиб, уфқ қонталаш тус ола бошлаган маҳал олисда сувнинг шовуллаши қулоққа чалинди. Насим буни ўзича тўлқинларнинг шахд билан қирғоққа ури-

либ, чиқарган овози тахмин қилди. Дунёга келиб ҳеч қачон денгизни кўрмаган етти, ким билсин, балки етмиш аждодидан фарқли ўлароқ, бу унга таниш эди. Тўлқинларнинг шахд билан кирғоққа урилишини кинода кўп кўрган, бунда чиқадиған овоз кулоқларига маҳкам ўрнашганди. Насим юраги ҳаприқиб, қадамини жадаллатди. Ҳеч қанча юриб улгурмасидан денгиз узра чарх урмиш қушларнинг шодон хайқириқлари эшитилди. Ҳар қалай, Насимга улар шодон туюлди. Чамаси, дилида бу лаҳза шундай ҳислар жўш ураётганидан. Насим севинчи бўғзидан тошиб, олга ташланди. Денгизнинг шовуллаши дам сайин кучайиб борди. Қушларнинг хайқирган товуши оламни тутди. Насимнинг қаршисида кўз қамрамас, кучоққа сизмас мовий кенглик намоён бўлди. Уфқда улкан бир гардиш чўғланар, унинг мис ёноқлари денгизнинг мовий сиртида фаройиб тарзда акс этарди. Насим кўз ўнгида гавдаланган бу бетакрор гўзаллик қаршисида бир лаҳза лол қолди. Фақат бир лаҳза, холос. Чунки, бу кўраётгани, хўв, уфқда, қўл етмас узоқликда эди ва гардиш уфқ ортига ўтиб йўқолиши баробар, кўрган кўзни ўзига маҳлиё қилувчи акс ҳам секин-аста сўниб борарди. Яқинда, шундоқ қўл чўзса етгудек ерда эса тўлқинлар бир-бири билан олишар, кўпириб, шахд ила кирғоққа келиб уриларди. Насим қушлар сингари шодон хайқириб, кучоғини кенг ёзган асно, ўзини тўлқинлар бағрига отди. Бирок, денгизгача етиб бормади. Оёқлари ердан узилиб, кўксига денгизнинг муздай шабадаси текканини билади, туйқус қаршисидан девордай ўсиб чикмиш баланд нимагадир қаттиқ урилдию чалқанча қулади. Яхшики, юмшоқ қум устига, заранг ерга эмас, билакс, у бу қадар тез ўзига келмаган, демак, гап нимадалигини ҳам ҳали тушуниб етмаган бўларди. Насим оёқлари ердан узилиб, кўксига денгизнинг муздай шабадаси урилган лаҳза туйқус йўлига тўғаноқ бўлмиш ниманидир кўриб, бошда ўз кўзларига ишонмади. Бирок, ишонмасликнинг сира иложи йўқ эди. Денгиз ва ўзи ўртасида Қоработирдек бўлиб, ўша — таниш темир панжара қорайиб турар, назарида, уни мазахлаб куларди. Насим қони қайнаб, сакраб оёққа қалқди ва уни айланиб ўтмоқ ниятида соҳил бўйлаб чопди. Узоқ югурди. Лекин, ҳеч адоғига етмади. Адоғи кўринмади ҳам. Насим тўхтаб, ортга бурилди. Яна югурди. Яна унинг адоғига етмоқни ният қилди. Денгиз эса шовуллаб, Насимни ўзига чорларди.

Тўлқинлар бир-бири билан олишиб чарчамас, кўпириб, шахд ила кирғоққа келиб уриларди. Насим эса хануз уларга етолмас эди. Сохил бўйлаб денгизга йўл топмоқ илинжида ҳаллослаб чопгани сари, улардан узоқлашиб борарди. Қачондир ўзини денгизнинг бағрида кўришга бўлган умид дам сайин уни тарк этаётганини ҳис қиларди. Насим югура-югура, ахийри силласи қуриди. Оёқларидан мадор кетди. Нимани истаётгани, нимани излаётганини ҳам унутди. Тагин озроқ шундай судралгач, кўзлари тиниб, кумга бемажол йиқилди... Насим кумга кўкрак берган асно денгизнинг шовуллашини эшитиб ётаркан, юртига қайтгач, ўзи ва уни кутиб олганлар ўртасида кечиши муқаррар мусоҳабани хаёлан тасаввур қилди:

- Денгизни кўрдингми?
- Кўрдим.
- Қанақа экан?
- Қафас ичида...

Бундан бошқа жавобни Насим билмасди. Бундан ортиқ даҳшатни ҳам у тасаввур қилолмасди.

Денгиз эса шовуллаб, уни ўзига чорлашини қўймасди. Денгиз баайни ундан нажот кутарди. Насим буни фақат энди англади. Қафас денгизнинг нафасини бўғарди. Қафас денгизнинг эркини тушовларди. Насим бу юртга қадам қўйгани заҳоти денгиз бу ҳақда унга ишора берган эди. Қайсидир маънода улар қисматдош эдилар. Насим ва денгиз. Иккови ҳам нажотга муҳтож эди. Иккови ҳам бир-биридан нажот кутарди. Шу истак уларни айни дам бир-бирига рўпара қилганди. Денгиз шовуллаб, ундан ўрталаридаги ғовни олиб ташлашни ўтинарди. Бироқ, Насим ғовни олиб ташлаш тугул, ундан ошиб ўтмоқнинг ҳам иложини қилолмасди.

Туйқус хаёлидан ўтган бу фикрдан Насимнинг кўз олди ёришиб кетди. Ошиб ўтиш... Ха, ошиб ўтиш! Лаънати панжаранинг оҳанжамаларига оёқ қўйиб кўтарилиш-да, шартта ундан ошиб ўтиш! Тамом-вассалом! Нега бу олдинроқ хаёлига келмаганига, рости, унинг кулгиси кистади. Холбуки, бундан осони йўқ эди. Яъни, ўзи ва денгиз ўртасидаги бу бош-адоғи йўқ ғовдан ошиб ўтишдан. Айниқса, болалик чоғи ҳар кимнинг мевазор боғига ошиб ўтавериб-ошиб ўтавериб, бунинг кўп ҳадисини олган одамга. Қанақа баланд деворлардан ошиб ўтишга тўғри келарди-ю, эҳ-ҳе! Бу панжарадан ошиб ўтиш эса, Насимнинг назарида, бир лаҳзали иш эди.

Насим нимага осилиш, нимага эса оёқ кўйишни чама-лаб олди-да, қаршисидаги панжаранинг оҳанжамаларига тармашиб, юқорига ўрлади. Бироқ, ҳеч қанча кўтарилмасидан қандайдир чайир кўллар оёқларига чангадек ёпишиб, уни пастга тортди. Насим зўр бериб улардан юлкиниб чиқишга уринди. Ким билсин, балки юлкиниб чиқарди ҳам. Агар худди шундай бегона кўллар унинг билакларидан ҳам маҳкам тутмаса. Тутгач эса, тайинки, куч билан пастга қараб тортмаса...

Насим ҳолсизланиб, ўзини буткул уларнинг измига берди. Кўллар Насимни тепадан тортиб олишди. Кўллар Насимни қопдай силкитиб, сўнг зулмат кўйнига иткитишди. Кетидан темир эшик шарақлаб ёпилди ва у ўзининг қафасга қамалганини англади. Худди денгиз каби. Фақат унинг ичида денгиз шовулламасди. Унинг ичига денгиз сиғмас ҳам эди. Насим қоронғида тимирскилана-тимирскилана, кетини кўйгани зўрға бир энлигина жой топди. Қаёққа қараб юрмасин, у ерда тўнкадек чўзилиб ётган гавдаларга қоқиларди. Хонани буткул ғафлат нафаси қоплаган эди. Яна — асабни қақшатувчи хириллашлар, узлуксиз алаҳлаш ва хуррак овозлари. Бу товушларга кўшилиб, баъзан хонанинг шундоқ ҳам биқик ҳавосини баттар беҳузур қилувчи бадбўй садолар ҳам чиқиб кетадики, бошингни қаёққа яширишни билмай қоласан...

Насим шифтга термулганча мижжа қоқмасдан нажотга умид қилиб ётаркан, Ибод таъбирламиш «капалаклар тили»га мансуб иккинчи сўз нуқул тилида айланарди:

— ...v i d i .*

Ниҳоят, аламаҳалда эшик ортида қадам товушлари қулоққа чалинди.

Насим туйқус сергак тортди. Ниманидир сезгандек, юраги потирлаб ура кетди. У жойидан ирғиб туриб, овозлар эшитилаётган тарафга юзланди.

Қадам товушлари яқинлашиб келиб, эшик олдида тўхтади. Бир лаҳза сукунат чўкди. Чамаси, эшикбон қулфга калит солиш тараддудида тин олди. Насимга бу бир лаҳза юз йилга чўзилгандек туюлди. Ниҳоят, шарақлаб қулфга калит солинди. Бунинг кетидан янграмиш шарақ-шуруқ товушлар калитнинг қулфда айланаётганини англади. Сўнг чўзиқ ғийқиллаб, эшик очилди

* V i d i — кўрдим (лот.)

ва Насим беихтиёр кўзларини юмиб, юзини четга бурди. Эшик очилиши баробар, туйқус юзига урилган ёруғлик унинг кўзларини қамаштирди.

Сезгиси Насимни алдамаган эди. Кўзлари ёруғликка кўниккач, қаршисида намоён бўлган бадқовоқ кимса нигоҳи билан: «Олдимга туш», дегандек ишора қилиб, буни унга англади.

Насим ўзига эшик очмиш бадқовоқ кимсанинг олдига тушиб кетиб бораётган узун йўлак нурга чўмиларди. Йўлакнинг икки тарафида қатор жойлашган темир эшиклар ортида зулмат хукмрон эканига ишониш мушкул эди. Ўз бошидан ўтказмаган одам буни тасаввурига ҳам сиғдиролмасди. Масалан, Зулун Фармон. Насим унинг йўлак ёруғида аломат йилтираётган тепакал бошини олисдан илғади. Илғаши баробар шунга имон келтирдикки, агар бу қатор темир эшиклар ортидаги тор, қоронғи қафаслардан бирига Зулун Фармонни ташлашса, унинг ичи манави йўлакдан ёруғроқ бўларди.

Зулун Фармон ҳам Насимни илғамай қолмади. Миқти гавдаси букчайиб, қовоғи солинган асно, хаёл суриб тураркан, у, олисда қадам товушларини эшитиб, овоз келган тарафга ялт этиб қаради ва Насимни кўриб, чехраси ёришиб кетди.

Насим Зулун Фармонни илк бор бундай жонсарак ҳолатда кўриши эди. Шунгами ё бошқа бирор ўзи англамаган сабабга кўрами, худди эскидан қатик ялашган кадрдонини учратгандек севиниб, у томон ошиқди. Бора солиб, уни ердан кўтариб маҳкам кучишни ният қилди. Бирок, Зулун Фармон Насимдан чаққонроқ чиқди. Насим ҳали кучоқ очиб улгурмай, Зулун Фармон пилдираб келиб, калта кўллари билан унинг бўйнига осилди.

— Насиббек... Насиббек... Насиббек... — деб такрорларди у тинимсиз, кўзларидан қуйилмиш севинч ёшларини Насимнинг кўйлагига суркаб.

Ва бирдан Насим Зулун Фармонга нисбатан дилида атиги бир неча лаҳза олдин туғилган илиқ туйғулар уни тарк этганини ҳис қилди. Уларнинг ўрнини бўшлиқ эгаллади. Зулун Фармонга ҳам, ҳавони бор бўйи тутмиш денгиз нафасига ҳам мутлақо бефарқ бўшлиқ...

Ташқарида уларни кутиб турган уловда қаёққадир қараб кетиб боришаркан, Зулун Фармоннинг оғзидан қуйилаётган сўзларни Насим фақат элас-элас эшитарди.

— Наимбек, бизга ҳам осон тутманг...

Йўл, назарида, адоқсиз эди. Йўл уни гуссага чўмди-
рарди.

— Надимбек, ахир, биздан ҳам сўрашади...

Чунки, бу хис алдоқчи эди. Яъни, йўлнинг адоқсиз-
лиги. У албатта қайдадир узилишини Насим биларди.
Айнан қаерда узилишини ҳам. Гарчи, у бу йўлдан илк
бор юраётган, илк бор алдоқчи хис кутку солиб, дили
гуссага тўлаётган эса-да.

— Нажиббек, акаси, энди бутун умид — сиздан!..

Ўйингоҳ тагига баланд ўт ёқилмиш улкан дошқозон-
ни эслатарди. Ўйингоҳда эхтирослар биқирлаб қай-
нарди.

— Носирбек, сизни чақиришди-ку, ахир, бўлмайсиз-
ми?

Бирок, Насим шошилмасди. Зулун Фармоннинг бу
тарз жониқиши сабабини ҳам у тушунмасди. Зеро, мусо-
бақа русумига биноан, ҳар бир уринишга уч дақиқа
вакт бериларди. Роса уч дақиқа!

— Э, худо, сенга нима ёмонлик қилувдим-а?! Нодир-
бек, жон ука, айтинг, нима қилай, оёғингизга бош урай-
ми, а, тиз чўкиб ёлворайми?!

Тиз чўкишнинг асло ҳожати йўқ эди. Оёқларига
бош уришнинг ҳам. Мусобақа русумини билиш кифоя
эди. Хусусан, бир уринишга роса уч дақиқа вакт
берилишини. Ахир, уч дақиқа ичида Насим баҳс бой-
лаб, Бақаховузнинг у лабидан бу лабига юзиб ўтарди.
У итқитмоқ тугул, қўлга олиш ҳам кўпда бировга
малол келувчи зил-замбил соққатошини кўтариб, кири-
ши лозим бўлган давра эса, ана, икки қадамгина жой-
да эди.

Насим Зулун Фармонни тиз чўкишга қўймай, даст
ўрнидан турди. Зулун Фармоннинг ўтинчи кўнглини буз-
гани учун эмас, уринишни бажаришга берилган вақтнинг
учдан биригина колгани туфайли. Бунга у ўйингоҳ пеш-
тоқидаги баҳайбат рақамли соатда кўрди. Сўнгги дақи-
қанинг лаҳзалари ўтиб борарди. Лаҳзалар йўқликка че-
кинарди. Эллик бир... қирқ етти... қирқ тўрт... Насим
шошилмай бориб, мис жомни эслатувчи идишда қўйил-
миш оқ қуқунга қўлларини булади. Сўнг қайтиб, ердан
соққатошини даст кўтарди-да, аста давра сари йўналди.
Ўттиз уч... ўттиз бир... йигирма тўққиз... Насим даврага
кириб, ҳар доимгидек тошни итқитиш олдидан тин олар-
кан, бирдан қаршисида жимирлаб таниш қумлоқ кирғок

кўрингандек бўлди. Сўнг сувнинг қаттиқ-қаттиқ шалоплаши ва унга ҳамоҳанг жўр бўлиб кичкирган овозлар қулоққа чалинди:

— Ўн тўрт! ўн уч! ўн икки!..

Овозлар ҳам Насимга таниш ва ҳатто алланечук қадрдон туюлди.

— Ўн! Тўққиз! Саккиз!..

«...етти... олти... беш...», деб санаб, Насим ҳам беихтиёр уларга кўшилди. Сўнг кўлидаги зил-замбил соққатошни ўнг елкасига қўйиб, бошини хиёл у томон солиштирган асно энгашида, кўксини тўлдириб нафас олди.

— Тўрт! Уч! Икки!..

— Ха-а-а-а! — деган хитоб титратди ўйингоҳни. Назарида, у тош ҳавода маълум вақт учиб, ерга «тап» этиб тушганидан кейин ҳам хийла вақт акс садо бериб турган бўларди. Агарда ер-кўк қарсак ва олқишлардан ларзага келмаса.

Насим, худди елкасидан босиб турган оғир юкдан халос бўлган каби. Енгил тортиб, даврадан чиқаркан, тишлари орасидан четга туфлади:

— V i c i.*

Бу унинг меҳмондўст Гапдон Тўтилар заминида айтган сўнгги каломи эди. Озгина ўтиб маълум бўлдики, фақат меҳмондўст Гапдон Тўтилар заминида эмас, Бадал айни дам Насимнинг кўзларига қадалиб, нафас ютмасдан томоша қилаётган сафар тафсилотида ҳам айтилган сўнгги сўз шу экан. Зеро, Насим шуни айтиши баробар, бирдан қора-қура нималардир пириллаб, тасвир узилди ва Бадал унинг кўзларида ўзини кўрди — нафас ютмасдан, тош қотиб уларга тикилиб турган зироат ва зираворшунослик куллиётининг толиби Бадал Армонни.

Бадал Насимга қарийб тумшук тираб қолганини пайқаб, хиёл ортга чекинарган, худди унинг кўзларида ҳали кино бошланмай туриб акс этган ҳасрат ўзига ўтгандек, чуқур хўрсинди: «Филм тугади».

Бадал ўзининг бу айтганига ҳеч шубҳа қилмаган бўларди, агар туйқус шундоқ қулоғи тагида асабни қақшатувчи чўзиқ хуррак овози эшитилмаса. Ким билсин, балки у анчадан буён янграрди, бироқ Бадал уни фақат энди пайқади. Ўзини баайни Насим зулмат қўйнида ҳам,

* V i c i — ёлиб чиқдим (лот.).

чамаси, ниманидир фарқлаб, «...кўрдим», деб айтган зим-зиё, тор ва бадбўй авахтада ҳис қилиб, сал бўлмаса ўтакаси ёрилаёзди. Яхшики, хуррак овози лаҳза ўтиб аввалгидан ҳам чўзиқроқ бир тарзда яна такрорланди ва у Бадалга жуда таниш туюлди. Овоз ҳам, хуррак отиш йўсини ҳам... О, бу хуррак бетакрор! «Тарки одат — амри маҳол», деб айтган дононинг отасига раҳмат! Ибод. Бошқа ким бўларди? Бошқа ким кинога атай уйқуни уриш ва барча бутун вужуди кўзу кулоққа эврилиб қадалмиш жанг-жадал ёки ишқ-эхтирос сахнасидан таралган овозларга ўзининг бетамиз хурраги билан жўр бўлиш учун тушарди? Албатта, Ибод! Бадал ҳатто унинг шу дам ўриндиқда қай йўсин ясланганию боши бир томонга қай тарз кийшайиб, оғзи пашшаларга тайёр ошён бўлиб очилиб қолганини ҳам кўз олдига келтирди. Тахмини нечоғли тўғрилигига ишонч ҳосил қилиш мақсадида Ибоднинг ёнидагиларни огоҳ этган бўлди:

— Хой, ким бор? Бунинг сўлакчасини тақиб қўйинглар, тагин қўйлаги доғ бўлмасин.

Дам ўтмай, ўзининг бу айтганига жавобан Шахлонинг зардали бир тарзда:

— Уф-ф! — деганини эшитди. Қошларини чимириб. Лабларини чўччайтириб. Лекин, қиз шунинг ўзи билан кифояланмади. Кетидан: — Хурмачангга лойиғуни ичсанг бўлмайдими? — деб Ибоднинг бу одатий нағмасига муносабат билдирган бўлди.

Бадал, гарчи қарамаётган эса-да, Шахло дастрўмол кидириб Ибоднинг чўнтақларини қоқиштиришга киришганини фаҳмлади. Дастрўмоли қўйлагининг чўнтагида. Ибод уни зарур пайт одатда шу ердан чиқаради. Бу ҳаммага маълум. Шу жумладан — Шахлога ҳам. Лекин, у албатта аввал Ибоднинг бошқа чўнтақларини обдон кавлаштириб чиқади, дастрўмол жойланмиш чўнтакка эса фақат сўнги навбатда қўл суқади ва...

— Вой, бу нима?!

Шахлонинг овози баногоҳ озгина муқаддам зохир зарда ва иддаодан мутлақо холи янградикки, Бадал у томон юз бурмасликнинг сира иложини қилолмади.

Шахло, бир қўлида — тўрт буклоғли хиёл ғижим дастрўмол, иккинчисида — чамаси, чўнтақдан унга илашиб чиққан қандайдир тасма шаклида қирқилган чипор тус қоғоз бўлақларини тутганча, ханг-манг тикилиб турарди. Табиийки, дастрўмолга эмас. Қўзлари ажабтовур

ёнаётгани, кўкси ҳаяжондан тез-тез кўтарилиб тушаётганидан у кўлидагининг шунчаки оддий тасмасифат қоғоз бўлаклари эмаслигини англаган кўринарди, ҳатто улар асло кўзни қувнатмайдиган, чипор тусда бўлса ҳам. Фақат, ичидан тинимсиз босиб келаётган ҳаяжон қизнинг тилини тортиб, уларнинг сирини бошқаларга ҳам очишига имкон бермасди.

— Қара? — дея олди Шахло базўр, севинчи бўғзига тикилиб, кўлидаги ҳеч қутилмаганда ҳаяжонини жунбушга келтирмиш бу сабил қоғоз бўлақларини Гулнознинг тумшуғи тагида айлантитаркан.

Бадал Шахлонинг ниғоҳидаги ифода дарҳол Гулнознинг кўзларида ҳам акс этганини кўрди. Ҳолбуки, атиги бир фурсат муқаддам улардан муз шамол уфурарди. Айниқса, Бадал тарафга.

Шахло ҳаяжонини жуда тез жиловлади. Шахло кўлидаги тасма шаклида қирқилган чипор тус қоғоз бўлақларини боши узра кўтариб, барчага кўз-кўз қилди.

— Мана! — деди. — Ибод ҳўв бирда айтганининг устидан чиқибди! Қандай топди экан — ҳайронман. Бир ой олдин сотиб бўлинган, деб эшитувдим-ку. Бир оғиз айтмайдиёям-а, писмиқ!

Бадал ҳамма гапга тушунди. Ва айнан шу уловни кира қилишганига беҳад севинди. Гарчи, у алмисоқдан қолган ва баайни эшакарава янглиғ имиллаб судралаётган эса-да. Билакс, унинг манави икки ён деразалари бу тарз ҳеч тушириб бўлмайдиган қилиб маҳкамланмасди. Зеро, уларни тушириш мумкин бўлган буралма тутқичнинг ўзи, чамаси, қачондир, қаердадир тушиб қолган эди. Ва Шахло ҳам, Гулноз ҳам ўзларини ташқарига отишган бўлишарди. Ахир, гап маълум ва машҳур «Тақатум» гуруҳи, тўғрироғи, унинг ушбу оқшомги томошасига олинмиш чипталар тўғрисида кетарди. Бу гуруҳ номини эшитган заҳоти эса ўзини томдан ташлаш расм эди. Томдан ёки деразадан. Қай бири ўнғай келса. Айни ҳолда, афсуски, на у ва на бу имконият мавжуд эди. Шу боис улар фақат ўтирган жойларида чапак чалиб, ирғишлаш ва ёлғиз ўзларигина тушунадиган тарзда чуғурлашиш билан кифояланишди.

— Чапдан ўн олтинчи қатор, — деб маълум қилди сўнг Шахло. — Жойлар: йигирманчи, йигирма биринчи, йигирма иккинчи, йигирма уч... Ие, нега фақат тўртта? — Шахло савол назари билан Бадалга тикил-

ди. Гўё бунинг сабаби унга маълумдек. Бадалдан садо чикмагач, нигоҳини Гулнозга қадади. Бирок, ундан ҳам саволига жавоб эшитмади. — Ё, Ибоднинг чўнтагида қолиб кетдимикан? — деб тахмин қилди сўнг ўзича ва тагин унинг чўнтақларини қоқиштиришга киришди. Обдон қоқиштирди. Лекин, ҳеч нарса топмади. — Йўқ, — деди Шахло ҳафсаласи пир бўлган каби ва Ибоднинг ёқасидан тутиб, силталашга тушди: — Ҳой, нега бу тўртта? Ахир, биз беш кишимиз-ку? Эй, кўзингни очсанг-чи?! Ҳа, ўлсин уйку!

Ибод сачраб уйғонди.

— А? Нима? Эрталаб бўлдимиз? — деди довдираб ва пайпасланиб, ниманидир қидира бошлади.

— Мабодо, буни қидирмаяпсанми? — деб Шахло унинг кўлига дастрўмолини тутқизди.

— А? — деди Ибод бир Шахло, бир дастрўмолига қараб, чамаси, ўзининг қаердалигини хануз тушунмай.

— Калла пишдимиз? — деб кулди Шахло. — Бевакт безовта қилдик, шекилли, а?

— Ухлаб қопманми? — деди Ибод кўзларини ишқалаб. — Бундай туртиб, уйғотиб ҳам қўймайсизлар, — деб ўзича улардан ўпкалаган ҳам бўлди.

— Ҳа, сени туртиб, уйғотиб бўлади, — деб киноя қилди Шахло ва кўлидаги чипталарни Ибоднинг тумшуги тагида ўйнатди. — Мановиларни сотиб олаётганингда ҳам уйқутираб тургансан, шекилли, а?

— Ҳа, уми, — деди Ибод гап нимадалигини тушунган каби ва: — Бори шу экан-да, — дея елка қисиб, ўзини оклаган бўлди.

— Демак, орамизда кимдир ортиқча, — деб гап қўшди Гулноз.

Шахло унинг бу гапини, чамаси, ҳазилга йўйди.

— Ким экан? — деди кулиб ва тагин Ибодга осилди: — Буларни сотиб олаётганингда кимни ҳисобдан чиқарувдинг? Мабодо, ўзингимасми?

— А-а, — деб Ибод бепарво қўл силтади. — Ўша ердан топамиз: Бирортасида ортиқча чиқиб қолар. Жуда бўлмаса, ана, қўлдан олармиз...

— Айтдим-ку, орамизда кимдир ортиқча! — деган овоз янгради тагин, бу сафар хийла кескин бир тарзда ва ҳамма беихтиёр Гулноз томон ўгирилди. Бирок, уни ёлғиз Бадалнинг нигоҳи қизиқтирарди. Буни Бадал дар-

хол фахмлади. Ўтирилиб, нигоҳи қизнинг кўзларига тўқнаш келиши билан. Уларга узоқ тикилиб туролмади. Эти алланечук жунжикканини сезди ва нигоҳини четга олиб қочди. Бу байрамда у ўзини чиндан ҳам ортиқча хис қилди. Гарчи, «Така-тум» гуруҳининг маънисиз қўшиқларигина эмас, номининг ўзиёқ кўнглини беҳузур қилса-да. Фақат хозир эмас, доим ҳам.

— Тўхтат, — деб айтди Бадал ҳайдовчига.

— А? — деди ҳайдовчи йигит англамай.

— Тўхтат! — деб буюрди Бадал катъий қилиб.

Ҳайдовчи қандай иш тутишини билмай, дам унга, дам Насим томонга ҳайрон аланглади.

— Ҳой, тўхтат аравангни, мен тушиб қоламан! — деб тушунтирди унга Бадал.

Улов йўл четида тўпланган чангни бурукситиб, тўхтади.

Бадал жаҳд билан эшикни очмоқ учун узаларкан, Ибод унинг елкасидан тутиб:

— Э, қўйсанг-чи... — дея, чамаси, ниятидан қайтармоқчи бўлиб оғиз очди. Бироқ, Бадал дарҳол унинг оғзига урди:

— Сен аралашма!

Бадал уловдан сакраб тушиб, эшикни қарсиллатиб ёпаркан, туйқус нигоҳи олди ўриндиқда ўтирганча ўзи томон бош бурган Насимнинг кўзлари билан тўқнашди. Улар Бадалга ҳамдардона боқарди. Улов пишқири-пишқири жойидан қўзғаларкан, Бадал Насимнинг ўзига қадалмиш кўзларида шу сўзларни ўқиди: «Ох, сенга қандай хавасим келаётганини билсанг эди!»

Бироқ, улов ҳеч қанча юрмасдан, яна тўхтади ва орқа эшиги очилиб, ундан Ибод тушди.

— Шошийнинг улуши. Бериб қўярсан, — деди у харсиллаганча чопиб келиб, Бадалнинг қўлига ярми бўшатирилган майли шишани тутқазаркан. Сўнг, унинг дилини пора қилиб, овутомққа тутинди: — Сен сира хафа бўлма. Ҳўп? Гулнозни ўзинг биласан-ку. Хафа бўлмадингми, а? Йўк, айт, хафа бўлмадингми?..

Бадал уловнинг орқа филдираклари тагидан кўтарилган куюқ чанг ва тутун пардаси ортидан ғамгин тикилиб қоларкан, йўл четидаги ўша чанг янглиф дилининг тубида тўпланмиш ранж ва аламга омихта аччиқ бир хўрсиник бўғзини тилиб ўтди: «Кетаман! Барибир бош олиб чиқиб кетаман!»

«...тоғларга, адирларга», деб ёзган бўларди адиб унинг фикрини давом эттириб. Бадалнинг ўзи ҳам ҳеч бир шоир ёки ёзувчининг аралашувисиз шу хаёлга келиши мумкин эди, агар бош олиб чиқиб кетса бўладиган ўша тоғлар ва адирларнинг қаердалигини билса. Ўзини алдашни эса Бадал истамасди. Зеро, Бақаҳовузнинг энг чекка нуқтасидан ўнгга ё сўлга, ортга ё тиккага бир кеча-кундуз бетўхтов шаталоқ отиб ҳам тоғ ёки адир тугул, уларни элас-элас ёдга соладиган бирор тузукрок дўнгга-да дуч келиш душвор эди. Ҳа, роппа-роса бир кеча-кундуз бетўхтов шаталоқ отиб. Масалан, капалаклар кетидан. Боғлар, гулзорлар ошиб. Йўлда дуч келган ариқлардан ҳатлаб, сойларни эса кечиб ўтиб. Майсазорларда оёқяланг чошиб. Унинг қорасини сезгани ҳамон гуллар ё майсалар орасидан лип этиб ҳавога кўтарилиб, учиб кетган капалакларни ҳаллослаб қувиб. Матрапга илинганини қисқич билан қанотининг бир чеккасидан оҳиста тутиб, обдоқ томоша қиларди-да, сўнг белига маҳкам боғлаб олган маҳсус шиша идишга жойларди. Ҳар бир учраган капалак унинг завқини оширарди. Ҳар бир тутилган капалак унинг шавқини тоширарди. Тунлар қисқариб, кунлар беҳад узайган жазирама палла эди. Оламни ёритиб, жамики тирикликнинг кетига ўт қалаган офтоб ҳеч қачон ботмайдиганга ўхшаб туюларди. Гарчи, у дам сайин ғарб томон эниб бораётган эса-да, Бадал окшом чўка бошлаганини фақат куннинг тафти қайтиб, ғуруб олтинранг тусда алангаланаётган маҳал пайқади. Узаб кетиши мумкинлиги тўғрисида уйдагиларнинг ҳеч биттасини огоҳлантирмагани фақат шунда унинг ёдига тушди. Узаб кетиш нияти ҳам йўқ эди. Ўзи сезмаган, истамаган ҳолда шундай бўлди. Бу унинг илк дафъа далада ёлғиз тунаши эди. Дарвоқе, у ёлғиз эмасди. Кўкда кўзни қувнатиб юлдузлар чарақларди. Майин шабада унинг ёноғини оҳиста сийпаларди. Майсалар эса шивирлаб, уни аллалашга уринарди. Бироқ, беҳуда — Бадал икки қўлини бошига ёстиқ қилганча, майсалар устида узала тушиб ётиб, мижжа қокмасдан юлдузларга термуларди. Улар ичидан ўзининг Хулқарини топишга уринарди. Унинг асло Хулқар ва ҳатто Зухро ҳам эмаслигини Бадал ҳали билмасди. У айни дам онаси уйда дарди-дунёси қоронғи тортиб, бир эмас, юзта Бадални туғиб ўтирганидан ҳам мутлақо беҳабар эди. Отаси барча ошналариникига бирма-бир кириб, ҳеч қайсисиникидан унинг қорасини топ-

май, ҳеч қайсисидан унинг аниқ бир дарагини эшитмай, бутун миршабхонани оёққа турғазганидан ҳам. У буни қандай уддалаганига ҳали-ҳануз Бадалнинг ақли етмайди. Билади, фақат бировларнинг гапидан. Эмишки, отаси барча таниш-билишларни обдон сўроқлаб, барча ош-налариникига бирма-бир эшик қоқиб, ҳеч ердан унинг дарагини топмагач, тўппа-тўғри миршабхонага бош уриб борган. Афтидан, кимнингдир маслаҳати билан. Тайинки, бошқа ҳеч илож топмаганидан. Зеро, у отасининг миршабга ишонадиган одам эмаслигини яхши биларди. Бировнинг маслаҳати билан иш тутиш одати йўқлигини ҳам. Чамаси, отасини уларнинг «миршаб» деган номи чалғитган. «Миршаб» деган номи ва бу сўзнинг луғатда берилмиш изоҳи. «Миршаб» — яъни, тун кўриқчиси, соқчиси. Дунёда эса бу дам тун ҳоким эди. Зим-зиё, қоронғи тун. Ўғлини топиш илинжида ўз ишончи ва одатини унутган отанинг дилида ҳам. Кўкда чарақлаётган юлдузлар ҳам айни дам унинг кўзига кўринмасди. Улар шу лаҳза ўғлига йўлдош бўлиши мумкинлиги, демак, миршабдан эмас, кўкдаги юлдузлардан уни сўроқлаш жоизроқлиги ҳам асло хаёлига келмасди. Миршабхонада ёқавайрон, сарпойчан алпозда курсида ясланиб, «Ҳа, ҳу! Ур, теп!», дея ҳовлиққанча, ойнаи жаҳондан футбол ўйинини томоша қилаётган кимсадан бошқа ҳеч зот йўқ эди. У ўзини навбатчи деб таништирди. Отаси ичкарига кириб, унинг тепасида салкам ярим соат тикка гўдайиб турганидан сўнг. Тўғри, ора-сира бир-икки томоқ кириб, сўнг қаттиқ-қаттиқ йўталиб кўрди. Бирок, у парвосига ҳам келтирмади. Фақат ўйин тугаганидан сўнг курсида ширин керишиб, ўрнидан кўзғалди, оёқларига шиппақларини илди, бошига эса миршаблик аломати саналмиш қалпоғини қўндирди ва шундагина у оз-моз миршабга ўхшади.

— Хўш, хизмат?

Бу унинг ўзини таништирганидан кейин айтган сўзлари бўлди. Сўнг у тагин курсида худди ўша алпозда ясланди ва отасининг арзига кулоқ тутди. Миршабнинг юз ифодасига қараб ўйлаш мумкин эдики, у гўё ҳануз ойнаи жаҳондан футбол ўйинини томоша қиларди. Фақат: «Ҳа, ҳу!», ё: «Ур, теп!», деб қичқирмасди, холос.

— Хў-ў-ўш, — деди миршаб чўзиб, отаси арз-додини тугатганидан сўнг. — Қачон уйдан чиқиб кетувди, дедингиз? Бугун эрталабми? Яхши, яхши.

— Нимаси яхши? Ҳой, ахир, мен...

— Энди-и, очиги, гап бундай-да. Ташвиш билан бўлиб роса толиққан кўринасиз. Сиз ҳозир хотиржам уйга боринг. Келинойимларни тинчитинг. Асабга ҳам жиндай дам беринг. Балки, ўғлингиз ҳозир уйда келиб ўтирган-дир. Келмаган бўлса, эрта, индин ҳам кутинглар. Агар шунда ҳам дараги чиқмаса, ана кейин...

— Менга қаранг, ахир...

— Тушунинг. Буни мен ўйлаб чиқарганим йўқ. Тартиб шундай. Бедарак кетган одам фақат уч кундан кейин йўқолган ҳисобланади. Шунгача иш қўзғашга ҳаққимиз йўқ. Ўқимишли одамга ўхшайсиз-ку. Мана, ўкиб кўринг. — Шундай деб, миршаб унинг олдига семиз бир китобни ташлади.

— Барака топгур...

— Майли, сиз аризани ёзиб қолдиринг. Шунда хотиржамроқ бўлади. Хў-ўш, унда ўғлингизнинг бўй-басти, кўриниши, ўзига хос белгилари, уйдан чиқиб кетаётганда қандай кийимда бўлганини батафсил кўрсатинг. Агар сурат бўлса, яна ҳам...

Узунқулоқ гапларнинг далолатича, навбатчи сўзини тугатиб улгурмаган. Ҳамма бало шунда эдики, Бақаховуз хар куни биров бедарак йўқолаверадиган беҳаловат жой эмасди. Тош тоғанинг тилаб-тилаб олган биттаю битта кизи келгинди мардикор билан тил топишиб, қочиб кетганидан бери бу ерда бировнинг бедарак йўқолганини ҳеч ким билмасди. Тўғри, бедарак кетган бир кимса бўлган эди. Аммо, биринчидан, у бақаховузлик эмасди. Иккинчидан эса, унинг бир куни шундай бедарак йўқолишини у шаҳар кўчаларида Азим баққолнинг меросхўр арзандаси билан қўлтиқлашиб пайдо бўлган заҳоти ҳамма тахмин қилган эди. Шунгами, бу ерда ҳеч ким ёзилган қонун-қоидаларга биноан иш тутиб ўрганмаганди. Хусусан, бедарак кетганлик тўғрисидаги қонун-қоидаларга. Буни навбатчи миршаб ҳам биларди. Бирок, иш бу ёққа қараб бурилишини, чамаси, у ҳеч хаёлига келтирмаганди. Яъни, ўғлининг ҳеч ердан дараги чиқмаётганидан арз қилиб келган кўринишдан ювош, мулойим одамнинг дарғазаб бўлиши мумкинлигини. Бунга Бадал ҳам ўла қолса ишонмас эди, агар эрта азонда ёлғизоёқ дала сўқмоғидан Бақаховузни илондай чирмамиш ҳалқа йўлга чиқаётиб, тонг шудрингида дийдираб турган икки чоғли миршабга дуч келмаса. Бадал хуштак чалиб, қўлидаги мат-

рапни хуштакка ҳамоҳанг ўйнатиб, жадал юриб келарди. Миршабларга кўзи тушиб жойида таққа тўхтади. Оёқларидан мадор қочди. Қўнгли нохуш ниманидир сезгандек бўлди. Миршаблар ҳам уни дарров илғашди. Бири қўлида ниманидир тутганча аста Бадал томон юриди. Унга икки-уч қадам етмай тўхтади. Бадал унинг қўлида тутгани хиёл гижим бўлган бир парча сурат эканини пайқади. Миршаб уйқусизликдан киртайган кўзларини бир Бадалга, бир қўлидаги суратга қадаб, озроқ турди-да, сўнг шериги томон ўгирилди:

— Шу.

— Отанг нима иш қилади ўзи, а? — Буни улар улов чақириб, «туткун»ни босиб олиб кетишаётган пайт Бадалдан сўрашди. — Тавба! — дея бир-бирларига қараб лаб буришди у отасининг қаерда ишлашини айтгач. Сўнг бири Бадалга уқтирди: — Отангга айт, бундан кейин бўйнингга аркон бойлаб, ўзи билан олиб юрсин.

Бадал унинг бу гапига ҳайрон бўлди. Гапнинг ўзига унча таажжублангани йўқ. Бу гапни нега отасининг ўзига эмас, унга айтишгани кўпроқ таажжублантирди. Бунинг боисини фақат кейин тушунгандек бўлди. Капалаклар кетидан қувиб кетгач, бу ерда рўй берган можароларни эшитганидан сўнг. Чамаси, отасини баттар дарга-заб қилишдан чўчишган-ов.

Ўнгидагина эмас, тушида ҳам у нуқул капалакларни қувлайдиган ажойиб давр эди! Отасини уйлашмаган, онасини ҳам ҳали куёвга узатишгани йўқ. Ғойиб-ку, қипқизил бўйдоқ, бўйнига ҳали тўрвахалта осилмаган. Тўрвахалта ўрнида ҳозирча Бадал ва унинг тенгмўйсалари умри бино бўлиб қўлида тутмаган, лекин тутишга ҳавасманд тезотар яроғ. Агар Ғойиб ўзи шу ерда бўлса, албатта, яроғни уларга ушлатар эди. Бунинг акси бўлгани боис, Ғойиб фақат ўзининг яроғ тутиб тушган суратларинигина уларга йўллашга мажбур. Бадалнинг номига ёзилган хатларга қўшиб, албатта. Сурат қўшиб ва суратсиз юборилган мактубларда Ғойиб ўзининг сихатини баён этиб, бошқаларнинг сихатини сўроқлаш билан бирга, бўйдоқлигига шубҳа билдиргандек ҳам бўлади. Яъни, ҳа, у бўйдоқ, лекин қипқизил эмас, сариқ, сафсар ё чипор ҳам, чунки уззукун қўлида шу тезотар яроғ, уни кучоқлаб ётиб, уни кучганча уйғонади, бир лаҳза бўш вақт туғилди дегунча уни қисмларга бўлаклаб, ялаб-юлқайди, сув кечса ҳам, қум кечса ҳам уни боши узра баланд

кўтариб юради — гард қўндирмайди. Буни Бадал тахминан тасаввур қилади, чунки Ғойиб ўзи сўзлайдиган чапани йўсинда аниқ ва лўнда қилиб ёзади барини, ўқиб, Бадалнинг унга ҳаваси келгандек ҳам бўлади, ундан ҳеч курса бир йил кейин туғилмаганига ачинади. Билакс, у ҳам худди Ғойиб сингари урушга кўнгилли бўлиб ёзилган, унинг хатларида ўқиганларининг барчасини ўз бошидан ўтказган бўларди. Бироқ, кейин маълум бўлдики, ўзи ихтиёр билдирмаса ҳам, барибир олиб кетишар экан. Агар Бадал Ғойибдан ҳеч курса бир йил кейин туғилган бўлганида. Аммо, бу вақтга келиб, Бадал бунга сира ҳам ачинмай қўйди. Чунки, Ғойибнинг унга йўлламиш мактублари мазмуни ғалати бир тарзда ўзгара бошлади. Улардаги фақат Ғойибгагина хос бўлган чапанича ифода йўсини секин-аста йўқолиб борди. Мактуб чиндан ҳам Ғойибданми, ё бировники билан алмашиб кетганми — Бадал баъзида тушунмай қоларди. Бироқ, дастхат, шубҳасиз Ғойибники эди. Ҳар доимгидек, хатнинг бошида ва тагин унинг ҳар ер-ҳар ерида Бадалнинг номи тилга олинарди. Бадал Ғойибнинг хатларини ўқиб, кўпда фақат шунигина тушунарди. Яъни, ўзининг исмини. Хатларда айтилмиш аксар гапларнинг маъзини чақишга Бадал ожизлик қиларди. Ғойиб ўзи илк хатларида айтмиш, «соғ-омон, ўйнаб-кулиб, йигитлик бурчини ўтаётган» одамнинг гаплари эмасди улар. Лекин, бу ҳам ҳали ҳолва экан. Чунки, бора-бора Ғойибнинг хатлари нафақат мавҳум, ҳатто бир қадар тўмтоқ тусга кирди. Дейлик, Ғойиб ўзининг Бадалга йўлламиш бир мактубида қандайдир хиддан бўғилиб кетганидан нолирди. Ғойиб буни мавҳум қилмаган, хатда кўрсатган эди. Бироқ, Ғойиб айнан ниманинг хидидан бундай бўғилганини англаувчи сўз устидан қуюқ қилиб қизил сиёҳ тортилганди. Бундай сўзлар Ғойибнинг бу даврдаги мактубларида бисёр эди. Унинг айни даврга тааллуқли айрим хатлари ора-сира кўк майса кўзга ташланувчи қип-қизил лолазорни ёдга соларди. Фақат, унда капалаклар учиб-қўнмасди. Демак, Бадал ҳам уларнинг кетидан бу ерда шаталок отиб югурмасди. Илло ҳаёлга рағбат берувчи лолазор эмас эди у. Этни титратувчи совуқ нафас гупиллаб уфурарди ундан. Шундай хатлардан бирини орзиқиб очгани ва нақ ўтақаси ёрилиб, уни қўлидан тушириб юборгани Бадалнинг эсида. Сўнг хийла вақтгача ўзига келолмай, унинг тепасида чайқалиб тургани ҳам. Бир вақт кимдир яқин-

лашиб, унга нимадир деди. Чамаси, ундан ҳолини сўради. Ким — ҳозир унинг эсида йўқ. Бадал миқ этмади. У эса энгашиб, хатни ердан олди. Орқа-ўнгини ўгириб қараб, сўнг Бадалнинг қўлига тутқазди ва тагин нимадир деб, ундан узоқлашди. Бадал хийла вақтгача хатни қайта очишга журъат қилмади. Қўлида тўрт буклоғли қоғоз эмас, баайни бир парча лахта чўғ тутиб турарди у. Ниҳоят, юрак ютиб хатни очди Бадал ва яна чўчиб, уни ташлаб юборди. Хатнинг қатидан гўё лахта-лахта қон силқиб оқарди. Бадал даҳшатдан кўзлари ола-кула бўлиб, юкмадимикан деган хаёлда дарров кўлларига қаради. Бироқ, уларда ҳеч қандай доғ кўрмади. Бу хат фақат бир нарсадан далолат берарди. Ғойибнинг соғ-омонлигидан. Бунинг тескариси бўлиши мумкинлигини Бадал ҳеч ақлига сиғдиролмасди. Баайни Ғойиб билан бир вақтда ва ундан сўнг кетганларнинг аксарияти энди ҳеч қачон қайтмаслиги, ҳеч қачон кўчани тўлдириб давралар қурмаслиги ва қизларнинг ортидан гап отиб, хушомад қилгани эшитилмаслигини тасаввур этолмагани каби. Лекин, бу ҳол юз бериши мумкинлигини қалбан ҳис қиларди. Зеро, бу пайтга келиб, у кўп жумбоқларнинг тагига ета бошлаганди. Хусусан, Ғойиб айнан ниманинг хидидан бўғилганини, унинг хатлари секин-аста далли-девона тус олиб боргани сабабини, нега бир сафар унинг мактуби қатидан лахта-лахта қон силқиб оқаётгандек бўлиб туюлганини. Ҳолбуки, яқин-яқинда ҳам булардан ҳеч асар йўқ эди. Ҳатто, кетганларнинг энг биринчиси қайтиб келганидан сўнг ҳам. Фаолнинг ўғли — ўша, барчани кўнгилли бўлиб ёзилишга чорлаб, ўзи биринчи ўрناق кўрсатган «бақаҳовузлик шунқор». Унинг бу ишини дунёга дoston қилувчи «Бақаҳовуз ҳақиқати»даги мақолага шундай сарлавҳа қўйилган эди — «Бақаҳовузлик шунқор». Ўтган қисқа вақт ичида дунё кўриб қайтишга улгурган эса-да, у бақаҳовузликлигича қолган эди. Бу унинг афтига ёзилганди, яъни бақаҳовузлик эканлиги. Бу муҳрни гишт билан ишқалаб ўчириш ҳам маҳол эди. Бироқ, унинг шунқорлиги масаласига келганда... Ҳм, балки дунё кўргани жўнашидан аввал у «Бақаҳовуз ҳақиқати»дагиларнинг кўзига чиндан шунқор бўлиб кўрингандир. Хусусан, минбарда барчани кўнгилли бўлиб ёзилишга чорлаб, ваъз ўқийтган маҳал. Лекин, уни ҳозир шунқор уёқда турсин, тугал одамга ҳам қийслаб таърифлаш кўп мушкул эди. Агар дарсликдаги одам аъзолари харитаси-

га ишониладиган бўлса. Одатда, шунқорнинг бир жуфт каноти бўлгучи эди. Қанотни фаолнинг ўғлида ҳеч ким ҳеч қачон илғамаганди. «Бақаҳовуз ҳақиқати» мухбирларидан ташқари, албатта. Бироқ, дунё кўргани жўнашидан бурун унинг иккита қўли бўлганини ҳамма биларди. Иккита кўзи, иккита қулоғи, иккита оёғи ва тағин ҳоказолари бўлганини ҳам. Кўзи ҳозир ҳам иккита эди, қулоғи, оёғи ҳам. Ҳоказолари ҳам, чамаси, жойида эди-ёв. Фақат бир қўли кўринмасди. Ўнг енги нуқул хилпираб турарди. Енгини шимининг камарига қистириб юришни у анча кейин одат қилди. Аммо, ушбу сатрларнинг муаллифидан фарқли ўлароқ, бақаҳовузликлар бировнинг кулфати ва ҳатто аҳмоқлигини ҳам майна қилиб кулгувчи коски эмасдилар. Шу сабаб, ҳамма унинг бу қисматига чин дилдан куйинди. Бироқ, кўп ўтмай темир тобутлар ёпирилиб кела бошлади. Замин кўз ёши сувига тўйинди. Замин кўз ёши сувидан шўрлади. Ва ҳеч ким унга бўлак ачинмай қўйди. Аксинча, бора-бора у одамларда ачиниш ҳиссига батамом тескари туйғуларни қўзғата бошлади. Қайсидир йиғиндами ё даврада кимдир унга:

— Ҳой, эр йигит, худо берган қўл ортиқча туюлган экан, жониқиб нима қилардингиз? Шундан шу ёққа овра бўлиб бориш, тағин шунча кишининг уясини тўзғитиш шартмиди? Бир оғиз айтсангиз-ку, ўзимиз шу ерда бунинг бир иложини топардик, — деб ачитганини Бадал эслайди.

Бир сафар тағин шундай бўлди. Бақаҳовузнинг бош майдонида яна қандайдир мажлис кетарди. Кимлардир чиқиб нутқ сўзларди, барчани тағин қайларгадир чорларди. Фаолнинг ўғли — собиқ шунқорнинг турган ерида оёғи куйган товукдек питирлаб, ҳадеб минбар сари интилаётганини кимдир сезди ва шартта унинг бўш енгидан тутиб, қаттиқ тортди:

— Ҳой, соғ қўлингдан умидинг бўлса, жойингдан жилма!

Чамаси, адашмаса, Сувон абдол ўзининг «учар ликоп»ини «Сирли курра» уюшмасидагиларга кўтариб бориши арафасида бўлган эди бу. Ундан аввал Сувон худди шу уюшмага кўрсатиб, тасдиқдан ўтказгани «очил дастурхон»ини олиб борганди. Ундан ҳам олдинроқ — «қайнар хумча»сини. Бунга қадар Бақаҳовуз аҳли Сувон абдолни қўлидан ҳеч иш келмайдиган, бир иш чиқаришга ҳам сира уринмайдиган танбал, девона сифати-

да биларди. Холбуки, Сувон қаерга бормасин, кетидан нукул соядек эргашиб юривчи катта-кичик, қора-қура бир этак жужуғи бунинг батамом аксидан далолат берарди. Бироқ, бу ҳолни негадир ҳеч ким назарга илмасди. Афтидан, улар буни, яъни ўзидан зурёд қолдира билмоқлик укувини барча, ҳатто Сувон каби танбал, девона учун ҳам фарз бир ҳол ҳисоблашар, шу асно биллиб-билмай ўзларининг абдолдан узоқ эмасликларини тан олишарди.

Сувоннинг «абдол» деб ном олишига, чамаси, унинг абдолваш афт-ангори, туриш-турмуши сабабчи бўлган эди. Тагин — унинг тайинли бир касб эгаси эмаслиги, нукул ҳар кимнинг ҳар хил юмушини бажариб, уни ҳам қойил қилмай, дакки эшитиб юриши. Сувон абдолнинг Эшим иш-шдан фарқини шунда деб билишардики, унинг эшаги йўқ эди. Бироқ, ҳеч ким билмайдиган, ҳеч кимнинг ақли етмайдиган ўз дунёси мавжудлигини биров хаёлига ҳам келтирмаганди.

— Сувон «қайнар хумча» ясабди, — деган овоза тарқалди бир куни.

— Қайси Сувон? — деб сўрашарди нукул эшитганлар.

— Абдол-да.

— Йўғ-э?

— Ха. Тўрт кишига лойиқ масаллик солса, бутун шаҳар аҳлига етадиган ош қайнаб чиқармиш.

— Ёпирай!

Сувон абдол ясаган «қайнар хумча»сини кўтариб, кетидан бир этак чурвақасини эргаштирганча «Сирли курра» уюшмасидагиларга кўрсатгани келтирганида, бу ерда аллақачон салкам бутун шаҳар аҳли тўпланган эди. Қуруқ томошага эмас. Тагин ниманидир кўзлаб, албатта.

Ҳайъатда «Сирли курра» уюшмасининг казо-казолари кўр тўкиб ўтиришарди. Уюшманинг бу қадар гавжум бўлганини биров билмасди. Сувон абдол ўзининг антиқа кашфиётини тасдиқдан ўтказгани келтирган ушбу кунга қадар. Умуман, ўзини эс-ҳуши жойида деб билган бақаҳовузлик уюшма биносини бир чақирим наридан айла-ниб ўтишга одатланган эди. Чунки, уюшма ва унинг кунда-шундалари тўғрисида ғалати, баъзан бир қадар ваҳмали гап-сўзлар юрарди. Эмишки, улар ҳар турли яъжуж-маъжужлар билан юзма-юз туриб тиллашаркан,

тунларни жинлар билан базм қуриб, бедор ўтказаркан, кимки остона ҳатлаб бу даргоҳга кирмасин, бор темир буюмлар ўз-ўзидан ҳавога кўтарилиб, танасига чиппа ёпишаркан ва ҳоказо ва ҳоказо. Бироқ, Сувон ўзининг кашфиётини бу ерда намойиш қиладиган куни ҳамма ваҳмини енгиб, уюшма биносига йиғилиб келди. Эпчиллар ичкарини тўлдиришди, сиғмаганлар ташқаридан — кимдир деразадан, кимдир дарахтга чиқиб ўрнашиб воқеани кузатишди.

— Донғи кетган сирли кўзанг шуми? — деб сўради хайъат раиси Сувондан сирли бир асно, абдол хайъат аъзолари қаршисига кўринишдан оддий сопол хумчани келтириб қўйгач.

— Қайнар хумча, — деб тўғрилади уни томошага ва тагин ниманидир кўзлаб келганлардан бири.

Хайъат раиси овоз келган тарафга олайиб қараб қўйди.

— Шу, — дея бош ирғаб тасдиқлади Сувон абдол.

— Хм, — дея аъзоларга қараб сирли лаб бурди раис.

Хайъат аъзолари ҳам бирдан жонланиб, бир-бирларига алланечук сирли нигоҳ ташлаб қўйишди.

— Хм, — деди раис тагин сирли қилиб ва тумшуғига мугуз кўзойнагини қўндириб, хумчани аста қўлига олди. Узоқ вақт уни ёруққа тутиб, айлантириб, обдон томоша қилди. Чертиб кўрди. Жарангига қулоқ солди. Ичига мўралади. — Сирли эмас, сопол-ку, — деди сўнг ўпкалагандек, хумчани жойига қўяркан.

Хайъат аъзолари яна жонланиб, бир-бирларига сирли қараб олишди.

Раис кўзойнагини қўлига олди ва буклаб, чўнтагига жойлади. Сувонга қараб, сирли бир тарзда:

— Ихм, — деб томоқ кирди-да, ўрнига чўкди.

Сувон абдол буни хумчани ишга солишга ишора сифатида тушунди. Ўгирилиб, кетида қатор тизилишиб турган чурвақаларининг бири, чамаси, тўнғичига им қокди. Бола шоша-пиша яланг оёқлари тагида турган елим челақни кўтариб, ичидаги сувни шалолатганча отасига элтди.

— Муздай, — деди Сувон абдол хумча билан ёнмаён турган чинни пиёлалардан бирига челақдан сув қўйиб, хайъат раисига узатаркан. — Ўзларингнинг ошхонадан.

Раис Сувондан пиёлани олиб, сувга аста лаб теккизди ва «Маъқул», дегандек бош ирғаб, уни ёнидагиларга узатди. Хайъат аъзолари ҳам сувга бир-бир лаб теккизиб кўриб, раиснинг фикрини тасдиқлашди.

Сувон абдол челакдаги бор сувни хумчанинг ичига ағдарди ва челакни ўғлига узатди-да, афтидан, томошатабларга халакит бермаслик учун чеккага ўтиб турди.

Кўп ўтмай хумчадан ғувиллаган овоз таралди. Одатда, ўчокка қўйилган қумғон ёки темир човгумдан сув қайнаши олдидан шундай овоз чиқади. Ўтирганлар — ўтирган, турганлар — турган жойларида ханг-манг бўлиб қолишди.

Нихоят, сув биқирлаб қайнаб, хумчанинг оғзидан тошиб чиқди. Сувон абдол шошилмай юриб, хайъат қаршисига келди. Ёнидан озроқ қасмоқ бойлаган қалингина енгча чиқариб, қўлига кийди ва хумчани охиста тутиб, пиёлалардан бирига ундан сув куйди. Пиёладан ва хумчанинг оғзидан қайноқ ховур кўтарилди. Сувон абдол енгчани қўлидан ечиб, қайта ёнига жойлади ва пиёлани олиб, ханг-манг бақрайиб қолган хайъат раисига тавозе билан узатди. Бирок, ундан ҳеч қандай жавоб бўлмади. Афтидан, хайъат раиси ҳозиргина кўз ўнгида намоиш қилинган мўъжизадан ҳануз ўзига келолмасди.

— Домла, — дея, пиёлани аста бир-икки чертиб, овоз берди Сувон абдол.

— А? — Раис жойида бир сакраб тушди. — Ҳа-а, — деди қаршисида пиёла тутганча қуллуқ қилиб турган абдолни илғаб. — Э, раҳмат, раҳмат, — деб унинг қўлидан тошиб пиёлани олди ва, чамаси, хиёл ранги қочгани боис, ичиб ўзига келсин учун, муздай сув куйиб узатишган, дея хаёл қилиб, сувга ютоқиб энгашди...

Сувон абдол қаттиқ мулзам эди. «Қайнар хумча»-сини келтириб, намоиш қилиши оқибатида шундай номи қуруқ, лекин супраси улуғ шахснинг оғиз-лунжи куйгани учунгина эмас. Бунинг амаллаб бир иложини қилишди. Раис оғзидан сув пурқаб, қўлидан пиёлани тушириб юбориши баробар, хайъат аъзолари ҳам ўзларига келиб, питирлаб қолишди. Кимдир шоша-пиша дастрўмоли билан раиснинг каппа очик оғзини елпишга тутинди, кимдир унга муздай сув куйиб ичирди. Хайъат аъзоларидан бири эса раиснинг каппа очик оғзига кафтини тутиб, қандайдир тушунарсиз ҳаракатлар қила бошлади.

— Нима қияпти? — деб сўрашди тушунмаганлар хайрон бўлиб.

— Тафтини оляпти, тафтини оляпти, — деб изох беришди фаҳми етганлар.

Афтидан, у буни уддалади. Чунки, пичадан сўнг раис ниҳоят оғзини юмди ва атрофида гирдиканалак бўлаётган хайъат аъзоларига нимадир деди. Нима деб айтгани хайъат аъзолари жойларига қайтиб ўрнаша бошлашгач маълум бўлди.

Раис бошқа миқ этмади. Оғзини кафти билан тўсиб, воқеанинг ривожини жимгина кузатиб ўтирди. Унинг том маънодаги мўъжиза билан илк бор бу тарз юзма-юз келгани тайин эди. Шунда ҳам шўрликнинг оғзи куйди.

Раис ўрнига унинг ўнг ёнида ўтирган хайъат аъзоси сўз олди.

— Халқимиз қўли гул хунармандлар, амалий санъат усталарига чиндан жуда бой, — деб бошлади у. — Мана, бугун ўзингиз кўзингиз билан кўрдингиз, ҳаммамиз яхши танийдиган укамиз... ихм... Сувон... Сувонқул бизга ўзи ясаган антиқа хумчасини намойиш қилди...

— Шунинг ўзими? — деб бўлди унинг гапини томошаталаблардан кимдир ҳафсаласи пир бўлгандек.

Унинг бу саволи сўз олмиш хайъат аъзосига эмас, кўпроқ Сувон абдолга тегишли эди.

— Шу, — деб жавоб берди Сувон, «Нима, шунча кўрганларинг озми?», дегандек мўлтираб.

— Балки, масаллик солиб кўриш керакдир? — деб айтди ошнинг илинжида қошиқ кўтариб келганлардан бири умид билан.

Сувон: «Қайдам», деган каби, мулзам бош чайқади.

Умиди пучга чиққан томошаталабларнинг кайфияти, афтидан, хайъат аъзоларига ҳам ўтди. Улар Сувоннинг уқуви, интилиши, бугунги кунда унутилиб бораётган халқ амалий санъатининг қадимий анъаналаридан бохабарлигини олқишлаган ҳолда, хумча асносида туғилган айрим фикр-мулоҳазалари билан ўртоқлашишни ҳам унутишмади. Яъни, мухтарам кулолимиз ясаган хумчасини кўтариб, бу ерга йўл олганида бироз адашмадимикан, ахир, бу ерда мутлақо сирли, жумбоқли воқеа-ходисалар тадқиқи билан шуғулланишади, асло қандайдир сопол туваклар билан эмас, ҳатто улар сувни оловсиз қайнатса ҳам, майли, бу тувак оддий эмас, антиқа тувак ҳам бўла

қолсин, хўп, лекин у кимга зарил, кимга ва не мақсадда? Сув қайнатгани? Бе-э, сув қайнатишга, нима, газ ўчоқ йўқми, ё ўтин қахатми?

Шу билан бу можарога нукта қўйилди. Тўғрироғи, шундай деб ўйлашди. Яъни, бас, тамом, нукта қўйилди, деб. Сувон абдолнинг қошифлигига. Бирок, адашишган экан.

Кўп ўтмай шаҳарда яна овоза тарқалди:

— Хой, эшитдингизми, Сувон элга дастурхон ёзипти эмиш.

— Қайси Сувон?

— Абдол-да.

— Йўғ-э? Нечук? Қаердан кун чикибди?

— Ха, оддий дастурхон эмас, «очил дастурхон»миш.

Сувон шундай бир им қоқса — бас, ёзилиб, устида минг турли ноз-неъмат мухайё бўлармиш.

— Ё тавба!

«Очил дастурхон»нинг намоёиши белгиланган уюшма биноси аввалгидан ҳам гавжум эди. Ҳамма ўзи истаган, орзу қилган тилсимотнинг ниҳоят содир бўлишини интиқлик билан кутарди. Жамоат жам бўлиб, ҳайъат аъзолари ҳам раис бошчилигида чикиб, ўз ўринларини эгаллаган лаҳзада эшикдан ҳар доимгидек бир этак чурвақасини эргаштириб Сувон кириб келди. У тўрт буклоғли оқ ниманидир қўлтиқлаб олган эди. Оқибат бу чиндан ҳам кўрган захоти ҳамма ўзича тахмин қилган тилларда дoston «очил дастурхон» бўлиб чикди. Тўғри, уни ёзишга киришишдан аввал Сувон тимирскиланиб, ёнидан дастурмолини чиқарди. Буни кўриб, «Балки, «очил дастурмол» ҳақида гап кетгандир-у, биров буни «очил дастурхон»га айлантириб юборган бўлса-я?», деган хаёлда ҳамманинг юраги шиф этиб кетди. Бирок, Сувон абдол дастурмоли билан иссиқдан бўғриққан юзини, бўйнини артиб, сўнг уни қайтиб чўнтагига жойладию барчанинг кўнгли таскин топди.

Айтиш мумкинки, бу сафар ҳам тўпланганларнинг кўз ўнгида ақл бовар қилмайдиган тилсимот содир бўлди. Сувон абдол кўрган захоти ҳамма ўзича тилларда дoston «очил дастурхон» деб гумон қилган ва адашмаган тўрт буклоғли оқ ниманидир тўрда кўр тўкмиш мухтарам ҳайъат қаршисига келтириб қўйди. Ҳайъат раиси ўтган сафаргидек кизгин фаоллик кўрсатмади. Фақат унинг икки ёнида қатор тизилмиш аъзоларгина Сувоннинг ма-

тоҳини қўл учида ушлаб кўриб, ўз одатларича бир-бирлари билан сирли кўз уриштириб олишди. Сўнг улардан бири, ўша, бурноғи гал раиснинг оғзи куйгач, жиловни ўз қўлига олган хайъат аъзоси Сувонга: «Бошла», дегандек ишора қилди.

Сувор бошлади. Ҳамма унинг хайъат қаршисидаги хайхотдай столда тўрт буклоғли холда турган дастурхонга қараб им қоқиши, жуда бўлмаганда кўз қисилини кутарди. Лекин, Сувор им қокмади. Кўз қисгани ҳам йўқ. Ўтган сафаргидек шопилмай юриб бир чеккага ўтди ва чўнтагидан гугурт қутисидан сал катта ниманидир чиқарди. Уни хайъат аъзолари тарафга тўғрилаб, бош бармоғи билан худди қўнғироқ тугмасини босгандек бир ҳаракат қилди, холос. Хайъат аъзолари қаршисида тўрт буклоғли турган дастурхон бирдан жонланиб, уларнинг олдидаги хайхотдай столни энлаб ёзилди.

Бу тилсимотга гувоҳ бўлганларнинг хайрати чексиз эди. Бироқ, улар мўъжизанинг давомини кутишарди. Буни ўша — бурноғи гал жиловни қўлига олган ва хануз уни қўлида маҳкам тутган хайъат аъзоси Суворга аңлатди.

— Хўш? — деди у абдолга раисники сингари мугуз кўзойнаги остидан қараб.

Сувор унинг саволини аңламади.

— Лаббай? — дея, у қўлини кўксига қўйиб, жиловдорга савол назари билан тикилди.

— Кейин-чи? — деди жиловдор бетоқат.

Сувор абдол: «Бўлди, ҳозир-да», дегандек, бош ирғаб, қуллуқ қилди ва тағин ўша гугурт қутисидан сал катта ниманидир хайъат тарафга тўғрилаб, ундаги қайсидир тугмани босди.

Тилсимот тағин такрорланди. Фақат охиридан бошига қараб — яъни, дастурхон яна бирдан ҳаракатга келди ва худди аввалгидек тўрт букланиб, йиғилди.

Ҳеч ким бундайин жўн хотимани кутмаган эди. Дастурхоннинг ўз-ўзидан ёзилиши барчани беҳад хайратга солган, шавқини оширган, дилини орзиқтирган бўлса, унинг бўш холда қайтиб йиғилиши айни тилсимотдан олинмиш жамики таассуротларни бир зумда елга учирди.

Сувор абдолнинг ҳам ҳафсаласи уларникидан кам пир бўлмади. «Биз сирли, жумбоқли ходисалар билан шуғулланамиз, — деб уқтиришди унга. — Мурватини

бураса, ёзилиб, сўнг тағин йиғиладиган дастурхонлар билан эмас». Шунга ўхшаш ҳар хил ашқол-дашқоллар устида пешона тириштирувчи илмий муассасаларга элтиб кўрсатишни тавсия қилишди.

— Ё, ана, маиший хизмат кўрсатиш вазирлигидагиларга. Балки, уларга бундай дастурхон асқотар?..

Сувон абдол уларнинг маслаҳатига қулоқ тутиб, илмий муассасаларга бош уриб бормади. Маиший хизмат кўрсатиш вазирлигидагилар ҳузурига ҳам. Бунинг сабабини ҳамма ҳар хил тахмин қилди. Улар орасида ҳақиқатга яқинроғи шу эдики, Сувон тайинли бир маълумотга эга эмасди, унинг қачондир мактабга қатнаганини ҳам биров эслаёлмасди. Саводининг тайини бўлмаган одамни илм даргоҳларининг ҳеч бирига яқин йўлатишмаслиги, ўзини иззат қилган бирорта ҳам олим у билан гаплашмаслиги, кашфиётини тан олмаслигини эса Сувон тушунарди. У кейинги маслаҳатга ҳам қулоқ солмади. Афтидан, Сувон бесавод, оми, қўлидан тайинли бир иш келмайдиган «абдол» бўлса-да, ўз меҳнатининг кадрини яхши англари, уни чақага алмашиб, паст кетишни истамас эди.

Сувон абдол дастурхонини қўлтиклаб, кетидан бир гала чурвақасини эргаштирганча уюшма биносидан чиқаркан, унинг бу ерга қайтиб қадам босиши мумкинлигига биров ишонмасди. Шаҳар аҳлининг ҳам бўлак бу даргоҳга ташриф буюришини тахмин қилиш кўп мушкул эди. Ҳатто Сувон абдол қирқ туя сўйиб, чакирган тақдирда ҳам.

Бироқ, кўп ўтмай Сувоннинг номи тағин тилларда айланди.

— Ҳой, эшитдингизми, Сувон «учар ликоп»ни уйига кўндирганмиш.

— Йўр-э? Боя уйи олдидан ўтаётди, ҳовлисига мўраловдим, кўринмовди-ку.

— Ҳойнаҳой, Сувон унга миниб, у-бу иш билан кетган чиқар. Бугун пешинда уни элга кўрсатармиш-ку. Ишқивозларни «ликоп»га ўтқизиб, учирса ҳам керак.

— Қаерда?

— Қаерда бўларди, ўша — эски жойда-да.

— Бе-э! Лоф ҳам эви билан-да! Сифарканми эшигидан «учар ликоп»?

— Қайдам... Сувон унинг ҳам бир мурватини топган-

дир-да, бураса, «ликоп» кичрайиб, эшикдан сифиб кета-
диган...

— Ха-а. Тўрт кишилик масаллик солса, бутун шаҳар-
ни тўйдиришга етгули ош қайнаб чиқадиган хумчасини
кўрдик. Бир имо қилса, бас — ёзилиб, устида минг
турли ноз-неъмат мухайё бўлгучи дастурхонидан ҳам
тотиндик. Агар бу «учар ликоп»и ҳам ўша хумчасию
дастурхонига ўхшаган бўлса...

Сувон абдол қирқ туя сўйиб, элни чақирмаган эди.
Балки шунгами, пешинга яқин ҳамма шаҳарнинг ҳар
ёғидан ўша, «эски жой» — уюшма биносини қора тортиб
келаверди. Бирпасда бу ерда тумонат одам тўпланди.
Барчанинг нигоҳи бинонинг эшик ва деразаларида, улар-
нинг қайси биридан «учар ликоп» сифиши мумкинлиги-
ни ўзларича тахмин қилишарди. Хайъат аъзолари ўзла-
рининг ҳар доимги жойларини эгаллаб, остонада Сувон
бир гала чурвақасини эргаштириб пайдо бўлганида ҳам
улар ҳали тайинли бир тўхтама келишмаган эди. Аб-
долнинг ташрифидан барчани беҳуда баҳслардан чалғитди.
У қўлида ранги ўнгган матога ўралган, кўринишдан таом
ёки мева-чева, қанд-курс тортиладиган оддий ликопга
ўхшаб кетувчи бир нимани кўтариб олганди.

«Нахотки?»

Барчанинг миясида туйқус шу савол туғилди. Сўнг
эса уларнинг бир-бирларига қадалмиш нигоҳларида ҳам
акс этди. Мавжуд тасаввурларга кўра, хайбати бир эмас,
бир уюр отни ҳуркитиши лозим бўлган «учар ликоп»ни
оддий бир ликов даражасигача кичрайтириш мумкинли-
гини ҳеч ким ақлига сиғдиролмасди. Бироқ, ишонмай
иложлари йўқ эди. Чунки ликоп Сувон абдолнинг қўли-
да эди ва уни айни дам абдол хайъат аъзолари қаршиси-
да тутиб турарди.

Ликоп чиндан ҳам оддий эди. Йўқса, уни кўриб хайъ-
ат аъзоларининг афти бундай буришмаган бўларди. «Учар
ликоп»да сайр қилмоқ ниятида бу ерга тўпланган ишқи-
возларнинг ҳам. Лекин, уларнинг дилларида умид учку-
ни ҳали сўнганича йўқ эди. Зеро, Сувон абдол борлиги-
га уларнинг ишончи комил мурватни ҳали бурмаган эди.
Уни ликопнинг ўзида деб тахмин қилишганди. Бироқ,
мурват, ўтган сафаргидек, Сувон абдолнинг кенг ҳал-
пиллаган иштони чўнтагига бемалол жо бўлувчи ўша,
гугурт қутисидан сал катта сирли бир нимага ўрнатил-
ган экан. Бу Сувон уни чўнтагидан чиқариб, ўтган гал-

гидек, хайъат аъзолари қаршисида турган «учар ликоп» га йўналтирганида маълум бўлди. Хайъат аъзоларининг, чамаси, «Агар ликоп катталашса, бизни босиб қолмасми-кан?», деган ҳадикда, ранг-қути ўчди. Аммо, Сувонга эътироз билдиришга улгуришмади — улар кўзлари ола-кула бўлиб, хай-хайлаш учун лаб жуфтлашган лаҳза абдол мурватни буради...

Агар ликоп чиндан ҳам каттарганида, уларни босиб қолиши аниқ эди. Лекин, ликоп каттаргани йўқ, балки барчани хайратга солиб, аста жойидан кўзгалди. Лаҳза ўтмай, у хайъат аъзоларининг бошлари узра ғувиллаб парвоз қиларди. Сўнг бу ерга тўпланмиш ишқивозлар-нинг бошлари устида айланиб уча бошлади. Узоқ учди. Ниҳоят, Сувон «учар ликоп»ни хайратдан қошлари пешоналаридан бир қарич тепага ирғиб чиқиб, офизлари ланг очилиб қолган хайъат аъзолари қаршисида муаллақ котирди. Фақат хайъат аъзоларининг эмас, ликопнинг парвозига гувоҳ бўлмиш барчанинг хайрати чексиз эди. Ёлғиз Сувонгагина бу туйғу дахл этмасди. Афтидан, фақат бир ҳолда у хайратга тушган бўларди — ликоп уч-маса. Ёки, ликоп хайъат аъзоларининг қаршисида муаллақ қотгач, унинг ишораси билан кетидан нуқул соядек эргашиб юрувчи чурвақаларидан бири чопқиллаб келтирган сочикқа ўроғли мўъжаз қозонча бўш бўлиб чиқса. Бироқ, қозонча бўш эмас эди ва Сувон ундан ликопга тўлдириб таом сузди.

Томошага тўпланганларга бирдан жон киргандек бўлди. Ликопга сузилмиш таомнинг хиди барчани маст қилди. Аслида, у оддий таом эди. Ҳиди ҳам бошқа таомларникидан сира фарқ қилмасди. Бироқ, бошқа таомлардан фарқли ўларок, у оддий эмас, «учар ликоп»га сузилганди ва шу боис ундан таралмиш ҳид бўлак шундай таомларникидан ўн баравар хушбўйроқ, мазаси эса юз чандон лаззатлироқ туюлиб, иштаҳаларни қитиқларди. Сувон таомни ликопга сузгач, қўлига қошиқ олиб, намойишкорона бир тарзда ундан тотинмоққа ҳам киришдики, бу томошага тўпланганларнинг баттар суқини келтирди. Абдолнинг тотинмоқдан мақсади асло қорин тўклаш ёки кимнингдир суқини келтириш эмаслиги таомдан номига икки-уч қошиқ олиб, қўлини тортгани ва уни кўксида қовуштирганча хайъат аъзоларига манзират қилганидан сўнг ойдинлашди. Бироқ, хайъатдагилардан ҳеч ким ликопдан тотинмоқ у ёқда турсин, унга тумшу-

фини яқинроқ келтиришга ҳам ботинмади. Хайъат раисининг аянчли тажрибаси уларга яхшигина сабоқ бўлган кўринарди.

Авомга эса Сувоннинг бу ажабтовур «учар ликоп»и беҳад манзур бўлди. Гарчи, абдол уларнинг ҳеч қайсисига таомдан тотинмоқни таклиф қилмаган бўлса-да. Фақат, таомни ликопга сузишдан олдин, уни қозонда пиширмоқ лозимлигидан ташқари, албатта. Аммо, бунга ҳамма ҳал қилиш мумкин бўлган муаммо сифатида қаради. Асосий муаммо — бундай ликопни қўлга киритиш эди. Барчани: «Бу ликоп Сувонда битгамикан, ё унинг қариндош-уруғлари ҳам бормикан?», деган савол қизиқтирарди. Авом шу қадар жунбушга келган эдики, хайъат Сувоннинг барча орзуманд бу ликопи тўғрисида нима хулоса чиқарганини ҳам биров эшитмади. Лекин, буни англаш қийин эмасди. Ликопини қўлида тутганча, кетидан бир гала чурвақасини эргаштириб, эшик сари йўналган Сувоннинг авзойидан.

Бинодан чиқар экан, Сувон тўхтаб, нигоҳини кўкка қадагани, юзиб кетаётган яккам-дуккам оқ булутларга термулиб, озроқ тургани ва худди ниманидир маъқуллаган каби, бир-икки бош ирғаб, сўнг йўлида давом этганини ҳамма кўрди, аммо ҳеч ким аҳамият бермади. Буни улар кейин эслашди. Сувоннинг қораси кўринмай қолганидан сўнг. Фақат уюшма остонасидагина эмас, умуман, маҳалла, кўча-кўйда ҳам. Ликоп воқеасидан пича кейин унга мудом кетидан эргашиб юрувчи бир этак фарзандни туғиб берган хотинининг сепида келмиш эски, куя еган гиламни чурвақаларига кўтартириб, кўчада у ёқдан бу ёққа икки-уч ўтганини кўргандек бўлишди.

— Тагин нима нағмани ўйлаб топди экан-а, бу хумпар? — деб таажжубланганларини ҳам эшлашади.

Сўнг Сувон ғойиб бўлди.

Бошда ҳеч ким бунга жиддий эътибор бермади. Йўқолса йўқолибди-да, нима, шунга ҳам ота гўри — қозихонами? Қаёққа йўқоларди? Бақаховуз Бақаховуз бўлибдики, бирор кимса бу ердан изсиз йўқолганини биров билмайди. Тўғри, биттаси ғойиб бўлган. Лекин, унинг бир куни туйқус ғойиб бўлишини ҳамма тахмин қилган эди. У кўчада Азим баққолнинг меросхўр қақажони билан қўлтиклашиб кўрингани ҳамон. Дарвоқе, тагин бириси шундай йўқолган эди. Аммо, у оқибат йўқолмаган, фақат шунчаки узаб кетган бўлиб чиқди. Дала-даштга

капалак овлагани чиқиб. Бундан беҳабар, бутун миршаб-хонани ярим кечаси оёққа турғизишди. Туни билан миршаблар мижжа қоқмасдан шаҳар ва унинг теграсида чироқ ёқиб изғишди. Ҳар битта қавак, ҳар бир хилватгоҳни тит-пит қилиб чиқишди. Бояқишнинг чиндан изсиз йўқолганини тан олиб туришган лаҳза, у, худди ҳеч нарса бўлмагандек, ҳалқа йўлга туташмиш сўқмоқдан хуштак чалиб чиқиб келди... Рост, йўқолиб қайга ҳам борарди Сувон? Ўтиргандир-да уйида, тухум босиб, жўжа очириб, еяр оғизни кўпайтириб. Худди ейман, ичаман деб оғиз очиб турган шунча қорақўз камдек... Сўнг бирдан илғашдики, Сувоннинг етовисиз бир қадам босмайдиган чурвақалари нечукдир усиз, нукул кўчада бир ғуж бўлиб туриб олиб, кўкка илҳақ кўз тикишгани-тикишган.

— Отасининг болалари-да, — деб изоҳлашди буни одамлар. — Айни пишиқчилик маҳали ҳам «Олма пиш, оғзимга туш», деб кўкка тикилишади.

— Ҳа, нима бу, нукул осмонга қараб оғиз очганларинг-очган? Олма тушармикан, деб пойлаяпсанларми? — дея, ярим ҳазил, ярим чин асно уларга гап айтганлар ҳам бўлди.

— Йўк, дадамларни, — деб жавоб қайтарди уларнинг энг ўспирини жиддий.

«Ҳа, шундай, осмонга қараб, оғзимизни каппа очиб, олма тушармикан, деб пойлаяпмиз», деб тасдиқлашса, улар кўпроқ ишонишган бўлишарди. «Ана, биттаминикига тушди, қаранг, кавшаяпти», деб айтишса ҳам. Айни жавоб, тайинки, барчанинг кулгисини кистатди. «Болачақа юки оғирлик қилиб, эр йигит аста жуфтакни ростлаган кўринади», деб ўзича фол очганлар ҳам топилди. «Жужуқларнинг кўнгли ўксимасин учун уларга шундай ўргатишган», деб изоҳловчилар ҳам.

Орадан йил ўтди.

Сўнг тагин бир йил...

Сувоннинг жужуқлари улғайишди. Ўспириннинг гавдаси отасиники билан тенглашди. Бари ўз нонини ўзи топиб ейишни ўрганди. Аммо, абдолдан хануз дарак йўқ эди. Фарзандлари эса ҳамон унинг илинжида кўкка илҳақ термулиб чарчашмасди. Холбуки, улар рост-ёлғонни фарқлайдиган ёшга етишган эди. Ҳеч бўлмаса уларнинг тўнғичи. Не ажабки, айнан у отасининг йўлига ҳаммадан интиқроқ кўз тикиб, кўкка термуларди. Юриб кетаётиб

хам, юмуш килаётиб ҳам... Баайни унинг кўкка парвозини ўз кўзи билан кўргандек. Тирикчилик ташвишидан бўшади дегунча улар ўша, азалдан тўпланиб, кўкка тикилиб одатланишган жойларига чопишар, кун ботишига яқин бари шу ерда йиғилар, ғуж бўлиб нукул кўкка термулишгани-термулишган эди.

Чиндан ҳам, Сувоннинг фалакка учганини ўз кўзи билан кўрмаган киши унинг қайтишини бу қадар илҳақ кутмаган бўларди. Буни одамлар секин-аста тан ола бошлашди. Хотира сандиқларини титкилаб, Сувон ўзи болаликдан шундай ғалати бўлгани, эс-хуши жойида одам ҳеч қачон ишонмайдиган аломат нарсаларга ишонгани, фақат эртақдагина учрайдиган ҳар турфа ғаройиботлар — учар гиламларми-ей, шу кабиларни орзу қилганини эслашди. Тан олишдики, Сувон ўзининг барчага маълум абдолваш ҳолига ҳеч ким билмайдиган, ҳеч кимнинг акли ҳам етмайдиган бошқа бир оламда яшаган экан. Куни кеча Сувонга зурёд саналмишларнинг бир ерга ғуж бўлиб, кўкка илҳақ термулиб туришларига ошқора истехзо билан қараганлар энди уларнинг қаршисидан ўтишаркан, бир зум тўхтаб, қўлларини пешоналарига қўйиб осмонга термулишарди. Сувоннинг фарзандлари олдидан ўтаркан, тўхтаб, уларга қўшилиб осмонга анграйгани Бадалнинг ҳам ёдида. Тагин у шуни ҳам эслайдики, ўшанда Сувонга ҳаваси келган. Бунга қадар фақат капалакларга шундай ҳавас билан қараган эди. У Бадал ҳозир ҳам туриб-туриб гоҳо ўзини Сувонга ўхшатади. Бирок, ҳеч қачон у каби парвоз этолмаслигини ҳис қилади. Чунки, у Сувон эмас. У — Бадал Армон, зироат ва зираворшунослик куллиётининг толиби. Сувон каби кўкка парвоз этмоқ у ёқда турсин, ўзи кашф этган, мудом ҳаёлда ардоқлаб яшайдиган оламга бош олиб чиқиб кетмоғи ҳам душвор. Фақат, лаблари армонли, гоҳида аламли қимтилиб, пичирлайди, холос:

— Кетаман... Барибир бош олиб чиқиб кетаман...

Қизиқ, қачон у илк дафъа шундай деб айтган эди? Болалик пайти, онаси уни биринчи марта кўлидан судраб, боғчага элтганида, ташлаб қочмоқчилигини пайқаб, «Кетаман!», деб йиғлаб, дунёни бузгани, албатта, ҳисоб эмас. Ўқувчилик йиллари, таътил маҳали, меҳнат оромгоҳида нимадандир қаттиқ ўксиб, дам олиш куни кўргани келишган яқинларининг этагига «Кетаман!», дея маҳкам ёпишгани ҳам. Бу хийла кейин содир бўлган. Унинг

ушбу сўзларни илк бор алам-ла пичирлаб айтишга туртки бўлган воқеа:

— Кетаман! Барибир бош олиб чиқиб кетаман!..

Аввал олам туғилди. Сўзлар кейин тилдан отилди.

Тўлғоқ азоби беҳад фарахли эди. Унинг дилида қандай куртак отгани ҳозир Бадалнинг ёдида йўқ. Бу ёлғиз угина ҳис қилиши мумкин бўлган, бировнинг билиши асло жоиз саналмаган оламнинг куртаги эканини Бадал фақат анча ўтиб англади. Аммо, у бунёд бўлиши асно бахш этмиш лаззатли онларни ҳануз энтиқиб эслайди. Орқаваротдан кўпчилик: «Капалак жинниси», деб мазахлайдиган бу оламдан фарқли ўларок, унда Бадалнинг ўзи хон, кўланкаси майдон эди. Бироқ, бу оламда ҳам Бадал ўзини асло камситилган ҳисобламасди, гарчи кўпчилик орқасидан: «Капалак жинниси», деб мазахлашини яхши билса-да. Ёлғиз угина ҳис қилиши мумкин бўлган, бировнинг билиши асло жоиз саналмаган ўз олами борлигини ўйлаб овунарди. Қачондир дилида унга бутунлай бош олиб чиқиб кетиш истаги туғилиши мумкинлигини сира ўйламаган эди. Отасини уйлашган, онасини эса кўёвга узатишган кунга қадар. Йўқ, адашяпти. Хийла олдинроқ — Хулқар деб ўйлагани ҳатто Зухро ҳам эмаслигини англагунгача. Тағин адашди. Ундан ҳам озгина аввал — Сардор келиб, ўз одатича уларга: «Кетдик!», деб айтган, бироқ ҳеч ким жойидан жилмаганида. Ҳа, аниқ, ўшанда. Тўғрироғи, ўшандан пича кейинроқ. Сардор келиб, ўз одатича уларга: «Кетдик!», деб айтмаслиги, умуман, энди у ҳеч қачон қайтмаслигини англаганидан сўнг. Йўқса, Сардор келиб, ўз одатича уларга: «Кетдик!», деб айтгани ва Бадал унинг энди ҳеч қачон қайтмаслиги дарагини эшитгунига қадар орадан ҳеч қанча вақт ўтгани йўқ. Тўғри, Сардорнинг кетиши ва сўнг келиб, ўз одатича уларга: «Кетдик!», деб айтгани, бироқ, ҳеч ким жойидан жилмагани орасида салкам икки йилга яқин муддат ётарди. Бу икки йилни Сардор асло боғларда гул териб ўтказмаган эди. Умуман, Сардор Сардор бўлиб, ҳеч қачон уни биров қўлида гул тутган ҳолда кўрмаганди. Сардор ва гул тушунчаси бир-бирига мутлақо тесқари эди. Ҳар байрамда ҳамма мактабга гул кўтариб борарди. Сардорга бу байрамлар тааллуқли эмасди. У ўз одатича табриклар айтилиб, гуллар эгаларига топширилганидан сўнг пайдо бўларди. Ўша, ҳеч қачон эғнидан тушмайдиган, ранги ўнгиган, бироқ ўзига яраш-

ган энгил-бошда. Унга ярашмаган нарсанинг ўзи йўқ эди. Майкачан, оёқяланг, бет-қўли қоп-қора мойга беланган холда кўриб ҳам барчанинг Сардорга хаваси келарди. Кўпинча уни шу алфозда учратишарди. Гузарнинг пастидаги маҳаллалик Кўлдош шумшукнинг «темир эхроми»да. Шумшук уловига деб темирдан курдирган хайбатли кўрғонни шундай аташарди. Шумшукни нега шумшук даб аташлари сабабини улар билишмасди, фақат тахмин қилишарди. Уловига темирдан бундай хайбатли кўрғон барпо эттиришининг боиси ҳам, айтишларича, унинг шумшуклиги эди. Бақаҳовузда ҳали ҳеч ким уловининг ҳурматини бу қадар жойига келтирмаганди. Қизиги шундаки, шумшук мудом ўзининг шумшуклик ишлари билан банд бўлар, уловини миниб кўчага чиқишга камдан-кам вақт топарди. Бўёғи кўчиб, занг боса бошлаган кўрғоннинг эшигида нукул отнинг калласидай кулф осиглик турарди. Кунларнинг бирида эшикдан кулф ғойиб бўлди. Яна бир куни кўрғон олдидан ўтганлар уни кумуш рангига ялтиратиб бўялган холда кўришди. Кўрғоннинг эшиги ланг очик, ичкарида кимдир алламбалоларни тарақлатиб ўралашарди. «Наҳот, шумшук ўзининг шумшуклик ишларидан зериккан бўлса?», деб ўйлашди одамлар. Кўпчиликнинг бунга ишонгиси келмади. Хаддан ортиқ қизикқанлардан бири аста бориб эшикни қоқди ва ичкарига овоз берди. Анчагача ҳеч кимдан дарак бўлмади. Фақат учинчи марта, бирор натижа чиқишига умидни узиб чақиргандан сўнг, ичкарида тарақ-туруқ овозлар тиниб, кимнингдир қадам товушлари эшитилди. Остонада ялангтўш, сарпойчан, юзқўли мойга беланган бир болакай кўринди. Эшик қоқувчининг ортида қатор тизилган томошатаблар болага сиңчиклаб тикилиб, ёндош маҳаллалик Ориф тунукасоннинг тўнғичи Сардорни аранг танишди. Узоқ йили, Ориф касбини қилаётиб, томдан йиқилиб ўлганида, жимитдай ҳолига қабр тепасида «отам»лаб йиғи берган болакай шу эди. Йил ўтгач, қариндош-уруғлар йиғилиб, ўлган — ўлди, тирикнинг ғамини ейиш керак, гўдаклар етим ўсма-син, деб маслаҳат қилишганида, уларни олдига солиб кувиб чиқарган ҳам. «Нечук, шумшукдай одам кўрғонининг калитини бир зумрашага ишониб топширибди?», деб хайрон бўлди ҳамма. Лекин, бу ҳали холва экан. Чунки, орадан бироз вақт ўтиб, шумшук нафақат кўрғонининг калитини, балки бутун «темир эхром»ни ичидаги

жами ашқол-дашқоли билан шу зумрашага ишониб топширди. Сардор уйдан бош олиб чиқиб, шумшукнинг кўрғонига келиб жойлашди. Бунга ҳеч ким таажжубланмади. Яъни, Сардорнинг уйдан бош олиб чиқиб кетганига. Бир куни шундай бўлиши тайин эди. Қариндош-уруғлар Сардорнинг фикри билан бўлак ҳисоблашмай, уни ўгай ота тарбиясига топширишган дамдаёқ. Фақат бир нарсага ҳамма лол, ҳайрон эди. Сардорнинг шумшукдай одам билан қандай тил топишганига. Сардор ўзи бу ҳақда сира оғиз очмасди. Ундан сўрашга эса ҳеч ким ботинмасди. Ҳатто бирга кўча чангитиб катта бўлган оғайнилари ҳам. Чунки, барибир Сардор уларга ҳеч нарса айтмаслигини яхши билишарди. Умуман, Сардордан ҳадеб гап сўраш одати уларга ёт эди. Сардор келиб: «Кетдик!», деб айтгунгача бўлган ва кеч тушиб, тарқалишганларидан кейинги ҳаёти ёлғиз унинг ўзигагина тааллуқли эди. Унга тумшук суқишга улар ботинишмасди. Ҳатто бирмунча ҳайиқишарди ҳам. Сардор каби шумшукнинг «темир эхроми»да яшаш у ёқда турсин, унда бир кеча тунаб қолишни ҳам улар ҳеч ақлларига сиғдира олишмасди. Уларнинг наздида, бунга ёлғиз Сардоргина қодир эди. Баъзан, Сардор пайдо бўлиб: «Кетдик!», деб айтишга ошиқмаган пайтлар, улар уни шу ерга қидириб келишарди. Ичкарига бостириб киришга ҳеч кимнинг журъати етмас, Сардорни излаб келишганини «эҳром»га тош отиб англатишар, эшик очиқ бўлса, унинг исмини айтиб чақиришарди.

Ўшанда ҳам улар Сардорни кўрғонга излаб келишган эди. Эшик ёпиқ, бироқ зулфинда қулф кўринмасди. Ҳар доимгидек, эшикни очиб, ичкарига бош суқишга ҳеч ким ботинмади. Эшикка тош отиб, Сардорга уни қидириб келишганини англатишди. Анчагача Сардордан дарак бўлмади. Пойлай-пойлай, барчанинг сабри тугаган маҳал, ниҳоят, «эҳром» эшиги ваҳмали даранглаб очилди. Аввал бир, сўнг иккинчи тавақаси. Сардорнинг қораси милт этгандек бўлди-ю, сўнг тагин кўздан йўқолди.

Уни қидириб келганларнинг ортиқ тоқати қолмади.

— Сардор! — деб чақиришди улар.

Сардордан жавоб бўлмади.

— Сардор!! — деб овоз беришди тагин.

Сардор миқ этмади.

— Нима бу, эшикни ланг очиб қўйиб, ўзи ғойиб

бўлди? — деб бир-бирларига ҳайрон тикилишди. —
Мазах қилганими бу?

— Сардор! — деб сўнг зардали овозда қичқиришди. — Чикасанми ё йўқми?

Уларнинг бу қичқириғига жавобан ичкаридан нима-нингдир қаттиқ гурсиллагани ва уловнинг тариллаб ўт олган овози эшитилди. Лаҳза ўтмасдан улов охиста юриб чиқиб келди. Уларга етар-етмай тўхтади ва эшиги шарақлаб очилиб, Сардор тушди.

— Ха, мунча бақирдиларинг? — деди у бурилиб, кўрғон томон йўналаркан.

Мум тишлаш навбати энди уларга ўтди.

Сардор шошилмай бориб, кўрғоннинг эшиги тавақаларини зичлаб ёпди ва зулфинига қулф осди. Калитни қўлида ўйнаб, қайтиб келаркан, уловнинг ланг очик эшиги ёнига етгандан тўхтади.

— Ха, бақрайиб турибсанлар? — деб уларга ҳайрон тикилди. — Ўтирмайсанларми?

Бироқ, Сардорнинг бу таклифига жавобан ҳеч ким қимир этмади.

Сардор мийғида кулиб, бош чайқади. Сўнг хиёл энгашди-да, ичкарига шўнғиди. Ўриндиққа яхшилаб ўрнашгач, эшикни ёпиш олдидан уларга овоз берди:

— Кетдик!

Фақат шу таниш даъватдан сўнггина уларга озрок жон киргандек бўлди. Лекин, барибир уловга яқинлашишга ҳеч ким журъат этмади. Уларнинг назарида, улов қаршиларидаги шу хайбатли «темир эҳром»нинг кичкина бир бўлаги эди ва худди у каби, юракка ваҳм соларди. Уловни кўрғондан Сардор ҳайдаб чиққани эса ваҳмани баттар кучайтирарди.

— Кетдик! — деб такрорлади Сардор, бу сафар қатъий қилиб. Сўнг узалиб, орқа эшикни очди. — Қани, чиқинглар!

Шумшук Сардорга ёлғиз кўрғонининг эмас, уловнинг калитини ҳам ишониб топширгани, фақат уни «махалладан чиқмасдан» ҳайдашга рухсат берганини улар кейин билишди. Иккилана-иккилана, бир-бирларига ҳайрон термула-термула, ниҳоят, уловга чиқиб ўтиришганидан ва Сардор, уларни гумга элтиш асносида, йўл-йўлакай, гап нимадалигини англаганидан сўнг. Билиб, енгил тин олишди. Бора-бора бунга кўникишди. Сардорнинг уловни ҳайдаб чиқишига. Узоқ вақт Сардор

уловда кўриниш бермаса, кўмсайдиган ҳам бўлишди. Фақат бир нарса уларнинг гашига тегарди. Шумшукнинг шумшуклиги, шумшуклигига бориб, Сардорга уловни фақат маҳалла доирасидагина ҳайдашга рухсат бергани. Тагин Сардорнинг шумшук чизиб берган бу чегарадан ҳеч чиқмаслиги ҳам. Рост-да, нима, ейилиб қоларканми шу шалдироқ араваси маҳалла доирасидан озроқ чиқса? Сардор ҳам қизиқ, шумшукнинг шу тақиқига бўйсиниб. Айланма, хилват йўллардан Бақаховузнинг исталган ерига бориб қайтиш мумкин. Шумшукқа бунинг иси ҳам етиб бормади. Агар Сардорнинг ўрнида улар бўлишганида... Э-э!

Бирок, бу фикрларини улар Сардорга ошкор этишмасди. Чунки, ҳеч қачон Сардорнинг ўрнида бўлолмаликларини ботинан ҳис қилишарди. Вақт ўтиб англашдики, унинг ўрнини ҳам ҳеч ким босолмас экан...

Хаммаси энди бошланаётгандек бўлиб туюларди. Айниқса, кўнғироқ улар учун сўнгги бор жаранлаган ўша оқшом.

Хаммаси фақат энди бошланмоқда эди. Кўнғироқ улар учун сўнгги бор жаранлаган бу оқшом. Олис кенгликлар кўзга кўринарди. Асло кимнингдир маҳалла доирасидан чиқмаслик тўғрисидаги тақиқи эмас. Ҳатто айни тақиқни айтган кимса бундан ёлғиз ўзининг оромини кўзламаган бўлса-да. Қалб оромни ўйлайдиган оқшом эмас эди бу. Қалб кимдир чизган сарҳадга сифмас эди.

— Шошманглар! — деб туйқус хитоб этди Сардор, мактабда кеча тугаб, улар чуғурлашганча тунни тонгга улаш мақсадида кўчани тўлдириб Сайрибоғ томон йўналишаркан. — Бирпас тўхтанглар! Хўп? Мен ҳозир келаман!

Шундай деб, Сардор ортга тисланганча, сўнг бурилиб, зулмат қўйнидаги ёндош жинкўчага шўнғиди.

Ҳеч ким унинг мақсадини англамади. Лекин, биров Сардорни йўлдан қайтаришга ҳам уринмади.

Орадан, чамаси, «отнинг қотили»дан биттасини тутатиб, чекиб тугатишга етарли фурсат ўтди, холос. Сардор кириб ғойиб бўлган қоронғи жинкўчада эмас, улар гуррос Сайрибоғ сари йўналмиш катта йўлда, фақат боққа тескари йўналишда бир жуфт чироқ кўринди, шу баробар катта тезликда яқинлашиб келаётган енгил улов овози ҳам қулоққа чалинди.

— Сардор! — деди кимдир уловни овозидан таниб.

— Ха, Сардор, — деб тасдиқлади тагин кимдир.

— Эй, шу бир кадам жойгаям аравами? Пиёда аллақачон етиб бормасмидик?! — деди учинчи биров энсаси қотиб. Лекин, бу эътирозини Сардорнинг ўзига айни шу шаклда билдиришга журъат этмади. — Бекор овора бўлсан-да, — деди Сардор шумшукнинг уловида уларнинг қаршисига келиб тўхтаб, эшиқдан бош чиқариб, ўз одатича: «Кетдик!», деб айтгач, худди уни аяган бўлиб. — Оёқда ҳам бораверардик. Сайрибоғ бир кадам-ку.

— Йўқ, Сайрибоққа эмас, — дея жилмайиб бош чайқади Сардор.

— Сайрибоққа эмас? — дейишди улар кўзлари нақ косасидан чиққудек бўлиб.

— «Сайрибоғ, Сайрибоғ»... Нима, Сайрибоғда киндикларинг кесилганми? — деб Сардор уларга синовчан тикилди.

— Қаёққа, ахир?

— Борганда биласизлар, — деб сирли кўз қисиб қўйди Сардор. — Қани, чиқинглар! Чакқон-чаққон!

— Баримиз сигмасмиз-ов?

— Бориға барака-да. Олдин кизларни олиб бориб ташлайман. Маъқулми? Қани, кизлар, чиқинглар! Чиқаверинглар! Тагин. Тагин... Э, филниям кўтаради-ку бу! Хой, сен қаёққа суқилияпсан? Хай, майли, эшикни ёп. Қолганларни кейин опкетаман. Шу ердан кимирламанглар-а? Мен дарров қайтаман! — деб тайинлади Сардор уловни жилдираркан.

Сардорнинг айтганини қилиб, ҳеч ким жойидан кимирламади. Орадан ярим соат, сўнг тагин бир соат ўтгач ҳам. Сардордан дарак йўқ эди.

Бадалнинг дилига ғашлик оралади. Шунга яқин туйғу асли унинг кўнглига Сардор уловни жойидан қўзгатган лаҳзада соя ташлаган эди. Фақат Бадал уни зўр бериб ўзидан нари ҳайдаганиди. Бунини у шу дам аниқ эслади. Эслаб, юраги баттар ғаш тортиди.

Бир пайт олисда «тап-тап» кадам товушлари қулоққа чалинди. Ҳамма жонланиб, овоз келган ёққа нигоҳини қадади. Кимдир улар томон дам чопиб, дам юриб яқинлашиб келарди.

— Ибод-ку, — деди Сардорни кутиб қолганлардан бири.

Сурбетлик қилиб, қизларнинг орасига суқилиб кетган Ибоднинг қорасини бошқалар ҳам танишди. Кўнгилсиз нимадир рўй берганига ҳеч кимда шубҳа қолмади. Лекин, нима? Сардорнинг уловни худди ажал қувгандек жоникиб ҳайдаш одатини эслаб, Бадалнинг ичи шув этиб кетди.

Ибоднинг оғзидан тайинли бир гапни суғуриб олгунча улар ундан оз терга ботишмади. Ҳарсиллаб, нафаси бўғзига тикилиб:

— Сардор... Сардор... — деб такрорларди Ибод нуқул.

— Ҳовлиқма, бундай ўтириб, ўпкангни босиб ол, — деб маслаҳат беришди унга, бу тарз ҳеч натижа чиқмаслигини англаб. — Энди гапир. Хўш, нима бўлди? — деб сўрашди Ибод йўл четига беҳол чўк тушиб, пича нафасини ростлагач.

— Опкетишди, — деб қўли билан келган томонига ишора қилди Ибод. — Опкетишди.

Англашдики, ҳа, Ибод нафасини ростлаган, аммо ҳали ўзига келиб улгурганича йўқ. Уни тагин озроқ ўз холига қўйиб, эс-ҳуши жойига қайтишини кутишди. Ниҳоят, Ибод эс-ҳушини йиғиб, бировнинг ундовисиз тилга киргач, бари гап ойдинлашди.

Унинг айтишича, Сардор уларни манзилга элтган-да, уловдан тушириб, қолганларни олиб келгани ортга бурилган. Орадан ҳеч қанча ўтмай, олисдан уловнинг ғийқиллаб тўхтаган овози қулоққа чалинган. Тун, олам сукунат қўйнида эмасми, ғийқиллаш овози дахшатли янграб, уларнинг дилига Сардорга бир гап бўлмадимикан, деган ҳадикни солган. Кўнгиллари бўлмай, нима гаплигини билиб келгани Ибодни физиллатишган. Ибод оёғини қўлига олиб, Сардорнинг изидан чопган ва узоқдан, йўл пастга қараб энган ерда унинг уловини иллаган. Сўнг Сардорнинг ўзини ҳам — соғ-омон, фақат миршаблар куршовида — кўрган. Уларнинг гап-сўзи Ибодга эшитилмаган, бирор гапни илғаш мақсадида қулоғини динг қилиб, пастга қараб юрган лаҳза туйқус миршаблар Сардорга ташланиб, қўлига кишан солишган. Ибоднинг ўтакаси ёрилиб, ўзини йўл чеккасидаги симёғоч панасига олган. Воқеанинг давомини у шу ердан мўралаб кузатган. Миршаблар Сардорнинг кишанбанд қўлларидан тугтиб судраб, ўз уловларига олиб бориб тикишган. Ибод миршабларнинг йўл ўртасида кўндаланг турган уловини

фақат шунда пайқаган. Сўнг миршаблардан бири қайтиб, Сардорнинг уловига ўтирган ва уловлар олдинмакетин судралиб йўлга тушган, зум ўтмай, қоронғилик бағрида кўздан йўқолган...

Ибоднинг кўргани шу эди.

Тезликни оширгани учун тўхтатишган, деб тахмин қилишди улар. Кейин унда уловни ҳайдаш ҳуқуқини берувчи гувоҳнома йўқлиги маълум бўлган. Сардорда бундай гувоҳноманинг йўқлиги ҳеч кимга сир эмасди. Қаёқдан ҳам бўлсин, агар у бундай гувоҳнома учун ўқишга қабул қилишадиган ёшга фақат бир йилдан сўнг тўлса?! Шумшукнинг Сардорга уловини ишониб топшириб, фақат уни «маҳалладан чиқмасдан» ҳайдашни уқтиргани сабаби ҳам шунда эди. Шумшук «маҳалладан чиқмаслик»ни ёлғиз Сардоргагина эмас, ўзининг уловига ҳам тайинласа бўларди. Яъни, Сардор уни ҳайдаб, маҳалла чегарасидан чиққан заҳоти таққа тўхташни ва то ортга бурмагунича жойидан жилмасликни. Ким билсин, балки шунда Сардор миршаблар кўлига тушмас ва улар айна чоғ зим-зиё тун кўйнида ичлари қоронғи тортиб, нима қиларларини билмай гарангиб турмаган бўлишармиди... Ибоддан воқеани эшитиб, улар буни беихтиёр тан олишди. Барчани фақат бир савол қизиқтирарди: энди нима бўлади?

— Яхшилаб пўстагини қоқишса керак, — деб тахмин қилди кимдир. — Нари борса, ана, жарима солишар...

Нима бўлган тақдирда ҳам, то Сардор тўғрисида тайин бир гапни аниқламагунча, ҳеч ёққа тарқалмасликка қарор қилишди. Бироқ, узун-қисқа бўлиб, миршабхона биноси жойлашган ерга етиб келишганида, Сардорнинг тақдири учун курашга тайёрлар сафи хийла сийрак тортиб қолган эди. Шошийни Бадал эслайди. Ибодни ҳам. Табиийки, сафнинг бошида Насим борарди. Тағин кимдир бор эди. Ким? Ҳа, дарвоқе, Бадалнинг ўзи. Сардорнинг тақдирига чиндан қизиққанлар шу тўртовлон эди. У ҳақда тайин бир гапни эшитмоқ ниятида миршабхона эшигини қоқишга журъат этганлар ҳам.

Сардорнинг ушланиши сабабини суриштиргани миршабхонага кириб кетган Насим бироздан сўнг ичкаридан ранги қув ўчиб чиқди.

— Сардорни... ўғирликда айблашпти, — дея, титроқ овозда ўзининг айна ҳолати боисини уларга тушунтирди.

Бадал айни шум дарак бошқаларга қандай таъсир этганини билмайди, бироқ, Насимдан бу гапни эшитиб, туйкус тиззаларидан мадор қочгани аниқ эсида. Тили танглайига чиппа ёпишгани ҳам. Бу борада Бадал, чамаси, ёлғиз эмас эди. Чунки, Насим миршабхонадан ранги қув ўчиб чиқиб, уларни ҳеч кимнинг ақлига сифмайди-ган янгиликдан огоҳ этгач, орага узок жимлик чўқди. Уни ахийри Шоший бузди.

— Англашилмовчилик бўлган, — деб айтди у. Ҳа, «англашилмовчилик», деди. Бошқа бировнинг бу сўзга тили келмоғи у ёқда турсин, унинг луғатда мавжудлигини ҳам билмоғи гумон эди. Ва кетидан дарров қўшимча қилди: — Аниқлаб, қўйиб юборишади. — Ҳеч кимдан садо чиқавермагач: — Ҳа, албатта қўйиб юборишади, — деб фикрини тасдиқлаб ҳам қўйди.

Бироқ, Шошийнинг овоз оҳангидан бу айтганига унинг ўзи ҳам ишонмаётганини сезиш қийин эмасди.

Бутун умид, тайинки, шумшукдан эди. Тонг отиши ҳамон унинг изидан одам жўнатишди. Аксига олиб, шумшук ўзининг шумшуклик юмушлари билан қайгадир кетган бўлиб чиқди.

Шумшук қайтиб, миршабхонага ташриф буюргунга қадар ўртада фақат бир кун ўтди, холос. Лекин, уларнинг назарида, ўртада баайни минг кун кечгандек эди. Бу вақт ичида миршабхона теграсида уззукун гир айланаб изғиб, аниқлаганлари шу бўлдики, ўша тун қоронғилик бағрини тилиб, шаҳардан ташқарига томон жаҳд билан елиб кетаётган уловни йўл қўриб юрган миршаблар олисдан илғашган. Табиийки, дилларида дарҳол шубҳа туғилган ва уловларига ўтириб, унинг изидан ошиқишган. Аммо, ҳарчанд уринишмасин, унга етмоқ тугул, озгина бўлсин яқинлашишнинг ҳам уддасидан чиқишолмаган. Айни шаҳардан чиқаверишда, йўл тепаликка қараб ўрлаган ерда уни буткул назардан қочириб, хуноблари ошиб туришган маҳал, туйкус рўпараларида қандайдир уловнинг чироқлари милтиллаб кўринган. Синчиклаб тикилиб, бу айнан ўзлари кетидан куваётган уловнинг чироқлари эканини ва у, ҳеч нарсадан беҳабар, изига қайтиб келаётганини фаҳмлашган. Фаҳмлашгану: «Ҳа, қўлга тушдингми?!», дея кафтларини бир-бирига ишқаб, уловларини йўлга кўндаланг қилишган. Сардор, ўз одатича, уловни ажал қувгандек жоникиб ҳайдаб келаётгани боис, йўлдаги «тўсиқ»ни фақат сўнгги лаҳзада илғаган. Айнан

шу сабабли уловнинг даҳшатли ғийқиллаши тун сукуна-тини бузиб, Ибоднинг қулоқларида ҳам акс садо берган ва у, қисман қизларнинг даъвати билан, оёғини қўлга олиб, овоз келган томонга қараб чопган. Қолган ҳаммаси Ибод олисдан кўриб, сўнг келиб уларга ҳикоя қилганда-ги каби рўй берган. Яъни, Сардор уловдан тушиб, йўли-ни тўсиб чиққан миршабларга рўпара бўлгач, табиийки, улар ундан ҳужжат сўрашган. Хайдовчилик гувоҳнома-сини, сўнг эса уловга тегишли ҳужжатларни. Тайинки, Сардорда уларга тақдим этмоққа ҳеч қандай ҳужжат топилмаган. «Кимники ўзи бу улов?», деган саволларига ҳам миршаблар Сардордан: «Эгасиники...», деган хийла мужмал жавоб эшитишган ва бир-бирлари билан маъно-ли кўз уриштириб олишган-да, шартта унга ташланиб, кўлига кишан солишган. Миршабхонага келтиргач, ўғир-ликда шубҳа қилинаётганини Сардорга расман билди-ришган. У билан ҳазил-мазах ўйнашмаётганини Сардор, афтидан, фақат шунда англаган ва боя уларнинг: «Ким-ники бу улов?», деган саволларига: «Эгасиники», деб айтганида нимани назарда тутганини тушунтиришга урин-ган. Миршаблар, ҳар нечук, тушунишга ҳаракат қилиш-ган. Бунинг исботи ўларок, Сардор «эгаси» деб назарда тутган кимсани оёғини ерга теккизмасдан миршабхонага етказиб келгани махсус чопар жўнаган. Бир кундан сўнг, шумшук ўзининг шумшуклик юмушларини бажариб, қай-тиб келиши тахмин қилинган вақтда чопар тагин зимма-сига юкланмиш муҳим топшириқни адо этгани миршаб-хонадан чиқди. Бирок, бу сафар ҳам у борган манзили-дан тарвузи қўлтиғидан тушиб қайтди. Зеро, чопар ҳали ярим йўлга етиб улгурмасидан, у оёғини ерга теккизмай етказиб келиши лозим саналган кимса миршабхонада, терговчи қаршисида ўтирарди. Шумшук бўлган воқеани, хусусан, ўзини миршабхонадан излаб келишганини шум-шуклик ишларини битириб қайтгани ҳамон, ҳали уйига етмасиданок, йўлда учраган биринчи одамдан эшитган ва чопарга иш қолдирмай, тўппа-тўғри миршабхонага қараб йўл солган эди.

Шумшукни кўриб, уларга дарров жон кирди. Вазият-ни англагани у томон ошиқишди. Бирок, шумшукнинг тунд авзойи, атрофдагиларнинг саломига ҳам алик ол-масдан миршабхонанинг эшиги сари жадал интилаётга-нини илғаб, унга яқинлашишга ботинишмади.

— Ҳаммаси жойида бўлади, — деб уларнинг

кўнглини кўтарган бўлди Шоший. — Хаммаси жойида бўлади.

«Хозир шумшук Сардорни кетидан эргаштириб чиқади», деб тушунишди буни улар.

Бирок, шумшук ичкаридан ёлғиз ўзи қайтиб чиқди.

Миршабхона эшигида шумшукнинг қораси кўзга ташлангани ҳамон улар жонхолатда у томон ёпирилишди. Шумшукка бермоқчи бўлган саволлари бисёр эди. Аммо, шумшук шу тобда саволга жавоб бермоқ тугул, уни англайдиган ҳам аҳволда эмаслигини сезишди.

Шумшукнинг ранги мурданики каби оппоқ эди. Шумшук баайни совуқда қолгандек дир-дир титрарди.

— Ахир... ахир, айтмовмидим унга, а? — деб гудранарди у нукул. — Ахир, айтмовмидим унга, а?

Улар шумшукдан хозир тайинли бир гап эшитолмасликларини тушунишди. Шумшукнинг бу авзойидан ичлари зил кетиб, миршабхона эшигига қараб чопишди. Бирок, эшикни очиб, остона ҳатлашлари ҳамон кираверишда роз турган басавлат миршаб уларнинг йўлини тўсди.

— Ҳалиям шу ердამисанлар? — деди у кеч тушиб, кўкда юлдузлар милтиллай бошлаган палла эшик оғзига чиқиб.

Улар миршабдан Сардор ҳақида бирор гап эшитиш умидида унга илҳақ тикилишди.

— Уйларингга жўнасаларинг бўларди, — деб айтди миршаб уларнинг ҳафсаласини пир қилиб.

— Ташвиш чекманг, — деб захарханда қилди Шоший. — Уйдагилар бизни кидириб, уйқунгизни бузишмайди. Қаерда бўлишимиз уларга маълум.

Миршаб бошини сарак-сарак қилди.

— Бу ерда туришларингдан наф йўк...

— Сардорсиз бу ердан бир қадам ҳам жилмаймиз! — деб лўнда қилиб айтиб қўя қолди Шоший.

Миршаб негадир синиқ илжайди ва «Тушунарли», дегандек бош ирғаб, аста ортга бурилди. Аммо, эшикка етар-етмай тўхтаб, изига қайтди.

— Ҳой, тушунсаларинг-чи, оғайниларинг бу ердан ҳали-бери чиқмайди, — деди миршаб уларга маъюс тикилиб ва юзини четга бурди. — Яқин уч-тўрт йилсиз...

Бирок, улар ишонишмади.

Миршабхона қаршисидаги чироқлар билан ёритил-

ган майдонда ерга чўк тушганча. Ярим тунда кўтарилмиш аёзда жунжикиб мудрашаркан, Бадал кимдир ортидан келиб, елкасига қалин ниманидир охиста ташлаганини пайқади. У ўтирган ерида эринибгина кўз очди ва эгнида ўзининг қўнғир тус мовут камзулини кўрди. Бадал ўрнидан даст кўтарилиб, оркасига бурилди ва қаршисида ўзига алланечук айбдорона тикилиб турган отасига кўзи тушди. Кўзи тушдию дилида қаҳр оташи аланга олди.

— Ўғлим! — деб айтди отаси ва бу Бадалнинг дилидаги қаҳрни сўндиргандек бўлди. Дунёга келиб, у илк бор отасидан шу сўзни эшитиши эди. Аммо, дилида туғилмиш шафқат туйғусини унга сездиришни истамасди ва тўнг бир тарзда отасига орқа ўгирди.

— Ўғлим... — деди у тагин охиста келиб, Бадалнинг елкасидан кучаркан.

Танасида қадрдон қўл тафтини ҳис қилиб, Бадалнинг кўнгли алланечук бузилди. Дилида отасига нисбатан муҳаббатга мойил туйғу қайта туғилгандек ҳам бўлди.

— Энди унга ёрдам беролмайсизлар, — деди отаси, худди юпатган каби, Бадалнинг елкасига охиста қокиб.

Отасининг бу гапидан сўнг туйқус кўз олди қоронғи тортганини Бадал эслайди. Кейин нима бўлгани унинг ёдида йўқ. Бу воқеага гувоҳ дўстларининг далолатича, у бирдан отасининг кучоғидан юлқиниб чиққан.

— Нега? — деб кичкирган кўзлари ёшланиб, жазавали бир тарзда ва елкасидаги мовут камзулни юлиб отган. — Нима учун?

«Нима учун?»

Бу овоз ўшанда тун бағрини парчалаб, олис-олисларда ҳам акс садо берган, деб ўзича тахмин қилади Бадал. Тагин кўз олдига келтирадики, уни шифтга термулган кўйи бедор ётган шумшук ҳам эшитган ва юзига кўрпани тортиб, такрорлаган: «Ахир, айтмовмидим унга, а? Айтмовмидим, а?» Овоз айни воқеа хусусида нимадир эшитган, лекин унинг моҳиятидан мутлақо беҳабар кишиларнинг ҳам қулоқларига чалинган ва уларда бу ҳақда бор гапни билмоққа қизиқиш уйғотган. Бор гап, хусусан, унинг кўпчилик, шу жумладан, улар ҳам ҳозирча беҳабар индаллоси шундан иборат эдики, шумшук терговчи хузурига кириб, ўзининг кимлигини айтгач, уни

курсига ўтқизиб, Сардорнинг икки энли тушунтириш хатини танишиш учун беришган.

— Хўш? — деб сўраган терговчи, шумшук хат билан танишаркан, хонада у ёқдан бу ёққа юриб.

— Лаббай? — деб, унинг саволини англамай, хатдан бошини кўтарган шумшук.

Терговчи охиста юриб, шумшукнинг тепасига келган ва:

— Хатда айтилган гапларни тасдиқлайсизми? — деб саволини унга англаган.

— Ха, албатта... тасдиқлайман, — деб айтган шумшук дам хатга, дам тепасида ҳайкалдек тош қотиб турган терговчига тикилиб.

— Демак, сиз ҳайдовчилик гувоҳномаси бўлмаган шахсга уловингизни ишониб топширганингизни тан оласиз. Шундайми? — деган терговчи шумшукнинг устига энгашиб.

— Йўқ... нега... — деб ўзини йўқотиб чайналган шумшук.

— «Ха»ми ё «йўқ»ми? — деб чўрт кесган терговчи шумшукнинг тумшугига тумшук тираб ва Сардорнинг тақдири ҳал бўлган.

— Ўлдираман уни! — деб ўзича кимнингдир тақдирини ҳал қилди Насим ҳам бу гапни эшитиб. Кимнинг тақдирини — буни Насим уларга тушунтириб айтмади. Улар эса сўрашга улгуришмади. Насим, кўзлари ғазабдан ёниб, кўллари билан уларни икки томонга тўзғитиб, жадал йўлга тушди. Афтидан, айтганини бажаргани. Улар эсхоналари чиқиб, Насимнинг орқасидан ҳай-ҳайлаб югуришди. Бирок, Насимни фикридан қайтариб бўларканми? Насимни-я?! Агар у шумшукнинг маҳалласига томон юрса ҳам бир нави эди. Аммо, Насим тўппа-тўғри миршабхонага қараб йўл олди.

— Насим, жинни бўлма!

— Насим, ҳой, эсингни йиғ!

— Насим, бундай қилма, ахир, фойдаси йўқ! — деб, унинг икки ёнида пилдираб чопиб, йўлдан қайтаришга уринишарди улар. Лекин, Насимнинг қарори қатъий эди. Буни улар сезиб туришар, шунга қарамай, унинг этагига осилишни бас қилишмасди.

Остонада уларни ўша таниш басавлат миршаб тўхтатди.

— Нима бозор? — деди гавдаси билан уларнинг йўлини тўсиб.

— Уёққа киришим керак, — деб Насим боши билан ичкарига ишора қилди. — Муҳим гапим бор.

— Ишонманг унга, амаки!

— Қўйманг уни ичкарига!

— Хайданг бу ердан уни! — деб, бири олиб-бири қўйиб чувиллашди улар.

— Хой, хой, бўлди қилларинг! Бу ер сенларга бозор эмас! — деб уришиб, тартибга чақирган бўлди уларни миршаб ва Насимга тикилди: — Ким керак? Нима гапинг бор?

— Киришим керак, — деди Насим тагин. — Муҳим гапим бор.

— Кўрмаяпсизми, иситмаси бор-ку унинг? — деб бошлашган эди улар, миршаб:

— Жим! — деб жеркиб ташлади. — Қани, хов, анави ерга бориб, кутиб турларинг-чи! — деб қўли билан ташқарига ишора қилди. — Сен бўлсанг мен билан юр, -- деб Насимни ичкарига бошлади.

Улар Насим бу қадар тез қайтиб чиқади деб ўйлашмаганди. Ростки, унинг қачондир қайтиб чиқишига ҳам ишончлари йўқ эди. Орадан, чамаси, ўн дақиқача фурсат ўтгач, эшик оғзида Насимнинг қорасини илғаб, улар ўз кўзларига ишонишмади. Бирок, у чиндан ҳам Насим эди. Атиги ўн дақиқа бурунги ҳовури босилган, нигоҳида ҳам аввалги қахрдан асар йўқ. Боши ҳам, лаблари аламли қимтилган... Насим уларга гинг деб оғиз очмади. Улар ҳам Насимдан ҳеч нарса сўрашмади. Кейин билишдики, миршаб уни ўшанда ичкарига бошлаб кириб, батамом бошқа одамга рўпара қилган. У ҳам ўзини терговчи деб таништирган, лекин у бошқа эди, бошқа! Сардорнинг тақдирини билмоққа қизиқиб кунни кеч қилишаркан, миршабхона даҳлизида Насим уни олисдан илғаганди. Унинг ҳеч ерига бу ёзилмаган, лекин Сардорнинг жаллоди айнан шу эканига негадир Насимнинг ишончи комил эди. Шу боис у ўзининг «муҳим гап»и Сардорга боғлиқ эканини ва уни фақат мазкур иш билан шуғулланаётган одамгагина айтиш ниятидалигини билдирган. Ўзини терговчи деб таништирган киши Насимнинг бу гапига мийиғида кулган ва нима гапи бўлса, унга бемалол айтавериши мумкинлигини уқтирган. Агар бу гап чиндан Насим айтганчалик «муҳим» бўлса, уни албатта тегишли одамларга етказишини маълум қилган. Насим, чамаси, бошқа чора тополмай, балки шунда ни-

хоят унга рўпара қилишар, деган илинжда Сардорга шерик эканлигига иқрор бўлган. Ўзини терговчи деб таништирган одам Насимнинг иқрорини миқ этмай эшитган, гапини тугатганидан сўнг ҳам хийла вақт унга жим тикилиб турган ва бирдан қахқахлаб кулиб юборган. Узоқ хахолаган. Хахолаб-хахолаб, Насимнинг ковушини тўғрилаб, эшикдан чиқариб юборган. Ҳеч қачон Насим ўзини бунчалик хўрланган ҳис қилмаган эди. Буни Бадал ўша заҳоти унинг кўзларида ўқиди. Бироқ, Насим Сардор учун бундан беш баттар хўрликларга ҳам тайёр эди. Бугунги қилмиши буни яққол исботларди. Зеро, ҳар хумор тутганда Насимга қараб, қахқахлаб-қахқахлаб хуморни ёзмоклик учун уни Сардорнинг ёнига олиб кириб тиқишлари ҳеч гап эмасди. Бу ҳолда бир ойдан сўнг ёлғиз Сардоргагина эмас, Насимга ҳам ҳукм ўқилган бўларди. Аввал, албатта, Сардорга, кейин, тайинки, Насимга ҳам... Буни кўз олдига келтириб, нукул Бадалнинг эти ёкимсиз жимирларди. У Сардорни ҳам қора курсида ҳозирга қадар фақат тасавурида кўрарди. Афтидан, вақт ўтиб, уларнинг ҳам ховурлари босилган эди. Чунки, бирор иш ё ўқишнинг этагидан тутиш ва бу билан боғлиқ югур-югурларга алағда бўлиб, уларнинг ҳеч бири Сардорга ҳукм чиқариш жараёнида иштирок этолмади. Уни уч йилга кесишганини кўп қатори тарқалган овозадан эшитиб билишди. Сардор билан боғлиқ хотиралар ичида мияларига маҳкам ўрнашгани шу эди, чамаси. Билакс, Сардор роппа-роса уч йилга кетиб, икки йил тўлмасдан қайтиб келганида, унга кўзлари тушгани ҳамон дарҳол шуни эслашмас, эслаб, унга ҳайрон боқишмас эди.

Сардорни кўриб, эсига айнан нима тушгани ҳозир Бадалнинг ёдида йўқ. Лекин, унга чексиз таажжуб билан тикилганини аниқ эслайди. Агар адашмаса, ўқишдан чиқиб, бироқ, уйга боргиси келмай, кўчада паришон тентираб юрарди Бадал. Серкатнов чоррахани кесиб ўтиб, овлоқ муюлишга бурилганини билади, кимдир уловини шамолдек елдириб келиб, шундоққина унинг ёнгинасида ғийқиллатиб тўхтатди. Ҳадал хаёл билан бўлиб, йўлга чиқиб кетиб қолибман, чоғи, деб ўзини чакқон четга олди. «Кўча бўм-бўш-ку, намунча суйкалиб тўхтамаса?!», дея шундоққина ўзига тақалиб тўхтаган уловга олайиб қаради. Негадир у кўзига жуда ҳам иссиқ кўринди. Бадал нигоҳи билан уловнинг эгасини излади. Бироқ, у

Бадални кўп уринтирмади — эшикни очиб, ўзи уловдан туша қолди.

— Хой, бўлди-да, ҳадеб хаёл сураверадими? — деган қадрдон овозни эшитди Бадал.

— Сардор? — деди у ўз кўзларига ишонмай. Фикрини жамлаб улгурмай, ўзини Сардорнинг қучоғида кўрди. — Сардор, — дерди у нукул. Миясида минг хил ўй чарх урса-да, тилига фақат шу сўз келарди.

— Кетдик! — деб айтди Сардор, ниҳоят, уни қучоғидан бўшатгач, боши билан уловга ишора қилиб.

Бадал тагин улов томон юз бурди ва бирдан эсига тушди. У кимнинг улови эканлиги ҳам, сўнгги бор уни қачон кўргани ҳам... Ҳа, аниқ, бу ўша — шумшукнинг улови эди.

Уни кўриб, Бадалнинг дилида ёқимсиз иштибоҳ пайдо бўлди.

— Сардор, — деб чақирди у.

Сардор ҳайдовчининг ўрнини эгаллаш учун энгашган жойида тўхтаб, Бадалга савол назари билан тикилди.

— Сардор... — деб чайналди Бадал унга нима деб айтишни билмай.

Сардор унинг чайналиши боисини дарров тушунди.

— Бунга айтяпсанми? — деб боши билан уловга ишора қилди.

Бадал ундан нигоҳини олиб қочди.

— Узумини егин-у, боғини сўрама, — деди Сардор бепарво бир тарзда.

Бадал лов этиб ўт олди.

— Қанақа узум, қанақа боғ? — деди қўлини пахса қилиб. — Нима, бир марта еб, тўймадингми? Тагин ўша ишқомга осияпсанми?

— Тушунарли, — деб айтди Сардор ва маъюс жилмайди. — Лекин, сен адашяпсан, — деб давом этди орага чўккан озроқ жимликдан сўнг. — Мен ҳеч кимнинг ишқомига осилаётганим йўқ, — деди ва изох берди: — Ҳеч қачон осилмаганман...

Шундай деб, Сардор уловнинг ичига шўнғиди ва ўриндикка ўрнашгач, эшикни «қарс» эткизиб ёпди.

Бадал унинг уловни юргизиб, шамолдек елдириб жўнашини кутди. Лекин, Сардор бундай қилишга шошилмади. Пичадан сўнг, афтидан, ховуридан тушгач, узалиб, уловнинг ўнг қўл эшигини очди ва Бадални чақирди:

— Ўтир, кетдик.

Бирок, Бадал жойидан жилмади.

— Хой, нима, сенга ҳам ҳужжат кўрсатайми? — деди Сардор бетоқат. — А? Кўрсатайми? Шунда кўнглинг жойига тушадими? Мана, гувоҳнома! — дея, Бадалга сарғиш жилдли қандайдир дафтарчани шоп қилди у. — Манави сабилни жойидан жилдириш кўлимдан келиши тўғрисида! Бе-э, бўлмасам-чи! Сен нима деб ўйловдинг? Икки йилни у ерда бекор ўтказганим йўқ! Фақат савод ошириш билан машғул бўлдим. Ҳа, роса саводим чиқди... Нима, камми бу? Ма, манави ҳужжатларни ҳам ол! Менинг номимга ёзилган бари. Агар мен чиндан Сардор аталсам. Агар мен хануз ўша Сардор бўлсам...

Бадал жим эди. Сардорга айтмоққа сўзи йўқлиги учун эмас. Ҳарчанд уринмасин, тили ҳеч калимага келмасди. Фақат Сардор уловни жойидан кўзғатиб, шамолдек елдириб кўздан ғойиб бўлгачгина бўғзидан отилди:

— С-с-сардо-о-о-ор!

Кўчанинг нариги бетига кетиб бораётган йўловчи тўхтаб, Бадалга ҳайрон тикилди. Бу телбаваш кичкириги билан ўзини ғирт қулгили аҳволга солганини тушуниб, Бадал бошини ҳам қилди.

Сардор кетди, аммо Бадалнинг дили ғаш бўлиб қолди. Кўчада узоқ тентираб юрди, лекин дилидаги туман тарқамади. Фақат окшом кўнишига яқин ўзини таниш девор ва дарвозалар қуршовида кўрди. Оёқлари Сардор билан қувалашиб катта бўлишган ерга бошлаб келганини англаб, олға уч-тўрт қадам ташлаганини биледи, кимдир орқасидан:

— Бадал! — деб чакирди.

Ўгирилиб, ўзи томон ҳаллослаб чопиб келаётган Ибодга кўзи тушди.

— Бадал... — деди Ибод чопиб келиб, уни маҳкам кучаркан.

Бадалнинг юраги ёқимсиз увишди. Ибодни елкасидан тутиб, ўзига қаратди. Унинг вужуди титрар, кўзларида эса ёш ҳалқаланарди.

— Нима гап? — деди Бадал Ибоднинг ёшли кўзларига тикилиб.

— Сардор... — дея олди у зўрға ва бошини Бадалнинг кўксига қўйиб, ўкириб юборди...

Ҳеч қачон Бўжижар атрофида бундай тумонат тўпланмаган эди. Бадал билан Ибод одамлар ҳалқасини ёриб ўтгунча адабларини ейишди. Бирок, айни дам

уларнинг кўзларига ҳеч нарса кўринмасди. Амаллаб олдинга ёриб ўтишгач, қаршилариди гавдаланган манзара ҳам Бадалнинг кўзига хира, чалпоқ парда ортида, жимирлаб намоён бўлди. Тушмоқ тугул, қарашга ҳам кишининг юраги дов бермайдиган жар тубида кимлардир уймалашарди. Фақат юк уловларида баҳайбат чирокларни келтириб, жар тубига қаратиб ёкишгачгина Бадал аниқ кўрди: жар оғзидан пастга узун арқон ташланган, миршаблар арқонда осилиб тушиб, тизза бўйи сув кечиб, чирок ёруғида ҳам қорайиб кўринаётган қандайдир темир уюми теграсида уймаланишяпти, яхшики, эрта куз, жарда сув сийрак палла, йўқса, бундай бемалол сув кечиб юриш қайда, ғаввос бўлиб, сувга шўнишларига тўғри келарди.

Бадал елкасида кимнингдир қайноқ нафасини туйди. Ўгирилиб, бошини ҳам қилганча кўзининг ёшини оқизиб турган Шошийни кўрди.

— Мен аҳмоқ... мен аҳмоқ... — деди у ҳикиллаб ва ўзини тутолмай йиғлаб юборди.

Бадалнинг кўнгли бузилди. Шошийнинг бўйнидан аста тутиб, бошини ўз елкасига қўйди.

— Нега уни ёлғиз жўнатдим? — деди Шоший аламли овозда. — Нега у билан бирга бормадим?

Буни эшитиб, Бадалнинг ичиди нимадир узилгандек бўлди. Сардорни жар томон итаришда ёлғиз эмаслигини англади. Бирок, бунга ҳисса қўшганлар бисёр экан. Бадал буни кейин эшитди. Аввало билгани шу бўлдики, Сардор кўчада у билан тўқнаш келгунга қадар ҳам, ундан сўнг ҳам кўпчиликни учратган, уларга ҳам: «Кетдик!», деб айтган, бирок ҳеч ким жойидан жилмаган. Бундан ҳам олдинроқ, яъни Бақақовузга қайтгани заҳоти Сардор тўппа-тўғри шумшукникига бостириб борган. Шумшук уни эшикда кўрибоқ ранги бўздай оқарган, ўзининг ҳеч қандай айби йўқлигини, бошқа илож тополмаганини, шундай иш тутишга мажбур бўлганини лаби лабига тегмай Сардорга тушунтиришга тутинган, кечирим сўраган, бир қошиқ қонидан кечишни ўтинган, ўтган икки йил уйқусида бир лаҳза ҳаловат бўлмаганини, унга озор етказганини ўйлаб, қийналиб яшаганини айтган, етказган озори эвазига, гарчи арзимаса-да, ўша, ўзи яхши билган уловни қабул қилишни сўраган, уни аллақачон Сардорнинг номига хатлаб қўйганини, фақат озгина расмиятчилик қолганини маълум қилиб, қўлига уловнинг

калитини ва бир даста хужжатни тутқазган, тагин нима кўмак керак бўлса, тўппа-тўғри ўзига мурожаат қилаверишни, қўлидан келганча унга ёрдам беришини уқтирган.

Тайинки, Сардор шумшукникига хун талаб қилиб бостириб бормаган эди. Ҳар қалай, Бадал ўзича шундай хаёл қилади. Бирок, Сардор шумшукдан бундай тавбатазарруни ҳам кутмаганди. Албатта, унинг қайтишдан мақсади шумшукка хизматга ёлланиш эмасди. У Сардор эди ва буни ўтган икки йил ичида бир лаҳза бўлсин ёддан чиқармаганди. У дўстларини ва айнан уларнинг даврасида ўзини ҳар доим Сардор ҳис қилганини ҳам унутмаган эди. Шу боис у дарҳол уловни юргизиб, уларнинг қучоғига ошиққан. Шаҳар бўйлаб изғиб, уларни излаган. Бир-бир топиб, барчасига ўз одатича: «Кетдик!», деб айтган. Лекин, ҳеч ким жойидан жилмаган. Нихоят, у Бадалга учраган... бошда Бадал ўзича шундай ўйлаган эди. Яъни, Сардор менинг олдимдан уловни жаҳд билан юргизиб жўнаганидан сўнг алам устида ўша қарорга келган, деб. Кейин билдики, Шоший билан Ибод ҳам ўзларича шундай хаёл қилишган, Сардорнинг ҳалок бўлишида ўзларини бош айбдор ҳисоблашган экан. Бирок, бундан қатъи назар, Бадал барибир Сардорнинг ҳалокатини ўзича шундай тасаввур қиларди. Яъни, Сардор уловни унинг олдидан жаҳд билан юргизиб жўнаганидан сўнг шаҳар кўчаларида узоқ айланган. Афтидан, дилини хун қилмиш аламини ёзиш чорасини излаган. Шаҳарнинг гавжум чорраҳасидаги миршаблар пости олдидан уловни шамолдек елдириб ҳайдаб ўтган. Чорраҳа ўша дам ҳаддан ортиқ гавжум бўлганми, миршаблар уни пайқашмаган. Чамаси, бу Сардорнинг ёниб турган аламини баттар ўт олдирган ва у уловни ортга бурган. Бу сафар миршаблар ажал қувгандек учиб келаётган уловни олисдан илғашган ва калтакларини кўтариб, унинг йўлини тўсиб чиқишган. Бирок, Сардор миршабларнинг буйруғи ва шу лаҳза чорраҳада ёнмиш қизил чирокқа ҳам эътибор бермай, ўтиб кетган. Тайинки, миршаблар бу ҳақда дарҳол бошқа постларга хабар беришган, шу рангдаги шундай рақамли уловни тўхтатишни буюришган. Аммо, Сардор уларнинг ҳам тўхташ ҳақидаги амрларига бўйсунмаган. Миршаблар унинг кетидан ўз уловларида қувишга мажбур бўлишган. Узоқ қувишган. Кўчакўйдаги йўловчилар буни оғизлари ланг очилиб томоша

қилишган. Чиндан бўляптими бу, ёки кинода кўряпмизми, деб кўзларини ишқалашган. Миршаблар Сардорни қувиб етолмай, ёрдамга янги кучларни чақиришган. Улов юриши мумкин бўлган барча кўчалар тўсилиб, ҳар ёқдан қуршовга олиб кела бошлашгач, Сардор йўлни жар томон солган...

Сардорнинг бурдаланган жасадини фақат эртаси саҳарда чиқариб олишди.

Уни сўнгги манзилга кузатгани ҳамма йиғилиб келди. Гарчи, Сардор ҳеч кимни чақирмаган бўлса ҳам. Сардорни ерга қўйиб, жаноза ўқилганидан сўнг, улар — Ибод, Шоший, Бадал учовлон ўша, битирув оқшоми Сардор уларни элтиб, кўрсатмоқчи бўлган маконни қора тортиб жўнашди. Тўғрироғи, Ибод йўл кўрсатди, Шоший билан Бадал унга эргашишди. Шаҳардан узоқлашганлари сари уларнинг таажжуби ортиб борарди, Сардор бу ерлардан нима топган бўлиши мумкин, деб. Тепага қараб ўрлаган илонизи йўлдан кўтарилиб, қандайдир ялангликка етишгач, ниҳоят, Ибод:

— Бўлди, келдик, — деб ўзини ерга таппа ташлаганида, қоронғи тушиб, осмонда юлдузлар милтиллар эди.

Бошда улар ҳеч нарсани пайкашмади.

— Шу ерми ўзи, адашмадингми? — деб сўради Шоший Ибоддан.

Ибод ётган ерида: «Қайдам», дегандек елка қисди.

Улар хафсалалари пир бўлиб, Ибоднинг ёнига беҳол чўккалашди. Чим устида ёнбошлаб ётиб, бироз нафасини ростлагач, Бадал ўрнидан туриб, чимзор этагига қараб юрди. Аниқроғи, оёқлари ўзи уни ўша ёққа бошлади. Чимзор поёнига етиб-етмай, у беихтиёр:

— Хой, бу ёққа келинглар! — деб овоз берди.

Ибод билан Шоший ўринларидан туриб, у томон ошиқшиди.

— Қаранглар, — деб Бадал боши билан қаршиларидан намоён бўлмиш манзарага ишора қилди.

Бирок, улар шундоқ ҳам барини кўриб туришарди. Пастда юзлаб, йўк, минглаб чироқлар милтилларди. Бу қадар гўзал манзарага Бадал илк бор гувоҳ бўлиши эди. Ўзи туғилиб ўсган шаҳарнинг бунчалик зебо эканини у сира хаёлига келтирмаганди. Кўкда чарақлаётган юлдузлар ҳам Бадалнинг кўзига ҳеч қачон бу қадар фусункор кўринмаганди. Худди қўл чўзсанг, етадиган-

дек. Лекин чўзмайсан, уларга тегиниб, тўзғитишга ботинмайсан... Пастда чироклар, кўкда эса юлдузлар порлаб, гўё бир-бири билан баҳслашар эди. Улар ер ва осмон ўртасидаги бу баҳснинг шу лаҳзадаги ягона гувоҳлари эдилар. Сардорнинг сири ҳам энди ёлғиз уларга маълум эди. Бу сир аслида энди фақат Шошийга, Бадалга ва Ибодга тегишли ҳисобланарди. Бирок, Бадал уни ҳеч қачон ўзиники ҳисоблай олмаслигини хис қилди. Тагин англадики, бу ерга яна бир марта шундай келмоққа ўзида куч топмоғи ҳам кўп душвор... Лекин, у барибир келди. Фақат — кундузи. Фақат — ёлғиз. Сардорни ерга қўйишганининг қирқинчи кунни эди, адашмас. Пастда чироклар ёнишига вақт бор эди ҳали. Кўкда юлдузлар порлашига ҳам. Сардорни эслаб, у бу ерда узоқ ўтирди. Бирга қувлашиб катта бўлишган шаҳарга сассиз тикилиб... Бир вақт нимадир қаршисидан пириллаб қанот қоқиб ўтганини пайқади. Бадал атрофга аланглаб, уч-тўрт кадамча нарида учиб кетаётган капалакни кўрди. У чимзор узра озроқ қанот қоқиб, тагин Бадалнинг тепасига учиб келди. Бадал уни ўзи билган капалакларнинг ҳеч бирига ўхшатмади. Бирок, шунга қарамай, у Бадалга алланечук кадрдон туюлди. Капалак Бадалнинг қаршисида чарх урар, қанотлари билан унинг юзини оҳиста силаб, болалиқдан азиз ҳисларни димоғига уфурарди. Бадалнинг юраги ғалати орзикди. У капалак бу ерга бекорга учиб келмаганини фаҳмлади. Бу чимзор унга асло бегона эмаслигини ҳам. Ниҳоят, капалак Бадалнинг ёнгинасига, майсага оҳиста кўнди. Улар бир-бирларига термулиб, узоқ ўтиришди. Кун ботиб, пастда — чироклар, кўкда эса юлдузлар балқини олдидан Бадал чимзорни тарк этди. У капалакни ўз сири билан ёлғиз қолдиришни маъқул кўрди. Чимзордан узоқлашаркан, Бадал энди ҳеч қачон бу ерга қайтиб келмаслиги, капалакни ҳам кўрмаслиги, димоғига болалиқдан азиз ҳислар уфурмаслигини англаб, кўнгли бузилди. Фориф этувчи аччиқ фарёд билан бирга, бўғзига шу сўзлар келиб қадалди:

— Кетаман! Барибир бош олиб чиқиб кетаман!..

Йўқ, бу унинг илк бор шундай аҳд қилиши эмасди. Биринчи марта қачон бу сўзлар бўғзини куйдирганини Бадал ҳеч қачон унутмайди. Бу сўзлар бўғзини куйдиришига сабаб бўлган воқеани ҳам. Қандай унутсин, ахир, одамзот ўз отаси билан гавжум кўчада, тумонат оломон

орасида доим ҳам тўқнаш келавермайди. Ҳар қалай, Бадал шу кунга қадар отаси билан кўчада ҳеч қачон юзма-юз келмаганди. Хушрўй, хушқомад, аммо бегона аёл билан-ку, уни илк бор кўриб туриши эди. Нигоҳи отасидан ҳам бурун аёлни илғади. Илғамаслиги мумкин эмасди. Аёл хушрўй эди. Қалди-қомати, уни кўздан яширмиш либоси, сочининг турмаги — барча-барчаси ҳуснига зеб бағишлаганди. Бирок, унинг мафтункор жиҳати бу эмас эди. Аёлнинг чехрасидан атрофга нур тараларди. Айнан шу нур билан у барчанинг диққатини ўзига жалб қиларди. Аёлга ҳамроҳ кимсани Бадал балки сезмас ҳам эди. Аёлнинг чиройига мафтун бўлиб, кўзлари қувнаб, юраги орзиқиб ўтиб кетарди, агар унинг ёнидаги кимса туйқус жойида таққа тўхтамас ва аёл у томон хайрон бош бурмаса. Отасини кўриб, Бадал ҳам жойида таққа тўхтади. Бошда уни аёлга ҳамроҳ деб билгани йўқ. Шунчаки, оломон орасида туйқус тўқнаш келдим, деб хаёл қилди ва жилмайди. Бирок, отаси негадир уни кўриб севинмади. Аксинча, рангидан қон қочди, лаблари мулзам қимтилди. Фақат шундагина Бадал пайқадики, аёл йўлида давом этмай, уларга тикилмоқда: дам отасига, дам унга. Қараб, чамаси, ниманидир тушунгандек бўляпти. Буни Бадал отаси аёлнинг нигоҳига дош беролмай, юзини четга бурганини кўриб англади. Тағин шуни ҳам сездики, отаси икки ўт орасида ва шундай давом этса, қуйиб тамом бўладиган фурсат яқин. Бирок, бу унга кечқурун маълум бўлди. Овқатдан сўнг, тоза ҳавода озроқ айланиш баҳона, ҳовлига чиққанида. Овқат ичига қандай тушганини Бадал билмайди. Овқатни еб бўлгач ҳам дастурхон теграсидаги одатий гангир-гунгурга қўшилмай, товоққа мук тушиб ўтирди. Дастурхонга фотиҳа ўқилиши билан кафтини юзига тортиб, ташқарига отилди. Онаси ортидан хайрон тикилиб қолганини Бадал кўз қири билан илғади. Осмоннинг бағрида балқмиш ой шуъласи оғушидаги ҳовлига чиқиб, «отнинг қотили»дан биттасини олиб лабига қистираркан, агар онаси бугун у гувоҳи бўлганга тўқнаш келса, бу асно оддий хайрати нечоғли мураккаб тус олиши мумкинлигини тасаввур қилди. Бадал тамакининг аччиқ дудини симириб лаззатланаркан, уй эшиги вийқиллаб очилганини эшитдию одатига кўра «отнинг қотили»ни шоша-пиша оёғи тагига ташлаб, эзғилаб ўчирди. Айвонда отасининг сояси кўзга ташланди. Унинг айвонда туриб, ҳовлига жонсарак алангла-

шидан Бадал отаси ўзини қидириб чиққанини фахмлади. «Отнинг қотили»га ўрганган дамдан мерос одатга бўйсунганига ачинди. Отасининг қаршисида тамаки тутатиб, унинг тутунини ҳавога намоийшкорона пуркаш ўзига айни дам нечоғли лаззат бағишлаши мумкинлигини Бадал таҳмин қилди. Хатосини тузатмоқ ниятида шоша-пиша чўнтақларини пайпаслаб, сигарет изламоққа тутинди. Бироқ, отаси аллақачон унга яқин келиб улгурган эди.

Хийла вақт уларнинг ҳеч биридан садо чиқмади.

— Бадал... — деб овоз берди ниҳоят отаси ва давомини айтолмай, чайналди.

Бадал бошини кўтарди ва «Хўш?», дегандек, отасининг кўзларига нигоҳини қадади.

— Ойинг, албатта, тилла аёл, — деб давом этди отаси. — Лекин... — Шундай деб, у тагин гап тополмай, чайналди.

Бадалнинг нигоҳида истехзо акс этди. «Хўш, нима «лекин»? Қани, эшитайлик?!», дерди унинг отасига қадалмиш кўзлари.

Отаси Бадалнинг бу қарашига дош беролмай, кўзини олиб қочди.

— Буни сен кейин тушунасан, — деди четга қараб. — Ҳа, тушунасан...

Бадал миқ этмади. Бироқ, отаси ундан бирор гап эшитгиси келди.

— Гапирсанг-чи? — деб айтди унга интизор тикилиб. — Нега индамайсан? Ахир, бирор нима десанг-чи?..

Бадал айтди. Лекин отасига эмас. Буни у бошқа кимгадир айтди, дейиш ҳам кўп мушкул эди. Зеро, тун, ховлида ўзидан бўлак ҳеч зор йўқ эди.

— Кетаман! — деди у хозиргина отасининг шарпаси кириб ғойиб бўлган уй эшигига тикилиб ва кетмоқни кўзлаган ерига шу дамдаёқ тўппа-тўғри йўл олмганини оқлаган каби, қўшимча қилди: — Барибир бош олиб чиқиб кетаман!

Чамаси, у мактабни битириб, етуклик шаҳодатномаси қўлга тегишини кутмоқчи бўлди. Шаҳодатнома билан кетмоқни кўзлаган ерига йўл топиш унга осондек туюлди. Бироқ, айни шу орада Сардор воқеаси содир бўлди, яъни битирув оқшомидан уни тўппа-тўғри қора курсига олиб бориб ўтқизишди ва у дахшатли, босинки тушда ҳам кўрмаган ерга уч йилга ҳибс этишди. Ҳеч қандай

шаҳодатномасиз. Ҳали бу ҳукм ўқилмай туриб, улар миршабхона ҳовлисида Сардор ҳақида бирор мужда эшитиш илинжида тонг оттиришаркан, Бадал отасининг елкасига қўйилмиш қўлини жаҳл билан силтаб ташлади ва асло фақатгина Сардорнинг бошига ноҳақ ёғдирилмиш маломат сабабли эмас.

Сўнг урушдан Ғойиб қайтиб келди. Унга қадар ва кейин тирик қайтганларнинг аксариятидан фарқли ўларок, соғ-саломат, тўрт мучаси бут. Лекин, Бадал бунга унча ажабланмади. Чунки, у акасининг исми Ғойибблигини, эсини танибдики, ҳамма уни Ғойиб ғолиб деб аташини унутмаган эди. Аммо, у билан битта хонада ўтказилган илк тундаёқ Бадал ўзининг адашганини тушунди. Ҳа, тўғри, у ўзининг акаси — Ғойиб, лекин ғолиб эмас, йўқ. Ғолиб тун бўйи уйқусида ваҳмали сўзларни айтиб бақириб, алаҳлаб чиқмайди.

Урушнинг ҳалокатли дами чекиниб, кетганлар бирин-бирин — кимдир соғ, кимдир мажруҳ — қайтиб кела бошлашгач, ҳамма қон силққан жароҳатлар ниҳоят битишига умид қилган эди. Аммо, шундай умидбахш тонгларнинг бирида янграган аччиқ фарёд урушнинг асорати у тугаганидан сўнг ҳам ҳали хийла вақтгача уларни тинч қўймаслигидан дарак берди. Бу даракни уларга урушдан тўрт мучаси бут қайтганларнинг «қалдирғоч»и — Ориф қизиқнинг тўнғичи Зариф етказди. Қарийб икки йил урушда қон кечиб, бир туки тўқилмаган савлатли, алпкелбат йигит қайтиб келган кунининг эртасигаёқ, ҳе йўқ-бе йўқ, ўсал бўлиб ётиб қолади, деб ҳеч ким ўйламаган эди. Буни шўрлик йигитнинг ўзи ҳам сира хаёлига келтирмаган. Йўқса, азонда, ҳали ҳамма маст уйқуда ётган маҳал, у эси чалғиб ҳовлига чиқармиди? Нима мақсадда — буни ҳеч ким тайинли тушунтириб беролмади. «Чеккани», деб тахмин қилди кўпчилик. Бироқ, Зарифни яхши таниганлар унинг йигит бўлиб ҳам оғзига тамаки олмаганига гувоҳлик беришди. Бошқа бир тайинли изоҳ эса ҳеч кимнинг ақлига келмади. «Кўргулик-да», деб айтди кимдир. «Пешонасига шу ёзилган экан-да», деб ачиниб, бошини сарак-сарак қилди бошқа биров. Зарифнинг тунда ухлаёлмасдан, тонг отмай ҳовлига дайдиб чиқиши боисини Бадал тушунгандек бўлди. Бироқ, хийла ўтиб, Ғойиб қайтганидан сўнг. Унгача урушда шунча вақт қон кечиб, бир тукига озор етмаган йигитнинг, ҳе йўқ-бе йўқ, ўсал бўлиб ётиб қолиши сабаби-

ни сира тушунолмай, ҳамма қатори роса боши қотди. Бунинг боисини шўрлик йигитнинг жигарлари ҳам англаёлмай ҳалак эдилар. Айтишларича, Зариф урушдан қайтиб келган ўша қувончли кун яқин қариндош-уруғлар, қутлагани чиққан кўни-кўшниларни улар фақат ярим тунда кузатишган. У ёқ-бу ёқни йиғиштириб, эрталабдан бошланажак келди-кетдиларга андак ҳозирлик кўриб, бироз мизғиганларини билишади, ҳовлида янграган даҳшатли ўкирикдан чўчиб уйғонишган. Ўрнидан шу заҳоти ирғиб туриб, ташқарига отилганлар йигит бояқишни ҳовлининг ўртасида, иштони жикқа ҳўл, кўл-оёғи қалтираб, тили тортилиб, ўсал ётган ҳолда топишган. Шу бўйи йигит тўшакка михланди. Дўхтирлар уни нимадандир қаттиқ кўрққан деб топишди. Бироқ, нимадан — бу ҳақда ҳеч ким аниқ бир нарса деёлмади. Фарёдни эшитиб, ҳовлига дарҳол чопиб чиққанлардан бири гап орасида кўз кири билан девор орқасида лип ётган салланинг куббасиними-ей, ниманидир иллаганини тилга олгандек бўлди. Ориф қизиқнинг ҳовлиси ҳам, Бақаҳовуздаги аксарият ҳовлилар сингари, пастгина пахса девор билан ўралган эди. Кўчадан ўтган бўйчанроқ кимсанинг елкадан юқорисини ҳовлининг исталган еридан туриб бемалол кўрса бўларди. Лекин, Исҳоқ сўфи асло бўйчан одам эмасди. Уни сўфи деб айтиш ҳам кўп мушкул эди. Ҳар қалай, Зариф ва унга тенгмўйсалар урушга отлангунга қадар Исҳоқ сўфилик даъво қилмоқ тугул, ҳали бошига салла ҳам кўндирмаганди. Кўчада унинг лапанглаган қораси кўринди дегунча дарров бола-бакра ўртага олиб, чуғурлаб, кўшиқ айтишни талаб қиларди. Исҳоқ уларни қувиб солмасди. Ҳатто у қадар тихирлик ҳам қилмасди. Бошини хиёл бир ёққа ташлаганча, сўйлоқ тишларини кўрсатиб иржайиб, бола-бақранинг чуғурлашига қулоқ солиб турарди-да, сўнг ўзига маълум иккита кўшиқдан биттасини бошларди. Ё «Девонаи Машраб»ни, ёки «Йўл кўшиғи»ни. Қайси бирини айтишни сўрашса. «Девонаи Машраб»ни камдан-кам сўрашарди. Аниқ бир кўшиқни талаб қилишмаган маҳал у албатта «Девонаи Машраб»ни айтарди. Сўнг, чамаси, ўртадаги ҳазинликни кўтариш учун, қувноқ овозда «Йўл кўшиғи»ни улаб юборарди:

*Кўлларим рулда, рулда, рулда-а-а-а.
Кўзларим йўлда, йўлда, йўлда-а-а-а...*

Зариф ва унга тенгмўйсаларни урушга олишгунга қадар шундай эди. Уруш туфайлими, ё бошқа бирор сабаб бўлибми, Исҳоқ ортиқ кўшиқ айтмай қўйди. Кўчада ҳам у фақат ахён-ахёнда бир кўзга ташланарди. Гап тарқалдики, суриштиришлар натижасида Исҳоққа она томондан аваға бўлиб чиққан Мулла Матғози уни ўз тарбиясига олибди, деган. Ёши бир жойга борган одамни тарбиялаб, нимагадир эришмоқни кўзлаш, албатта, ақлга сифмайдиган иш эди. Лекин, Мулла Матғозининг мўъжиза содир этмоққа қодир ўткир дами ҳақида ҳар хил миш-мишлар юрарди. Мўъжиза чиндан содир бўлди. Кунлардан бирида Исҳоқнинг барчага таниш овози азон айтиб, авомни намозга чақирди. Мўъжиза тагин шунда ҳам эдики, сўнгги марта Бақаҳовузда қачон азон чақирилганини эсловчилар оз топиларди. Бори ҳам азон овози у ёқда тўрсин, қулоғи тагида отилган тўп гумбурининг-да фарқига етмайдиган ёшда эди. Сўнг Исҳоқни эгнига эски тўн кийиб, бошига дастор ўраган ҳолда кўчада кўришди. «Ўғри қариса, сўфи бўларкан-да», деб кулди мўъжизага беписанд авом. Исҳоқ, албатта, ўғри эмасди. Бундан бошқа матал тилига келмагани боис авом шундай деб айтарди. Бироқ, шу бўйи «сўфи» сўзи унинг исмига чиппа ёпишди. Исҳоқ ҳар сафар бошига дасторини ўраб, азон чақиргани борадиган йўл Ориф қизиқнинг уйи олдидан ҳам ўтарди. Ориф қизиқнинг уйини ортда қолдиргач, у учраган биринчи муюлишдан ўнгга бурилиб, Бадалларнинг маҳалласидан пастга қараб юрарди. Исҳоқ масжидда кундалик хизматни адо этгач, одатда, шом қоронғисида худди шу йўлдан ортга ҳам қайтарди. Ғойиб урушдан янги келган маҳал эди. Бадал каравотида узала тушганча капалаклар ҳақидаги қайсидир китобга кўз тикиб ётар, Ғойиб эса ланг очик деразадан кўчага термулиб, шом қўнишини кузатарди. Тўртинчи кундирки, Ғойиб эрталаб тонг отиши, кечкурун эса шом қўнишига термулиб, тўймасди. Ўзи тўймаса-ку, майли. Саҳар мардонда Бадални ҳам қитиқлаб уйғотарди. Шомнинг иши осон эди. Шомда Бадал хали кўчадан қайтмаган бўларди. Ғойиб келган кундан бери илк дафъа Бадал шомни у билан бирга қарши олмоқда эди. Тўғрироғи, шомни Ғойиб қарши оларди. Бадал эса бепарк эди. Шомга ҳам, дераза олдида майкачан туриб, уни қарши олаётган Ғойибга ҳам... Бирдан залворли нимадир полга тарақлаб тушди. Бадал овоз келган ёққа ялт

этиб қаради. Полда чил-чил синиб ётган гултувакни кўрди. Адашмаса, у дераза тоқчасида тургучи эди. Сўнг Бадал нигоҳини Ғойибга қадади. Қараб, ўз кўзларига ишонмади: ҳозиргина ташқарига кўксини бериб, шом нафасини тўйиб симираётган одамнинг ранги қув ўчган, худди ҳозир юз чақирим жойдан чопиб келгандек, деворга беҳол суянганча, харсиллаб нафас оларди.

— Ғойиб?!

Бадал қўлидан китобни тушириб, даст ўрнидан турди.

— Нима гап? — деб сўради унга яқин келиб.

Ғойибнинг мижджа қоқмасдан тош қотиб туришидан Бадал ўз саволига ундан бу яқин орада жавоб эшитмаслигини англади. Деразадан ташқарига бўй чўзиб, ғира-ширада лапанглаб кетиб бораётган шарпани аранг илғади.

— Исҳоқ-ку, — деди Бадал Ғойибнинг дахшатдан олайган кўзларига тикилиб. — Нима, танимадингми?

Ғойиб жим эди.

У фақат ярим тунда, ер-кўкни зимистон чулғаб, тирик жон борки, хордиққа бош қўйган маҳал тилга кирди. Худди Бадалнинг ўзи сингари ухлаёлмай, шифтга термулиб ётганини сезгандек. Ўша, сочлари янги тақир қилиб олинган кўнгиллилар ва «кўнгилсизлар», яъни урушга кўнгилли бўлиб ёзилишга журъат этмаганлар ортилган уловлар карвони йўлга чиққан дамдан бошладди у. Карвон узоқ йўл юрди.

— Тўйтепага келдик, — деди бир вақт кимдир.

Лекин, уловнинг улар ўтирган юкхонаси қора мато билан бирор тирқиш қолдирмай ўралгани боис, ҳеч нарсани кўриб бўлмади.

— Шошдан ўтяпмиз, — деган овоз кулоққа чалинди бир маҳал тағин.

Ўтирганларнинг бари бирдан питирлаб қолишди. Ҳамма тимирскиланиб, бирор тирқиш топишга уринарди. Шу вақтгача фақат номини эшитишган шаҳарга бир нигоҳ ташламоқчи бўлишарди.

— Шошдан ўтяпмиз... Шошдан ўтяпмиз... — деб шивирларди ҳамма алланечук ҳаяжон билан.

Тағин ким билсин. Бу ҳарбийлар нимаики айтмасин, нимаики иш қилмасин — бари сир, жумбоқ. Чунки, карвон ниҳоят тўхтаб, улар ёруғ оламга чиқишганида, шаҳардан асар ҳам йўқ эди. Атрофда кенг саҳро ястаниб ётар ва уни Шош деб айтмоққа асло тил бормасди. Бу

ерда уруш кетиши мумкинлигига ҳам ишониш кўп мушкул эди. Тўрт томон — сахро, охир-адоғи кўринмайди, жой ҳаммага етарли, оёқни бемалол узатиб, чўзилсанг ҳам, эҳ-ҳе, тағин қанча жой ортиб қолади, Бақаховуздан нечтасини келтириб жойлаштириш мумкин. Хуллас, бир қарашда талашса арзигули ҳеч нарса йўқдек. Фақат бир қарашда. Чунки, бу ернинг ҳавосини ютганинг сайин ўтли нимадир димоғингни қакратиб, куйдиргандек бўлади. Сезасанки, асло сахронинг жазирама офтоби сабабчи эмас бунга. Зеро, ҳеч қандай сув босмайди уни. Шомга бориб яйдоқ сахро бўйлаб қандайдир бесаранжомлик кўлкаси кезгандек бўлади. Худди ҳозир сахрода бирдан қуюн кўтарилиб, ҳаммани ютадигандек туюлади. Лекин, роса икки йил шу ерда бўлиб, Ғойиб бирор марта ҳам қуюнни кўрмади. Боз устига, сахронинг яйдоқлиги ҳам сароб бўлиб чиқди. Ҳа, у яйдоқ туюларди, токи қаршингда лоп этиб бирор қишлоқ ёки шаҳарча пайдо бўлмагунча. Ҳар қандай қишлоқ ёки шаҳарда бўлгани каби, уззукун уларда ҳаёт қайнарди. Уруш бошланиши билан бу ерларда азон овози тинган эди. Аммо, ҳеч ким бошидан дасторини ечмаганди. Ғойибнинг назарида, улар нафақат ўз қишлоқлари, шаҳарлари, сахроси ва офтоби, балки бошга дастор кийиш ҳуқуқлари учун ҳам курашардилар. Қишлоқ ёки шаҳар кўчалари бўйлаб атрофга зийрак аланглаб, қуролларини отишга тайёр тутганча илгарилашаркан, дўст ким, душман ким — фарқлаш маҳол эди. Ҳеч ким ўзининг душманлигини тан олмасди. Лекин, ҳеч кимса уларга дўстона нигоҳ ҳам ташламас эди. Сафлари эса дам сайин сийраклашиб борарди. Кунда, кунора кимнингдир жасади топиларди. Кимдир соқчилик қилаётган пайт ўлдириб кетишарди. Кимдир ёзилмоқ учун четга бирров ўтган маҳал ўлим топарди. Ғойиб ҳеч унутмайди, унутолмайди. Мактабдоши Шаҳобни. Иккови тенгмўйса эди. Лекин, Ғойибнинг кўзига у ёш бола кўринарди. Чунки, нуқул уйда қолган каптарлари ҳақида қайғуларди. Бошқалар юрган йўлларида ўз сояларидан ҳайкишар, тунлари тик этган товушга ҳам уйғониб, кўз юмолмай чиқишарди. Шаҳоб бўлса, кечасию кундузи фақат каптарларини эслаб, хўрсингани хўрсинган эди. Каптархонаси эшигига қулф осидан олдин у каптарларининг барини олиб учирганди. Айни чоғ улар бутун шаҳар бўйлаб қўлма-қўл бўлиб тарқалиб кетганини Шаҳоб ўзича тахмин қиларди. Аммо, улар

барибир учиб келиб, каптархонасининг томида ғуж бўлиб тизилишиб, ўзига кўз тикишларига ишонарди. Каптарлари билан албатта юз кўришишига ҳам. Бунга у Ғойибни ҳам ишонтирган эди. Уларни топшириқ билан жўнатишган ўша кунни ҳам Шаҳоб тушлик устида Ғойибга каптарларини кўмсаб гап бошлаганди. Бирок, у гапини тамомлашга улгурмади. Товоғидаги бўтқасини еб бўлишга ҳам. Учинчи ё тўртинчи луқмани оғзига яқин келтирган лахзада уларни оёққа турғизишди. Сабаби тайин эди: тагин қайсидир тупкада шубҳали ҳаракат кузатилган. Кун давомида неча бор кузатилувчи шубҳали ҳаракатларнинг биттаси. Саф адоғида Шаҳоб борарди. Ундан ўн қадамча олдинда — Ғойиб. Ғуж бўлиб юришга рухсат йўқ эди. Ғуж бўлиб юриш хавфли ҳисобланарди. Қандай топшириққа отланишмасин, бир-бирларидан маълум масофа узоқликда, ёйилиб юришга улар кўникишганди. Йўл қандайдир бозорчадан ўтарди. Икки ёнда — пастқам расталар. Расталарда — сотувга қўйган моллари каби кўримсиз сотувчилар. Айниган мева-чеванинг омихта ҳиди димоққа урилиб, кўнгилни беҳузур қилади. Пўчок ё шу каби шилимшиқ ниманидир босиб, сирпаниб йиқилмаслик учун оёқ тагига тикиласан. Димоғига урилаётган бадбўй хиддан бурнини жийриб, расталар оралаб кетиб бораркан, улардан бирига осилган темир қафас Ғойибнинг эътиборини дарров ўзига тортди. Қафасдан пастроқда барча ерлик аҳоли сингари яқтак-иштон кийиб, бошига салла ўраган кимса чўк тушган, саллали бошини солинтирган кўйи мудрамоқда эди. Ғойиб қафасга яқин келиб, кўринишдан какликка ўхшаш, аммо ундан хиёл ихчамроқ бир қушни кўрди. Одам нафасини сезган қуш безовталаниб, питирлаб қафасни силкитди. Қафасдан ерга чўк тушган асно мудраётган кимсанинг бошига дувиллаб тупроқ тўкилди. Бирок, у буни сезмай, ё сезса ҳам бепарво, мудрашда давом этаверди. Ғойиб мийиғида жилмайди. Кимсанинг бу тарз бокибеғамлигига унинг ҳаваси келди. Ўгирилиб, орқада судралиб келаётган Шаҳобга тикилди. «Буни кўр», дегандек, боши билан растада осиллик қафасга ишора қилди-да, кулиб, йўлида давом этди. Ўн-ўн беш қадам юрганини билади, бўғиқ гупиллаган овоз қулоғига чалиниб, Ғойиб сергак тортди. Атрофга аланглади, лекин шубҳали ҳеч нарса кўзга ташланмади. Орқага бош буриб, Шаҳобни излади. Бирок, негадир унинг қораси кўринмади.

— Шаҳоб! — деб чақирди Ғойиб, ҳар доимгидек қитмирлиги тутиб, унинг жиғига тегиш мақсадида, бирор растанинг панасига ўтиб яширинган, деган ҳаёлда.

Одатда, Шаҳоб бундай пайтлар унинг биринчи чорловиғаёк: «Ҳа, боладимми? Ичинг ўтиб кетди-а?», дея, ё шунга ўхшаш гапга тегувчи бирор бошқа гап айтиб, кулиб, яширинган еридан чиқиб келгучи эди. Аммо, бу сафар у Ғойибнинг гашига тегишга шошилмасди.

— Шаҳоб! — деб чақирди Ғойиб тагин. — Бас қил ҳазилни!

Унинг тахминича, Шаҳоб айна дам қафас осиглиқ растага етган бўлиши лозим эди. Агар унинг кўкда қанот қокқан жонзотга анграйиб қараш одати ҳисобга олинса...

Ғойиб юраги безовта дукиллаб, бир фурсат муқаддам ўзи тўхтаб тикилган қафас осиглиқ раста томон нигоҳини қадади. Фақат шунда илғадики, қафаснинг тагидан тепага ҳовур кўтариляпти. Ғойиб уни куш питирлаб, қафасни силкитган чоғ таркаган чанг, тупроққа ўхшатади. Чунки, куш какликдан ихчам, қафас ҳам шунга яраша эди. Бундай ҳовур эса ҳавога камида эшакнинг туёқлари тагидан кўтарилиши мумкин эди. Ғойиб юраги кўнгилсиз ниманидир сезиб, раста томон отилди. Растада қафас ўша-ўша осиглиқ турарди. Қафасдан пастроқда яктак-иштон кийиб, бошига салла ўраган кимса чўк тушганча мудрарди. Кимсанинг қаршисида... оёқ остида... тупроққа қоришиб...

Ғойиб бир лаҳза ўзини йўқотди. Вужудини титроқ қоплади.

— Шаҳоб... — деб айта олди у базўр. Овози ҳам алланечук титраб чиқди. Шаҳобнинг ерда тупроққа қоришиб ётган жонсиз гавдаси узра энгашиб, бошини аста кўтармоқчи бўлди. Бармоқлари қайноқ, шилимшиқ нимагадир тегиб, Ғойиб қўлларини илкис тортиб олди. Шаҳобнинг бошидан тутган кафтларида у қон кўрди, қип-қизил қон. Дарди-дунёси қоронғи тортиб, нима қиларини билмай, Ғойиб атрофга аланглади. Кўзига бирор тирик жон кўринмади. Фақат уч-тўрт қадамча нарида ётган кўринишдан арава гупчагини эслатувчи йўғон алламбалонигина нигоҳи илғади. Гупчакнинг ҳам бир учи қон эди, қип-қизил қон. Фақат шундагина Ғойиб дўстига нима бўлганини фаҳмлади. Кўзларига қайноқ ёш қуйилиб келди. Худди ўзига ҳамдард излаган каби, Ғойиб

ёшли кўзларини қаршисида чўк тушмиш кимсага қадади. Бироқ, у шундоқкина тумшуғи тагида юз берган воқеани пайқаман, ё сезса ҳам бепарво, саллани бошини бир томонга хиёл солинтирган асно хотиржам мудрамоқда эди. Ғойиб кимсага тикилганча қотиб қолди. Баайни уни энди кўраётгандек. Баайни унга қадар бу тарз чўк тушиб мудраган кимсани ҳеч қачон кўрмаган каби. Туйқус нигоҳи кимсанинг эғнида қандайдир майда доғларни илғади. Оёқларида, яктагида ва ҳатто бошидаги салласида ҳам. Ғойиб юриб кимсанинг тепасига келди. Шу баробар, у доғларнинг рангини ҳам фарқлади: қизил, қип-қизил... Сездикки, улар Шаҳобнинг бошидан сачраган, Шаҳобнинг қони. Ғойибнинг бирдан ғазоби кўзиди. Ғойибнинг кўзларига қон тўлди. Елкасида осиглиқ қуролининг заранг қўндоғи билан кимсанинг бошига жаҳд ила туширди. Кимса, чамаси, мудроқдалиги боис, зарбни ҳис қилмади, фақат ўтирган жойида илқис бир қалқиб, Шаҳобнинг қонига омехта тупроққа шилқ этиб йиқилди...

Бу Ғойибнинг урушда илк бор қўли қон бўлиши эмасди. Бундан кейин ҳам у кўп марта ўлим билан тўқнаш келди. Сахрода, сўнг эса тоғ-тошлар орасида тирик қолишнинг пайида бўлди. Кимнингдир ўқига чап берди, кимнидир ўққа дучор қилди. Лекин, растага суяниб мудрамиш кимсанинг қўндоқ зарбидан илқис бир қалқиб, Шаҳобнинг қонига омехта тупроққа шилқ этиб йиқилиши сира кўз олдидан кетмади. Қаерга бормасин, нукул у изидан таъқиб қилаётгандек туюларди. Ўша, растага суянганча, бошини хиёл бир томонга солинтирган асно, хотиржам мудраётган алфозда. Кимса кўз ўнгида пайдо бўлгани ҳамон Ғойиб зўр бериб уни тасаввуридан ҳайдашга уринарди. Токи, у қўндоқ зарбидан жойида илқис бир қалқиб, Шаҳобнинг қонига омехта тупроққа шилқ этиб йиқилгунча...

Гарчи, урушдан ғолиб қайтмаган бўлса-да, барибир у хануз ўша Ғолиб эди. Бунга Бадал кўп ўтмай ҳис қилди. Ғойиб янги қайтган, ухлаёлмай, алламаҳалгача хонада у ёқдан-бу ёққа юриб чиқувчи тунлардан бирида Бадал унинг тўшагини бўш кўриб, таажжубланган эди. Бор-бора Ғойибнинг оқшом кетиб, эрта азонда қайтиши одат тусига кирди. Кечқурун оила даврасида гангир-гунгур овқатланиб, дастурхон йиғилгани ҳамон у ҳаммага хайрли тун тилаб, ётгани кириб кетарди. Кўп ўтмай унинг

кетидан кирган Бадал хонани тирик жондан холи, дерзани эса ланг очик топарди. Гойибнинг тунги дайдишлари уйда ҳеч кимга сир эмасди. Ўзининг зинҳор ёш бола эмаслиги, муҳими, ниҳоят, буни ота-онаси тан олишганини, энди улардан ўспиринлик пайтидаги сингари ҳудабехуда дашном эшитмаслигини Гойиб яхши англарди. Лекин, англаса-да, тунги дайдишини барибир дераза ҳатлаб бошларди. Афтидан, бу унга бошқача бир завқ бахш этарди. Бу завқни ҳис қилмоқ учун тун бағрига бир марта бўлса ҳам Гойиб сингари дераза оша шўнғиб кўрмоқ жоиз эди. Бадал эрталаб уйғониб, у н и н г жарангдор овозига махлиё ўтирганида, Гойиб ўрнида маст уйқуда ётган бўларди. Шу овоздан бўлак ҳеч нарса қизиқтирмасди Бадални — на Гойибнинг тунги дайдишлари ва на тун бағрига дераза оша шўнғиш завқи.

— Хайрли тонг, азиз ҳамшаҳарлар! — дея жаранглаб, ҳар сахар уйғотар эди уни бу овоз. — Эрталабки бадантарбия машғулотини бошлаймиз.

Бадални бадантарбияга ихлосманд деб айтиш кўп мушкул эди. Умри бино бўлиб ўз гавдасидан ортиқ юкни кўтарганини у билмасди. Овозга фақат қулоқ соларди, холос. Унинг амрини бажаришга асло ошиқмасди. Аммо, барча машқларни бош-адок бажарган каби, кун бўйи ғайрати жўшиб, ўзини тоғни талқон қилишга қодир ҳис қилиб юрарди.

— ...Эрталабки бадантарбия машғулотини бошлаймиз.

Бу овоз янграган маҳал у хонада Гойибнинг борлигини ҳам буткул унутарди. Лекин, бир сафар у Бадалга ўзининг борлигини англади. Машғулот бошланиб, бутун вужуди қулоққа айланган чоғда Бадал ботиний бир туйғу-ла кимдир овоз билан танҳо мулоқотига дахл этаётганини ҳис қилди. Дахл этувчи узоқда эмас, ўзи билан бир уйда, ҳатто битта хонада эди. Бадал унинг нафас олишини ҳам сизди. Бу нобакор ким бўлди, дея норози бир асно нафас келган тарафга кескин бош бурди ва... худди ўзи сингари овозга қулоқ тутиб, жойида тек қотган Гойибга кўзи тушди. Бадалнинг ўзи томон бош бурганини Гойиб сезмади. Машғулот тугаганидан сўнг ҳам анча вақт унинг таъсирида нигоҳини бир нуқтага қадаб, сеҳрланган каби анграйиб ўтирди. Бадалнинг тоқати тоқ бўлди — оёқларидан кўрпани олиб ташлаб, ўрнидан даст турди. Каравот ғичирини эшитиб, Гойиб ниҳоят ўзига

келди. Нигоҳи ўзи томон олайиб тикилиб турган Бадалнинг кўзлари билан тўкнашиб, мулзам илжайди ва бошини ёстикқа таппа ташлаб, юзига тўшакни тортди... Бу ҳол бўлак такрорланмади. Бироқ, Бадал одатдагидек эрта тонгда овознинг даъвати билан уйғониб, унга кулок тугаркан, гарчи, кўрпага буркалиб ётган эса-да, Фойибнинг уйғоқ эканлигини ҳис қиларди. Бир оқшом Бадал уйкуга ётишдан аввал ҳар тонг жаранглаб, уларни уйғотувчи қутининг овоз мурватини бурашни атай унутди. Бир маҳал у тапиллаган овоздан чўчиб кўз очди. Фойиб навбатдаги тунги саргузаштини тамомлаб қайтган, дераза ошиб кириб, каравоти тепасида тимирскиланарди. Бадалнинг кўзидан уйку қочди. Кўп ўтмай қаердадир хўроз қичқирди. Тагин пичадан сўнг Исҳоқ сўфи азон чақирди. Бадал юраги потирлаб ура кетганини ҳис қилди. Хона деворида осиглик қутидан салом янграб, Фойиб икковини уйғотиши лозим бўлган вақт яқинлашган эди. Аммо, бу тонг қути сукут сақларди. Айни сир ёлғиз Бадалгагина маълум эди. Фойиб, табиийки, бундан мутлақо беҳабар, кўрпага буркалганча, дили орзиқиб, йкки кулоғи эса динг бўлиб, қутининг тилга киришини интизор пойларди. Бир вақт у кутавериш тоқати тоқ бўлди, ё кўнгли ниманидир сезди, ётган ерида ғимирлаб қолди. Узалиб, тоқчадан соатини олди ва кўзига яқин келтирди. Тўхтаб қолмагани, дея уни кулоғига тутиб кўрди ва бирдан ўрнидан сакраб турди. Оёқларига чуваланган тўшакни нари тепиб, шоша-пиша хонанинг қути осилмиш бурчагига йўналди. Кела солиб қутининг овоз мурватини буради.

— ...қўлимизни елкамизга қўямиз — икки, юқорига кўтарамиз — уч, пастга туширамиз — тўрт. Машқни якунладик, — деган овоз таралди қутидан.

Бадал нафасини ичига ютиб, тунчироқ тугмаси томон аста қўл чўзди. Тонг отиб келаётган эса-да, хона гирашира ёруғ эди. Бадал тунчироқ тугмасини босиши баробар, хона лоп этиб ёришди. Фойиб турган ерида Бадал томон ялт этиб ўғирилди. Худди Фойибни жинойт устида қўлга туширган каби, Бадал ўзини ғолиб ҳис қилди. «Ғолиблик ёлғиз менга хос, деб ўйлайсанми? Адашасан!», дегандек, унга таънаомуз тикилди. Бироқ, Фойиб, Бадал кутганидек, ўзини йўқотмади. Унинг нигоҳида ҳатто саросима учқуни ҳам сезилмади.

— Ёқимли, а? — деди Фойиб, кўзлари Бадалда, қўлоқ-

ларини кутидан таралмиш овозга тутиб. — Бу — овозику. Сен унинг ўзини бир кўрсанг эди!

Бадал Гойибга тикилган асно қотиб қолди. Чунки, Гойиб унга ғалаба деб ўйлагани асло ғалаба эмас, Бадалнинг ҳаётдаги илк мағлубияти, тўғрироғи, мағлубиятининг боши эканини ўзи сезмаган ҳолда англаган эди. Адоғи ҳам Бадални кўп кутдирмади. Орадан, чамаси, икки ойча вақт ўтгач, Гойиб дераза ошиб, тонггача қайдадир дайдиш одатини ниҳоят канда қилган тунлардан бирида, хофиз «Тўйлар муборак»ни сўнгги бор чулдираб, тўйнинг охиригача сабри чидаб қолган меҳмонлар кўзлари сузилиб, келин-куёвни гўшанга хозирланган уйга кузатишаркан, Бадал буларнинг барчасига алам-ла тикилиб, тилида айланган фақат бир гапни тинимсиз ямлар эди: «Кетаман! Барибир бош олиб чиқиб кетаман!..»

Кўкда чарақлаган жазирама қуёш ҳавода кезмиш чангни жизғанақ қилиб куйдирар, йўлдан ғириллаб ўтаётган уловларнинг ели эса уни димоққа келтириб урарди. Атроф-жавониб шу жазирама қуёшнинг измида, ердан, гиёҳлардан қайноқ ҳовур кўтарилар, тирик жон борки, бари офтобда жизғанақ бўлмаслик учун сояга биқинган эди. Ёлғиз Бадал Армонгина панага ўтишга шошилмасди. Ёлғиз Бадал Армон жазирама офтобда туриб, йўлдан ғириллаб ўтаётган уловларнинг ели димоққа келтириб ураётган қайноқ чангни кўзлари ёшланиб ютганча, худди қаҳратон совуқда қолган каби қалт-қалт титрарди. Бадалнинг вужудини чулгамиш безгакни айни дам офтоб эмас, «жоннинг қотили»дан бир култумигина босиши мумкин эди. Албатта, агар бўлса, у иккинчи ва ҳатто учинчи култумдан ҳам бош тортмасди. Буни Бадал безгак тутишидан хийла аввал Ибод чошиб келиб, қўлига тутқазиб кетган майли шишага қараб аниқ ҳис қилди. Бироқ, Бадал Армон майдан озгина тотиниб, безгакдан кутулишга эмас, аввало шишани эгасига элтиб топширишга ўзини бурчли деб билди. Уловдан тушиб, айни жойга қозикдек қоқилганидан бери илк бор атрофга боқиб, ўзининг Бақаминордан бир қадам нарида турганини пайқади. Бурчини бажаришга киришиши учун ундан Бақаминорни айланиб ўтиб, ариқ бўйига чиқиш талаб этиларди. Ариқ ёкалаб узун йўл кетганди. Йўлдан озгина юрилса, шундоқ ариқ устига қурилган супага дуч келинарди. Супага ариқ бўйида шох отиб ўсган баҳайбат

толлар соя ташларди. Унда толлардан бирининг шохига ўрнатилган темир карнайдан дунё хабарларини эшитиб, дунё тақдирини ўзларича ҳал қилиб, чоллар ўтиришарди. Ора-сира ариқ ёқалаб кетган йўл чангир ва чолларни севимли юмушларидан чалғитиб, шу яқин маҳаллалик бола-бақра пайдо бўларди. Улар чоллар танда қурмиш супага анча етмай тўхташар ва жўр овозда чувиллаб, кўшиқни бошлашарди:

*Ариқ бўйида толлар,
Толлар тагида чоллар.
Бу чоллар ёмон чоллар,
Ўтган кампирни пойлар!*

Қизиғи шундаки, сўнгги мисрани улар айниқса баланд овозда қичкириб қўйлашар, таъкид оҳанги бу ерда асло талаб қилинмаса-да, кетига бўйлари баробар ундовни қўндиришарди.

— Ҳа, тилиннга шакар!

— Булбул-а, булбул!

— Ҳой, кел-чи, бир нима бераман! — деб алқаган бўлишарди уларни чоллар, кетлари билан пойгак томон аста сурилиб, қўлларини калишлари томон чўзишаркан.

Чурвақалар супадаги тадорикни пайқаб, пиқир-пиқир кулганча аста ортга тисланишарди.

— Ҳа, келмайсанларми? — дея, калиш тутган қўлини орқасига яшириб, ўрнидан қўзғаларди чоллардан бири. Иккинчи қўли билан эса чўнтагини ковлаган бўларди. — Қани, ке, попук бераман!

— Отинг, илволамиз! — деб жавоб берарди чолнинг бу такаллуфига чурвақалардан бири.

Чол, ҳийласи иш бермаганидан тажанг, қўлидаги калишни жаҳл билан бола-бақрага қарата ирғитарди. Шум-такалар чувиллашиб, тўрт ёққа қараб тўзғишар, чол эса уларнинг ортидан:

— Ҳа, ўша сенларга тарбия бергани! — дея сўкиниб, мушт силкиб қоларди.

Чурвақалар шу кетганча ўйинга алағда бўлиб, маълум вақт чолларни унутишарди. Ўйин ҳам ахийри уларни зериктирар ва нимага чалғишни билмай, бошлари қотиб турган маҳал, ораларидан кимдир бирдан чолларни, улар билан мулоқот ўтган гал адоғига етмаганини эслаб қоларди. Бола-бақра эрмак топилганига севиниб,

чувиллаганча кўчани бошига кўтариб Бақаминор томон ёпириларди. Вақт ўтиб чурвақалар улғайишар, ариқ устидаги супада тинчгина гурунг қуриб ўтирган мўйсафидларга хиралик қилиш одатларини йиғиштиришарди. Тўғрироғи, ариқ устидаги супада танда қурмиш қариялар энди уларни қизиқтирмасди. Уларнинг ўрнини дарҳол бошқа чурвақалар эгаллашарди. Улар ҳам Бақаминор яқинидан ўтган ариқ устидаги супада муқим танда қурмиш чолларга хиралик қилишни энг севимли эрмак деб билишарди. Чурвақалардан фарқли ўларок, чоллар негадир ҳеч улғайишмасди, фақат ора-сира бирининг ўрнида бошқаси пайдо бўларди. Супа атрофида хиралик қилиб айланган чурвақаларни қувиб солишни улар ҳам бир эрмак деб билишарди. Бола-бақра ўйинга берилиб, узок вақт кўринмай кетса, чоллар тинчликмикан, дегандек, андак хавотир билан, кўзлари олазарак бўлиб, йўлга термулишарди. Чурвақалар тезроқ кўчани бошига кўтариб келиб, уларни дунё ташвишларидан бир зумга бўлса ҳам чалғитишларини исташарди.

Тош тоға келгинди мардикор билан тил бириктириб, Шошга қочиб кетган биттаю битта қизи, кўзининг оқу қорасини излаб йўл олганида ҳам чоллар шу супада дунёнинг тақдирини ҳал қилиб ўтиришарди. Қизнинг мардикор йигит билан қўл ушлашиб, Бақаҳовуздан қочиб чиқиб кетиб бораётганини ҳеч ким кўрмаган, «Ҳой, йўл бўлсин, қаёққа қараб қочиб кетиб боряпсизлар?», деб улардан биров сўрамаган, демакки, улар ҳам ҳеч кимга: «Шошга», деб жавоб қайтаришмаган эди. Бирок, негадир ҳамма комил ишонч билан қиз-йигит иккови тил бириктириб қочиб кетган, бу фитналарига сўнгги манзил сифатида улар айнан Шошни танлашган, деб ҳисобларди. Эртасига чошгоҳда, Тош тоға келгинди мардикор билан тил бириктириб, Шошга қочиб кетган арзандисини қидириб, қайтиб келаётганида ҳам чоллар ҳануз шу супада дунёнинг тақдирини ҳал қилиб тугатолмай, зерикиб, ҳар доим шу ерда пашшахўрда тирмизаклар кўринмаётганидан тажанг бўлиб ўтиришарди. Тош тоғанинг хиёл букчайган қомати кўчада кўзга ташланиши билан улар бирдан жонланиб қолишди.

— Шошни кўрдингми? — деб сўради чоллардан бири ховлиқиб, Тош тоға супа ёнига келиб тўхтаб, улар билан салом-алик қилгани заҳоти.

Тош тоғадан садо чиқмади. Фақат хийладан сўнг,

оғзига қадалмиш бир неча жуфт қора кўзларни ниҳоят илғаб, улар ўзидан нима кутишаётганини фаҳмлаган каби, тасдиқ маъносида бош ирғади.

— Қаерда экан?

Тош тоға тагин миқ этмади. Фақат боши билан: «Хўв, ўша ёқда!», дегандек ишора қилди.

— Бу ердан кўринмайди, — дея тилга кирди Тош тоға, чоллардан бири у имо қилган томонга ўтирган еридан бўйини чўзиб қараётганини кўриб. — У ердан ҳам, — деб қўшимча қилди у, чоллардан тагин биттаси Бақаминорга чиқиб қарашни кўзлаётганини илғаб.

Орадан уч йилми, тўрт йилми чамаси ўтиб, Тош тоғанинг эшигидан кўчага қайсидир юз ифодаси тоғаникига ўхшаш, қайсидир ифодаси эса ўхшамайдиган бир қарич чурвақа чопқиллаб чиқди. Тагин озроқ вақт ўтиб, у мудом ариқ устидаги супада танда қурмиш чоллар атрофида пашшахўрда тирмизаклар сафини тўлдирди. Бирок, Тош тоға супадаги чоллар қаторига келиб қўшилишга негадир шошилмасди. У энди қайсидир юз ифодаси ўзиникига ўхшаш, қайсидир ифодаси эса ўхшамайдиган болага андармон, кунни унинг қорни ва устига қараб кеч қилиши ҳеч кимга сир эмас эди. Бола тенгмўйсалари билан ўйнаб кетган ё кўча чангитиб қайтиб, ётиб ухлаб қолган пайтлар эса Тош тоға эшик оғзига чиқиб, йўлга термуларди. Чолнинг нигохидан кутаётган одами йўлда кўринишига унинг ҳеч қандай умиди йўқлигини пайқаш қийин эмасди. Лекин, шунга қарамай, ички бир туйғу айни иштибоҳни рад этиб, чолни кўчага бошлар ва қачондир келишига умиди бўлмаган одамнинг йўлига кўз тикмоққа мажбур қиларди.

Бадал Армон Бақаминорни айланиб ўтиб, ариқ ёқалаб кетган тупроқ йўлга чиқаркан, нафақат вужуди, балки оёқлари ҳам қалт-қалт титрай бошлаганини ҳис қилди. У бирор юмуш билан ёки шунчаки бекорчиликдан бу ёққа йўли тушиб, ариқ устида қурилган супага яқинлашди дегунча нуқул шундай бўларди. Чоллар йўлда бирор кимсани, айниқса, ўспирин ёки ёш йигитчани кўришлари билан туйқус жонланишарди. Бирок, ҳаяжонларини сездиришмас, худди йўлда кўринган одамни пайқамагандек, суҳбатларини давом эттираверишарди. Ўспирин ё йигит салом берса, алик олиб, кетидан ҳафсалалари пир бўлган каби, маънос тикилиб қолишарди. Мабодо, у ёшлигига бориб ёки қарияларнинг ширин суҳбатини бузишни иста-

май, барибир пайқашмайди, деган хаёлда салом бермай ўтса, севинчдан чолларнинг боши осмонга етарди. Дарров овоз бериб уни тўхтатишар, ёнларига чакириб, пўстагини қоқишга тутинишарди. Чолларнинг бу феълидан яхши хабардор аксарият тенгмўйсалари сингари, Бадал ҳам, қачон шу ёққа йўли тушмасин, супага етмасданок чолларга салом беришни бошлар, улардан овоз етмайдиган масофага узоқлашмагунча, қуллуқ қилишни қўймасди. Чоллар уни нафақат чакириб, балки калиш отиб ҳам тўхтатолмайдиган ерга етганига ишонч ҳосил қилгачгина Бадал енгил тин оларди. У чоллардан хайиқмасди. Қачондир, бир куни уларнинг қаторидан ўрин олишига тўғри келиши мумкинлигини ўйлаб, ўзининг ҳам йўлдан ўтганларга нисбатан худди шу тарз иш тутишини тасаввур қилиб, даҳшатга тушарди. Бундай пайтларда Бадал мудом ўзидан унга исмини мерос қилиб қолдирган олис аждодининг тарихини эслар ва уни, у қатори ўзини ҳам тушунгандек бўларди. Айни тарихни ёдга олмоқ тугул, унинг борлигидан ҳам истиҳола қилувчи отасидан фарқли ўларок. Бу тарихни Бадал бувисидан эшитган эди. Болалик чоғида, бувиси ҳали уни ва бу оламни тарк этмасидан бурун. Болалигига бориб, Бадал бу тарихни ўшанда бир эртақ сифатида қабул қилган, бувиси ҳар оқшом сўзловчи эртақлардан бири қатори у шуурига ўрнашган эди. Орадан йиллар ўтди. Бувиси ўшанда айтган эртақларнинг ҳеч бири ҳозир Бадалнинг ёдида йўқ. Эртақ сифатида айтилган, лекин эртаққа фақат ўхшайдиган ўша тарихдан ташқари. Буни Бадал ўшанда ҳам ботинан ҳис қилар эди. Яъни, эртақ аслида эртақ эмас, унга фақатгина ўхшашлигини. Чунки, бу эртақ деб айтилган, лекин эртаққа фақатгина ўхшайдиган воқеада эртақлардаги сингари кўрқинчли девлар, аждарлар, уларни маҳв этиб, ўз гўзал малагини қутқаришга интилувчи ботир шахзодалар ё нуқул бир-бирини чув тушириш пайида бўлувчи китмир ҳайвонлар ҳақида эмас, оддий бир одам боласи ҳақида сўз борарди. У бахт қуши тўғрисида орзу қилмас, девлар, аждарларни маҳв этиб, ўз малаги васлига етишмоққа интилмас, одамлар эътиборига молик иш билан ҳам шуғулланмасди. Унинг касби қоровуллик эди. Бироқ, у Бадал билган қоровуллардан фарқли ўларок, мактабни, дўконни ё Гришанинг яқинда очилган, лекин тез орада ёпилиши тайин ошхонасини эмас, шаҳар аҳлининг уйқусини кўриқларди. У шақил-

доғини кўтариб, кўчага чиққанида шаҳарга аллақачон тун чўккан, одамлар уй-уйларига тарқаб, кундузги югур-югурлардан дам олаётган бўлишарди. Ташкарида тунги қоровулнинг шақилдоғи садо бергани ҳамон ҳамма ух-лаш вақти бўлгани, бунга таҳдид соладиган ҳеч хавф йўқлигини англаб, хотиржам уйкуга ётарди. Одамларнинг уйқусини қўриқлаб, туни билан мижжа қокмасдан чикувчи касб эгаси тўғрисида эса ҳеч ким ўйламасди. Дунёда шундай касбнинг борлигидан ҳам кўпчилик беҳабар эди. Одамлар фақат шақилдоқ овозини эшитиб, хотиржам уйкуга ётишни билишарди, холос. Шақилдоқ садо бериши учун кимдир уни қўлида силкитмоғи лозимлиги бировнинг хаёлига ҳам келмасди. Қоровул йигит эса ўйларди. Касб-корининг бу ерда ҳеч кимга кераги йўқлиги, умри беҳуда ўтиб бораётганлиги, бўлак ишнинг этагидан тутмоққа ўзида журъат топа билмаётганлиги тўғрисида ўйлаб, дили зардобга тўларди. Ниҳоят, кунларнинг бирида у аҳд қилди. Кўч-кўрони, бола-чақасини олиб, бу ердан бош олиб чиқиб кетишга. Гадейтопмас бирор ерга бориб ўрнашиб, ҳаётини янгидан қуришга уринмоқ учун. Шу ниятда у кўч-кўронини бир туяга ортиб, бола-чақаси билан йўл-йўлакай ўтиб бораётган карвонга қўшилиб, шаҳардан бош олиб чиқиб кетди. Карвон билан бирга у йўл юрди, йўл юрса ҳам мўл юрди. Қакраган сахролар, қор босган доvonлардан ошиб, ниҳоят, бир юртга етди. Йигитнинг дилига шу ер маъқул келди. Карвондан ажралиб, бола-чақаси билан шу юртда ўрнашишга у қарор қилди. Бор пулига бир уйни сотиб олиб, яшай бошлади. Кўпроқ одамлар орасида бўлишга, одамларга зарур касбнинг этагидан тутишга уринди. Бунга у эришгандек ҳам бўлди. Бироқ, баъзан дили ёлғизликни, тунни, сукунатни қўмсарди. Айни шу орада ота юртдан уни қидириб бир чопар келди. У йигитдан ўз юртига қайтиб, ота касбини давом эттиришни ўтинди. Маълум бўлишича, йигит ўзи билан бирга шаҳар аҳлининг уйқусини ҳам олиб кетган эди. Ўзи сезмаган ва истамаган ҳолда. Йигит кетиб, тунлари кўчада шақилдоқ садо бермай қўйгач, одамларнинг уйқусидан ҳаловат йўқолган, кеча билан кундузнинг фарқида улар адаша бошлашганди. Бунинг сабабини қидириб, улар уйқуларидан ҳаловат йўқолиши арафасида шаҳардан кўчиб кетган тунги қоровулнинг изида тўхташган, барига унинг шаҳарни тарк этиши сабабчи эканини тушуниб, кетидан

чопар жўнатишганди. Чопарнинг ўтинчини эшитиб, йигитнинг дили қаттиқ бир орзиқди. Аммо, бу туйғу фақат бир лаҳза давом этди. Сўнг йигит чуқур хўрсинди ва ўзига интизор кўз тикмиш чопарга қараб бош чайқади... Орадан бир кун ўтди. Иккинчи, учинчи кун ҳам поёнига етди. Лекин, йигитнинг қўли ҳеч ишга бормасди. Гангир-гунгур давралар ҳам унинг қоронғи қўнглини равшан этмоққа ожиз эди. Бу ҳол роппа-роса уч кунга чўзилди. Тўртинчи кун деганда у шартта бор кўч-кўронини йиғиштириб, бола-чақасини етаклади-да, чопарнинг кетидан ота юртига қараб йўлга тушди. Йўл юриб, йўл юрса ҳам мўл юриб, у ниҳоят қадрдон шаҳрига омон-эсон етиб келди ва одамларнинг уйкусини кўриқлашда давом этиб, бу касб-коридан бўлак ҳеч қачон ўқсинмай, умрининг охирига қадар ҳузур-ҳаловатда яшаб, мурод-мақсадига эришди.

Бувиси ҳар сафар эртак сифатида ҳикоя қиладиган, лекин эртакка фақатгина ўхшайдиган бу тарих шундай хотима топарди. Яъни, худди эртак сингари. Шунга қарамай, Бадал унинг эртак эканига шубҳа қиларди. Вақт ўтиши билан бу шубҳа фақат кучаярди, холос. Жумбок ҳеч қутилмаганда ечилди. Бувиси уни ва бу оламни тарк этганидан анча ўтиб. Нимадир туртки бўлиб, Бадал мудом эртак сифатида айтилган, лекин эртакка фақатгина ўхшайдиган бу тарихни бирдан эслади. Эслаб, қалби нурга тўлди. Гарчи, бувиси уни ҳар гал эртак сифатида айтса-да, унинг эртаклигига доим шубҳа қилганини хотирлади. Бу шубҳа Бадалнинг дилига тағин соя солди. Эртак сифатида айтилган, лекин эртакка фақатгина ўхшайдиган тарихнинг қаҳрамони қўнглининг зимистон кўчаларида шақилдоғини силкитиб, кезаётгандек туюлди. «Об-бо, бир ками энди шу эди! Шақилдоғини силкитишга шаҳарнинг кўчалари камлик қипти-да, бу Армонга?!», деб айтди Бадал хаёлан ва бирдан кўз олди равшан тортди. Армон?! Ҳа, унинг исми шундай эди. Бувиси мудом эртак сифатида ҳикоя қилган, лекин эртакка фақатгина ўхшайдиган тарих қаҳрамонининг. Нега бу илгари Бадалнинг хаёлига сира келмади экан? Ахир, эсини танибдики, исмининг кетига шу номни улаб чақиршади. Тўғри, асосан ўқитувчилар. Исмига бу ном улаибдими, демак, унинг эгаси ўзига зинҳор бегона эмас. Демак, бувиси ҳам унга шунчаки бир тарихни ҳикоя қилмаган. Бир кун келиб у бу тарихнинг тагига етишига

ишонган. Шунга қарамай, Бадал ўзининг бу кашфига тасдиқ истаб, отасига юзланди. Отасини уйлаб, онасини куёвга узатишларидан анча илгари бўлиб эди бу. Ҳали ораларидан ола мушук ўтиб улгурмаганди. Бадалнинг гапини эшитиб, отасининг ранг-рўйи бирдан ўзгарди. Хийла вақт унинг саволига нима деб жавоб қайтаришни билмай, каловланиб турди.

— Ким айтди? — деб сўради ниҳоят, барибир жавобга сўз тополмай.

— Эшитдим, — деди Бадал, «Ким айтганининг нима аҳамияти бор?», дегандек қош чимириб.

— Бўлмаган гапни гапирма! — деб айтди отаси ва нигоҳини четга олиб кочди.

Бир оғиз сўз: «Бўлмаган гапни гапирма!» Шундай дея отаси юзини четга бурди ва Бадал бувиси доим эртак асносида сўзлаган бу тарих исмини отасига, у орқали эса ўзига мерос қолдирмиш аждодига тегишли эканига тўлик ишонч ҳосил қилди.

Шу тарз Бадал Армон ўзининг олис аждоди тарихидан огоҳ топди ва рости, унга ҳаваси келди. Умрининг охиригача ҳузур-ҳаловатда яшаб, мурод-мақсадига эришганига эмас, йўқ, бу ҳузур-ҳаловатга етишмоқ йўлида кўп риёзат чекиб, ҳатто ота юртидан бош олиб чиқиб кетмоққа ҳам ўзида куч топа билганига. Бадал айна дам ариқ ёқалаб кетган тупроқ йўлдан чоллар танда қурган супага қараб бораркан, тўртта эзма чолнинг олдидан ўтишга ҳам тиззалари қалтираётганини ўйлаб, қаттиқ ўкинди. Ўкинч баробар, бувиси эртак асносида ўзига сўзламиш аждодининг тарихи хаёлига келди ва Бадал жойида таққа тўхтади. Тўхтаб, тиззаларидаги титроқнинг босилишини кутиб турди. Жасурлик учун қўлида маҳкам тутмиш «жоннинг қотили»дан бир хўплагина тотинишга ҳам хаёли кетди. Бу савилни чолларнинг қаршисидан қўлда кўтариб ўтиш ҳам бир дунё жасурлик талаб қилишини ўйлади. Бирок, нафси ҳарчанд зўрлик қилмасин, Бадал «жоннинг қотили»дан тотинишдан ўзини тийди. Қўзларини чирт юмиб, ўзини тўртта эзма чолнинг олдидан ўтишга тиззалари қалтираётган Бадал Армон эмас, бемаъно туюлган ҳаётдан бош олиб чиқиб кетишга аҳд этиб, бу аҳдини бажарган аждоднинг вориси ҳис қилди ва шахд билан олға босди.

Супадан илгари уни пана қилмиш тарвақайлаб ўсган толлар ва улардан бирининг шохига ўрнатилган карнай

кўзга ташланди. Унинг овози ўчганига кўп бўлгани йўқ. Айтишларича, сўнгги вақтларда у кайфни учираиб, хаёлни кўкда чарақлаётган офтоб, димокқа оламнинг анвойи атрларини келтириб ураётган шабада ва арикнинг сокин жилдираб оқишидан чалғитувчи совуқ хабарлардан нари ўтмай қўйган.

— Кеча эрталаб Мексика ва Америка Қўшма Штатлари чегараси яқинидаги йўлда автомобил ҳалокати рўй берди, — деб дарак берган карнай овози бутунлай ўчган ўша кун, чоллар супада тўпланишлари ҳамон. — Йўловчи ташийдиган икки уловнинг тўқнашиши натижасида ўттиз тўрт киши ҳалок бўлди, тўққиз киши оғир аҳволда касалхонага етказилди. Ходиса рўй берган жойни текширган мутахассислар ҳалокатга эрталаб турган куюк туман сабабчи бўлган, деб ҳисобламоқдалар.

— Фалокат деб шуни айтадилар-да, — деб айтган чоллардан бири.

— Ҳа, ҳа, — дея бош чайқаб, маъқуллашган уни қолганлар.

— Марсел денгиз бандаргоҳига қарашли «Одиссей» океан лайнери Гренландия яқинида ҳалокатга учради, — дея этни жунжиктиришда давом этган карнай. — Юзиб юрувчи муз тоғи билан тўқнашиши оқибатида кема қаттиқ шикастланиб, чўкиб кетди. Ёрдамга етиб келган қутқарувчилар сувдан бир юзу саксон икки йўловчи ва ўттиз уч нафар экипаж аъзосининг жасадини чиқариб олдилар. Изсиз йўқолган деб ҳисобланаётган қирқ етти йўловчи ва ўн нафар экипаж аъзосини қидириш ишлари давом этмоқда.

Бу даракдан супада ўтирганларнинг ранги қув ўчган, бир нарса деб фикр билдирмоққа-да ҳеч кимнинг ҳоли етмаган.

— Ёпирай! — деб, ниҳоят, овоз берган чоллардан бири соқолини тутамлаб ва супа тагидан сокин жилдираб оқаётган арикқа ҳадикли нигоҳ ташлаб қўйган.

Бу сафар уни маъқуллаб ҳеч ким қўшилмаган. Ҳамма нигоҳини: «Энди нима дер экан бу иблис?», дея юрак ютиб, карнайга қадаган.

— Жанубий Корея бош вазири Ро Дэ Ву истеъфо берди, — деб бошлаган карнай ва супада ўтирганларнинг барчаси: «ўзингга шукр!», дея енгил тин олган. — У Сеул шаҳридаги Осиёда энг йирик саналган кўприкнинг қулаб тушишида ўзини бош айбдор

деб ҳисобланишини маълум қилди, — дея давом этган овоз ва тағин ҳамма тек қотиб, карнайга қадалган. — Маълумки, ушбу ҳалокат оқибатида тўрт юздан ортиқ киши ҳалок бўлган, мингдан ортиқ киши жароҳатланган эди...

— Астафидулло! — дея ёқа ушлаб, ўринларидан сакраб туриб кетишган чоллар. Шоша-пиша супадан тушиб, оёқларига калишларини нари-бери илишган-да, жўнаб қолишган. Шу куни тушга қолмасдан карнайнинг овози ўчган. Карнайнинг овозини ўчиришган-у, лекин унинг ўзи супага соя ташламиш толнинг шоҳида қолаверган. Афтидан, чоллар ҳовуридан тушиб, оламда нелар бўлаётганини билмоқни истаб қолишса, тағин карнай билан толга тирмашиб, овора бўлмасликни ўйлашган. Бироқ, ариқнинг майин жилдираб оқиши ва қушларнинг живиридан бошқа ҳеч овоз қулоққа чалинмаётганидан Бадал чолларнинг ҳануз ҳовуридан тушмаганини тахмин қилди. Супа ҳали толлар панасида эди. У етган ердан супада биров бор-йўқлигини фарқлаб бўлмасди. Аммо, супада ўтириб олисда кўринган кимсани ҳам бемалол илғаш мумкин эди. Бадал ўзининг пайдо бўлиши супада ўтирганларни нечоғли жонлантирганини тасаввур қилди ва мамнун жилмайиб, қадамини жадаллатди. Супага яқинлашаркан, қаттиқ томоқ қириб, гўё уни илғамагандек гурунгда давом этаётган қарияларнинг ҳафсаласини пир қилмоққа тайёрланди. Супага етар-етмай, шиша тутган кўлини орқасига яшириб, бўш кўлини эса кўксига қовуштириб, тавозе билан:

— Ассалому... — деб бошлади-ю, супада одам қорасини кўрмай, саломининг берди қисми бўғзида қолиб, дами ичига тушиб кетди. — Ваалайкум ассалом, — дея ярим-ёрти саломига ўзи алик олди Бадал ҳафсаласи пир бўлиб. Тағин пича фурсат у бўм-бўш супага маъюс термулиб турди. Иссиқ бугун ҳатто эрта тонгдан то шом кўнгунга қадар супани тарк этишни ҳаёлига келтирмайдиган чолларни ҳам тумтарақай қилганини тушуниб, чуқур бир хўрсинди-да, йўлида давом этди.

Тупроқ йўл ариқдан айри тушиб, гузарга уланган ерда у ниҳоят одам қорасини илғади ва бу оламда ўзи ёлғиз эмаслигига ишонч ҳосил қилди. Гузарнинг бошига қараб илгарилагани сари атроф гавжумлашиб; шовқин, талотўп кучайиб, Бадал ўзини бу ерда ортиқча ҳис қилиб борди.

Аммо, ортга энди йўл йўқ, қочиб биқинса бўладиган бирор қавак ҳам кўринмас, истаса-истамаса, у олға қараб юришга мажбур эди. Олдинда мудроққўз Гришанинг гузар бошидаги ошхонаси кўринди. Очилганига унча кўп вақт бўлгани йўқ. Адашмаса, яқинда хў-ўш... саккиз... тўққиз... ха, ўн йил тўлади. Лекин, тез орада ёпилиши тайин. Ха, бунга ҳеч шак-шубҳа йўқ. Бу қарорга Бақаҳовуз аҳли ўша заҳоти келди. Гузар бошидаги бир парча хокисор ерда кўз очиб юмгунча вақт ичида ҳашаматли иморат қад ростлаб, пештоқида «ошхона» деган ёзув пайдо бўлгани ҳамон. Бақаҳовуз аҳли ҳали ҳеч қачон адашмаган эди. Бақаҳовузга келиб, Бақаҳовуз тупроғи ёки бақаҳовузликнинг ўзига дахл этган келгиндилар борасида. Азим баққолнинг меросхўр қақажони сочи аломат кузалган, кўзлари нуқул ўйнаб турувчи келгинди ошиқ йигит билан шаҳарнинг бош кўчасида қўлтиқлашиб пайдо бўлгани заҳоти кўрганлар бари тахмин қилди. Ошиқи бедаво шаҳарга қандай кутилмаганда ташриф буюрган бўлса, бир куни шундай кўкқисдан қорасини ўчиришини. Ошиқ бўлмишнинг сочигина эмас, исми ҳам Бақаҳовуз аҳлига кўп аломат туюлди. Зулхайр Мўмин («ў»дан сўнг тутуқ белгиси ёзилади). Бир бечора ошиққа нисбатан бадгумонлик қилмадикмикан, деган хаёлга борганлар ҳам бўлди. Чунки, вақт ўтиб борар, аммо у қорасини ўчиришга негадир шошилмасди. Аксинча, бақаҳовузликлар билан муносабат ўрнатишга уринарди. Кўчага Азим баққолнинг меросхўр қақажонисиз чиққан пайтлар у учраган кимса билан салом-алик қилиб, ҳол-аҳвол сўрашга киришарди. Ҳали танишиб улгурмаган бўлса, исмини айтиб, унга ўзини танитар, исмининг иккинчи бўлагида «ў»дан сўнг тутуқ белгиси ёзилишини алоҳида уқтирарди. Бир бечора ошиққа нисбатан бадгумонлик қилмадикмикан, деган хаёлга борганлар энди бу олчоқ секин-аста қаторга сукилиб, бақаҳовузликлардан бирига айланишни кўзлаяпти чоғи, дея ташвишга тушиб қолишди. Бироқ, ниҳоят, уларнинг бу ташвишлари мутлақо бекор экани маълум бўлди — кунлардан бир куни Азим баққолнинг меросхўр қақажони дилини ром этган у олчоқ аломат исмию ундаги тутуқ белгисига қўшилиб қорасини ўчирди. Бу Азим баққолнинг бутун мероси якка-ёлғиз меросхўри — бақаҳовузлик мана ман деган йигитларнинг ишқини рад этиб, келиб чиқиши номаълум бир олчоқнинг тўрига илинган қақажон ихтиёрига ўтган кун-

нинг эртасига содир бўлди. Худди шу олчок сингари қаерданлиги номаълум, миқтидан келган, қоқсуяк кимса гузар бошидаги бир парча ташландиқ ерда қурилиш бошлаганида ҳам ҳеч ким бундан бир иш чиқишига ишонмади. Бошда уни ора-сира Бақаховузга қўй-эчки ҳайдаб келиб, пуллаб кетадиган саҳройи қозоқлардан гумон қилишди. Чунки, Азим баққолнинг меросини мўлжал қилган ошиқ сийратидаги анави олчокдан фарқли ўлароқ, унинг кўзлари ўйнаб турмасди. Умуман, уларнинг очиқ ё юмуқлигини ҳам фарқлаш маҳол эди. Масала бақаховузликлардан бири у билан гаплашганидан сўнг пича ойдинлашди. Ҳа, фақат пича. Чунки, гузар бошидаги ташландиқ ерда қурилиш бошлашга ҳадди сиққан у кимсанинг саҳройи қозоқлардан эмаслигигина маълум бўлди. Одатда, қозоқлар «жўқ-жўқ»лаб гапиргучи эди. Гузар бошидаги ташландиқ ерга кўз тикмиш саҳройи қозоқлардан деб гумон қилинган кимса билан мулоқотга киришган бақаховузликнинг далолат беришича, у асло «жўқ-жўқ»лаб гапирмаган. Аксинча, бақаховузлик ҳар мардум дунёга келиб, ўзини таниган дамдан бошлаб гапириб, бир-бири билан мулоқот қилиб одатланган тилда шундай равон, шундай бурро сўзлаганки, ундан гап олишга уринган бақаховузлик гурунг жараёнида хаяжондан тили хиёл тутилганига кимсанинг олдида, рости, хижолат тортган.

Бақаховузликлар кимсанинг келиб чиқиши устида бош қотириб, бир тўхтамага келиб улгурмасларидан гузар бошидаги шип-шийдам ерда ҳайбатли иморат қад ростлаб, пештоқида аввал «Ошхона», сўнг эса «Кўксув» деган жимжимадор ёзув пайдо бўлди. Ҳар қалай, бақаховузликлар уни шундай деб ўқишди.

— Туғилган жойи бўлса керак, — деб тахмин қилди биров.

— Ўзимизданга ўхшайди, — деб айтди тагин кимдир. Бу гапи билан у бақаховузликларнинг сув тимсоли мавжуд жамики ном ва тушунчани суйиб, ардоқлаш ода тига шаъма қилди. Шу туфайлими, бақаховузлик саводхонлардан кимдир ошхона пештоқидаги ёзувдан хато топиб, унда сув тимсоли мавжуд деб даъво қилиш учун битта ҳарф етишмаслигини айтганида, бу гапга ҳеч ким жиддий эътибор қилмади. Лекин, биров номида сув тимсоли мавжуд, деб оёғини қўлига олиб, тамадди қилгани гузар бошига чопгани ҳам йўқ. Ҳеч ким бадгумонлик

қилмади. Фақат сарфланган шунча меҳнат ва харажатга ачинишди, холос. Шундай дабдаба билан қурилган ошхона бирор хўранда кўрмай, ёпилишига ҳам. Ошхона пештоқидаги ёзувда бир ҳарфни кам ўқиган саводхоннинг даъвосини улар анча ўтиб эслашди. Бақаҳовузда ошхона қуришга журъат этган ва бақаҳовузликлар сингари сувга кўнгли суст деб тахмин қилинган кимса «жанггоҳ»га — Бўжижар ортидаги овлоқ майдонга томоша кўргани келганидан сўнг. Бу ерда ҳар шанба дам олиб, ҳордиқ чиқаргани Сайрибоғ ёки яқин теградаги бирор чойхонага йўл топмаган бекорчихўжалар ит уриштиришарди. Кимса «жанггоҳ»да чошгоҳга яқин, эҳтирослар айни қайнаб тошган, ҳавога таралмиш қон иси фақат жангга олиб чиқилган итларнинггина эмас, томошага тўпланган халойиқнинг ҳам эсини оғдирган маҳал пайдо бўлди. У хашаки лайчаю тозилар жангини бир чеккада туриб, бепарво томоша қилди. Фақат навбат ҳайбати отни ҳуркитувчи кўппакларга келгачгина жойидан кўзғалиб, аста даврага яқинлашди. Кимса кўппаклар олишувини бақаҳовузликларга хос эҳтирос билан томоша қилди. Бунга даврадагилар дарров аҳамият беришди. Итлар бир-бири билан ғажжишиб, жанг қизгин тус олса, у бақаҳовузликларга қўшилиб, жўр овозда бақириб-чакирар, итлардан бири паст келиб, жуфтакни уришни кўзласа, хай-хайлаб уни даврага ҳайдарди.

— Қойил! — деб бақаҳовузликларга хос тарзда ўзининг ҳайратини изҳор этди кимса, жанг тугагач, ғолиб кўппакнинг эгаси олдига келиб. — Ҳа, жонивор! — дея эркалаб, силаш ниятида итнинг бошига қўлини чўзди у. Кўппак нохуш бир ниманинг хидини сезгандек ғингшиб, эгасининг орқасига ўтиб яширинди. — Гриша, — дея сўнг бақаҳовузликларга хос такаллуф билан ўзини таништирди кимса. Тўғри, бошда бунга гувоҳ бўлган ҳамма у итининг номини айтяпти, деб гумон қилди. Чунки, одам боласи бундай исм билан аталишини улар ҳеч эшитишмаган эди. Фақат кимса бу ерга ёлғиз келганини эслаганларидан кейингина «Гриша» унинг исми эканини тушунишди. — Гриша, — деб айтди у тағин мағлуб кўппакнинг эгаси олдига келиб ва бақаҳовузликларга хос тавозе билан унга қўл чўзди.

— Босар, — деб айтди жавобан кўппакнинг эгаси кимсага бақаҳовузликларга хос бир тарзда ҳайрон тикилиб ва ҳозиргина тумонат кўз ўнгида Босар номига доғ

туширган итининг биқинига ўхшатиб тепди. Кўппак вангиллаб қочмоққа тутинди, бироқ эгаси итнинг бўйнига маҳкам боғламиш занжирни тортиб, бунга имкон бермади.

— Вой, ит эмган-эй! — дея, қаттиқ ранж билан кўрқувдан думини қисиб, ерга қорин бериб ётиб олган кўппакни яна коптоқ қилишга шайланди у. Бироқ, атрофдагилар ҳар ёқдан «хай-хай»лаб ёпирилиб, уни шаштидан қайтаришди.

— Қанча? — деб сўради Гриша итнинг эгасидан бақаховузликлар айни саволни бир-бирларига бериб одатланган тарзда ва оҳангда, яъни бақаховузликларга хос бўлмаган мудроқ кўзларини баттар қисиб, худди сўраётган молининг баҳоси унга беш қўлдек маълум-у, ҳар эҳтимолга қарши, қани, эгаси нима деркан, дея ўсмоқчилаган каби.

— Нима? — Итнинг эгаси ҳануз мағлубият таъсиридамиди, ё таг-туғи бетайин бир келгиндининг бақаховузликларга хос одатлари кўпчилик қатори уни ҳам довдиратдимми, ўзига берилган саволни у англамади.

— Мана шунга қанча берай? — деб тушунтирди Гриша, ерга қорин бериб ётган асно кўзларини атрофга аланг-жаланг қилаётган кўппакка қўлини шоп қилиб.

— Ҳа, буми? — деди итнинг эгаси кимсанинг ниятини фаҳмлаб. — Бу пул турмайди. Бу куйдиргини оладиган мард топилса, ўзим ёнимдан пул қўшиб тутқизаман, — деб айтди у алам билан ва кимса дўпписини осмонга отмасин учун дарров кетидан илова қилди: — Лекин, бўйнидаги манави занжирни бозордан фалон пулга олганман.

— Бўпти, ўрнига иккита ароқ бераман, — деб қўл чўзди Гриша занжирга ҳатто киё ҳам боқмай.

Итнинг эгаси ҳам, кимсанинг бу таклифини эшитган бошқалар ҳам ханг-манг бўлиб қолишди. Молни ароққа айирбошлаш уларга бақаховузликларга хос бўлиб туюлмади. Балки унутгандирмиз, балки қачондир бўлгандир шундай одат, дея улар зўр бериб эшлагша уринишди.

Чамаси, буни ҳаммадан бурун молнинг эгаси эслади.

— Оддий занжир эмас бу, — деб молининг нархини оширишга тутинди у. — Асил темирдан. Мана, бир ерида занг йўқ. Пишиқлиги-чи бунинг, пишиқлиги. Мана! —

Шундай деб, у занжирни харидорнинг тумшуғи тагига келтириб шарақлатди.

— Учта, — деб айтди Гриша унинг бу ҳаракатларига мутлақо бепарво.

— Жоним билан алмашардим-у, бошқа биттасига ваъда бериб қўйганман-да, — деди итнинг эгаси афсус чеккан-дек бош чайқаб. — Тўртта шишага...

— Бешта! — деб чўрт кесди Гриша шартта.

Итнинг эгаси миқ этмай занжирни Гришанинг қўлига тутқазди ва ваъда қилинган обизамзамга кўз тикиб, тараддудланди.

— Кетдикми? — деди Гриша занжирни ит тортиб кетмасин учун эҳтиёт шарт қўлига маҳкам ўраб.

— Қаёққа? — деб сўради итнинг эгаси хайрон.

— Ошхонага-да. Бунинг ўрнига ҳақ беришим керакми, ахир? — Гриша шундай деб боши билан қўлидаги занжирга ишора қилди.

Итнинг эгаси ранги гезариб, бир занжирга, бир уни қўлга киритмиш кимсага тикилганча туриб қолди.

Гриша юрармикан деб озроқ вақт унга кўз тикиб турди. Ҳали-бери жойидан кўзғалиш нияти йўқлигини пайқаб:

— Ўша гап — гап, ака. Бешта ароқ мендан. Истаган пайтингиз ўтаверинг. Ошхонам қаердалигини биларсиз? — деди ва саволига жавоб кутмай, итни кетидан эргаштириб йўлга тушди.

Гришанинг қораси кўздан ғойиб бўлгунга қадар ҳеч кимдан садо чикмади.

— Ароқни энди тушингда кўрасан, — деб овоз берди ниҳоят кимдир. — Икки ўртада занжирдан ҳам айрилдинг.

— Эсиз, яхши матах эди, — деб унинг фикрига қўшилди воқеага гувоҳ бўлганлардан бири ва дардини ошкор этди: — Сотиш ниятингни билсам, яримтани ўзим куйиб берардим-а.

— Йўғ-э, унчаликмасдир-ов, — деб уларнинг тахминига шубҳа билдирган бўлди кимдир.

— Бе-э, бу келгиндиларни билиб бўларканми? — дея дарров икковлашиб унинг оғзига уришди. — Қундузи чироқ ёқиб ҳам тополмассан уни энди. Аллақачон Бақаховуздан жуфтакни ростлаб улгургандир.

— Шундай иморатни ташлаб-а?

— Нега ташларкан? Ким айтди сенга ташлайди деб?

Бе-э, анойими у сенга шундай иморатни қолдириб?! Ўт кўйиб, кейин қорасини ўчирар!

Хамма ёнғин аломатини кўрмоқ илинжида ялт этиб гузар томонга ўгирилди.

Ниҳоят, молнинг собиқ соҳибидан ҳам садо чикди:

— Бўйин товларканми? — дея гулдираб, хаммани ўзига қаратди у. — Шунча гувоҳнинг олдида-я? Қани, бўйин товлаб кўрсин-чи, ўтни унинг уйига, мана, ўзим кўяман! — деди у кўксига муштлаб ва шахд билан олға юрди.

Баҳс йўлда ҳам давом этди. Нима учун келгинди айнан шу итни танлади, умуман, ит унга нега керак бўлди экан, деган савол уларни кўпроқ ўйга солди.

— Ошхонасини кўриқлаш учун бўлса керак, — деб тахмин қилди кимдир.

— Э, нимасини кўриқлайди уни? — деб рад этди бу фикрни шериги. — Тилла тортсаям биров яқин йўламас у ерга.

— Арзон-гаровга бу ердан ит олиб, бошқа ерга элтиб сотса кераг-ов, — деб фол очди учинчи биров. — Ошхонадан бир даромад бўлмаганидан кейин, тирикчилик қилиш керак-ку, ахир...

— Пишириб емайдим! — деди итнинг собиқ эгаси жаҳл билан, баҳсга нукта қўйган каби.

Шу бўйи гузарга етгунча ҳеч ким миқ этмади. Барча саволларига жавобни ўша ердан топишга улар умид қилишди. Ниҳоят, гузарга етишиб, кўчанинг адоғида ошхона қораси кўзга ташлангачгина итнинг собиқ эгаси шаштидан бироз тушгандек бўлди. Гузар ҳар доимгидек гавжум эди. Улар мрамар зиналардан ошхона эшиги томон кўтарилишаркан, ўзларига олайиб тикилаётган маҳалладош, таниш-билиш ва шунчаки йўловчиларга қараб нукул:

— Озгина олди-бердимиз бор эди-да. Худо урсин агар, фақат олди-бердимиз бор, холос, — деб бу ёққа йўл олишлари боисини тушунтирмоқчи бўлишарди.

Ошхонанинг иккала тавақаси ланг очик эшигига етиб, озроқ ҳадик билан ичкарига қадам қўйишаркан, ўзлари сари пешвоз чиққан Гришани кўриб хатто чарс-чурс ёниб турган итнинг собиқ эгаси ҳам довдираб қолди. Кимдир Бақаҳовуздан хатто қорасини топишга ҳам шубҳа қилган ошхона хўжайини уларни очик чеҳра билан, кучоқ очиб

қарши олди. Зиёфат шу қадар қуюқ бўлдики, улар нафақат ошхонага нима мақсадда келганларини, балки унинг соҳибига бермоқни кўзлаган саволларини ҳам ёддан чиқаришди. Кейин, албатта, эслашди. Эслаб, саволларига жавоб топмоққа баттар қизиқишди. Ҳар гал Гришанинг яқинда очилган, лекин тез орада ёпилиши тайин ошхонасига ташриф буюришаркан, улар қорин тўйдиришни эмас, ўзларини қизиқтирган саволларга жавоб топишни кўзлашарди. Бирок, ҳар сафар саволларига жавоб топмай, бу ерга нима мақсадда келганларини ҳам унутиб чиқиб кетишарди. Қизиқувчилар сафи эса дам сайин кенгайиб борарди. Кимдир хануз кўрқа-писа, биров кўрмаяптими-кан, деган андишада атрофга аланг-жалаң қилиб, сўнг ошхонага кўтариларди, кимдир аллақачон андишанинг отини кўрқокқа чиқарганди. Аммо, бир нарсада ҳамма яқдил эди: унинг тез орада ёпилишида. Тағин — ошхона номида бир эмас, нақ иккита ҳарфга адашганларида ҳам.

Гузар бошида ошхона очилиб, ҳамма унинг тез орада ёпилишини башорат қилганида Бадал ҳали ёш бола эди. Ёлғиз ёки дўстлари билан ошхона олдидан неча бор ўтганини у ҳисобламаган. Аммо, шуни Бадал аниқ билдики, кўпчиликнинг ичини қиздириб, гузар бошидаги яқинда очилган ва тез орада ёпилиши тайин ошхона сари етаклаган саволлар ҳеч қачон уни жиддий қизиқтирмаган. Улар қачондир Шоший, Насим ёки Ибодни қизиқтиргани ҳам Бадалнинг ёдида йўқ. Умуман, уларни қизиқувчан деб айтиш кўп мушкул эди. Фақат Ибоддан ташқари, албатта. Зеро, қизиқувчанлик одати уларнинг ичида ёлғиз Ибодгагина хос эди. Айнан қизиқувчанлиги сабабли у зиғирдек пайти ҳам маҳалла ўспиринларига эргашиб, кечалари Эшим иш-шнинг ҳовлисига девор ошиб тушарди. Тўғрироғи, маҳалла ўспиринлари тун қоронғи-сида овоз чиқармай, писиб, Эшим иш-шнинг ҳовлисига девор ошиб тушишаркан, кетларидан Ибодни ҳам эргаштиришарди. Бирок, фақат Эшим иш-шнинг оғилига етгунга қадар. Бу ерда уларнинг йўллари айри тушарди. Яъни, маҳалла ўспиринлари оғилга кириб, кетларидан эшикни зичлаб ёпишар, Ибод эса панага биқинганча соқчилик қиларди. Ҳовлининг нариги бошида жойлашган айвонда Эшим иш-шнинг шарпаси кўринди дегунча у эшикни чертиб, оғилдагиларни огоҳлантириши лозим эди. Эшим иш-шнинг оғилида улар нима йўқотишганини Ибод билмасди. Маҳалла ўспиринлари ҳам Ибодни кетлари-

дан эргаштиришга эргаштиришарди-ку, лекин ярим кечаси Эшим иш-шнинг оғилига тушишлари боисини негандир ундан сир тутишарди. Хатто эшикдан мўралашга ҳам имкон беришмасди. Саволига кулиб: «Буни билишга сен ҳали ёшлик қиласан», деб жавоб қайтаришар ва бу билан Ибоднинг қизиқишини баттар кучайтиришарди. Эшим иш-шнинг оғилига серқатновликлари боисини бу қадар сир тутишларида бир гап бор эди Ибоднинг назарида. Бекорга улар Эшим иш-шнинг оғилига кундуз ё окшом эмас, тун қоронғисида девор ошиб тушиб, тагин эшик олдига қоровул ҳам қўйишаётгани йўқ эди. Орасира кулокка чалинувчи «дўп-дўп» товушлардан улар бу ердан нимадир қидиришяпти, деб тахмин қилди Ибод. Шунчаки қидиришаётгани йўқ, нимадир борлигига ишончлари комил, акс ҳолда бу қадар серқатнов бўлишмасди. Ибоднинг сабри чидамади — гумонини текшириб қўришга қарор қилди. Тун чўкмай туриб, ғира-шира маҳал у аста Эшим иш-шнинг ҳовлисига девор ошиб тушди. Оғил эшиги ланг очик эди. Ибод ичкарида одам борлигини пайқади ва ҳовли чеккасигача чўзилиб келган ишком ортига яшириниб, кутиб турди. Пичадан сўнг оғилдан бир қўлида пақир, иккинчи қўлида эса бўш қоп кўтариб Эшим иш-ш чикди. Чиқиб тўппа-тўғри ишкомга қараб йўналди. Ибоднинг юраги товонига тушиб кетди. Нафасини ичига ютиб, яширинган ерида ғужанак бўлиб олди. Эшим иш-ш пақирни ҳовли юзида қолдирди, бўш қопни эса тўрт буклаб ишкомга келтириб илди-да, изига бурилди. Ибод биқинган ерида енгил тин олди. Бирок, Эшим иш-шнинг тагин оғил сари йўналганини кўриб бетоқатланди. Эшим иш-ш оғилга кирмади. Ичкарига бирров бош суқиб, нималардир деб жавради-да, сўнг эшикни ёпиб, ортига қайтди. Тагин озроқ вақт ҳовлида ивирсиб юрди. Ибод тоқати тугаб, қоронғи тушишини пойламаганига ичида ўзини яна бошлаган маҳал Эшим иш-ш, худди унинг дилидан кечганини фаҳмлаган каби, бет-қўлини ювиб, елкасига ташлаган рўмолига артинганча, айвонга қараб юрди. Ибод Эшим иш-ш ичкарига кириб ғойиб бўлганидан сўнг ҳам хийла вақт панада ўтирди. Фақат айвон чироғи ўчиб, Эшим иш-ш уйкуга ётганига ишонч ҳосил қилгачгина у яширинган ердан чиқиб, ишга киришди. Оғил эшиги осон очилди — Эшим иш-ш унга ҳатто тамба ҳам урмаган эди. Фақат чироқ тугмасини топиш хиёл мушкул кечди. Уни гугурт ёқиб қиди-

ришга тўғри келди. Ниҳоят, тугма ҳам топилди — Ибод чирокни ёқди ва охурга бошини солинтирган асно мудраётган эшакка рўпара бўлди. Ҳар қалай Ибодга шундай туюлди, чунки эшак унинг кирганига ҳам, чирокнинг ёқилганига ҳам парво қилмади. Лекин, Ибодни эшак қизиқтирмасди. У аввал турган ерида қотиб, оғилга обдон кўз югуртирди. Қаердан нимани қидириш мумкинлигини ўзича чамалади. Оғилнинг ҳеч бир ерини назардан қочирмади. Шифтни, деворларни пайпаслаб кўрди. Бироқ, қўлига тупроқ ва ҳасдан бўлак ҳеч нарса илинмади. Бу ерга олис йили кўмилган ниманидир излашган, деб ўзича тахмин қилди. Аммо, бу гумони ҳам кўп ўтмай чиппакка чиқди — кимдир қачондир оғилни кавлагани тугул, ерда икки энли бўлиб тўшалмиш ахлатга тегингани ҳам тасдиқловчи бирор-бир далолат кўзга ташланмади. Бутун умид энди бурчакда қорайиб кўзга ташланаётган охурдан эди. Бироқ, унга бошини солинтирган асно Эшим иш-шнинг қоронғида қатик ялашган узунқулоқ биродари мудрарди. Ибод эшак зотининг тишлонғичлиги ҳақида эшитганди. Шунингдек, бу хайвон тепонғич бўлиши ҳам унга сир эмас эди. Ибод охурни кўздан кечирмоқ учун бу икки балодан бехатарроғини танлаши лозимлигини англади. У ўзича чамалаб, эшакни орқасидан айланиб ўтишга қарор қилди. Чунки, эшак ҳамон охурга бошини солинтирганча қимир этмай мудрарди. Мабодо, у бирдан уйғониб, тегишга чоғланган тақдирда ҳам қочиб қолиш ёки чап беришга улгуриш мумкин эди. Ҳар қалай, Ибодга шундай туюлди ва у овоз чиқармасликка тиришиб, оёқ учида аста эшак томон юрди. Хали яқин боргани ҳам йўқ эди — шу лаҳзагача жойида қилт этмаган жонвор туйқус хуркиб, кетини ундан нари олиб қочди. Ибоднинг ранги қув ўчди. Эшак ўзига дахл этмагани, аксинча, ундан чўчиб қочганини англагунича хийла фурсат ўтди. Ибод ўзини қўлга олиб, тағин эшак сари юрди. Бироқ, ортида Ибоднинг шарпасини сезиши билан эшак яна хуркиб, кетини ундан олиб қочди. Ибод эшакнинг бу ҳунаридан қони қайнаб, жойида дарғазаб депсинди. Аммо, бу хайвонга таъсир қилмади — орқасида Ибоднинг шарпаси пайдо бўлиши билан хуркиб, кетини ундан олиб қочишда давом этаверди. Ибод эшак билан олишиб тамом ҳолдан тойди. Ҳарчанд уринмасин, у маҳалла ўспиринларининг бу ерга серқатновликлари тағига етолмади. Эшакнинг бу тарз қашшанглиги боиси

хам жумбоқлигича қолди. Орадан ўн йилча фурсат ўтиб, Ибодда уни ечишга имконият туғилди. Аммо, бу вақтга келиб Ибоднинг қизиқиш доираси буткул ўзгарган эди. Уни энди жумбоқлар қизиқтирмасди. Ўзининг таъбири билан айтганда, у энди «фақат нақдига» иш қиларди. Нақдига иш қилишнинг айна ҳадисини олган пайтида туйқус Ибоднинг иши... йўқ, ишқи эшакка тушди. Бу Ибод ўқишдан буткул кўнгли совиб, «нақд иш»нинг пайдан тушганидан сўнг содир бўлди. Зироат ва зираворшунослик илмига мутлақо қизиқиши йўқлигини, ўқишга шунчаки бекорчиликдан, қисман — ҳарбий хизматдан кутулиб қолиш учун кирганини у олдин ҳам ҳеч кимдан яширмасди. Дарсда Ибоднинг фақат жисмигина ўтирарди, хаёли эса бутунлай бошқа ерларда кезарди. Дарслар тугади дегунча у оёғини қўлига олиб, қаёққадир чопиб кетарди. Қаёқда, нима иш билан юрганини Ибод ҳатто улардан ҳам сир тутарди. Сўрашса, оғрингандек бўлиб:

— Ўзимнинг ишларим билан юрибман-да, — деб жавоб қайтарарди.

— Ўзингнинг ишларинг? Ўх-ў! Қачондан бери? — дейишарди улар Ибоднинг бу жавобидан энсалари қотгандек бўлиб.

Бироқ, Ибод пинак бузмасди. Унинг нима ишлар билан юргани Бадалга ҳеч қутилмаганда маълум бўлди. Шошийнинг даъвати билан Бадал «Бақаҳовуз ҳақиқати»-даги «Тирик бурчак»ка у-бу нарса ёзиб, элтиб юрган, уларнинг айримлари газетда босилган пайтлар эди. Кунлардан бир куни, дарслардан сўнг Ибод ҳар доимгидек хайр-маъзурни насиё қилиб, лип этиб ғойиб бўлди, Бадал эса шошилмай чиқиб, «Тирик бурчак»ка берган сўнгги ашъорларининг тақдирини суриштиргани Матбуот уйига қараб йўл олди. Таҳририят тўрт қаватли бинонинг учинчи қаватида жойлашган эди. Бадал иккита қаватни санаб, учинчи қаватга олиб чиқувчи зинага оёқ қўяркан, тепадан «тап-туп» қадам товушлари қулоғига чалиниб тўхтади. Нигоҳи ўзи томон шошиб тушиб келаётган одамларнинг қорасини илғади. Уларнинг биринчиси — миқтидан келган, тепакал, кўзойнакли кишини Бадал дарров таниди: «Бақаҳовуз ҳақиқати»да суратгир бўлиб ишлайди. «Тирик бурчак» муҳаррири ва ўзи ўртасида яқинда кечган у билан боғлиқ гап-сўз ҳам дарров ёдига тушди. «Тирик бурчак»да босилаётган капалаклар олами ҳақидаги мўъжазгина лавҳаси жонлироқ чиқсин учун Бадал

муҳаррирга лавҳага қўшиб бирор сурат беришни таклиф қилди.

— Нима, сиз ҳали сурат ҳам оласизми? — деб сўради Бадалнинг бу таклифини диққат билан эшитган муҳаррир кўзлари катта-катта очилиб.

Бадал муҳаррирга таажжубланиб қаради. «Фикримни унга тушунтиролмадим, шекилли», деб ўзича тахмин қилди.

— Йўқ, сурат олмайман, — деб айтди Бадал муҳаррирнинг хайратини сўндириб. — Лекин, капалакларни суратга туширса бўладиган жойни кўрсатишим мумкин, — дея фикрини унга англатишга уринди.

— Э, ҳа, — деди муҳаррир Бадалнинг шаъмасини тушунган бўлиб. Сўнг кулиб бош чайқади: — Сиз айтаётган одам капалакларни суратга олмайди. У фақат нақдига иш қилади.

Фақат нақдига иш қилувчи кимсанинг кетидан ҳарсиллаб тушиб келаётган одам ҳам Бадалнинг кўзига жуда иссиқ кўринди. У елкасига бир дунё суратгирлик анжомини ортмоқлаб олган эди. Фақат қаршисидан ўтаётганидагина Бадал унинг елкасини эзмиш зил-замбил юкдан бужмайган афтини илғади.

— Ибод?!

Овозни эшитиб Ибод чўчиб тушди. Шошганидан елкасидаги юкни тушириб юбораёзди. Бадал дарров юкнинг бир четидан тутиб, дўстига кўмаклашган бўлди.

— Туширишиб юборайми?

— Йўқ, мен ўзим, — деди Ибод елкасидаги юкни икки қўллаб маҳкам тутиб.

— Шуми топган ишинг? — деди Бадал Ибодга зимдан тикилиб.

Ибод мулзам тортган каби нигоҳини Бадалдан олиб кочди.

— Ибодбек! Хўв, йигитнинг гули?! — деган овоз келди пастдан. — Тушяпсизми?

Ибод жавоб бермай, нигоҳи билан ер чизишда давом этди.

— Бора қол. Кутиб қолишди, — деб айтди Бадал.

Ибод бўйсуниб, олға юрди. Юрди-ю, икки қадам ташламай тўхтаб, Бадалга юз бурди.

— Кўрганингни... ҳеч кимга айтмагин, — деди у ўтинган овозда. — Кейин ўзим ҳаммасини тушунтирмаман...

Бирок, Бадал аллақачон ҳамма гапни англаб етган эди. Шу сабаб у орадан бир ой ҳам ўтмай Ибод фақат нақдига юрувчи устози билан орани узгани ва Сайрибоғда суратгирлик қила бошлагани дарагини эшитиб, тааж-жубланмади. Фақат Сайрибоғда танда курмиш бўлак суратгирлардан ортиб, Ибодга луқма тегиши мумкинлигига жиддий шубҳа қилди. Лекин, Ибод шу ерда ҳам ўзининг устоз кўрганини намойиш этди. У шаҳардаги табиат музейида хизмат қилувчи аллақим билан тил топишиб, арзон-гаровга ҳисобдан ўчирилган эски айиқ тулумини сотиб олди. Сўнг томирида масхарабозлик қони бўлган яна бировни топиб келишиб, тулумни унинг бўйига ўлчаб тикдирди. Унинг вазифаси тулумга ўралиб, Ибодга мижоз чақиришдан иборат эди. Эвазига унга Ибод тушган фойданинг учдан бирини ваъда қилди. Бирок, кейин маълум бўлдики, унга фойданинг бешдан бирини берса ҳам етиб ортар экан. Чунки, Сайрибоғда махлук пайдо бўлгани дарагини эшитган борки, бари уни кўргани бу ерга йиғилиб келди. Келгач эса, тайинки, махлукни кўриб, дилида у билан эсдаликка суратга тушиш истаги туғилмай қолмади. Ибоднинг қўли қўлига тегмасди. «Махлук» эса Сайрибоғ оралаб кезиб, жилпанглаб, махлукка хос ҳар хил қилиқлар қилиб, Ибодга мижоз чақириб чарчамасди. Рост, Ибод бундай натижани кутмаган эди. Махлук ёрдамида мижоз овлаш фикри туғилганида, у бу ғояни шартли қилиб «Ойимқиз ва махлук» деб номлаганди. Яъни, шу номли эртақ ва унинг асосида яратилган кино асарларига ихлосманд ойимтиллалар бадбашара махлук сийратидаги тилсимланган гўзал шахзода билан ҳеч бўлмаса суратга тушиш имкониятини қўлдан чиқармасликларига умид қилганди. Бирок, шундай бўлдики, зудлик билан «Ойимқиз ва махлук»қа қўшимча равишда суратнинг «Пахлавон ва махлук», «Махлук билан зумраша», «Махлук бир гуруҳ ўртоқлар даврасида» деб номланган шакллари ҳам ўйлаб топишига тўғри келди. Ким билсин, балки бу иш шу тарз гуллаб яшнайверган бўлармиди, агар «махлук» одамларнинг ўзига нисбатан юқорида зикр этилган каби муносабатларидан талтайиб, қуюшқондан чиқмаса. Қонида масхарабозлик керагидан кўпроқмиди ё ўзининг махлук эмас, тилсимланган шахзода экани ҳақидаги чўпчакка ҳаддан ортиқ ишониб юбордими, у Ибодга мижоз чақириш асносида ўтган-кетган қизларга суйқалишни одат қилди. Ўзининг

аслида махлуқ ҳам, шаҳзода ҳам эмас, барча бокка сайр қилгани келувчилар сингари бақаҳовузлик экани, бақаҳовузликлар аёл зотига нисбатан шилқимликни унча ёқлайвермасликлари ва бунинг оқибати бахайр тугамаслиги эҳтимоли борлигини батамом унутди. Оқибати эса ўзини кўп кутдирмади. Тасқара бир махлуқнинг ҳамшаҳар қизларга жилпанглаб суйкалишидан дарғазаб бўлган уч-тўртта қони қайноқроқ бақаҳовузлик ўсмир уни ўртага олиб, шунақанги пўстагини қоқишдики, агар эғнидаги тулумни амаллаб ечиб, ўзининг махлуқ эмаслигини англамас, аҳволи не кечиши гумон эди. Тулум ичидан одам чиққанини кўриб муштумзўрларгина эмас, бокка сайр қилгани келиб, айна воқеага гувоҳ бўлганлар ҳам анграйиб қолишди. Уларнинг анграйганидан фойдаланиб тилсимдан кутулмиш «шаҳзода» ура қочиб қолди ва шу бўйи бу ерда қайтиб қорасини кўрсатмади. Ибод фойданинг тенг ярмини ваъда қилиб ҳам уни қайтаролмади. Қайтарган тақдирда ҳам энди бу ишнинг аввалгидек юришиши гумон эди. Бирок, Ибод бунга тан олгиси келмади ва фойданинг тенг ярмини ваъда қилиб, қонида масхарабозлик бисёр бўлган тағин уч-тўрттасига ялиниб кўрди. Улардан ҳам рад жавобини олгач, махлуқ ғоясининг буткул миси чиққанига ишонди ва нечоғли оғир бўлмасин, ундан воз кечишга ўзини мажбур қилди. Хийла вақт бунга эслаб Ибод куйиниб юрди. Суратгирликни йиғиштирди. Қулоқ солмас ҳам, ҳар қалай, дарсларга қатнай бошлади. Бирок, бу кўпга чўзилмади — ўзининг устоз кўрганини Ибод яна бир карра намойиш қилди ва кунлардан бирида баногоҳ Сайрибоғда Эшим иш-шнинг эшаги билан пайдо бўлди. Эшим иш-ш билан қандай тил топишгани ёлғиз унинг ўзигагина маълум эди. Эвазига унга фойданинг неча қисмини ваъда қилгани ҳам. Тўғри, бу ғоя аввалги — махлуқ ғоясичалик нақд эмасди. Аммо, Ибод барибир бу сафар ҳам ўкни нишонга беҳато урди. Чунки, Эшим иш-шнинг эшаги Бақаҳовузда туғилиб ўсмиш кўпчиликнинг ушалмаган болалик орзуси эди. Эшим иш-ш эшагини миниб кўчага чиқди дегунча болабақра чувиллаб унинг кетидан эргашар, эшагига миндиришини сўраб унга ялинишарди. Бунга жавобан Эшим иш-ш нуқул уларни қувиб соларди. Мана, энди уларда фақат болалик орзуларига эришишгина эмас, ушбу лаҳзаларни абадийлаштириш имкони ҳам туғилди. Орзулар рўёби мухрланган суратни қўлга олганлар унда энг ками

тўртта эшакни кўришарди. Иккитаси, тайинки, суратда: бири — икки оёкли, думсиз; иккинчиси — тўрт оёкли, думи билан бирга яна иккита узун қулоғи ҳам бор; кўп холда думсизи думлисининг устида. Қолган иккита эшак суратда йўк, лекин уларсиз бу сурат бўлмас эди: бири — суратдаги тўрт оёкли, думи ва тагин иккита узун қулоғи бор жониворнинг эгаси; иккинчиси — юқорида тасвирланмиш эшаклар мажлисини суратга туширган ва умуман, бу бўтқани пишириб, сўнг ош деб уни бозорга солган. Энг катта эшак ҳам — шу.

— Бекорчи гап! — деб қатъий эътироз билдирарди бу даъвога Ибод. — Эшим иш-ш мендан катта-ку!

— У-ку, майли, бир худо урган банда, — деб айтишарди Ибоднинг бу эътирозига жавобан. — Сенга-чи, сенга нима жин тегди?

— Кимдир санъатни тушунмаса, айб мендами? — деб жавоб қайтарарди Ибод тагдор қилиб. — Натура дейдилар буни, антураж.

— Нима, нима?

— Оббо! — дерди Ибод суҳбатдошининг омилигидан тажанг бўлгандек. — Натура деяпман, ант-т...

— Ҳа, ўша сенга бу ҳунарни ўргатган устозингни! — дея сўкиб, қувиб қолишарди Ибодни ва унинг ўз санъатини англатишга бўлган уриниши хотима топарди.

Эшим иш-шнинг ўзи Сайрибоғда қорасини кўрсатмасди. Лекин, бир сафар у нимадир сабаб бўлиб боққа ташриф буюрди. Ўз одатича ҳеч кимга қўшилмай, бир чеккада эшаги ва у билан суратга тушиш ниятидагилар ҳосил қилмиш узун навбатни жимгина кузатиб турди. Ибоднинг узунқулоқ биродари билан навбатсиз, бепул суратга тушиш борасидаги таклифини бош чайқаб рад этди. Эшаги билан суратга тушиш ниятида бу ерда тўпланмиш оломонга тикилиб у узоқ турди ва кўпчилик эшитмаган, эшитганлар эса ҳайратдан ёқа ушлаган гапни айтди:

— Одам ҳам худди эшакдай гап. Фақат эшак одамдан эслирок.

Бирок, Эшим иш-ш бекор бош тортган экан. Ўшанда Ибоднинг таклифига қулоқ солганида, эшагидан сурат эсдалик бўлиб қоларди-я. Ибод буни эслаб ҳануз аттанг қилади. Эшим иш-шни йўлдан қайтаришга уринмаганига қаттиқ ачинади. Гарчи, Эшим иш-шни ниятидан қайтармоққа уриниш беҳуда ишлигини жуда яхши англаса ҳам. Бу — бўлган иш бўлиб, бўёғи сингандан кейинги гап.

Ўшанда, Эшим иш-ш эшагига миниб, «ҳаво олиб келиш»-га отланганида, Ибод уни йўлдан қайтаришни хаёлига ҳам келтирмади. Аксинча, шошмасдан, ҳавога тўйиниб қайтишни уқдириб, оқ йўл тилаб уни сафарга кузатиб қолди. Ўзига эса меҳнат таътили берди. Эшим иш-ш сафари қариб, қайтиб келгунга қадар. Эшим иш-ш қайтиб келди. Орадан салкам бир ой ўтиб. Сафарга у эшакда жўнаган эди. Шаҳарга Эшим иш-ш пиёда кириб келди. Одатда эшагининг бўйнидан ошириб ташланувчи хуржунни одамлар унинг елкасида кўришди. Тагин у қўлида қандайдир бир жониворни кўтариб олган эди. Уйига етгунга қадар Эшим иш-ш ҳеч ерда тўхтамади, ҳеч кимга эътибор бермади. Фақат эшигининг оғзига етгандагина у тўхтаб, қўлидаги жониворни оҳиста ерга қўйди. Сўнг елкасидаги хуржунни ҳам «тап» этиб ташлаб, эшигининг тамбасини туширгани йўналди. Эшим иш-ш эшигига ҳеч қачон қулф осмас эди. Бирор ёққа чикқудек бўлса, унга ташқаридан тамба урарди, холос. Шу каби, Эшим иш-ш сафарда кўрган-кечирганларини ҳам ҳеч ким билан ўртоқлашмасди. Шу боис Эшим иш-шнинг сафарга эшакда кетиб, салкам бир ойдан сўнг пиёда қайтиб келгани сабаби буткул сирлигича қолди. Сафардан у қўлида кўтариб олиб келган ва эшиги ёнига етиб, ерга туширганида янги туфилган, кўзларини эндигина очган курра эканлиги маълум бўлган жониворни қаердан олганлиги ҳам. Умуман, Эшим иш-шнинг ҳаёти бошдан-адоқ жумбоққа буркалган эди. Эшим иш-шнинг Эшим иш-шлиги борасида турли тахминлар юрарди. Эшим иш-шнинг Эшим иш-шлиги боисини тадқиқ қилганларнинг бир гуруҳи уни болалигида эшакдан йиқилган деб айтишарди. Тадқиқ қилувчиларнинг иккинчи гуруҳи ҳам Эшим иш-шнинг эшакдан йиқилганини тан олишарди, бироқ, бу унинг болалик чоғида рўй берган, деган даъво ни қатъиян рад этишарди. «Ҳа, — деб айтишарди улар, — Эшим иш-ш чиндан ҳам эшакдан йиқилган. Лекин, бу фалокат унинг болалигида эмас, анча кейин — йигитлик пайти, урушда содир бўлган». Бу даъво Эшим иш-ш билан боғлиқ жумбоқларни яна биттага кўпайтирарди. Чунки, бақаҳовузликларга Эшим иш-ш қатнашиши мумкин бўлган иккита уруш маълум эди. Биринчисини кўпчилик фақат китоблардан ва унда қатнашганларнинг ҳикояларидан билишарди. Бундайлар оз қолган бўлса-да, ҳар қалай, топиларди. Эшим иш-ш уларнинг ҳеч бирига

тенгдош эмасди. Эшим иш-шга қараб унинг ўша пайт дунёда бўлганига ҳам ишониш мушкул эди. Кўпчилик фақат китоблардангина билувчи урушда қатнашганларга киёсан шу қадар ёш кўринарди у. Кейинги уруш ҳақида хали китоблар битилмаганди. Чунки, у хали ҳеч кимнинг ёдидан чиқмаган эди. Умунан, у ҳақда имкон қадар гапирмаслик ва эсламасликка уринишарди. Урушга кетганларни ҳамма биларди. Ундан қайтганларни эса истаган биров номма-ном санаб бера оларди. Урушга кетганлар, демакки, ундан қайтганлар сирасида ҳам Эшим ишш номи тилга олинмас эди. Эшим иш-шнинг Эшим иш-шлиги борасидаги бу икки тахминда фақат бир нарса ростдек туюларди: унинг қачондир қаердадир эшакдан йиқилгани. Бирок, бунга ҳам кўпчилик ишонмас эди. Ўзларини танишибдики, улар Эшим иш-шни эшаги билан бирга кўришарди. Онасининг қорнидан ҳам Эшим иш-ш эшак миниб туғилгандек туюларди уларнинг назарида. Эшим иш-ш эшакдан йиқилиши ёки эшаги шата-лоқ отиб, уни устидан ирғитиши мумкинлигини улар тасаввурларига ҳам сиғдира олишмасди.

Эшакни ўйлаймиз

Эшим иш-ш

десак,

Эшак деганимиз

Эшим иш-ш

демак!

Буни Шоший ҳеч ерда чоп этмаган эди. Шунчаки, ҳазил қилиб айтиб юрарди. Бирок, ҳазил асносида ай-тилган шу мисраларнинг ўзиёқ Шошийнинг феъли, табиати ва шоирлик сиёғини ошкор этарди. Унинг илк шеърлари айнан шу йўсинда битилган эди. Яъни, сўзлар қоғозда бир текис тизилмай, дам зина, дам яна алламбало хосил қилиб кезиб юрарди.

— Исён, — деб тушунтирарди буни Шоший. — Исён. Ўзларини шеърят билимдонлари ҳисобловчилар эса бунда Шошийдан бошқа ҳеч кимга хос бўлмаган, «теша тегмаган» услубни кўришарди. Бирок, кейин маълум бўлдики, ёлғиз Шошийгагина хос деб даъво қилинмиш бу услубга нафақат теша теккан, уни болта ҳам чопган экан. Айни чоғда атоқли ҳисобланган шоирларнинг аксарияти ижодини шу услубда бошлаган, бирок кейинчалик

ундан воз кечган эди. Буни шундай тушуниш мумкин эдики, шоир ахли ҳам ёшлик пайти барча тенгмўйсалари сингари ўзини осмону фалакда ҳис қилар, шууридан қуйилмиш сўзлар ҳам у билан бирга осмону фалакда кезарди. Вакт ўтиши баробар, у ҳовури босилиб, ерга қайтиб тушарди. Табиийки, сўзлари ҳам у билан ерга қайтарди. Вакт ўтиб Шоший ҳам сўзларини ҳар ёққа сочмай, бир текис тизишни одат қилди. Лекин, унинг ўзи тийилмади. Шошийни билмаган одам фақат унигина эмас, унинг «Шоший» тахаллусини ҳам тушунолмаётган эди кетарди. Ҳайратийнинг ўзига «Ҳайратий» тахаллусини танлаши боиси барчага нечоғли равшан бўлса, Шошийнинг ўзини «Шоший» деб аташи сабаби шу қадар мавҳум эди. Ҳайратийнинг қиладиган иши шу эди ўзи — ҳайратланиш. Кимдандир ё нимадандир ҳайратланиб, оҳ-воҳ чекарди-да, вақт ўтгач, унинг нимасидан ҳайратланганига ҳайрон бўларди. Боши бир эмас, кўп қарра деворга гупиллаб урилганига қарамай, у хануз айтилган сўз — отилган ўқ эканини англаб етмаган эди. У ҳақда шуни ҳикоя қилишарди: эмишки, Ҳайратий ўзи аъзо бўлмиш қайсидир уюшмада уйга навбатда турган. Навбати яқинлашган пайтда ўзи олиши лозим бўлган уйни зинҳор узрли саналмаган сабабларга кўра бошқа бировга беришни мўлжаллашаётгани тўғрисидаги гап-сўзлар қулоғига чалинган ва у бу сафар ҳам уйсиз қолгудек бўлса, шаҳарнинг бош майдонига чиқиб, ўзига ўт қўйишини тантанали равишда маълум қилган. Ўзига ўт қўйишидан чўчишганми ё юқоридаги гап-сўзлар шунчаки мишмиш бўлганми, Ҳайратийга уйни беришган. Бироқ, шу билан бу воқеага нукта қўйилмаган. Ҳайратийга «муҳаббати» беҳад чексиз бўлган кимдир у билан навбатда турган, аммо уйга етишолмаган бошқа бировга унга аталган уйни Ҳайратий ўзига ўт қўйишини айтиб кўрқитиб, илиб кетганини аста шипшиган. Бу гапни эшитган уйга талабгор қаттиқ дарғазаб бўлган ва қўлларини мушт қилиб тугиб, Ҳайратийга ўтқи ўзи қўйишга жаҳд этган. Унинг бу нияти ҳақидаги гап-сўзлар тилдан тилга кўчиб, ниҳоят, Ҳайратийнинг қулоғига ҳам етиб келган. Бу гапни эшитиб у буткул ҳаловатини йўқотган. Ётса ҳам, турса ҳам уйга етишолмаган ўша ҳамкасби қўлида машғал тутиб, уни таъқиб қилаётгандек туюлаверган. Айтишадикки, ҳатто «ойнаи жаҳон»га тасвирга тушиб келиб ҳам у сўнг ўзини оила даврасида кўриб ва тинглаб ўтириб,

хайратлари билан ўртоқлашаётган чоғида ортидан аста яқинлашиб, устига ўт қўйиб юборишларидан чўчиб, юрак ховучлар эмиш.

Шошийнинг ўзини «Шоший» деб аташи боисини ҳар ким ҳар хил тушунар ва тушунтирарди. Айримлар бунини ҳам исён аломати деб ҳисоблашарди. Зеро, Шошийнинг Шошда туғилмагани, умри бино бўлиб Шош томон йўли тушмагани Бақаҳовузда ҳеч кимга сир эмас эди. Бошқалар эса Шоший таҳаллус танлашда қитмирлик қилган, бир ўқ билан иккита куёни урмоққа қасд этган, деб айтишарди. Яъни: ўқувчи шеър билан танишишдан олдин ўз одатича унинг муаллифи номига кўз югуртиради. Шошийнинг шеърлари билан боғлиқ ҳолда у аввал «А» деб оғзини ланг очади ва бир лаҳза тин олиб, шундан кейингина «Шоший» деб ўқийди. Ҳали шеър билан танишмай турибок беихтиёр хайрат изҳор қилади. Чунки, Шоший ҳеч қачон исмини тўлиқ ёзмас, шеърларининг остига қисқача «А. Шоший» деб имзо чекарди.

Шундайми, шундай эмасми — Шошийнинг ўзи бу ҳақда ҳеч қачон лом-мим деб оғиз очмасди. Умуман, у ўзи ҳақида сўзлашни у қадар хуш кўрмасди. Шошийни ўзи тўғрисида ким қандай ўйлаши қизиқтирарди, деб айтиш ҳам кўп мушкул эди. Хайратий ва у кабилардан фарқли ўларок, Шоший ҳеч қандай уюшма, ташкилот ва гуруҳларни тан олмасди. Уни ўзи билан бир сафда кўришни истовчилар эса бисёр топиларди. Шошийнинг уларга жавоби тайин эди. Бадал ўтдан қутулиб, оловга тутилган, яъни мактабни битириб, дорилфунунга ўқишга кирган пайтларини эслайди. Шоший билан бирга ўқийдиган талабаларнинг бир нечтаси гуруҳга бирлашган эди. Бу гуруҳни улар дабдабали қилиб «шоирлар хуфия жамияти» деб аташарди. Гарчи, жамият хуфия аталса-да, дорилфунунда унинг мавжудлигидан беҳабар кимса йўқ эди. Шунингдек, жамият аъзолари ўзларига қадар ижод қилган ҳеч кимни тан олмасликларини ҳам яширмасдилар. Жамиятда жами беш нафар аъзо бўлиб, барчасининг таҳаллуси «Зоҳид» эди. Улар умр бўйи «Зоҳид» бўлиб ўтишгагина эмас, то абад фақат денгиз ва чиғаноқлар ҳақида ёзишга ҳам қасам ичишганди. Шоший денгиз ҳақида ёзмасди. Бироқ, денгиз сўзини эшитгани ҳамон дили орзиқарди. Бунинг дарағи зоҳидларнинг ҳам қулоғига етиб бордими ё улар шунчаки сафларини кенгайтирмоқчи бўлиб, энг маъқул номзод сифатида Шо-

шийни танлашдим, кунлардан бир куни ўзларига қўши-
лишни таклиф қилиб унга элчи жўнатишди. Шоший эл-
чининг сўзларини миқ этмай эшитди. У гапини тугатгач
хам худди эшитганининг мағзини чакмоққа уринган каби
бир нуқтага тикилган асно хиёл вақт ўйланиб турди.
Сўнг элчи томон кескин бош бурди-да, кўзларини унинг
ўзига тикилмиш нигоҳига қадаб:

— Мақсад? — деб сўради.

Бу асли унинг жавоби эди. Кимнингдир таклифи
жинига ўтиришмаса, Шоший одатда унга шу саволни
берар ва бу билан ўзининг айни таклифга нисбатан сал-
бий муносабатини англатарди. Шошийдан ушбу саволни
эшитганлар одатда ўз таклифлари билан бўлак унинг
бошини қотиришмасди. Умуман, бу мавзуда унинг олди-
да бошқа оғиз очишмасди. Бироқ, элчи Шоший билан
тўп тепиб катта бўлмаган, унинг одатларидан мутлақо
беҳабар эди. Шошийнинг саволини у таклифга нисбатан
қизиқиш нишонаси сифатида қабул қилди ва элчига хос
бўлмаган ҳовлиқмалик билан унга жавоб беришга шо-
шилди:

— Мақсадми? Мақсад — ўтирамик, гурунг қиламик...

Шоший мийиғида илжайди. Чамаси, у элчига ўлим
йўқлигини эслади. Элчининг ҳар қалай «элчи» деган
номи борлигини ҳам. Мийиғида илжайган асно Шоший
аста элчи томон бўйнини чўзди ва кафтини оғзига карнай
қилиб, унинг қулоғига шивирлади:

— Ў т и р г а н и жой тополмасам, майли, сизларга
бориб учрарман.

Бу элчининг ваколоти адоғига етганини англатар эди.

Гадонинг душмани гадо бўлади.

Шоирники-чи?

Гадо эмас. Агар шоир билан гадо ўртасида фарк
бўлса, албатта.

Тагин — мухаббат масофа танламайди, деб ҳам ай-
тишади. Фалча билан Бақаховуз ораси бир қадам эди.
Бақаховуз марказидан Фалчагача уловда ярим соатлик
йўл. Бироқ, айтишларича, қадимда Фалча ҳам, Бақа-
ховуз ҳам одами санокли иккита кичкина қишлоқ
бўлган. Биридан иккинчисига етгунча салкам тўрт соат
пиёда юрилган. Вақт ўтиб Бақаховуз кенгайган. Фалча
эса қандай бўлса, шундайлигича қолган. Бақаховуз-чи,
кенгайиб, кенгайиб, охири Фалчани «хап» этиб ютган.
Куни кеча Бақаховуздан бўлак саналган қишлоқ энди

унинг чекка бир мавзесига айланган. Лекин, ғалчаликларнинг ўзлари буни хануз тан олишни исташмас эди. Бақаховузнинг кенгайиб, кенгайиб, охири Ғалчани «хап» этиб ютишини улар бақаховузликларнинг азалий бадкирдорликларига йўйишарди. «Улар бизни азалдан кўришолмаган, — деб айтишарди ғалчаликлар. — Нукул ер-сувимизга эга чиқишни кўзлашган. Тескарига эмас, айнан биз томонга қараб кенгайишларининг ҳам сабаби шу».

Бақаховузликлар уларнинг бу даъволарига фақат миёқларида илжайишарди, холос. Бунда ғалчаликларга эскидан хос бўлган майдагап, миждовликни кўришарди. «Яхшики, киш Ғалчага ҳам, Бақаховузга ҳам бир вақтда киради, — дейишарди улар кулиб. — Қор у ёққа ҳам, бу ёққа ҳам бир текис ёғади. Йўқса, бошимиз нақ балога қоларди-я!»

Булар — шунчаки орқаваротдан айтиладиган гап-сўзлар эди. Бақаховузликлар ҳам, ғалчаликлар ҳам бир-бирлари билан юзма-юз келган пайт ҳеч қачон бу мавзуда гап очишмасди. Улар бир-бирларидан қиз олиб, қиз узатишарди, қуда-андачилик қилишарди, тўй-маъракаларда бирга бўлишарди. Бирок, шундай эса-да, гоҳи-гоҳида фақат орқаваротдангина айтиладиган гап-сўзларнинг акс садоси улар бирга ўтирган даврада ҳам қулоққа чалиниб қоларди.

Асли ғалчалик бўлган зоҳидлардан бири ва Шоший ўртасида нима гап ўтганини Бадал билмайди. Унга маълуми шуки, Зоҳид бақаховузлик бир қизга ишқи тушиб, ундан жавоб ололмай, телба бўлиб юрган маҳал ёзган шеърининг маъносини ёлғиз Шошийгина тушунди. Одатда, Зоҳид ўзи аъзо бўлмиш шоирлар хуфия жамиятидаги барча зоҳидлар сингари фақат денгиз ва чиғаноклар ҳақидагина ёзарди. Бақаховузлик сулувнинг ишқи дардида куйиб, телба бўлгани ростмиди, бир сафар у ўзининг хуфия даврада ичган қасамини ёддан чиқарди ва ўша сулувга нисбатан дил розини шеърга солди. Шеърга солгани майли-ку, уни газетда чоп ҳам эттирди. Насимнинг шапалоғидай жойни энламиш шеър шундай хотима топарди:

Мен кетаман...

Вақиллаб қолар

Бақаховуз қурбақалари.

Бу шеърнинг фақат сўнгги сўзлари эди, холос. Шеър эса тўлиқ ҳолда Зоҳид етишмоққа умид қилувчи ёр васлини мадҳ этарди. Ҳа, айнан тўлиқ ҳолда. Шеърнинг юқорида келтирилмиш сўнгги сўзларини матндан ажратиб ўқиганда эса улар батамом бошқа маънони англатарди. Яъни, ишқ дардида куйиб телба бўлган ошиқ бу гал ҳам ёр васлига етолмай, Бақаҳовузни тарк этаётганида қурбақалар вақиллаб, уни кузатиб қолишларини эмас. Бунинг тагига, тайинки, Шоший етди. Зоҳид «қурбақа» деганда кимни назарда тутганини ҳам барчага Шоший тушунтирди. Коса тагидаги нимкосани кўрганларнинг ғазаби чексиз эди. Холбуки, куни кеча улар Зоҳиднинг «ўлдим, куйдим»и таъсирида дили тош ўша сулувни ўғирлаб, шўрлик ошиққа қўшқўллаб топширишга ҳам тайёр эдилар. Шу боис орадан ҳеч қанча ўтмай дили тош у сулув ниҳоят эриб, Зоҳиднинг севгисига жавоб бергани, ҳатто тўй муддати ҳам белгилангани тўғрисидаги даракни эшитганларида, уларнинг фиғони фалакни тутди. Ҳамма фақат қасос ишқида ёнар эди. Бу кетишда Зоҳид тўйгача омон етиб боролмаслигини сезган Шоший вазият тизгинини ўз қўлига олди ва қасос васвасаси тутган барчани ҳовуридан туширди. У тўй кунига қадар чидашга даъват этди. Чунки, Бақаҳовузга четдан қиз олгани келганлар энг аввал бақаҳовузликларни рози қилишлари шарт эди. Бақаҳовузликларга бурунларидан булоқ қилиб ҳақ беришмаса, қизни шаҳар тугул, маҳалласидан ҳам олиб чиқиб кетишолмасди. Бақаҳовуз Ғалчани «ҳап» этиб ютганига анча бўлган эди. Бирок, шунга қарамай, ғалчаликлар хануз буни тан олишни исташмасди. Бунинг жазосига Бақаҳовуздан қиз олган ғалчалик бақаҳовузликларга ҳақ бериб, уларни рози қилгунча нақ тавбасига таянар эди. Шоший тўй куни Зоҳиддан қандай қасос олишни аниқ ошкор этмади. Бирок, куёв бўлмиш улардан шунчаки ҳақ бериб қутулмаслигини пайқаш қийин эмасди. Баъзилар ҳатто ғалчалик у жипириқ бақаҳовузлик қизга ишқи тушганига минг бора пушаймон бўлишини тахмин қилишар ва бунга ўз муносиб ҳиссаларини қўшиш мақсадида тўйга интиқ кўз тикишарди. Тўй куни эса, қасос ишқида ёнмиш барчанинг дилини хаприқтириб, дам сайин яқинлашиб келарди.

Куёв бўлмиш, чамаси, ўз қилмишини англаган ва ноз-неъматлар билан бақаҳовузликларнинг оғзига уриб, айбини ювишни ният қилганди. Буни улар тўй дастурхо-

нига бир нигоҳ ташлаб тушунишди. Дастурхонга нигоҳ ташлаш-ку осон, аммо сўнг ундан кўз узмоқ кўп мушкул эди. Бироқ, барибир узишди. Тўйхона узра «Тўйлар муборак» янграб, куёв бўлмиш ичкаридан келинни етаклаб чиқиб келганида. Кўкда ой — танҳо, келин эса ушбу дам гўзалликда ер юзида тенгсиз, ягона эди. Шундай сулувни ғалчалikka бой беришганига, рости, дилларида каттиқ ачинишди, уни куёвга андак рашк қилгандек ҳам бўлишди. Бироқ, келин билан куёв бир-бирларига узукка кўз қўйгандек ярашганларини ҳам тан олмай иложлари йўқ эди. Келин билан куёвнинг тўйхона тўрида атрофга нур сочиб ўтиришганини кўриб, улар қасос олиш фикридан қайтгандек бўлдилар. Бу ниятларидан буткул воз кечар ҳам эдилар, агар улар келин билан куёвнинг бир-бирларига узукка кўз қўйгандек ярашиб ўтирганларига махлиё бўлиб, ховурларидан тушишган маҳал очарчи тўйга ташриф буюрган азиз меҳмонлардан бирига сўз бермаганида. «Азиз меҳмон», очарчининг таърифича, Зоҳид аъзо бўлмиш яна қайсидир уюшманинг нуфузли арбоби эди. Арбоб ён-берида ўтирган меҳмонларнинг қарсағи остида жойидан қўзғалди ва куёв бўлмишнинг жами фазилатларини бирма-бир санаб, сўнг, афтидан ҳеч лўлига ўхшамаса-да, фол очишга киришди. Яъни, куёв бўлмишнинг келгусида худди ўзи сингари йирик арбоб даражасига ўсишини, катта одам бўлиб юрт сўрашини башорат қилди. Келин билан куёв унинг сўзларини бош эгган асно тик туриб тинглашди. Арбоб нутқини тамомлагач, унга тавозе билан қуллуқ қилишди. Бироқ, жойларига қайтиб ўтиришга улгуришмади — арбобдан сўнг дархол сўз олган бошқа бир меҳмон қаршисида бош эгишга мажбур бўлишди. Меҳмон гапни узоқдан бошлади. Куёв бўлмиш келажакда йирик арбоб даражасига ўсмаслиги, катта одам бўлиб юрт сўрамаслиги мумкинлигини тахмин қилди. Бироқ, у ҳаётда ҳар бир одам интилиши лозим бўлган мақсадга алақачон эришгани, яъни содиқ дўст, меҳрибон фарзанд ва, ишончи комилки, вафодор ёр ҳам эканидан барчани огоҳ этиб, асабий бир тарзда оқни қизилга қўшиб ураётган арбоб томонга ўгринча қараб қўйди. Келин билан куёв унинг айтганларини ҳам тик туриб эшитишди ва сўзини тамомлагач, тавозе-ла бош эгиб, ўз бурчларини бажо келтиришди. Келин билан куёвнинг оёқда анча вақт тик туриб қолишганига ичлари ачиб, меҳмонларнинг эзмалигидан фикри-

ниб ўтирганлар эса, ниҳоят, енгил тин олишди. Бирок, шошишган экан: келин билан куёв табрик сўзини тамомлаган иккинчи меҳмонни даврадан кузатиб, жойларига ўтиришга чоғланганларини билади, меҳмонлардан тагин биттаси ўрнидан кўзгалиб, томоқ қирганча давра сари йўналди...

Бунга чидамоқнинг энди ҳеч иложи йўқ эди.

— Ўт оч! — деб қичқирди кимдир; ким қичқирганини сўнг тўйда бўлганларнинг ҳеч бири айтиб беролмади, унинг ўзи эса, тайинки, бўйнига олмади. Лекин, ҳамма калтак биргина қичқириви билан тўйни можарога айлантирган кимлиги номаълум шу «нобакор»нинг бошида синди. Тўйда бўлган ва бу можарода қатнашганлар ҳам анчагача агар кимлиги номаълум ўша «нобакор» даъват этмаса, дастурхондаги бор ноз-неъматлар меҳмонлар устига ёғдирилмас ва тўй можарога айланмасмиди, деб айтиб юришди.

Шоший билан бирга тўп тепишиб катта бўлганлар ҳам унинг бир лаҳзадан сўнг нима дейиши, қандай иш тутишини билолмай қийналишарди.

— Ёмғир ёғади, — деб айтар эди Шоший кўм-кўк, мусаффо осмонга қараб.

— Қанақа ёмғир? Кун чарақлаб ётибди-ку, — деб эътироз билдиришарди унга атрофдагилар.

— Ёғади! — деб қатъий қилиб уқдирарди Шоший.

Ёмғир чиндан ҳам ёғарди, фақат орадан ўн кунми, икки ҳафта ўтиб.

— Ёмғир ёғар, шиғалаб ёғар... — деб дарров шеър тўқир ё кимнингдир ёзганини такрорлар эди Шоший деразадан ташқарига тикилиб.

— Ҳа, икки ҳафтадан сўнг, — деб айтишарди унинг ёнидагилар киноя билан.

Шоший гинг деб оғиз очмасди. Киноя қилган одам томонга ўгирилиб, унга шундай тикилардики, шўрлик тил-забони борлигига пушаймон бўларди.

Фақат Шошийга қачондир гап айтганларгина эмас, унинг гапига қирганлар ҳам сўнг қаттиқ пушаймон чекишарди. Бадал Шошийнинг гапига кириб, у билан бирга қайсидир зиёфатга етаклашиб борганини эслайди. Зиёфатма-зиёфат кезавериб мазахўрак бўлган Шошийдан фарқли ўларок, Бадал гавжум давраларни унча жини суймасди. Бошқа вақт бўлганида, аниқ, Бадал Шошийнинг «ошар»га бирга бориш ҳақидаги таклифини қатъий

рад этар эди. Аммо, Шоший уни зиёфатда хамрохлик килишга Бадал Хулкар деб ўйлагани Зухро бўлиб ҳам чикмаган, боз устига, ака-ука иккови отасини уйлаб, она-сини куёвга узатишган, юрак жонивор уйга боришга безиллаб қолган бир пайтда чорлади.

— Қандай бўларкан, — деб айтди Бадал шунда ҳам кўнгли чопмайгина. — Ахир, зиёфатга бир ўзингни таклиф килишган-ку.

Шошийнинг қошлари чимирилди.

— Сени у ерга мен таклиф қиялман, — деб айтди у кўрсаткич бармоғини кўксига нуқиб ва Бадал ўзини бўлак бозорга солмади.

Илк шубҳа икковлон зиёфат чакирилган ресторанга яқинлашганларида пайдо бўлди. Шоший чўнтагини кавлаштириб, зиёфатга берилган таклифномани тополмаганида.

— Оббо! — деди у кўйлагининг чўнтагига қўлини суққанча туйқус жойида таққа тўхтаб. — Палакатни кўрмайсанми?!

— Нима? — деб сўради Бадал тушунмай.

— Таклифнома уйда қопти, — деди Шоший тажанг бир асно.

— Йўғ-э? Балки, бошқа чўнтагинга солгандирсан, қарагин-чи?

— Фойдасиз, — деб қўл силтади Шоший. — Мен таклифномаларни фақат шу чўнтагимга соламан.

Бирок, чамаси, Бадалнинг сазаси ўлмасин учун, бошқа чўнтақларини ҳам пайпаслаб кўрди ва «Қайдам», деган каби бош чайқади.

— Балки, битгамиз чопиб бориб опкелармиз? — деб ўсмоқчилади Бадал.

— Бе-э, сен бориб келгунингча зиёфатни еб бўлишди-ку, — дея унинг таклифини рад этди Шоший.

— Қараб кўр, балки бирор танишингни учратиб қоларсан, — деб тихирлик қилишини қўймади Бадал. — Қарачи, балки ановиларнинг орасида сени таклиф қилган одам бордир, — дея эшик оғзида туриб, меҳмонларни кутиб олаётган кишиларга ишора қилди.

— Таниш дейсанми? Бе-э, қўйсанг-чи, бу тўполонда ит эгасини искаб тополмайди-ку! — деб Бадалнинг бу таклифига ҳам қўл силтади Шоший. — Битта йўли бор, — деди хиёл сукутдан сўнг ва: — Қани, юр-чи, — деб уни ортидан етаклади.

Бадал Шошийга эргашиб рестораннынг орқа томони-га ўтди. Улар рўпара бўлмиш икки тавақали темир дар-возада отнинг калласидай қулф осиелик турарди. Дарво-зага ёндош бир тавақали пастак эшикда қулф кўринма-ди. Бадал ўзича уни ичкаридан тамбаланган гумон қил-ди. Бирок, адашган экан — Шоший оҳиста итарган эди, эшик «ғийқ» этиб очилди ва улар олдинма-кет ичкарига киришди. Кафтдан сал катта орқа ховлида иштаҳани китикловчи бўйлар таратиб зиёфат қозонлари қайнамоқ-да эди. Ошпазлар билан худди эски кадронлардек сал-лом-алик қилишидан Бадал Шошийнинг бу эшикдан би-ринчи марта кирмаётганини фаҳмлади. Бирок, чекин-моқнинг энди иложи йўқ эди — у истамайгина Шоший-нинг кетидан ичкарига қараб юрди.

Ичкари Бадал тахмин қилганидан анча гавжум эди. Дастурхон атрофини тўлдирган мехмонларнинг гангир-гунгур гаплашиб, ҳазил гаплар айтиб, кулишиб ўтириш-ганини кўриб, Бадал уларнинг ҳеч қайсиси бир-бирига нотаниш эмаслигини англади. Шошийни эса негадир ҳеч ким танимади. Ҳой, кел, манави ерга ўтир, деб мулоза-мат кўрсатгани ҳам йўқ. Бадални кетидан дум қилиб судраганча, жой излаб даврани бир айланиб чиққан бўлса-да. Лекин, авзойидан ушбу ҳол Шошийни заррача хижо-лат қилмаган эди.

— Ана, айтмовмидим, ит эгасини искаб тополмайди, деб? — деди у Бадалга гинаомуз. — Сен бўлсанг, ҳали уйга ҳам чопиб бориб келмоқчи эдинг. Шошма-чи. Мен ҳозир, — деб айтди Шоший ва лип этиб кўздан йўқолди. Бадал кўз очиб юмишга улгурмай, у қаршисида иккита курси билан пайдо бўлди. — Ўзинг учун ўл етим, де-йишган, — деб тушунтирди у буни Бадалга. Сўнг уларга орқа ўгириб ўтирганча зиёфат дастурхонига хужумни бошлаган мехмонларга юзланиб, безовта қилганига минг бора узр сўраб, бирини у ёққа, бирини бу ёққа суриб, топиб келган курсиларини орага амаллаб тиқиштирди. — Уф-ф, — деб тин олди Шоший курсига ўзини беҳол ташларкан. — Ташкилий масалани ҳам ҳал қилдик. Бу-нинг учун қиттай отмасак бўлмас. — Шундай деб, у аввал Бадалга, сўнг эса ўзига окидан тўлдириб қуйди. — Қани, олдик бўлмаса, — деди ва Бадални ҳам кутмай, қадахни бир кўтариб бўшатди. Тузук газак ҳам қилмас-дан қадахни тагин лиммо-лим тўлдирди. Хануз пиёла-сини қўлида тутиб турган Бадалга: — Олмайсанми? —

деб пишанг берган бўлди-да, кўзини чирт юмиб, бу қадахни ҳам сипқорди. — Қани, «отнинг қотили»дан ол, — деди сўнг Бадалга курсида хотиржам ястаниб.

Бадал унга чўнтагидан сигарет олиб узатди. Шоший сигаретни тутатиб, оғзидан хузур қилиб тутун пуркади ва кўзлари қувнаб, тирсаги билан столга тиранган асно ёнидагиларнинг ҳангомасига кулоқ тутди. Бадал Шошийнинг юзига қараб, унга бу ҳангома ёқмаётганини пайқади. Ҳангома авжга чиққани сари Шошийнинг авзойи ўзгариб, кўзларидаги шодлик сўниб борди. Ниҳоят, у қўлидаги сигаретни дастурхонда турган бўш ликопга асабий эзғилаб ўчирди ва қаҳ-қаҳ отиб кулаётган қаршисидаги бақ-бақалоқ кимсага тикилиб, дабурустан унга:

— Мана, сиз. Қаердансиз? — деб савол берди.

Кимса бунини ҳангоманинг давоми гумон қилди шекилли, баттар завқ билан қаҳ-қаҳ уришга тушди. Шошийнинг саволи унга етиб боргунча салкам ярим соат вақт ўтди-ёв. Ниҳоят, кимса кулишдан тўхтади ва ўзига ўқрайиб тикилиб турган Шошийга юзланиб:

— Ким, менми? — деб сўради.

— Ҳа, сиз, — деб тасдиқлади Шоший пинак бузмай.

Бадал Шошийнинг эътиборини ўзига қаратиш мақсадида унинг биқинига қаттиқ туртди. Бироқ, Шоший унинг бу турткисини ҳатто сезмади ҳам. Кимсага кўзини лўқ қилганча ундан жавоб кутишда давом этди.

Кимса эса жавоб беришга ҳеч шошилмас эди. Жавобни билмагани учун эмас, йўқ. Жавоб шундоқ тилининг учида турарди. Кимса уни айтиш-айтмаслигини билмай қийналар, кўзлари жавдираб дам Шошийга, дам ёнидаги ҳангомадош улфатларига термуларди.

— Ғалчадан, — деб айтди у ахийри, чамаси, Шошийнинг саволдан кўзлаган мақсадига ўзи ҳам қизиқиб.

Жавобни эшитиб, Бадалнинг ичидан зил кетди. Шоший эса кимсага хотиржам тикилиб хулоса қилди:

— Ғалчадан ҳеч қачон тузук одам чиқмаган.

...Зиёфат Ғалчадаги қайсидир мактабнинг очилганига неча йил ҳам тўлиши муносабати билан берилаётгани ва унга нуқул шу мактабнинг собиқ битирувчилари тўпланганини уларга гап орасида девдай баҳайбат эшик оғаси англатди. Йўл-йўлакай, икковининг ҳам ёқасидан маҳкам тутганча ташқарига томон судраб бораётиб.

— Иккинчи бу ерда қорангни кўрмай. Ҳе, тирранча-

лар! — деб айтди эшик оғаси уларни судраб чиқиб, кўчага итқитар экан.

Бадал, афтидан, шилинган тиззасининг кўзини силаб, ўрнидан тураркан, ерда юзтубан ётган Шошийга ижирғаниб тикилди.

— Тур ўрнингдан! Мехмондорчилик тугади! Хе, иззагини билмаган... — деб сўқинди Бадал жаҳл устида.

Шошийдан садо чиқмади.

— Бўлди, тур, кетдик! Нима, шу ерда тунамоқчимисан? — деди Бадал юмшаб.

Шоший қимир этмади.

Бадал илкис сергак тортди.

— Фотих! — деб унинг исмини айтиб чақирди. Шоший жавоб бермагач, энгашиб, унинг икки елкасидан тутди-да, чалқанча ўтирди. — Фотих, хой, кўзингни оч! — деб айтди йиғламоқдан бери бўлиб.

Шоший кўзини очмади, лекин бор овозда хуррак отди.

Бадал, дарғазаб, даст ўрнидан турди ва тез юриб ундан узоқлашди. Бироқ, ўн-ўн беш одим ҳам юрмай тўхтади ва лаб қимтиб, хиёл ўйланиб тургач, изига бурилди.

Шоший уйига етгунга қадар ҳам ўзига келмади. Бадал уни уйдагиларга топшириб, қайтишни мўлжаллаган эди. Бироқ, эшикни ҳарчанд қокмасин, ичкаридан ҳеч ким чиқмади. Бадал Шошийнинг чўнтақларини кавлаб, калитни топди ва эшикни очиб, уни ичкарига судраб кирди. Бошини муздай сувга обдон пишгач, Шоший ниҳоят гудраниб кўзини очди. Бадал уни ечинтириб, ишком тагидаги сўрига олиб чиқиб ётқизди ва сўнг сўридан тушиб, ошхона сари йўналди. Музлатгичдан топгани — кичикроқ бир товоқдаги тош қотган шавлани сувга солиб қайнатди ва шу тарз ундан мастава «ясаб», қатиқлаб, битта косада Шошийга келтирди. Ичига овқат тушиб, Шошийнинг рангига хиёл қизиллик югургандек бўлди. Тили гапга айланди. Бадалнинг фаҳми етмаган аллаббалоларни гўлдираб, ўрнидан турмоққа чоғланди. Бироқ, Бадал бунга имкон бермади — Шошийни икки елкасидан тутиб, ўринга маҳкам босди. Ухлагунича унинг тепасида пойлаб ўтирди.

— Ҳах, бола-я, — дея бош чайқаб, ўзича кексақариллик қилган ҳам бўлди. — Ишқилиб, бу ўйинларингдан бир куни пақ этиб ўқ чиқмаса-да.

Бу гапни айтганида Бадал сувга қараган экан. Орадан ҳеч қанча ўтмай, ўйиндан пақ этиб эмас, нақ гум-бурлаб ўк чиқди — Шошийни қамаб қўйишди. Тўғри, фақат ўн беш кунга. Безорилик қилгани учун. Афтидан, Шошийнинг ёшлиги, шоирлиги, қолаверса, унинг ўқишидагилар, шеърини чоп этган газетми, жўрнал ходимлари аралашганини ҳисобга олиб сийлашди. Исташса, кўпроқ муддатга нўхталашлари ҳам ҳеч гап эмасди. «Хуқуқни муҳофаза қилиш идораси ходимини хизмат бурчини ўташи чоғида ҳақоратлаб, унга тан жароҳати етказишга урингани учун». Шошийнинг қамоққа олиниши сабабини бошда уларга шундай тушунтиришди. Миршабхонадагилар. Айнан нима воқеа юз берганини эса улар ўша пайт Шоший билан бирга бўлганлардан сўраб билишди. Яъни, Шоший ҳуқуқни муҳофаза қилиш идораси ходимини хизмат бурчини ўташи чоғида қандай ҳақоратлаб, унга тан жароҳати етказмоққа уринганини. Маълум бўлдики, Шоший ўзи сингари икки-учта телба шоир билан бирга яқшанба кунни дам олгани шаҳардан ташқарига чиққан. «Жоннинг қотили»дан қиттай-қиттай отиб, қизиб олишгач, улар машваратни бошлашган. Машварат секин-аста мушоирага айланган. Дам олувчиларга кўз-қулоқ бўлиш учун қўйилган миршаблардан бири уларга яқинлашган ва ҳадеб шовқин қилавермасликни айтиб, тартибга чақирган. Шоший миршаб билан гап талашиб қолган — чамаси, «хизмат бурчини ўташ чоғида ҳақоратлаш» деганда айнан шу назарда тутилган. Бу камлик қилган, чоғи, у миршабнинг елка ва ёқасидаги миршаблигини англатувчи белгиларни юлиб отган — табиийки, бу кейин «тан жароҳати етказишга уриниш» сифатида баҳоланган.

Шоший бировга таассуб қилишни жини суймасди. Ўзига таассубан соч ўстирган қуйи босқичда таҳсил олувчи шоирликка даъвогарларни кўрса, фаши келарди. У кимдир кейин ўзига таассуб қилиши учун ёки сартарошга пули бўлмагани боис соч ўстирмаган эди. Соч ҳам аломат феъл-атвори, бир қарашда ажабтовур туюлувчи шеърлари қатори унинг шоирлигини англатарди.

— Исён, — деб айтарди у елкасига довур тушган сочларига қўл теккизиб. — Исён.

Шошийни ўн беш кунлик ҳибсдан сўнг кўриб, улар ўз кўзларига ишонишмади. Миршабхонадан Шоший деб чиқаришган одамнинг боши тап-тақир, сочи жуда катта

бир ҳафсала билан устарада киртишлаб олинган эди. Шошийни бу аҳволда кўриб, уни қарши олгани келган ҳамманинг дами ичига тушиб кетди. Шоший ҳам ун чиқармади. Гавдаси букчайган, боши ҳам, уларнинг қарши-сига келиб тўхтади. Қовоқ уйганча миқ этмай бироз турди. Шошийдан ҳол сўрамоқ учун келган, бироқ уни бу аҳволда кўриб, ёўзини йўқотганлардан ҳам садо чиқмади. Ниҳоят, Шоший нимадир демोकқа чоғланди. Бошини кўтариб, уларга синчков тикилганча гапга оғиз жуфтлади-ю, лекин гапирмади. Сўнгги лаҳзада фикридан қайтди. Хатто ўз одатича: «Э-э!», деб ҳам айтмади. Шунчаки кескин қўл силтади ва тез юриб улардан узоқлашди.

Шу бўйи у бир ҳафта қорасини кўрсатмади. Қўнғирок килганларга жавоб бермади, чақириб борганларга ҳам эшик очмади.

— Бўлди, — деб айтди кўпчилик. — То сочи ўсиб, елкасига тушмагунча у уйдан чиқмайди.

Бироқ, орадан роппа-роса бир ҳафта ўтиб, у пайдо бўлди. Боши тап-тақир, устарада обдон киртишланган, қараган одам унда бемалол ўз аксини кўриши мумкин.

— Исён, — деб тушунтирди Шоший бунини оғзи ланг очилиб ўзига қадалганларга. — Исён.

Ва ўз одатича икки қўлини елкаси томон чўзди. Бироқ, у ерда бир тук ҳам тополмади. Ўсал бўлганини сездирмаслик учун кафтлари билан елкасига ўтирган губорни қоққан бўлиб, қўлларини аста пастга туширди.

Ижодкор қавм орасида Шоший ўзининг аломат феъл-атвори ёки бир қарашда ажабтовур туюлувчи шеърлари билан эмас, кимсан — Абил Шарофнинг мушугини пишт деб, бошидан сира тушмайдиган кади қалпоғини учирганидан сўнг танилди. Абил Шароф ҳам ижодкор қавм орасида ўзининг ёзганлари билан эмас, худди Шошийники сингари аломат феъл-атвори билан отнинг қашқасидек танилган эди. Хусусан, ўзининг саҳройи келиб чиқишига урғу беришни ёқтириши билан.

— Манавининг ўрнида бир пайтлар саҳро бўлган, — деб айтарди у ўзи яшайдиган осмонўпар бинога ишора қилиб ва, бир пайтнинг ўзида, бинога келгусида номи зарб этилган хотира тахтаси ўрнатилишини ҳам назарда тутиб. — Саҳронинг ўртасида ёлғиз ўтов бўлган. Шу ўтовда бизди бовани киндиги кесилган.

Тўғри, буни у одатда Абил Шарофдан Абил Шаробга айланган кезлар даъво қиларди. Шоший унга рўпара бўлган чоғда ҳам Абил Шароф Абил Шаробга эврилган, тахририятга машқларини кўтариб келган уч нафар қизалоқ қаршисида қайрағочдек чайқалиб, тишининг оқини кўрсатиб илжайган асно бир нималар деб гўлдираб турарди. Қизларнинг алвон рангга бўялиб, ерга кириб кетгудек бўлиб ўтиришларидан Абил Шароф уларга асло юксак шеърятдан сабоқ бермаётганини сезиш қийин эмасди. Айни шу лаҳза Шоший эшикни очиб, ичкарига кирди. Ҳамма ялт этиб у томон ўгирилди. Абил Шароф остонага яқин ерда турарди, Шоший энг бурун унга салом бериб, сўрашиш учун қўл чўзди.

Абил Шароф Шошийга меровсираб тикилди.

— И-и, манови болани, — деди унинг кафтини кўлида салмоқлаб. — Кўлини сиксам, ўлиб қоламан дийди-я. — Абил Шароф фақат сахройи келиб чиқишигагина эмас, «жоннинг қотили»дан тотинган пайтлар айникса қўш кўринувчи билак кучига ҳам урғу беришни хуш кўрарди.

Хонадагилар: «Ҳах, шўрлик бола-я!», дегандек, Шошийга ачиниб қарашди. Аммо, Шоший пинак бузмай, Абил Шарофга мийиғида жилмайиб тикилди ва худди унинг гапини ҳазил тушунган каби:

— Йўғ-э? — деб айтди. — Ростданми? Ишонмайман! — дея бош чайқади у ва Абил Шарофга нигоҳини тик қадаганча хотиржам бир тарзда давом этди: — Фалончи шу гапни айтса, ишонардим. Пиставончи сил билан оғриб, қон қусган холига шу гапни айтса ҳам ишонган бўлардим. Лекин, сиз... Йўк, кўлингиздан келмайди! Ишонмайман!

«Фалончи» — номи дунёга машхур буюк ёзувчи эди. «Пиставончи» ҳам ёзувчи бўлиб, тириклигида бирор асарини чоп этмаган эса-да, буюклик бобида ундан сира қолишмасди. Абил Шароф барча ижодкорлар қатори уларни ҳам бир чақага олмасди. Қайси даврада улар ҳақида гап очилгудек бўлса, дарров орага суқилиб: «Фалончимми? Бред!», «Пиставончимми? Э-э, ерунда!», дея барчанинг оғзига уриш Абил Шарофга одат эди. Умуман, кўлига қалам олиб, қоғоз қоралайдиган барчага нисбатан у фақат шу сўзларни кўлларди: «чепуха», «ерунда», «бред». Бу сўзларнинг маъносини Бақаховузда ҳеч ким тушунмасди, фақат тахмин қиларди, холос. Баъзи-

лар Абил Шароф бу сўзларни мағриблик машшоқдан ўрганган, дея фол очишарди. Бирок, мағриблик машшоққа олисдан бир нигоҳ ташлаган одам ҳам унинг оғзидан бундай хунук сўзлар чиқиши мумкинлигига ўла қолса ишонмасди.

Гувоҳлар шохидлик беришича, Шошийдан ўша гапларни эшитиб, Абил Шарофнинг тилларда дoston кади қалпоғи бошидан учиб кетган. Воқеани ўз кўзи билан кўрганларнинг бир тоифаси бунга Абил Шарофнинг ўша пайт ҳар доимгидек ширакайф бўлганини сабаб қилиб кўрсатишди. Яъни, Шоший ёлғиз ўзининг эмас, кўпчиликнинг дилидагини Абил Шарофга изҳор этгач, у жойида илқис бир чайқалган ва бунинг натижасида тилларда дoston кади қалпоғи бошидан учиб, ҳўв нарига бориб тушган. Воқеанинг бошқа шохидлари далолат беришларича эса бундай бўлмаган. Яъни, ҳа, тўғри, Абил Шарофнинг бошидан тилларда дoston кади қалпоғи учиб, ҳўв нарига бориб тушган. Лекин, унинг турган жойида илқис бир чайқалиши натижасида эмас, йўқ. Шоший Абил Шарофнинг юзига тик қараб айтган гапдан унинг бошидаги тилларда дoston кади қалпоғи учиб кетган.

Турган жойида илқис бир чайқалганда учиб кетгани, ё унинг юзига тик қараб айтган гапиданми — бу ҳақда Шоший ҳам аниқ бир нарса деёлмайди. Лекин, Абил Шарофнинг юзига тик қараб, ўша гапни айтганидан сўнг унинг бошидан тилларда дoston кади қалпоғи учиб, ҳўв нарига бориб тушгани ва шапалоқдай тепакали очилиб қолгани рост. Шоший Абил Шарофнинг юзига тик қараб, кўпчиликнинг дилидаги гапни айтгани ҳам. Айни воқеадан сўнг Шоший фақат ўз тенгмўйсалари даврасидагина эмас, ижод аҳли орасида ҳам отнинг кашқасидек танилди. Шу пайтгача Шошийнинг шеърларини минг хил баҳона билан қайтариб келганлар энди унинг ёзганларини сўраб олиб, чоп эта бошлашди. Шоший номи тилга тушди. У ҳақда «умидли ёш шоир» сифатида гапиришди. «Умидли ёшлар»ни санаганда Шошийнинг номи ҳам қаторга тиркашни одат қилишди. Хўш, бундан ортиқ тағин нимани орзу қилиш мумкин? Шеърингни тўкиб, қандингни уриб юравермайсанми?! Бошқа биров, балки, шундай иш тутган бўларди. Лекин, Шоший эмас. Довруғи оламини тутган бир пайтда у туйқус тўнини тесқари кийди. Ёзганларини чоп этиш учун элтишни тўхтатди. Умуман, таҳририят жойлашган кўчани бир қақирим

наридан айланиб ўтишни одат қилди. Атрофдагиларга муносабати ҳам кескин ўзгарди. Сиркаси сув кўтармайдиган, жиззаки бўлиб қолди. Бундай давом этишига йўл қўйиб бўлмаслигини англаган дўстлари бир куни уни ўртага олишди. Узоқ гапиришди. Бири олиб, бири қўйиб роса насихат беришди. Не ажабки, Шоший уларнинг барча айтганларини миқ этмай тинглади. Ичларидаги бор гапларини тўкиб солишларига имкон берди. Ичларидаги бор гапларини тўкиб солишгач, бошини кўтариб, «Бўлдимми?», дегандек, уларнинг барчасига бир-бир тикилди ва фақат битта сўз айтди:

— Мақсад?

Улар айтишни кўзлаган барча гапларини айтиб бўлишган эди. Шошийнинг бу саволига ҳеч ким жавоб беролмади. Уларнинг ҳеч биридан садо чикмагач, саволига жавобни Шошийнинг ўзи берди:

— Бориб-бориб охири шулардан бирига айланишми? «Умидли ёшлар»нинг номини санаганда, қаторга мени қўшишни унутишмадими, деб қулоқни динг қилишми? Сўнг, нега номимни рўйхатнинг бошида эмас, ўртаси ё охирида ўқидинг, деб кимнингдир ёқасидан олишми?

Шошийнинг жавоб тарзида айтилган бу саволларига ҳам ҳеч ким бир нарса деёлмади. Насихат бергани Шошийнинг бошига бу тарз тўпланиб келганларига ҳам, рости, пушаймон бўлишди. Билмаган ишларига аралашганлари учун улар шу тобда Шошийдан узр сўрашга ҳам тайёр эдилар. Бироқ, Шошийнинг мағзи аччиқ саволларига жавоб бера олмаганлари каби, узр сўзларини айтмоққа ҳам ҳеч кимнинг тили айланмади ва улар дилтанг тарқалишди. Шундан сўнг Шоший уларнинг даврасида ҳам камнамо бўлиб қолди. Келса ҳам, одатдагидек даврага файз бахш этмас, гап-сўзга аралашмай, маъюс ўй сурганча, ўзини бу ерда ортиқча ҳис қилаётганини барчага сездириб ўтирарди. Ўтган ҳафта у Насимни сафарга кузатгани ҳам чикмади. Ораларидан кимдир қайгадир отлана бошлаганидан бери илк бор улар Насимни сафарга Шошийсиз кузатишди. Бугун у Насимни кутиб олгани ҳам келмади. Келмаслиги тайин эди. Насим сафарга қачон жўнашини Шоший биларди. Насимнинг ўзи буни Шошийга маълум қилганди. Бадалнинг гувоҳлигида. Насим сафардан қачон қайтиб келишидан эса Шоший беҳабар эди. Буни айтмоқ учун Ибод ўтган ҳафта ичи кеча-кундуз қидириб ҳам уни тополмади. Бу — Ибод-

нинг важи. Агар у чиндан қидирганида, Шошийни албатта топган бўларди. Шошийни топмоқ учун уни кечакундуз излаб, овора бўлмоқнинг сира ҳожати йўқ эди. Ибод Шошийни ўқишдан тополмаган бўлса, бордир. Қўнғироқ қилса, ҳеч ким жавоб бермаган, уйига борса, биров чиқиб унга эшик очмаган ҳам бўлиши мумкин. Бироқ, унинг Шошийни ҳафта давомида қидириб тополмаганига ишониш кўп мушкул. Қўнғироқ қилса, ҳеч ким жавоб бермаган, уйига борса, биров эшик очмаган тақдирда Шошийни қаердан топиш мумкинлигини Ибод жуда яхши биларди. Бунинг учун у эртаю кеч ўзи «нақд иш» билан машғул Сайрибоғ этагига қараб юз-юз эллик қадамча юрса, кифоя эди. «Қувноқ шамол»га олиб чиқувчи чархпалак зиналардан кўтарилишни иш демаса, албатта. «Қувноқ шамол» — бу Сайрибоғда, Ибод эртаю кеч «нақд иш» билан машғул ердан юз-юз эллик қадамча этакроқда жойлашган қаҳвахонанинг номи эди. Шамол билан ким, қачон ва қаерда ҳангома қилганини биров билмаса-да, бу ном ҳеч кимга эриш туюлмасди. Гап шундаки, қаҳвахона бақаҳовузликларнинг етти, ким билсин, балки етмиш аждоди кўрмаган, лекин кўришни орзу қилиб яшаган денгизда сузмиш кемага айнан ўхшатиб қурилган бўлиб, ёзнинг энг жазирама кунида ҳам унинг сахнида шамол ўйнади. Бадал эгасига топшириш мақсадида салкам уч чақирим йўлни пиёда босиб, кўтариб келган омонатни қўлида тутганча чархпалак зиналардан юқорига кўтариларкан, шамол элчиси — елвизак худди унинг ташрифини олқишлаган каби атрофида гирдикапалак бўлиб айланар, боши, юзи ва бўйинини аста силаб эркаларди. Тепада эса уни шамолнинг ўзи қарши олди — юзига урилиб, сочларини ҳилпиратиб тўзғитди. Бадал шамолга орқа ўгириб, қаршисидаги бўш жойлардан бирига ўтириши мумкин эди. Аммо, у шамолга юз тутганча «кема»нинг тумшук томонига қараб йўналди. «Кема»нинг қоқ тумшугида шамолга юз тутиб, қаҳвахонадаги барча хўрандаларга эса терс ўгирилиб ўтирган таниш гавдани илғади.

— Бу ердан қараб, мен денгизни кўраман, — деб айтар эди Шоший.

«Кема»нинг тумшугига қараб кетиб бораркан, Бадал Армон ҳеч бўлмаса шу сафар, жилла курса денгизнинг элис жилвасини илғаш мақсадида Шоший ҳар доимгидек барчага терс ўгирилганча кўз тикиб ўтирган томонга

нигоҳини қадади. Аммо, бу сафар ҳам паст-баланд уйларнинг ола-була томлари ва уларга ўрнатилган хар турли ашқол-дашқоллардан бошқа ҳеч вақо кўзга ташланмади.

— Бу ерда ўтириб, мен нукул денгизнинг шовуллашини эшитаман, — деб айтар эди Шоший.

Бадал: «Денгизни кўриш-ку, пешонага ёзилмаган экан, ҳеч бўлмаса унинг овозини эшитиш насиб қилар?!», деган илинжда тўхтаб, қуловини динг қилди. Лекин, Шошийдан сал беридаги соябон панасида давра қуриб ўтирганлардан бирининг ҳовлиқиб гупиришидан бошқа ҳеч овоз қулоққа чалинмади:

— ...Олтита! Ўзинг ўйлагин-а: юз чақирим йўлга бор-йўғи олтита?!

Бадал чуқур хўрсинди ва шунча жойдан кўтариб келган қўлидаги омонатни эгасининг қаршисига «так» эткизиб қўйди. Сўнг ўзи ҳам унинг ён тарафидаги елим курсига ҳорғин чўкди.

— Ўтирибсан, кетингни шабадага тутиб, — деди Бадал гинаомуз, асли шамол Шошийнинг юзи ва кўксига келиб урилаётганини кўриб турса ҳам.

Шоший жавоб бермади.

— Борсанг бўларди, — деб гап очди тагин Бадал. — Кузатгани-ку, майли, чиқмадинг. Қайтиш вақтини сўраб...

— Мақсад? — деб чўрт кесди Шоший.

Туйқус берилган бу саволдан Бадал довдираб қолди. Айни саволнинг бошқаларга берилганига Бадал кўп гувоҳ бўлганди. Аммо, унинг ўзига Шоший бу саволни илк бор бериши эди.

Бадал, дўстини биринчи марта кўраётган каби, унга таажжубланиб қаради.

— Ахир, уни доим бирга кузатардик-ку?! Бирга...

— Умр бўйи бирга юриб яшаб бўлмайди. Барчанинг ўз ёздиғи бор, — деб айтди Шоший.

Бадал ҳарчанд уринмасин, Шошийнинг бу даъвосига қарши ҳеч гап топиб айтолмади. Танасига ўйлаб, унинг мағзини чакқач эса, ўзи ҳам келгуси гал Насимни сафарга кузатгани чиқмаслигини фаҳмлади.

Орага ноқулай жимлик чўкди. Лекин, у узоққа чўзилмади. Уни қўшни соябон тагида ўтирганлардан бирининг:

— Текис йўлда икки юз йигирмага индамай тортади! — деган ваҳмаси бузди.

Бадал овоз келган томонга ижирганиб қаради ва у ерда давра курган тўрт-беш чоғли йигит-қизга кўзи тушди.

— Буни сенга бериб юборишди, — деб айтди Бадал эътиборини ваҳманинг уясидан чалгитиш мақсадида ва қўли билан шунча жойдан эринмай кўтариб келиб, Шошийнинг қаршисига қўйган омонатга ишора қилди. — Сенинг ҳақинг.

Бирок, Шоший шишага ҳатто қиё ҳам бокмади.

— ...Юз олтмиш от кучига эга! — деган овоз эшитилди тагин қўшни даврадан.

Шошийнинг юзида туйқус табассум жилва қилди. Юзма-юз бўлганидан бери тумтайишини қўймаётган дўстининг чиройи очилганини кўриб Бадал ҳам жонланди.

— Денгизга ирғитамизми? — деб айтди Шоший Бадал шунча жойдан атай кўтариб келган шишанинг бўғзидан тутиб.

— Ирғитамиз! — деди Бадал завқи келиб, дўстининг сўзлари маънисига бефарқ. Шошийнинг мақсадини илғаб, қўлларини чўзганча уни тўхтатмоққа интилганида эса кеч бўлган эди. Шоший ўтирган жойидан «кема»нинг тумшуғидан ошириб ирғитган шиша нимагадир қаттиқ урилиб, жаранглаб сингани эшитилди. Бадал қаҳвахонага уловда келганлар араваларини айнан ўша ерга қўйишларини эслаб, ичидан зил кетди. Беихтиёр нигоҳи қўшни соябон томон бурилди. Яқин лаҳзагача у ерда кўпирмиш эҳтирослар тинган эди. Ҳеч кимга гап бермай гупираётган олифтасифат нусханинг ҳам чакаги ўчган, ранги докадек оқариб, ўтирган жойида шишанинг жаранглаб синган овози эшитилган томонга бақрайганча тош қотганди. Қанча ўтирди у шу тахлит — Бадал ҳисоблагани йўқ. Хар қалай, оз ўтирмади. Ниҳоят, у сал ўзига келди, чоғи, даст ўрнидан туриб, «кема»нинг тумшуғи сари йўналди. Келиб, кўзларини катта-катта очганча, пастга энгашиб қаради. Қайта гавдасини тиклаб, қаҳвахонадагилар томон юз бурганида, унинг рангида мутлақо ранг қолмаган эди. Нигоҳи кимнидир қидирарди. Кўзлари шундоққина ёнгинасида хотиржам қўл ковуштириб ўтирган Шошийни тўпгунга қадар бутун қаҳвахонани сайр қилиб чиқди. Шошийни топгач, йигит унга нимадир демоқчи бўлиб, лекин айтолмай, тепасида бироз қаққайиб турди. Сўнг, кўзлари намланиб, бир нималар деб пичирлаганча, чопиб пастга тушиб кетди. Ҳеч

қанча вақт ўтмай, у икки нафар миршаб билан бирга пайдо бўлди. Уларни бошлаб тўғри Шошийнинг тепасига келди.

— Мана шу! — деб қўли билан Шошийни кўрсатди. — Ҳамма кўрди, — дея сўнг боши билан қўшни соябон тагида ўтирган даврадошларига ишора қилди.

— Тагин сенми? — деди миршаблардан бири Шошийга зимдан тикилиб ва ҳорғин тин олди: — Тушунарли.

— Мен ҳам гувоҳман. Шишани пастга шу отди, — деган овозни эшитди Бадал баногоҳ. Овоз янграган томонга ялт этиб қараб, у миршаблар ортида тавозе билан қўлини кўксига қўйганча турган миқтидан келган, кўсанамо кимсада қаҳвахона хизматчиларидан бирини таниди. Миршаблар ҳам кимсага энсалари қотгандек бўлиб, ҳатто озроқ ижирғаниш билан қарашди.

— Бўпти, тур, олдимга туш. Ўша ерда гаплашамиз, — деб айтди Шошийни таниган миршаб.

Шоший индамай унинг измига бўйсунди.

Уларнинг изидан соядек эргашиб Бадал ҳам пастга тушди. Чархпалак зиналардан тушаверишда миршабларнинг икки ёнига узун кўк чизиқ тортилган улови турарди.

— Сен қаёққа? — деб сўради миршаблардан бири Шошийнинг кетидан энгашиб, уловга бош сукқан Бадални кифтидан тутиб.

— Мен ҳам у билан биргаман, — деб тушунтирди Бадал.

Лекин, миршаб ишонмади.

— Бизни ҳам ўзларингга ўхшаган бекорчихўжа деб ўйлайсанлар, шекилли, а? — деб айтди у жаҳли чикқан бўлиб.

— Мана, мен гувоҳман, — деган овоз янгради тагин. — Шишани шу бола олиб келди.

Бадал ортига ўгирилиб, ҳамон қўлини кўксига қўйган асно куллуқ қилиб турган миқтидан келган, кўсанамо қаҳвахона хизматчисини кўрди ва унга миннатдор тикилди.

— Ичкилик бизда кеч соат олтидан бошлаб сотилди, — деб изох берди кимса миршаблар ўзига баттар ижирғаниб қарашаётганини кўриб ва қўлидаги соатга ишора қилди: — Вақт энди тўрту қирқ тўрт.

Миршаблар бир-бирларига маъноли қараб олишди. Сўнг улардан бири уловнинг очик эшигидан ичкарига бош суқиб, Шошийдан сўради:

— Шеригингми?

Бадал Шошийга зорланиб тикилди. Бироқ, Шоший Бадал томонга ҳатто қиё ҳам бокмади.

— Биринчи марта кўриб туришим, — деди у миршабдан кўзини узмай.

— Шишани мен олиб келганим рост-ку? Ана, гувоҳ ҳам бор?! — деди Бадал йиғламоқдан бери бўлиб.

— Бор, ука, тирикчилигингни қил. Оёқ тагида кўп ўралашма, — деди миршаб уни қўли билан четлатиб, улов эшигини ёпаркан.

Бадал эшикнинг очик ойнасига ёпишди.

— Ҳозир орқангдан етиб борамиз! — деб кичқирди у. — Шу бугуноқ сени у ердан чиқариб оламиз!

Улов қаттиқ силкиниб жойидан кўзгаларкан, уларнинг нигоҳлари бир лаҳза тўқнаш келди. Шоший: «Кераги йўқ», дегандек кулимсираб бош чайқади ва Бадал илк дафъа ҳайрат билан унинг кўзларида ўкиди: «Умр бўйи бирга юриб яшаб бўлмайди. Барчанинг ўз ёздиғи бор».

Улов муюлишда кўздан йўқолди. Бадал ҳамон унинг ортидан кўз тикканча тош қотиб турар, кулоқларида Шошийнинг маъюс нигоҳида ўқиган сўзлар ғувилларди: «Умр бўйи бирга юриб яшаб бўлмайди. Барчанинг ўз ёздиғи бор».

Кун бўйи кўргани Бадалга босинқи туш бўлиб туюлди. Бадал уйғонмокни истади. Агар уйга боргудек бўлса, бу туш давом этиши, чандон даҳшатли тус олиши мумкинлигини ҳис қилди. Бадал ўз ихтиёрини оёқлари измига берди. Улар Бадални таниш ерга бошлаб келди. Кираверишда турган девдай баҳайбат эшик оғаси ҳам унинг кўзига жуда иссиқ кўринди. Эшик оғасини кўриши ва у таниш туюлиши баробар, Бадалнинг бўйнида илқис оғрик турди. Нигоҳи эшик оғасининг ўзи ва Шошийнинг ёқасидан тутиб судраб, кўчага олиб чиқиб итқитган ҳайбатли кўлларига тушиб, дилини ваҳм чулғади. Бадал жойида таққа тўхтамоқчи бўлди, аммо оёқлари унинг измига бўйсунмай, олға ташлади. Тўппа-тўғри эшик оғасига қараб бостириб бораверди. Эшик оғаси ҳам Бадални илғади. Турган ерида депсиниб, тараддудланди. «Ҳозир... ҳозир ўхшатиб туширади тумшуғимга», деган ўй кечди Бадалнинг хаёлидан. Кўзларини чирт юмиб, бошини елкалари орасига яширди. Бир лаҳза кутди у мушт тушиб, ўзининг чирпирак бўлишини, икки лаҳза... Ҳайрон бўлиб аста

кўзларини очди. Қаршисида ланг очик эшик ва қўли кўксида, куллуқ қилиб турган эшик оғасини кўриб, тааж-жуби баттар ортди. Ичкарига кириб, орқасидан эшик ёпилгач, Бадал оёқнинг ботирлигига яна бир карра имон келтирди. Кўзнинг қўрқоқлигига ҳам. Шунингдек, у кўзнинг дилни хира қилмоқдан ортиғига ярамаслигига ҳам яна бир карра гувоҳ бўлди. Зеро, ичкарига кириб кўргани асло дилни яйратгули эмасди. Кўзни қувнатгули ҳам. Тўғри, аввал унинг кулоқларига айнаи дам барчанинг оғзида бўлган, ҳар тўйда юз қайта қуйланувчи қўшиқнинг сўзлари чалиниб, таъби хира тортди.

*Кўчага чиқса бир қиз,
Сен унга кўзингни суз.
Агар келиб осилмаса,
Майли, хўп, уйимни буз.*

Ёки — «...буқамни суз». Кайфиятга қараб-да. Айнан шундай бўлмаса ҳам, ҳар қалай, шунга ўхшаш.

Ўтган сафар, эшик оғаси Шоший икковини ёқасидан тутиб судраб, кўчага олиб чиқиб иткитишидан бурун Бадал анави йигитлар муқом қилиб қуйлаётган сахнада бутунлай бошқа ҳофизларни кўрганди. Улар қуйлаётган қўшиқ ҳам бўлак эди. Қўшиқни боя Бадал қаршисидан даҳшатли шарпа мисол «лип» этиб ўтган кўзлари чарос, қошлари пайваста дилбар жувонга монанд бир сулув қуйларди. Унинг ёнидаги қўлида тор тутмиш машшок эса ора-орада жўр бўларди. Хусусан, қўшиқнинг «Кетди, кетди...» сўзлари билан бошланувчи нақоратида. Бу сўзларни улар бир-бирларига маъноли тикилиб қуйлашарди. Қуйлаш асносида уларнинг лабларида табассум ҳам жилва қиларди. Холбуки, қўшиқни дилни шодмон этар даражада шўх, қувноқ деб айтиш мушкул эди. «Кетди, кетди, кетди...», деб қуйлашда давом этишарди улар. Ким кетди, нега кетди, қачон қайтади — тушуниш маҳол эди. Уларнинг бир-бирларига бундай шодмон тикилишларидан ҳали-бери қайтмайдиган кўринарди.

— Кетди... кетди... кетди... — дея димоғида ҳиргойи қилганча, Бадал устига оппоқ дастурхон ёзилиб, қошиқ, санчкилар қўйилган стол теграсидаги тўртта бўш юмшоқ курсининг биттасига ўзини ташлади. Томоғи жизиллаб қуймоқда эди. Ичишга тезроқ бирор нима буюриш мақсадида мезбонни қидириб атрофга аланглади. Нигоҳи

илғаган мезбон бошқа хўрандага хизмат кўрсатмоқда эди. Бадал бетоқатланди. Айни шу лахза ичкаридан патнис кўтариб чиққан бошқа мезбонга кўзи тушиб, «Бу ёққа бир қаранг!», дегандек, унга қўл силтаб ишора қилди. Мезбон Бадалнинг имосини илғади ва икки юзидаги кулгичлари ёйилиб, «Хозир», деган каби бош ирғади. Орадан ўн дақиқа ҳам ўтмай, Бадал ташналигини кондириб, мезбон келтирган икки-уч хил газак ва таомлардан тотиниб, атрофга кўзлари сузилиб термуларди. Кўзига ҳамма нарса алвон бўёқларда намоён бўлмоқда эди. Озгина муқаддам таъбини хира қилган мусиқа ҳам энди кулоқларида ёқимли жарангларди. Фақат қўшиқнинг сўзлари хозир бўлак эди. Мусиқага монанд муқом қилмаса, чамаси, тили сўзга айланмайдиган йигитлар кўкда учган, учганда ҳам кўп баланд учган турна ҳақида куйлашарди. Бақ-бақалоқ, ҳар кўкраги косадай бир аёл ўзини кўшиқда куйланаётган турна ҳис қилиб, ўртада шох ташлаб рақсга тушарди. Бадалдан озгина нарида ўтирган ўрта ёшлардаги икки нафар эркак давра томон ўтирилганча, аёлга шавқ билан тикилиб қарсак уришарди. Бадал уларга ташналигини кондириб, атроф кўзига алвон рангда кўрина бошлаши билан эътибор берганди. Четдан қараганда ўта жиддий нарсалар ҳақида гаплашишаётгандек тасаввур уйғонса-да, кишилардан бирининг нодонлиги юз-кўздан аниқ кўришиб турарди. Иккинчисининг юз-кўзи нодонлигини ошқор қилмаса-да, улардаги бирор ифода кишининг донолигидан ҳам далолат бермасди. Уларнинг давра томон ўтирилганча, шох ташлаб рақс қилаётган бақалоқ аёлга қараб шавқ билан қарсак уришларини кузатишни ҳам ақли пешлайдиган томошалардан деб айтиш мушкул эди. Бадал ўзини чалғитиш мақсадида қаршисидаги бўш қадахга «жоннинг қотили»дан тўлдириб куйди ва нафас ютмай бир кўтариб уни бўшатди. Кетидан дастурхонда қўлига илинганини олиб, газак ўрнида апил-тапил оғзига тикди. Сўнгги лўкмани ниҳоят ютиб, дастурхондан бош кўтарганида атроф янада алвонроқ тус олган эди. Даврада ўзини турна ҳис қилиб, шох ташлаётган бақалоқ аёлнинг ўйини унга бачкана туюлмасди. Давра томон ўтирилганча, аёлга қараб шавқ билан қарсак ураётган эркакларнинг юз-кўзларидаги нодонлик аломатлари ҳам ортиқ унинг ғашини келтирмасди. Бадал шу тобда бориб, уларни қучишга, донолик четлаб ўтган юз-кўзларидан чўлпиллатиб ўпишга ҳам тайёр эди. Ле-

кин, у бундай қилмади. Икки қўлини столга тираб, ўрнидан туришга чоғланган лаҳзада у туйқус бу фикридан қайтди. Аммо, кимнидир кучиш, юз-кўзидан ўпиш ниятидан эмас. Дилга яқин бир чехра кидириб Бадал атрофга боқди. Кўзлари хийла муддат олма-кесак териб, ниҳоят, ўйин-кулги дам сайин авжга чиқаётган давранинг у томонида икки-уч сулув чехрани илғади. Пича вақт синчков кузатиб, уларнинг нигоҳларида зоҳир алланечук жонсаракликни ҳам Бадал пайкаган бўлди. Улар атрофга илҳақ термулишарди. Улар кимга ва нимага бундай термулишгани Бадалга хўрандалардан иккитаси бирин-кетин бориб, қизларни рақсга таклиф қилганида маълум бўлди. Қизларнинг сулув чехраларидаги илҳақлик бир зумда ортга чекинди. Улар гўё дунёга келган дамдан бошлаб фақат шу таклифни кутишарди. Мусиқа овози тиниб, рақс қилаётганлар тарқалишди. Бирок, у сулувлар ўз жойларига қайтишмади. Бадал уларни рақсга таклиф қилган кишилар билан бир дастурхон теграсида кўрди. Ана холос! Ҳозиргина бир чеккада, ўйин-кулгига ҳам қўшилишни истамаган каби, сипогина ўтирган қизлар энди бегона эркаклар даврасида бир гапириб, ўн кулишар, эркаклар тўлдириб узатган қадахларни рад этиб, лекин қўлга олиб, сўнг худди сувни ичган каби сипқоришарди. Ха, «Бақаҳовуз ҳақиқати»га илова тарзида ойда икки марта чиқувчи «Ёш шунқор»да босилаётган «Сухсурой нега алданди?», «Севганим дўстимга тегиб кетди», «Қизгина, хушёр бўл!» қабалидаги мақолалар буларнинг бир тукига таъсир қилмаётган кўринади. Ўтган ой чоп этилган ва шаҳарда шов-шувга сабаб бўлиб, хануз тилдан тушмай келаётган «тунги капалаклар»нинг аянчли қисмати ҳақида хикоя қилувчи мақола-чи? Уларнинг ўзларига қараб бундай демайсан. Айниқса, кетмакет тўлдириб узатилаётган қадахларни аввал рад этиб, лекин қўлга олиб, сўнг худди сувни ичган каби сипқоришларини кўриб. Бадал аламли бир туйғу дилини куйдирганини ҳис қилди. Уни жойида кесийшга эҳтиёж сезди ва узалиб, қадахини ароққа тўлдирди. Қадахни кўтариш олдидан Бадал сулувлар ўтирган томонга яна бир кўз ташлади. Аммо, нигоҳи уларни эмас, уларга яқинроқ жойда, лекин ёлғиз ўтирган бўлак бир сулувни илғади. Бадал қизнинг кўзлари ўзиники билан тўқнашишини пойлади. Тўқнашгач, қадахни кўтариб: «Сиз учун!», дегандек унга ишора қилди. Қиз энсаси қотгандек лаб қим-

тиб, юзини четга бурди. Бадал фақатгина «тунги капалаклар»нинг мақолада укдирилган муқаррар аянчли қисмати эмас, бунинг ҳам аламига қаттиқ бир хўрсинди ва даст кўтариб қўлидаги қадахни бўшатди.

Машшоқлар елпиниб дам олаётган саҳнада эгнига ялтироқ матодан тикилган камзул кийган қўнғиз мўйловли пакана, думалоқ бир кимса пайдо бўлди.

— Фалчадан биров борми? — деб сўради у барчага қуюқ салом бериб, яхши кайфият ва шунга мос иштаҳа тилагач.

Ҳеч кимдан садо чиқмади. Ҳамма саволнинг маънисини тушунмай, бир-бирига хайрон термуларди.

— Наҳот, Фалчадан ҳеч ким бўлмаса? Йўғ-э! Бўлиши мумкин эмас! Тортинманг, чакқон-чакқон!

— Мен, — деб овоз берди ниҳоят кимдир.

— Сизми? Э, кам бўлманг! Хўш, тағин ким бор Фалчадан? — деб сўради кимса қувноқ оҳангда.

— Мен, — деб ўтирган ерида қўл кўтарди тағин биров.

— Жуда соз! — деб айтди кимса шодон ва индаллога кўчди: — Қайтишда келишиб, битта уловни кира қилиб кетсанглар бўлади. Арзон тушади. Ваҳ-ха-ха-ха-ха! — Шундай деб қулиб ва гўёки барчани кулдириб, у машшоқларга навбат берди.

Мусиқа маст кўзларни баттар сузилтирди. Мусиқа барчани тағин рақсга даъват этди.

Бадал қўйлагини аяб ёқасига кистирган сочикни олиб, дастурхонга ташлади ва ўрнидан турди. Қўйлагининг ёқасини тўғриламакчи бўлиб қўлини бўйнига узатди. Бирок, бармоқлари у ерда тақилмиш қандайдир матахга илинди. Бадал унинг Насим сафардан ўзига совға қилиб келтирган, Ибод эса қўярда-қўймай бўйнига тақиб қўйган капалакнусха бўйинбоғ эканини дарров эсламади. Эслагач эса, бу даргоҳнинг эшиги ўзига туйқус ланг очилиши боисини фаҳмлагандек бўлди. Бу хайрли аломат туюлди унга. Яъни, эшикнинг ўзига ланг очилгани. У айни ниятининг бароридан дарак берарди. Бадал бунга яна бир қарра ишонч ҳосил қилди. Қиз ўзига ялт этиб қараб, жилмайгач. Бадал қизнинг тепасига келиб, уни рақсга таклиф қилганидан сўнг, албатта.

Бадални рақсга устаси фаранг деб айтиш мушкул эди. Аммо, қиз рақс тушишга ундан бешбаттар нўноқ бўлиб чиқди. Нукул оёқлари Бадалнинг тиззасига ури-

либ, чалишарди. Бадал буни ўзидан кўрди. Қисман — рақсга устаси фаранг бўлмаганидан. Кўпроқ — қизни рақсга чорлашдан бурун «жоннинг қотили»дан яхшигина тотинганидан. Бадал ўзининг рақсга нўноқлигини айтиб, узр сўраш учун лаб жуфтлади. Лекин, қиз чаққонлик қилди.

— Кечирасиз, — деди у жилмайиб ва худди уялгандек нигоҳини олиб қочди. — Рақсга унча... — деб тушунтира бошлагани ҳамон тагин оёқлари чалишиб, қиз Бадалнинг пинжига шўнғиди.

Анчагача у бошини кўтаролмади. Бадалнинг пинжидан чиққач. Нигоҳлари тўқнашгач эса, уларнинг иккалови ҳам ўзларини туютолмай кулиб юборишди.

— Мен ҳам раққос эмасман, — деди Бадал ҳам ийманибгина. — Рақсни четдан томоша қилганимиз маъкул, шекилли, — дея қиз билан дастурхон теграсида гурунглашиш ниятини хиёл пардалаб унга англади.

Қиз Бадалнинг шаъмасини тушунди.

— Майлингиз, — деб рози бўлди у қимтинибгина.

Бироқ, Бадал Армон қизнинг бу қимтинишига ишонмади. «Бузоқнинг юургани — сомонхонагача. Буларнинг қимтиниши ҳам», деб хулоса қилди у мезбонни чақириб, таом буюраркан. Сўнг қадахларни тўлдириш баробарида қизга исмини айтиб, ўзини таништирди.

— Бувихол... — деди қиз бошини ҳам қилган асно, худди ўзининг бу исмидан уялган каби.

«Хали устоз ҳам кўриб улгурмаган, — деб тагин ўзича хулоса чиқарди Бадал. — Йўқса, исмини Гули ё Нози деб айтган бўларди».

— Танишганимиз учун, — деди Бадал қизга қадахни узатаркан, унинг рад этишини тахмин қилиб.

Бироқ, бундай бўлмади. Қиз: «Раҳмат», дегандек бош силкиб, Бадалнинг қўлидан қадахни олди ва дастурхонга қўйди.

— Қани, олдик, — деди Бадал мулзам бўлганини сездирмай.

Қиз тагин: «Хўп», деган каби бош ирғади-ю, лекин қадахга тегинмади.

— Ичмадингиз? — деди Бадал «жоннинг қотили» кетидан оғзига ташлаган газакни лунжида айлантириб. Сўнг мезбон патнисда келтирган таомни олиб, қизнинг олдига қўйди ва: — Ҳеч бўлмаса тамадди қилинг, — деб унга манзират қилган бўлди. Бу сафар ҳам қизнинг:

«Хўп», деган каби бош силкиб, овқатга тегинмаслигини ўзича тахмин қилди.

Қиз чиндан ҳам: «Хўп», деган каби бош силкиди. Бош силкиди-ю, Бадални ханг-манг қилиб, овқатга мук тушди.

Қизнинг бу тарз иштаҳа билан овқат ейишини кўриб, у ҳақда ножўя хаёлларга борганига ҳам Бадал уялди. Бироқ, қизга тикилганча тахмин қилишда давом этди. Хусусан, унинг Бақаҳовузга яқин қишлоқдан ҳам эмаслигини. Қизнинг сўзлаш тарзи бундан далолат берарди. Холбуки, қиз кўп гап айтгани йўқ эди. Рақсга нўноқ эканини иккита сўз билан жўнгина қилиб тушунтирди, Бадалнинг дастурхон атрофида гурунглашиш таклифига бақаҳовузликларга хос бўлмаган тарзда: «Майлингиз», деб жавоб қайтарди, сўнг эса: «Бувихол», дея исмини айтиб, унга ўзини таништирди. Аммо, шунинг ўзиёқ қизнинг бу ерлик эмаслиги тўғрисида хулоса чиқариш учун етарли эди. Шўрвани-да санчкида тановул қилгувчи Гули, Нозилардан фарқли ўлароқ, қизнинг гўёки шаҳар кўрганлик белгиси бўлган бу ордона матаҳга қўл теккизмагани ҳам айни фикрни тасдиқларди. Бадалнинг кафтига қўнмиш бу «тунги капалак»нинг туғилиб ўсган қишлоғини ташлаб, шаҳарга қанот қоқиб келгани ва аянчли тугаши муқаррар деб уқтирилган қисматни танлаганига кўп вақт бўлмагани тайин эди. Бадал қизнинг қўлларига тикилди ва бир пайтлар, ким билсин, балки яқингинада ҳам уларни сигир соғишга чечан бўлган, деб ўзича тахмин қилди. Туғилиб ўсган қишлоғини ташлаб, шаҳарга қанот қоқиб келгани ва аянчли тугаши муқаррар деб уқтирилган қисматни танлағунига қадар. Бадал қизга қаради ва унинг сийратида кимнингдир парчаланган орзумдини кўрди. Беихтиёр кўз олдида Тош тоға гавдаланди. Унинг олисга қадалган кимгадир интиқ нигоҳи. Бадал унинг қизини эслаёлмасди. У вақтлар ҳали жуда кичкина эди. Одамлар ҳам Тош тоғанинг қизини фақат элас-элас эслашарди. Чунки, кўзга лоп этиб ташланадиган қиз эмасди у. Албатта, фақат уларнинг кўзи билан қараганда, чолнинг кўзи билан эмас. Чол учун у дунёда қолган ягона севинч эди. Қизнинг севинчи — чолнинг севинчи эди. Тош тоға қизининг барча айтганини бажо келтириб одатланганди. Қизи саккиз синфни тугатиб, дугоналари қатори ҳамширалikka ўқиш истагини билдирганида, Тош тоға илк дафъа ўйланиб қолди. Қизи-

нинг бўйи етиб қолгани, қиз бола бировнинг хасми экани тўғрисида. Қизи ўқишга кириб, касб ўрганиш баҳона айрим тунлар касалхонада навбатчиликка қола бошлаши баробар бу ҳис яна ҳам чуқурлашди. Қизи қайтмагунча Тош тоға мижжа қоқмасди. Эрта азонда дарвозанинг очилиб ёпилиши эшитилиши билан Тош тоға гўёки ҳозиргина уйқудан турган бўлиб қизига пешвоз чиқарди. Бундай «найранг» — туни билан ухламай, эрталаб эндигина уйғонган бўлиб кўз ишқаб туриш, ёки, аксинча, тунги навбатчиликни бош-адоқ мудраб ўтказиб, сўнг ўзни тун бўйи мижжа қоқмаган каби кўрсатиш қизга яхши таниш эди. Бирок, сўнгги беш навбатчилик у уйқу нималигини билмасди. Икки ҳафтадирки, қиз буткул ҳаловатини йўқотган эди. Нафақат тунда, балки кундузи ҳам. Унинг ўзига нисбатан туйғулари ҳам худди беморлиги сингари сохта эканини қиз ҳис қиларди. Ҳис қилгани сари у томон интилар, унинг қоронғида шивирлаб айтган сўзлари баттар элитарди. Нима бўлганини қиз икки ойлардан сўнг, ҳамширалик дарсларида ўқиб-ўрганганига таққослаб фахмлади. Дардан ташқари ўқиганларидан эса у тағин икки ойлардан сўнг бу сири барчага ойдек равшан бўлиб очилиб қолишини ҳам англади. Англаб, қиз даҳшатга тушди. Қиз ўзига ачинмасди. Фақат отасини ўйлар эди, холос. Ўзининг ном-нишонсиз ғойиб бўлиши уни куйдириб тамом қилишини тушунарди. Жонига қасд қилиши ҳам. Қизининг қаердадир соғ-омон юрганини ҳис қилишгина қарияни тақдирга тан беришга даъват этиши мумкин эди. Бу фикр туйқус туғилди. Отаси айтганидан сўнг чорбоққа келиб, бу ерда лойга беланиб ишлаётган мардикор йигитни кўргач. Йўл тадоригини кўришнинг ҳожати йўқ эди. Қиз зарур буюмларини бир халтага жойлаб, чорбоққа аллақачон келтириб қўйганди. Унинг бу аҳди қатъий эди. Фақат, мардикор йигит бунга кўнадими, йўқми — гап шунга бориб тақаларди. Кун бирпасда тиккага келди. Бирок, мардикор йигитнинг тушлик қилиш тугул, бир он тин олиш нияти ҳам йўқдек туюларди. Қиз уйдан олиб келган тугунни супага келтириб ёзди. Сўнг ошхонага кириб чой дамлаб чикди.

— Ҳой, — деб овоз берди у йигитга, чойнакни кўтариб супа томон йўналаркан. Йигит ялт этиб у томон ўгирилди. Қиз: «Чой ичинг», деган каби боши билан супа томонга ишора қилди ва йўлида давом этди. Йигит чой ичиб бўлгунича қиз ошхона деразасидан қараб кутиб

турди. Тўғрироғи, кутмоқчи эди, лекин сабри чидамади. Чунки, вақт фанимат, отаси ҳар дақиқа бостириб келиб қолиши мумкин эди. Қиз аста ошхонадан чиқиб, йигитнинг олдига келди. Уни буткул таажжубга солиб супанинг бир четига омонатгина ўтирди. Хийла вақт қиз бошини ҳам қилган асно қилт этмай ўтирди. Сўнг, йигитнинг таажжубини ошириб, худди шу тарз — бошини ҳам қилганча у томон секин узалди ва муштида маҳкам тутгани — сўнги бир ой тийинлаб тўплаган пулни унинг олдига қўйди. Йигит ҳар кўзи шокосадек бўлиб дам пулга, дам қизга тикиларди. Афтидан, у қизнинг ниятини фахмлашга уринарди. Нимани тушунгани бу дам унинг қаршисида бошини солинтирганча тош қотиб ўтирган қизга ҳам номаълум. Бирок, ниҳоят, йигит ўтирган еридан қўлини чўзиб пулнинг бир қисмини олди, қолганини эса секин қиз томон суриб қўйди.

Уяр олдинма-кет йўлга тушишди. Олдинда — қиз, атрофга жонсарақ аланглаб, анча бурун чорбоққа келтириб яшириб қўйган халтасини худди биров тортиб оладиган каби маҳкам кучоқлаб. Қиздан беш-олти қадам ортда — мардикор йигит, унинг ҳам кўлида тўрва, унинг ҳам кўзларида ҳадик. Тўрва қайғусида эмас, албатта. Йўл — қизни, қиз — мардикор йигитни гавжум бекатга бошлаб келди. Бақаховузга яқин қишлоқ ва шаҳарларга уловлар шу ердан жўнарди. Йигит чипта олиб, ўзига зарур манзилга элтувчи уловда жўнагунича қиз пойлаб турди. Уловнинг қораси олисда ғойиб бўлгачгина у жойидан қўзғалди.

Тош тоға қизини шом қоронғисида шаҳардан қирк чақиримлар наридаги қишлоқнинг уловлар бирров тўхтаб, йўлида давом этадиган бекатидан топди. Сал бўлмаса у қизини пайқамай ўтиб кетар эди. Агар уловдан тушаётган шуълагина ёритаётган бекатнинг бир чеккасига тикилиб, мушздай бўлиб ўтирган гавда кўзига баногоҳ иссиқ кўринмаса. Улов жойидан қўзғалиб улгурган эди, Тош тоға ўрнидан ирғиб туриб, «Хой, тўхта!» лаганча эшикка интилганида.

Қиз отасини дарров илғамади. Уловдан тушгач, Тош тоға бекатнинг бир чеккасига тикилганча ғужанак бўлиб ўтирган қизининг тепасига келиб бирпас турди. Қиз қаршисида пайдо бўлган шарпани пайқади, бирок, бекатга улов пойлагани чиққан йўловчилардан бири, деб тахмин қилди, чоғи, бош кўтармади. Шарпа ҳеч қизнинг тепа-

сидан кетмасди. Холбуки, бекатда жой керагидан ортик эди. Йўловчи унинг тепасида бундай гўдаймай, ўтирса ҳам бўларди. Қиз таниш нафасни туйқус хис қилди. Йўлдан бетиним ғириллаб ўтаётган уловларнинг кети узилиб, атрофга бир лаҳза сукунат чўккач. Қиз секин бошини кўтарди. Нигоҳлар тўқнашди. Улар бир-бирига нимани англатгани ёлғиз икковига ва, ким билсин, балки тунга аён. Сўнг қиз ўкириб йиғлаб, ўзини отасининг кучоғига отди. Тош тоға қизини бағрига маҳкам босди. Тун қаърига сингиб узилаётган йиғи овозига ҳамоҳанг, дийдаси исми каби тош қотган қариянинг елкалари ҳам қаттиқ силкина бошлади.

Тош тоға шаҳарга ёлғиз қайтди. Тош тоға хувиллаган уйида ёлғиз яшади. Тош тоғани билган, унинг қисматидан хабардор ҳамма шундай ўйлади. То унинг уйидан кўчага қайсидир юз ифодаси тоғаникига ўхшаш, қайсидир ифодаси эса ўхшамайдиган бир қарич чурвақа чопкиллаб чиқа бошлагунга қадар. Бола билан бирга чолнинг хувиллаган уйига файз киргандек ҳам бўлди. У энди уззукун қайсидир юз ифодаси ўзиникига ўхшаш, қайсидир ифодаси эса ўхшамайдиган болага андармон эди. Бола тенгмўйсалари билан ўйнаб кетган, ё кўча чангитиб қайтиб, ётиб ухлаб қолганида эса Тош тоға эшик оғзига чикиб, йўлга термуларди. Чолнинг нигоҳи кутаётган одами йўлда кўринишига унинг ҳеч қандай умиди йўқлигини айтиб турарди. Шунга қарамай, ички бир туйғу айни иштибоҳни рад қилиб, чолни кўчага бошлар ва қачондир келишига умиди бўлмаган одамнинг йўлини пойлашга даъват этарди. Бадал Армон худди шундай нигоҳ ҳозир қаршисида ўтирган ва бу лаҳза қорин ташвишидан бошқа ҳеч нарса кўзига кўринмайдиган қизнинг ҳам йўлига қадалган бўлиши мумкинлигини тасаввур қилди. Бирок, кўз ўнгида бўлак нигоҳ гавдаланди. Ўз отасининг нигоҳи. Худди шу тарз ўйчан, маъюс ва нимагадир илҳақ нигоҳ. Албатта, кимнингдир йўлига эмас. Чунки, унинг ўзи йўлга чиқиш тараддудида. Жомадони аллақачон тайёр. Бари буюмлари унга жоб бўлган. Кўтариб, йўлга тушса бўлади. Аммо, у шопилмайди. Кўзлари жавдираб ниманидир излайди. Олиб кетиш учун эмас. Олиб кетолмайди. Жомадон аллақачон тўлган. Лекин, ташлаб кетгиси ҳам йўқ...

Худди шундай ҳолатни Бадал олти ойлардан сўнг тагин кузатди. Йўлга чиқишга энди онаси тараддуд кўрар-

ди. Бундай бўлишини Бадал сезган эди. Отаси жомадонини кўтариб, уйдан чикиб кетган кундаёк. Бу уни ҳайрон қилмади. Яъни, отасининг уйни тарқ этгани. Бир куни шундай бўлишига Бадалнинг ишончи комил эди. Отаси ва онаси кун сайин бир-бирларидан узоқлашиб бораётганларини у ҳис қиларди. Бу ҳис уларнинг ўзларига ҳам бегона эмасди. Лекин, улар буни сездирмасликка уринишарди. Айниқса, фарзандларининг олдида. Уринишгани сари уларнинг бир-бирларидан узоқлашиб бораётганликлари Бадалга яна ҳам яққолроқ ошкор бўларди. Ғойиб ҳам, албатта, буни сезарди. Бадалдан фарқли ўлароқ, у оила жамулжам давра қурган чоғларда мум тишлаб тош қотмас, отаси билан ҳам, онаси билан ҳам бир хилда муомала қилар, улар орасидаги узилиб тугаёзган ришталарни улашга тиришарди. Бадалнинг фаҳмича, Ғойиб бунда отасини айбламас эди. Онасини ҳам. Улар орасидаги узилган ришталарни улашга бўлган ҳаракатлари бекор эканини ҳам Ғойиб тушунарди. Тағин сезардики, уларнинг зиммасида ота-оналик бурчининг мавжудлиги бу ришталарни улашига имкон беряпти. Фарзандлари олдида сўнгги бурчларини адо этишлари лозим бўлгани туфайлигина улар бир-бирларига тишларини тишларига кўйиб чидашяпти. Ғойибнинг уйланиши уларни бир елкаларидаги зил-замбил юкдан халос этгани тайин эди. Аммо, иккинчи елкаларини ундан бир мисқол оз бўлмаган оғир юк босишда давом этарди. Бу юкдан яқин орада қутула олмасликларини улар тушунишарди. Бурчларини охиригача адо этиш ниятлари бўлса, тағин озроқ вақт сабр қилиб кутишлари лозим эди. Икки йилми, уч йилми... Бадални ҳам уйлагувча. Бу ҳақда унга гап очиш беҳуда эди. Гап билан уни йўлга солиш ҳам. Қўлларидан келгани — фақат кутиш эди. Бадалнинг ўзи бу қарорга келишини. Бадалнинг ўзи уларга бу ҳақда гап очишини... Олдин отасининг сабри тугади. Сўнг эса онаси уларни тарқ этди. Бадал буни сезмас ҳам эди, агар Ғойиб унинг елкасига қўлини кўйиб, озроқ заҳарханда билан:

— Отамизни уйладик. Онамизни куёвга узатдик... Энди ўзимизни ҳам ўйласак бўлар, — деб айтмаса.

Бадал акасига ялт этиб қаради. Унинг кўзларида истеҳзо акс этди. Наҳот, буни сен энди илғадинг, деган. Отамизнинг ўйлангани, онамизнинг эса куёвга чиққанини.

— ...Энди ўзимизни ҳам ўйласак бўлар.

Бадал Ғойибнинг қўлини елкасидан олиб ташлади. Бироқ, нигоҳи унга истехзоли боқишда давом этди. Ўзимизни, дегин? Ким у — «ўзимиз»? Бири ўзинг эканинг тайин. Иккинчиси ҳам, албатта, Бадал эмас. Бадал бу ерда яшамайди. Бадалнинг бу ердан бош олиб чиқиб кетганига кўп бўлган. Фақат сен бундан гўёки беҳабарсан. Отангнинг уйлангани, онангнинг куёвга чиққанидан беҳабар бўлганинг каби. Демак, жисми бу уйни тарк этмагунича ҳисоб эмас. Фақат жисми ҳам бу уйни тарк этгачгина сен айтасан:

— Ана, Бадал ҳам бош олиб чиқиб кетди.

Бадал Хулқар деб хаёл қилган, лекин Зухро ҳам бўлиб чиқмаган малакнинг белидан оҳиста қучиб айтасан сен бунини. Унинг мамнун ифода акс этган кўзларига маънос тикиласан. Тикиласану Бадал туфайли ундан маломат эшитишдан ниҳоят қутулганингни ўйлаб, енгил тортасан. Ҳа, энди у Бадални гапириб бошингда ёнғоқ чақмайди. Бадалнинг капалаклари ҳам энди уйни саситмайди. Чунки, Бадал уларни ўзи билан бирга олиб кетади. Ҳеч нарсани қолдирмайди. Тўрт девор, бир дераза ва бўш каравотдан иборат хонадан бўлак. Чанокларнинг хонадондаги киши бошига бўлган нисбати ҳам беҳад ортади. Камлик қилса, ана, Ғойиб Бадалдан бўшаган хонага тагин биттасини ўрнаттириши мумкин. Бемалол, ҳеч қисинмай, шод-хуррам еб, ичиб, бўшанаверишади кейин. Истаган вақтлари, истаган хоналарида. Не бахтки, Бадал кўрмайди бунини ортиқ. Кўриб, кўзлари ситилиб оқишини ўзига тиламайди. Чунки, чиқиб кетган бўлади. Ўзидан ҳеч из қолдирмай. Олапарни ҳам Бадал ўзи билан бирга олиб кетади. Ҳа, умид қилишмасин. Олапарнинг бир тукини ҳам Бадал уларга қолдирмайди. Олапар — уники. Сардордан эсдалик. Сардорни эслайди Бадал уни кўрса. Юнглари юлинган, ирқит, дайди ит кўз олдига келади. Дайди ва қувғинди ит. Итнинг дайди ва қувғиндилегини Бадал кейин фахмлайди. Маҳалладан чиқиб, гузар томон бурилган чоғда илғгани ўзи сари ўкдек учиб келаётган бахайбат бир ит бўлади, холос. Илғгани ҳамон капалаги учиб, Бадал ўзини орқага ташлайди. Юраги кўксидан отилиб чиққудек потирлаб, деворга беҳол суянганча тураркан, Бадалнинг қаршисидан итни қувлаб қўлида калтак, тош ва яна алламбалолар тутган бир гала чурвақа югуриб ўтди. Чурвақалардан бири чувиллаганча чопиб ўтаётди Бадалга беҳос назар ташлади. На-

зар ташладию кўзлари ола-кула бўлиб жойида таққа тўхтади.

— Тишлабди-ку?! — деди бир Бадалга, бир унинг кўксига қараб. — Тишлабди! — деб айтди болакай тағин, Бадалга тикилганча ортга тисланаркан. Сўнг шартта бурилиб, ошналарининг кетидан югуриб кетди.

Кўксида жизиллаган оғриқни Бадал шунда хис қилди. Қўли билан беихтиёр оғриётган ерини тутди. Кўксини худди биров пичок билан тилиб ўтгандек эди. Қўлини ярадан олиб, Бадал бармоқларига юққан қизғиш доғни кўрди ва унинг қон эканини фаҳмлаб, ҳуши бошидан учди.

— Чатоқ-ку, — деди ярани кўрган дўхтир ҳам унинг дилидаги ваҳимага баттар авж бериб. Бадалнинг рангидаги ўзгаришни пайқади, чоғи, кетидан қўшимча қилди: — Яранинг ўзи хавфли эмас. Тўйгача тузалиб кетади. Битта «лекин»и бор-да. Ит дайди, кутурган бўлиши мумкин.

Бу гапни эшитиб Бадалнинг кўзлари тинди, оёқларидан эса мадор қочди.

— Нима... ҳеч қандай... чораси йўқми? — деб сўрашга зўрға тили айланди.

— Чорасими? Чораси бор, — деб айтди дўхтир хотиржам, бир нарсаларни ёзишда давом этиб. — Ўлимдан бошқа ҳамма нарсанинг чораси бор, биродар. Сиз билан боғлиқ ҳолда бир эмас, нақ иккита. Нақди, албатта, эмлаш. Қутуришга қарши. Эшитган чиқарсиз? Ҳа. Қорнингизга. Роппа-роса қирқта. Хў-ўш, кейин... Ичмайсиз. Чекмайсиз. Оғир иш қилмайсиз. Бўйдоқсиз-ку, а? Унда ишингиз осон.

— Иккита, деб айтувдингиз, шекилли? — деди Бадал томоғи қуруқшаб.

— Ҳа, тагин битта йўли бор. Итни топиш керак. — Дўхтир шундай деб бошини кўтарди. — Дайди деб айтувдингиз, чоғи? Топармикансиз?

— Билмадим... Топсам керак, — деди Бадал ишончсиз.

— Бўпти. Омад. Уёғини итни топганингиздан кейин гаплашармиз, — деди дўхтир ва энгашиб, яна ёзишга тутинди.

— Ҳа, ошна, ишинг чиндан ҳам чатоқ, — деб хулоса қилди Ибод бош чайқаб, Бадалнинг айни кулфатидан огоҳ топгач.

— Э, ваҳима қилмасанг-чи?! — деб унинг оёзига урди Насим ва Бадалга юзланди: — Ит эсингдами? Қанақа эди?

— Нимаси қанақа? — деди Бадал тушунмай.

— Нимаси бўларди, туси, зоти-да. Окмиди, корамиди?

— Оқ ит, қора ит — барибир ит! — деб орага суқилди Шоший.

— Ишинг чиндан ҳам мушкул, — деб айтди Сардор Бадални кўплашиб сўроққа тутиб, итнинг тахминий суратини ахийри чизишгач. — Бунақа аломат хайвонни умрим бино бўлиб кўрмаганман, — деди у кулиб. Сўнг Бадалга қараб: — Хой, мунча тумшугингни осилтирма-санг? Бошингни кўтар! Топамиз ернинг тагидан бўлса-ям! — дея унинг кўнглини кўтарган бўлди. — Битта нақд жойни биламан, — деб айтди лаб қимтиб, хиёл ўйланиб тургач. — Агар у ердан топилмаса... Тарқалмай туринглар. Мен тез бориб келаман.

Сардор тез қайтмади. Лекин узаб ҳам кетгани йўқ.

Бадал қараб, ўз кўзларига ишонмади: Сардор бўйнига боғланмиш арқонидан тутганча шунча ғаврога сабабчи бўлган итни етаклаб келарди! Фақат ит энди олдингидек ирkit эмасди. Кўрган одам унинг куни кеча дайди бўлгани, чурвақалар калтак, тош кўтариб кетидан қувиб юргани ва улардан қочиб бораётиб, ит қаршисидан туйқус чиқмиш бировга ташланганига ишониши мушкул эди.

— Шуми? — деб сўради Сардор етиб келгач ва итнинг арқонидан тортиб, буюрди: — Ўтир!

Ит дарров Сардорнинг амрига бўйсунди.

Бадал ҳамон ўз кўзларига ишонмасди.

— Қаердан топдинг? — деди у бир Сардорга, бир унинг оёқлари тагида тилини осилтириб ўтирган итга тикилиб.

— Э, сўрама! — деди Сардор жилмайиб. — Сал кечиксам, шўрва бўлар экан олапаринг. Ма, ушла! — деб у Бадалга арқонни тутқазди. — Обор ўша дўхтирингга. Қўркма, тишламайди! — деди Бадалнинг итга хайикиб қараётганини кўриб. — Хайбатини айтмаса, мусичадан ҳеч фарқи йўқ. Лекин, биров босса, қурвақаям «вак» дейди.

Сардорнинг бу фикрини дўхтир ҳам тасдиқлади.

— Қутуриш аломати йўқ, — деб айтди у итни кўздан кечириб. — Лекин, барибир текшириб кўриш керак. Яширин даври кечаётган бўлиши мумкин. — Шундай деб, дўхтир бир парча қоғозга нималарнидир ёзди ва Бадалга узатди. — Шу манзилда итхона жойлашган. Олиб бориб топширасиз.

— Кейин-чи? — деб сўради Бадал, «Нима, шугина, холосми?» деган каби.

— Кейинми? Кейин кутамиз, — деди дўхтир енги-ни шимариб, қўлини югани хона бурчаги сари йўна-ларкан.

— Қанча?

— Балки бир ҳафтадир, балки бир ой... Касаллик-нинг ривожланиш даражасига қараб-да. Ҳа, дарвоқе, — дея тўхтаб, Бадалга ўтирилди дўхтир. — Сизга маслаҳат-тим. Ит кутуришдан ўлганми, очликданми — билмай, бошимиз қотиб юрмасин учун кунда, кунора ундан бир хабар олиб туриг. Маъқулми?

Бадал «Маъқул», дегандек бош ирғади.

Орадан ҳафта ўтди. Сўнг тагин бир ҳафта.

Бадал ўқишдан чиқа солиб, халтада егулик кўтарган-ча итхона сари чопарди. «Касал бўлса, уч-тўрт кунда нишона беради», деб айтганди итни Бадалдан қабул қилиб олган хизматчи. Ўтган икки ҳафта вақт ичида рўй бер-ган ягона ўзгариш шу бўлдики, Бадал ўзини шунча таш-вишга кўймиш жониворга қаттиқ боғланиб қолганини хис қилди. Бадал болалигидан итдан ҳайиқарди. Ҳатто ит етаклаган кимсани олисдан илғаса ҳам ранг-рўйи ўчиб, дарров йўлни айри соларди. Укасининг дастидан уйда ит боқини ҳуқуқидан маҳрум Ғойибнинг маломатларини у хануз эсларди. Эслаб, ўзининг бу болалик одатидан бе-ҳад уяларди. Беозорликда капалаклардан сира фарқи йўқ бу жониворлардан ҳайиққанига таажжубланарди.

— Кўрган заҳотим сезувдим, — деб айтди дўхтир роппа-роса бир ойдан сўнг Бадал итни етаклаб, унинг ҳузурига келганида ва кетидан тушунтирди: — Итнинг касал эмаслигини.

Бадал дўхтиргга ҳайрон бўлиб қаради.

— Озгина шубҳа қилсам ҳам эмлашни буюрган бўлар-дим, — деб давом этди у. — Ростини, жониворга ачиндим. Озгина бўлса ҳам оқибат кўришини истадим. Лекин, ис-такларимиз ҳар доим бажо бўлганида... — Дўхтир шун-дай деб жим қолди ва сўнг ўзига ханг-манг тикилиб турган Бадалга қаради. — Қайтиб итхонага элтиб топ-ширишингиз мумкин, — деди у маънос билан бир тарзда. — Нима қилишни у ердагилар билишади.

Бадалнинг уйга ит етаклаб кириб келганини кўрган Ғойибнинг таажжуби чексиз эди. Укаси итдан ҳайиққани ва унинг дастидан ўзи уйга ит келтириб боқолмагани ёдида бўлгани туфайли эмас. Балки, шу туфайли ҳам-дир-ку, лекин кўпроқ Бадалнинг уйга ит етаклаб кириб келганига қараб, унинг бу ишида ўзи англашга қодир

тайинли бир мантиқни укмагани боис. Ҳар қалай, Бадал шундай тушунди. Ғойибнинг ўзига ҳанг-манг қадалмиш кўзларидан. «Ҳазиллашяпсан, шекилли, а? Э, ҳазиллашма, бола!», деб айтарди улар. «Укагинам-а! Нима, уйда битта ит каммиди, тагин бирини етаклаб кепсан?!» Буни Ғойиб дилида айтарди. Кўзлари буни ошкор этмаса-да, Ғойиб дилида шундай деётганига Бадалнинг ишончи комил эди.

— Уни итга ўхшатма, — деди Бадал итни ҳовли четига боғлаб, Ғойибнинг қаршисидан ўтаркан. — Ит — беозор жонивор. Ҳар қалай, у билан тиллашса бўлади.

— Адашдинг, ука. Ит у эмас, менман. Нахот, шунча вақт яшаб фаҳмламаган бўлсанг? — Ғойиб буни Бадалга кейин айтди. Орадан беш кунми, бир ҳафта ўтиб. Ит билан боғлиқ можаро тинчиганидан сўнг. Бари калтак, албатта, Ғойибнинг бошида синди.

— Бу уйда битта ит кам эди! — Яқиндагина кулоқларида жаранглаб акс садо берган, дилини ширин орзиқтирган овоз бу сўзлари билан Ғойибнинг фикрини тасдиқладими, ёки, аксинча, уни буткул рад этдими — Бадал, гапнинг рости; тушунмади. — Йўқ, бу уйда ё мен тураман, ёки...

«Ёки» — бу, тайинки, Бадал эди. Номи очиқ айтилмаса-да, лекин ўзи назарда тутилаётганини Бадал фаҳмларди. Бунга кўниккан ҳам эди. Яъни, Ғойиб ва янгаси ўртасидаги барча жанжал асосан ўзи туфайли чиқишига. Чунки, бошқа жанжалларини улар Бадалга ошкор этишмасди. Бадалга тегишли бўлмагани туфайли, албатта. Арининг уясини Бадал чўп суқиб тўзғитмас эди. Жанжал йўқ ердан чиқарди. Масалан, Бадалнинг капалақларидан. Улар гўё Бадалнинг хонасида деворга михланмаган, уззукун фақат Ноиба атрофида айланиб учиб, унга ҳеч тинчлик беришмасди. Ёки, кунда-кунора Бадални йўқлаб келувчи оғайнилари унинг оромини бузишарди. Бахтига, дўстлари кўзсиз, миясиз болалар эмасди, Бадал уларга тушунтириб овора бўлмади — барини ўзлари кўриб, фаҳмлашди ва эсларини таниган дамдан бери эшиги уларга доимо ланг очиқ уйдан оёқларини узишди. Итнинг омади чопди — унинг можароси ҳатто бир ҳафтага ҳам чўзилмади. Афтидан, Ноиба итнинг сийрагида Ғойибдан ҳеч фарқи бўлмаган жонзотни илғади. Ёт деса — ётувчи, тур деса — турувчи жонзотни. Ноиба ноибнинг қизи эди. Чамаси, ўзига ўхшасин учун отаси уни шундай номлаганди. Ноиба отасининг қизи

эди. Отаси сингари халкни ётқизиб турғизарди. Отаси — уззукун, у — фақат эрталаб. Бўлак вақт эса, масалан, китоб ўқирди. Китобнинг номини Бадал иллагандек бўлган — «Табобат дурдоналари». Қайси дур Ноибани мафтун қилганини ҳам Бадал тахминан билади: «Агар аёл бўйида бўлишини истаса, жимоъ аввалида фаржини эчки сути билан чайиб, сўнг унга қора мушукнинг ахлатини сурсин». Эчки сути, албатта, муаммо эмасди. Эчки сутини амаллаб топиш мумкин эди. Лекин, қора мушукнинг ахлати масаласига келганда...

— Мушук албатта қора бўлиши шартми? — Фойиб хотинига бу саводни берганига Бадал гувоҳ бўлмаган. Лекин, акаси қора мушук қидириб отланишидан аввал жуфти ҳалолдан шундай деб сўраганини Бадал ўзича тахмин қилади. Янгаси бунга нима деб жавоб берганини ҳам. Тўғрироғи, лом-мим деб айтмагани, эрига жавобни нигоҳида англатганини. Фойиб қандай мушукни топиши лозимлигини хотинининг кўзларидан ўқиб тушунган ва елка қисганча мушук қидириб жўнаган. Қаердан излаган — бу ёлғиз Фойибнинг ўзига аён. Бадалга маълуми — Фойибнинг кечкурун тарвузи қўлтиғидан тушиб қайтиб келгани, сўнг эса уч кеча сурункасига маҳалладаги итларнинг тинчи бузилиб, хуриб, жағи тинмагани, гарчи итларнинг барчаси занжирда бўлса-да, мушуклар худди ит қувлаган каби бигиллаб, томма-том сакраб қочишгани. Бироқ, Бадал томошанинг кизиғини олдинда кутарди. Фойиб мушук овидан голиб қайтганидан сўнг. Мушукдан ахлатни Фойиб қандай тилаб олишига кизиқарди Бадал. Афсуски, Фойиб овдан мағлуб қайтди... «Ёки эшак туёғини куйдириб, кулини асалга омухта қилсин ва етти кун бадалида фаржига кўйсин, у албатта ҳомиладор бўлади» — китобнинг давомида шундай ёзилган эди. Эшак қидириб Фойиб қаерга борганини Бадал аниқ билмайди, фақат тахмин қилади. Зеро, Бақаховузда ким эшак миниши ёлғиз Фойибгагина маълум эмас. Тун. Сукунат. Атрофга олазарак аланглаб, сўнг лип этиб девор ошгунга қадар. Пичадан сўнг у тағин кўринди. Девор ошиб тушган ҳовлининг эшигида. Ёлғиз эмас. Итдан катта, отдан майда бир жонворни етаклаб. Кўчага чикқач, у ортидан эшикни аста ёпди ва енгил тин олди. Эшакни етаклаган асно кўчадан пастга қараб озроқ юргач, у яна ҳам дадиллашди. Иш битди ҳисоблади ва ўзини голиб ҳис қилди. Голиблигини кўз-кўз этмоқчи бўлди. Кимга? Чамаси, ўзига. Уйга оқ отда бўлмаса-да, хар қалай, кўк

эшакда кириб боришни кўзлади. Тўхтаб, ортига ўғирилди. Ўйини қандай амалга оширишни чамалади. Ниҳоят, бир қарорга келди ва эшакка ўнг томондан аста якинлашди. Жониворни яғринидан силаб, ўзига ўргатган бўлди ва бир сакраб устига минди. Қадини тиклаб, бошини мағрур кўтарганча, йўлга тушиш учун: «Ҳих!» деб оёқлари билан эшакнинг биқинига қаттиқ нуқиганини билди — остида бамисли вулқон портлади ва у гўёки оловли пўртана силсиласида кўкка учди... Фойибнинг туёк кетидан салб юришини Бадал шундай тасаввур қилди. Ҳе йўқ-бе йўқ, акаси бели оғриганини баҳона қилиб, бир ҳафта уйдан чикмай ётгани ҳам Бадалнинг бу тахминини тасдиқлади. Лекин, Бадал акасига ачинмади. Аксинча, унга нисбатан қаҳри баттар қаттиқлашди. Чунки, бу Бадалнинг ёдига сарин шаббода димокка асал хидини уфурмиш эртақдагидек ажиб, сеҳрли оқшомни туширди тафин. Оқ лайлак атай Фойибни йўқлаб узун тумшугида кўтариб келган оппоқ йўрғақдаги ойдай гўдак Бадалнинг кўз ўнгида гавдаланди. Сўнг... силкинаётган елкалар ва уларга монанд титраётган нозик қўллар, дафъатан ёғилган маломат боисини англаб, бўйнига олганлик аломати зоҳир чиройли кўзларни кўрди. Йиғлаган, юпанчга муҳтож чоғда ҳам гўзал, мафтункор улар. Дафъатан ёғилган маломат боисини англаб, бўйнига олгунга қадар эса бундайин гўзал, мафтункор кўзларга мутлақо хос бўлмаган мислсиз бир қаҳр, дарғазаб ифода зоҳир эди уларда. Дарғазаблик — дафъатан ёғилган маломатдан, маломат дафъатан, сира кутилмаганда ёғилганидан, дафъатан, сира кутилмаганда ёғилган маломатнинг боисини у харчанд уринмасин, англаб етолмаётганидан. Англаб етишига ҳеч имкон бермасди — маломат дафъатан, сира кутилмаганда ёғилгани, маломатнинг дафъатан, сира кутилмаганда ёғилишидан туғилмиш вазият, таранг тортилмиш асаблар ва, ким билсин, балки Бадалнинг бир чеккада унга киприк қоқмасдан, тош қотиб тикилиб тургани. Унга, унинг дафъатан ёғилган маломатдан мислсиз қаҳр, дарғазаб ифода зоҳир кўзларига. Киприк қоқмасдан, тош қотиб. Чунки, бунга қадар Бадал уларни ҳеч қачон бундай дарғазаб ҳолатда кўрмаган эди, кўриши мумкин ҳам эмасди, зеро, бундан бир неча фурсат олдин, ҳа, санокли дақиқалар муқаддам сўнгги ой давомида қарор топмиш кимлар учундир эртақдагидек ажиб, сеҳрли саналган онлар давом этмоқда эди. Сарин шаббода кимларнингдир димоғига асал хидини уфурарди.

Кимлардир бу хиддан масту мустағрик, умридаги энг бахтли, тотли лахзаларни бошидан кечирарди. Кимлардир эса кўксини зах ерга бериб ётиб зардоб ютарди. Бирок, туйкус ажиб, сеҳрли окшомнинг оромини бузиб эшик такиллади. Эшик очилди. Эшик оғзида — оқ лайлак, лайлакнинг узун тумшурда — оппок йўргак, йўргакда — ойдай гўдак кўринди. Кўриб кўз қувнади. Йўргакни, йўргакда ширин тамшаниб ухлаётган ойдай гўдакни. Севинчига шерик излаб атрофга боқди. Дунёда энг гўзал, мафтункор деб билган кўзларни топди. Бирок... уларда қахр кўрди. Дунёда энг гўзал, мафтункор деб билган кўзларда. Йўргакда ширин тамшаниб ухлаётган гўдакка, ҳали маломат ёғилмасидан бошини икки елкаси орасига яширган Ғойибга ва буларнинг барчасига киприк қоқмасдан, тош қотиб тикилиб турган ўзига нисбатан...

— Кетаман! — деб столга жаҳл билан мушт солди Бадал. Дастурхондаги товоқлар, қадахлар ва бошқа ашқол-дашқолларга қўшилиб, қаршисида ўтирган қиз ҳам жойида бир сакраб тушганини пайқади. Чўчигани майли, ютишга чоғланган лукмаси бўғзига қадалиб, Бадалга хайрон тикилиб қолди.

Бадал мулзам бўлганини пардалашга уринди. Шишанинг тагида қолган борини қадахга ағдарди. Қизга қармасликка ҳаракат қилиб қадахни кўтарди. Узоқ сипқорди. Бирок, қадахни тушираркан, нима гаплигини тушунмаган каби хануз ўзига жавдираб тикилиб турган кўзларни илғади.

Қиз сезгандек Бадалга ёрдамга ошиқди.

— Бу ерлик эмасмисиз? — деб сўради у ва ўртадаги ўнғайсизлик чекингандек бўлди.

Бадал Армон маъюс жилмайди.

— Шундай десаям бўлади, — деб айтди у қизнинг саволига жавобан ва унинг кўзларига қадалди. Сўнг эса бир пайтлар сугир соғишга чечан қўлларига. Сўнг тағин кўзларига... — Кетасизми? — деб сўради Бадал қизнинг кўзларига термулган асно ва у тағин нотўғри тушунмасин учун изоҳ беришга ошиқди: — Бирга, мен билан?

Қиз ундан кўзларини яширди. Бошини солинтирганча лаб кимтиб узоқ ўтирди. Бадал қиздан қачондир садо чиқишига умид уза бошлаган дамда, ниҳоят, у овоз берди:

— Майлингиз...

Жавобдан Бадалнинг дили ширин орзиқди. Жавобдан Бадалнинг ичидаги ўт баттар гуриллади. Унинг тилларини Бадал ҳатто бўғзида ҳам ҳис қилди.

кудек потирлар, тишлари орасида бир сўз бетўхтов фикрларди:

— Кетаман! Кетаман!

Бадал Армон шундай деганча келиб эшикни жаҳд билан итарди. Бирок, эшик очилмади. Бадал Армон бор жаҳдини жамлаб, тагин бир ҳамла қилди. Аммо, бу харакати ҳам фойда бермади. Эшик кулф эди. Буни англаган Бадал эшикни жаҳл билан қаттиқ тепди. Ичкаридан итнинг хурган овози эшитилди.

— Олапар, — деб чақирди Бадал алланечук меҳр билан.

Эгасининг овозини эшитиб, ит гингший бошлади.

— Ит эшитди, лекин булар... — деди Бадал Армон газаби қайнаб ва эшикни тепа бошлади. Агар кўшни дарвозанинг тамбаси шарақлагани қулоғига чалинмаса, тепишдан ҳали-бери тўхтамаган бўларди. Дарвоза тавакаси қия очилди ва:

— Ким у? — деган ҳадиксираган овоз эшитилди.

Бадал кўшниси Меҳри аянинг овозини фарқлади.

— Мен, — деди у эшикка аста елка тираб.

— Бадалбек, болам, сенмисан? Ия, ҳа, аянг чўри, кетишларини сенга айтишмаганмиди? — Шундай деб ая уйдан чиқди.

— Қаёкка? — деб сўради Бадал тушунмай.

— Дам олишга-да. Нима, хабаринг йўқмиди? Биладди, деб айтишди-ку. Мана, калит.

Аянинг гапини эшитиб Бадал ичидан зил кетди. Кеча кечкурун бошланиб, эргалаб уйдан чиқиб кетгунга қадар чўзилган эр-хотиннинг дам олишга кетиши билан боғлиқ машмаша лоп этиб эсига тушди. Қулоғига қуйилган ўғитларни ҳам хотирлади: кеч қайтма, уйга ҳар кимни эргаштириб келма, газга ҳазир бўл, пулми, нафақангни оларсан, ахир, кўриб турибсан-ку, дам олгани кетяпмиз, келгунимизча бир амалларсан...

Бадал Армон эшикка беҳол суянди. Бадал Армоннинг калит тутган қўли мушт бўлиб тугилди.

— Кетаман! — деб айтди у ва ўзининг бу тарз туришини изоҳлаган каби кетидан уқтирди: — Анавилар дам олиб қайтиб келсин... Барибир бош олиб чиқиб кетаман!

ТЎХТАМУРОД РУСТАМ

КАПАЛАКЛАР ҲЙИНИ

Роман

«Шарқ» нашриёт-матбаа концерни
Бош тахририяти
Тошкент — 2000

Мухаррир *Барнобек Эшпўлатов*
Мусаввир *Виталий Куликов*
Бадий муҳаррир *Фируза Башарова*
Техникавий муҳаррир *Л. Хижова*
Компьютерда саҳифаловчи *Т. Огай*
Мусаҳҳих *Ю. Бизаатова*

Теришга 21.06.2000 да берилди. Чоп этишга 30.08.2000 да рухсат берилди. Бичими 84x108 ¹/₃₂. «Петербург» гарнитураси. Офсет босма. Шартли босма табоғи 13,44. Нашриёт-ҳисоб табоғи 13,2. Адади 5000 нусха. Буюртма № 738. Баҳоси ўзаро келишув асосида.

«Шарқ» нашриёт-матбаа концернининг босмаҳонаси,
700083, Тошкент шаҳри, Буюк Турон кўчаси, 41.